

RITVAN YSTÄVÄKIRJA

Toimittaneet

Maarit Leskelä-Kärki, Kirsi Tuohela, Kaisa Vehkalahti

© Kirjoittajat

Ulkoasu ja taitto: Kimi Kärki

ISBN 978-951-29-5227-4 (painettu)

978-951-29-5228-1 (verkko)

Kustantaja: k&h-kustannus, Turku

Painopaikka: Painosalama, Turku 2012

Tämä kirja on painettu ympäristöystävälliselle paperille.

Sisällysluettelo

Ystävälle, lukijalle 11

H. K. Riikonen
Amicitia – ystävyys. Etymologiaa ja semantiikkaa 15

I Historiallisia ystävyksiä

Anu Lahtinen
Kaukaiselle sisarelle ja erityisen hyvälle ystävälle 27

Heikki Lempa
Friedrich Schleiermacher ja ystävyyskeksiminen 33

Marjo Kaartinen
Hurmaavat naiset rannalla – ystävyysyhtiö 43

Timo Tarmio
George Price ja ystävyysden alkuperä 49

II Eletty ystävyys

Klaus-Jürgen Liedtke <i>Runoja 1980-1982</i>	81
Tapio Onnela <i>Turku–Berliini–Turku 1981</i>	85
Marja Keränen <i>Ystävyys – työelämän ja yliopistohallinnon kääntöpuoli?</i>	89
Merja Marjamäki ja Johanna Levämäki <i>Ystävyiden kuvat</i>	93
Tom Linkinen <i>Oikeat ystävät väärässä maailmassa</i>	103
Annikka Konola <i>Väitöstutkimuksen ohjaussuhde – ystävyyttä?</i>	109

III Kirjallisia ystävyksiä

Tiina Kinnunen <i>Ystävyys ja moderni nainen 1900-luvun alun Euroopassa</i>	117
Hanne Koivisto <i>Ystäviä ja ystävyiden merkityksiä</i> <i>Kaisu-Mirjami Rydbergin elämässä</i>	129

Ulla-Maija Juutila-Purokoski <i>Ystävät merellä myrskyävällä.</i> <i>Kirjoittavia naisia pulavuosien Suomessa</i>	155
Kari Immonen <i>Olavi Paavolainen ja ystävyys</i>	169
Kati Launis <i>Runoja ja uunilahnaa</i> <i>– Hiiskun sisarten ja Kaarlo Sarkian ystävyystä</i>	181
Päivi Almgren <i>Vakoilija ystävyiden talossa</i>	193

IV Fiktiivisiä ystävyksiä

Päivi Lappalainen <i>Ystävyys varhaisissa tyttökirjoissa</i>	207
Kirsi Tuohela <i>Nuorena nukkuneen lohдутon ja ylevä ystävyys</i>	223
Viola Parente-Čapková <i>“Oi ystävä, oi kallis sana se!” L. Onervan Nikkilän sairaalan varjossa kirjoittamat ystävyys-invokaatiot</i>	233
Minna Toikka <i>Kirjaystävyiden nauhat</i>	247
Maarit Leskelä-Kärki <i>Kultasiskoni</i>	257

Hannu Salmi
"Kuin taikalyhty ilman valoa!" Max Ophüls, ystävyys ja historia 263

Silja ja Kimmo Laine
Suomisen perheen ystävät 273

V Ystävyys ja kirjoittamisen lajit

Päivi Kosonen
Ystävälle, paremmalle itselle.
Abelardin omaelämäkerta Historia calamitatum mearum 285

Maija Mäkikalli
Serpin kanssa Shanghaissa 297

Kari Teräs
Päiväkirja, muistelmät – ja ystävyys 307

Veli-Matti Pynttari
Esseiden ystävydestä 321

Marianne Liljeström
Identiteettihalu: venäläisten naisten omaelämäkerrallinen tekijyys 329

VI Ritva tieteentekijänä

Kaisa Vehkalahti
"Ja musteessa pari pisaraa ystävyyttä":
Ritva Hapuli kulttuurihistorioitsijana 341

Tabula gratulatoria

Ilana Aalto
Pirjo Ahokas
Maritta Alander-Valtonen
Päivi Almgren
Mervi Autti
Viola Capkova
Mikko Carlson
Heidi Grönstrand
Riitta Haahtela
Marja-Leena Hakkarainen
Marketta Havola
Meri Heinonen ja Janne Tunturi
Aulikki Holma
Vilja-Tuulia Huotarinen
Kaisa Hypén
Kari ja Ulpu Immonen
Seija Jalagin
Ulla-Maija Juutila-Purokoski
Tuula Juvonen

Marjo Kaartinen
Kari Kallioniemi
Marja Keränen
Tiina Kinnunen
Hanne Koivisto
Anu Koivunen
Leila Koivunen
Annikka Konola
Nina Koskivaara
Päivi Kosonen
Kari Kotkavaara
Anne Kumpula
Marja-Leena Kuronen
Ville Laamanen
Anu Lahtinen
Rauno Lahtinen
Silja Laine
Riitta Laitinen
Liisa Lalu
Päivi Lappalainen
Kati Launis
Maiju Lehmijoki-Gardner
Heikki Lempa
Maarit Leskelä-Kärki ja Kimi Kärki
Johanna Levämäki
Klaus-Jürgen Liedtke
Marianne Liljeström
Tom Linkinen
Eeva Luotonen

Olli Löytty
Merja Marjamäki
Riitta Markkula
Johanna Matero
Kukku Melkas
Hanna Meretoja
Pirkko Metsäranta
Maija Mäkikalli
Katriina Mäkinen
Tiina Männistö-Funk
Tarja Nikander
Inkeri Näätsaari
Paavo Oinonen ja Eeva Vanhala
Päivimaaria Ollila
Tapio Onnela
Heli Paalumäki
Petri Paju
Tutta Palin
Eero Perunka
Eini Pihlajamäki
Irma Pilto
Veli-Matti Pynttäre
Päivi Rantala
Taina Ratia
Pirkko-Liisa Rauhala
Salla Raunio
H. K. Riikonen
Leena Rossi
Anu Salmela

Hannu Salmi
Salla Shhadeh
Liisa Steinby
Timo Tarmio
Henna Tenkanen
Kari Teräs
Minna Toikka
Kirsi Tuohela
Katri Tuominen
Anne ja Panu Turunen
Kirsi Vainio-Korhonen
Kaija Valikainen
Pekka Vartiainen
Kaisa Vehkalahti
Anna Viitanen
Kauko Wikström

Aino Kallas Seura
Kulttuurihistoria, Turun yliopisto
Osuuskunta Turun Kirjakahvila
Suomen historia, Turun yliopisto
Turun kaupunginkirjasto

Ystävälle, lukijalle

Ritvan ystäväkirja juhlistaa 60-vuotiaasta kulttuurihistorian dosenttia, laaja-alaista kirjallisuuden, sukupuolen ja moderniteetin historian tutkijaa. Oli selvää, että Ritvalle, kirjojen todelliselle rakastajalle ja tuntijalle, tehdään kirja ja tiesimme, että monet tarttuvat innolla tähän hankkeeseen. Kuten kävikin.

Pohtiessamme onnittelukirjan teemaa, esiin nousi yksi piirre, joka mielestämme kuvaa Ritvaa ja hänen elämäntyötään paremmin kuin mikään muu: ystävyys. Ritva on ollut monille meistä korvaamaton ystävä ja tuki, ymmärtäväinen kollega, joka on aina ollut valmis auttamaan ja jonka pyyteetön ystävyys kantaa ja lämmittää. Oppilaisiinsa ja ohjattaviinsa Ritva on suhtautunut aina kuin vertaisiinsa, ilman turhia akateemisia hierarkioita. Ystävyys ja yhteisöllisyys ovat kulkeneet Ritvan mukana kaikilla niillä monilla kentillä ja yhteisöissä, joissa hän on vuosien aika toiminut. Ystävyysjuonne löytyy myös monista Ritvan tutkimuskohteista kuten matkustavien ja kirjoittavien naisten elämästä.

Kirjaan ovat kirjoittaneet Ritvan ystävät, työtoverit, tutkijakollegat, oppilaat ja sukulaissielut vuosien varrelta. Teksteissä rakentuu hieno kaari Ritvan elämästä ja tutkijuudesta, yhdenlainen biografia: mukana on ystäviä 1970-luvun maailmasta, jotka

muistavat vaikkapa kirjakahvilan ajat ja ovat yhä läsnä Ritvan elämässä. Mukana ovat myös uusin ohjattava ja kollegat tuoreimmasta kirjaprojektista, mikä kertoo Ritvan keskeisyydestä kulttuurihistorian tutkimusmaailmassa. Juhlakirjan tutkimukselliset essee koskettelevat Ritvalle läheisiä teemoja, aineistoja ja kysymyksiä.

Kirjan tekstit ovat persoonallisia puheenvuoroja, esseitä, runoja ja muistoja, jotka käsittelevät ystävyyttä tunteena tai historiallisena ilmiönä; ystävyyttä teksteissä ja historiallisissa aineistoissa; ystävyuden rajoja ja rajoja rikkovaa ystävyyttä sekä ystävyyttä työ- ja tutkimusmaailmassa, ohjaussuhteissa tai kollegiaalisuutena akateemisessa maailmassa. Tekstit kuvastavat hyvin sitä, mikä Ritvalle on tärkeää: kirjallisuus, poliittisuus, henkilökohtaisuus. Kirja on myös tutkimuksellisesti äärettömän kiintoisa avatessaan uusia juonteita ystävyuden historian tutkimukseen niin käsitteellisesti kuin erilaisten kiinnostavien aineistojen kautta.

Lapsuus on läsnä kirjassamme vain valokuvien kautta. Näissä kuvissa meitä katsoo onnelliselta vaikuttava tyttö, joka vakavoi-tuu maailmalle toisella kymmenellä ollessaan. Ritva ei suhtaudu maailmaan, eikä myöskään toisiin ihmisiin kevytmielisesti, vaan syvällisesti. Hän kohtaa tosissaan niin maailman ja yhteiskunnan ongelmat, kirjallisuuden maailman kuin ystävänsäkin. Hän myös tarttuu toimeen, yhtä lailla kirjakahvilan tai Verson pystyttämises-sä tai pyöramielenosoituksessa Berliinissä kuin myös tarttues-saan kynään ja muistivihkoon, koneeseen ja kirjoihin. Ritvalle tieto, tulkitseminen ja kirjoittaminen ovat aktiivisia tapoja olla maailmassa, eikä hän pelkää kohdata uusia asioita.

Toista ei voi koskaan oppia tuntemaan kokonaan, eikä biogra-fiakaan voi tavoittaa täyttä totuutta. Tämän kirjan tekstit ja kuvat

tuntuvat kuitenkin avaavan hämmästyttävänkin rikkaan prisman Ritvan elämästä, ihmisistä hänen ympärillään ja kiinnostuksen kohteista.

Tätä kirjaa on ollut nautinto tehdä. On ollut ihana huomata ihmisten innostus kirjaprojektiin ja lukea tekstejä, jotka on selkeästi kirjoitettu suoraan Ritvalle, persoonallisesti ja intiimisti. Suuri kiitoksemme kuuluukin kaikille kirjoittajille, jotka ovat tehneet kirjasta totta. Kaikki eivät ehtineet kirjaan kirjoittaa, vaikka olisivat halunneet. Heidän tukensa on kuitenkin ollut tärkeää. Kirjalla on ollut monta haltijakummiä. Meidän kolmen lisäksi Tom Linkinen huolehti kirjan alkuun saattamisesta. Sakari Ollitervo tarjosi tärkeän tuen esimerkiksi ihmisten etsimisessä, ideoinnissa sekä valokuva-aineiston kartuttamisessa – salaisuuden säilyttäminen ei varmasti ole ollut helpoin tehtävä! Myös Tapio Onnela kaivoi esiin vanhoja valokuvia, kiitos! Hannu Salmen avustuksella saimme kirjan k&h-kustannuksen sarjaan, mistä olemme iloisia. Myös Aino Kallas Seura, jossa Ritvalla on ollut merkityksellinen rooli, osallistui kirjan käytännön toteutukseen. Kiitos!

Onnittelemme lämpimästi Ritvaa, toivomme yhä enemmän hetkiä tutkimuksen parissa sekä tietysti ja ennen kaikkea rauhallista aikaa istua ystävien kanssa kahvilla!

Turussa marraskuussa 2012

Maarit Leskelä-Kärki, Kirsi Tuohela, Kaisa Vehkalahti

Amicitia – ystävyys. Etymologiaa ja semantiikkaa

H. K. Riikonen

Mikä on suloisempaa kuin että sinulla on joku, jonka kanssa uskallat puhua kaikesta kuin vain itsesi kanssa? Voisitko todella nauttia menestyksestäsi, ellei sinulla olisi joku, joka iloitsee siitä yhtä paljon kuin sinä itse? (Cicero, *De amicitia*, 22)

Kirjallisuutta yliopistossa opettaessani olen jatkuvasti tullut korostaneeksi laajimpien sanakirjojen hyödyllisyyttä; filologien ohella ne ovat korvaamaton apuneuvo myös aatehistorioitsijoille ja kirjallisuudentutkijoille. Tavallisiin koulusanakirjoihin verrattuna ne tarjoavat tietoa myös sanojen käyttöyhteyksistä, etymologioista ja ensiesiintymisistä kirjallisuudessa. Toisaalta etymologia – mukaan lukien kansanetymologia ja kvasietymologia – on aihepiiri, joka on kiehtonut kirjailijoita ja filosofiä Platonista vaikkapa Veijo Meren ja Pentti Saarikoskeen. Tässä mielessä on aiheellista ystävyyttä käsittelevässä juhlaulkaisussa viivähtää hetki erikielis-

ten ystävää ja ystävyyttä merkitsevien sanojen ja niiden etymologian ja semantiikan parissa.

Ystävyyttä käsittelevien teosten ja esseiden tunnetuimpiin klassikoihin kuuluvassa dialogissaan *De amicitia* (suom. *Ystävydestä*) Marcus Tullius Cicero ei ole unohtanut etymologistakaan aspektia. Teoksen keskeinen puhuja Laelius painottaa hyveen merkitystä ystävyssuhteissa ja jatkaa: ”Kun se [nim. hyve] on noussut ilmoille ja näyttänyt kirkkautensa sekä nähnyt ja tuntenut saman toisessa, se lähestyy sitä ja ottaa vuorostaan vastaan toisessa olevan valon. Tästä leimahtaa liekkiin joko amor, rakkaus, tai amicitia, ystävyys – molemmathan ovat saaneet nimensä rakastamisesta (amare), ja tämä taas ei ole mitään muuta kuin että arvostaa rakkautensa kohdetta pyyteettömästi, etsimättä mitään hyötyä; hyöty kuitenkin itsestään versoo ystävydestä, vaikkei sitä olisikaan tavoitellut.” Antiikin aikana etymologiset selitykset olivat aivan horjuvalla pohjalla, mutta tässä tapauksessa Cicero osui oikeaan. Latinan ystävyyttä koskeva sana *amicitia* sekä ystävää merkitsevät *amicus*, *amica* ovat samaa kantaa kuin rakkautta merkitsevä sana *amor*. Tällaista ystävyyden ja rakkauden välistä eroa ovat ylläpitäneet myös latinaan pohjautuvat romaaniset kielet: ranskassa rakkautta merkitsee sana *amour* ja rakastamista *aimer*, ystävää *amile* ja ystävyyttä *amitié*, espanjassa vastaavat sanat ovat *amor*, *amar*, *amigola* ja *amistad*.

Mutta mitä voisi löytyä *amicus*-sanan takaa? Tällöin käännyin kirjahyllyssäni olevan Walde-Hofmannin etymologisen sanakirjan puoleen – teos löytyy F. Sommerin teoksen *Handbuch der lateinischen Laut- und Formenlehren* vierestä toisella puolellaan antiikin klassikoita 1800-luvun editioina. *Indogermanische Bibliothek* -sarjaan kuuluvia Sommerin ja Walde-Hofmannin teoksia

en – *miserabile dictu!* – ole tullut käyttäneeksi vuosikausiin, niin paljon kuin sanakirjojen merkitystä olenkin painottanut. Walden ja Hofmannin teos ei tuota pettymystä. Tekijät viittaavat *amicus*-sanan yhteyteen teksteissä sinänsä esiintymättömään **ami*-sanaan ja sen kautta latinan sanaan *amita* (täti) ja muinaispohjoismaiseen ja muinaisyläsaksassa esiintyvään äitiä ja isoäitiä merkitsevään *amma*-sanaan. Mieleen tulee ajatus ystävyys, rakkauden ja sukulaisuussuhteiden perimmäisestä yhteydestä.

Latinan *amicus* ja sen feminiininen vastine *amica* eivät merkitse kuitenkaan vain ystävää sanan tavallisessa, henkilökohtaisen ystävän merkityksessä. *Amica* voi merkitä myös ”ystävätärtä”, rakastajatarta tai mielitiettyä (sweetheart, kuten eräässä englantilaisessa sanakirjassa on *amican* merkitykseksi annettu). Vastaavasti *amicus* voi merkitä rakastajaa. Edelleen sana voi merkitä ystävää julkisessa elämässä, eli kannattajaa, se voi merkitä seuraajaa ja oppilasta, eräissä historiallisissa yhteyksissä se voi tarkoittaa johtohahmon seurueen jäsentä ja jopa vieraille kuninkaille ja kansoille annettua titteliä (”Rooman kansan ystävä”).

Hyvin pitkälle samanlaisia merkityksiä löytyy englannin *friend*-sanalle. Tällä kertaa käynnyn asian tiivistämiseksi suurimman englannin sanakirjan, *Oxford English Dictionaryn* asemesta Henry Cecil Wyldin sanakirjaan *The Universal Dictionary of the English Language*, vieläpä hallussani olevaan Suomen ensimmäisen englantilaisen filologian professorin Uno Lindelöfin 6. IV. 1938 hankkimaan niteeseen. Sanakirja yhdistää *friend*-sanan muinais- ja keskienglannin (Old English, Middle English), anglosaksin, muinaisyläsaksan ja gootin sanoihin, jotka on muodostettu rakastamista ilmaisevan verbin partitiivin preesensistä. Sanakirja viittaa myös mahdolliseen yhteyteen sanoihin *free* ja *Friday*.

Wyldin sanakirja antaa *friend*-sanalle neljä perusmerkitystä. 1) Person for whom one entertains feelings of affection, esteem, respect, and with whom one associates frequently and intimately. Määritelmä asettaa ystävyydelle epäilemättä sellaisia vaatimuksia, jotka hyvinkin ovat Ciceron, Montaignen ja muiden ystävyyttä syvällisemmin pohtineitten mielessä. 2) Term used in addressing, or referring to, a person, a) without any implication of friendly feeling tai b) as formal mode of referring to a fellow-member of Parliament or of the Bar; esimerkkinä edellisestä on ilmaus *my honourable friend*, jälkimmäisestä *my learned friend*. Tällöinhän on tietysti kyseessä oikeastaan eräänlainen ironinen käyttö, *friend*-sana poliittisesta vastustajasta tai vastapuolesta tuomioistui-messa. 3) Kolmas merkitys on ikään kuin ensimmäisen kohdan väljempi muoto; tällöin on kyseessä jonkin henkilön tai asian suosimisesta. Kysymykseen voi tulla myös eläin esimerkkinä lause *the dog is naturally the friend of man* (vrt. espanjan *el perro es el mejor amigo del hombre*, koira on ihmisen paras ystävä). 4) Lopuksi mainitaan kveekarien lahkko, *Society of Friends*.

Eri kielissä on myös erikseen ystävää syvemmassä mielessä tar-koittavia sanoja. Suomen kielessä voidaan puhua sydänystävästä: *Nykysuomen sanakirjan* esimerkkinä on ”Muutaman ryypyn jäl-keen oltiin jo sydänystävät” (*Nykysuomen sanakirja* suosii muu-tenkin juuri suomalaiseen juomakulttuuriin liittyviä ilmauksia). Espanjassa sydänystävää tarkoittaa lähinnä *amigo/a de confianza*, mutta ehkä syvemmän tunteen ajatus sisältyy ilmaukseen *amigo/a del alma* (esp. *alma* = sielu, vrt. engl. *soulmate*, joka tosin merkitsee myös rakastajatarta).

Latina ei juuri mahdollistanut *amicitia*- tai *amicus*, *amica*-sanoille yhdyssanajohdannaisia. Toisen klassisen kielen, kreikan,

kohdalla tilanne oli aivan toinen johtuen kreikan mahdollisuuksista yhdyssanojen luomiseen. Toisaalta suhde ystävyys- ja rakkauden välillä oli sanastollisesti kreikassa komplisoitu. Kreikan sana *filia* joudutaan nimittäin kontekstista riippuen kääntämään joko rakkaudeksi tai ystävydeksi. Toisaalta rakkautta merkitseviä sanoja ovat kreikassa *erōs* ja *agapē* – viimeksi mainittu erityisesti kristillisissä yhteyksissä. Mutta kiinnostavaksi sanat *filia* ja *filos* (ystävä) tekee se, että *fil*-alkuisia ja *filia*-loppuisia sanoja klassisessa kreikassa oli erittäin runsaasti; lähes mihin tahansa asiaan, josta pidettiin, voitiin liittää tuo *fil*-alkuosa ja yhteydestä riippuen joudutaan käännöksissä käyttämään ystävyyttä, rakkautta, halua tai jopa himoa merkitseviä sanoja.

Tunnetussa Liddell-Scottin kreikkalais-englantilaisessa sanakirjassa on *fil*-alkuisia sanoja ja niiden esiintymisiä antiikin kirjallisuudessa lueteltu yli kymmenellä tiheään painetulla ja suurikokoisella sivulla. Hakusanoja on kaikkiaan satoja. Erikoisimmista mainittakoon *filēnemos* (tuulesta pitävä, kreikk. *anemos* = tuuli), *filidrōs* (oik. hieä rakastava, ts. uurastuksesta pitävä) ja *filoidoria* (solvaamisen rakkaus, *loidoria*, haukkuminen, herjaaminen). Monimutkaisempia yhdysmuodosteita ovat esimerkiksi *filopolygelōs* (paljosta naurusta pitävä) ja *filosofomeirakiskos* (nuorukainen joka on filosofian ystävä, Liddell-Scott: young man of science). Listaa voidaan jatkaa vielä sanoilla *filobakkhos* (Bakkhoksesta, ts. viinistä pitävä) ja *filoposia* ('rakkaus juomiseen', juomahalu; *posis*, juominen, juoma, vrt. *symposion*).

Katsottakoon sanan esiintymistä myös kreikaksi kirjoitetussa Uudessa testamentissa. Myös siinä esiintyvät sanat *filos*, *filia* ja *fileō*. Oikeastaan vain tekstiyhteydestä voidaan päätellä, pitäisikö käännöksessä käyttää rakkauteen vai ystävyteen vai jostakin

pitämiseen liittyviä sanoja. Lisäksi *fileō*-verbillä on merkitys suudella, esimerkiksi *filēma agapēs*, rakkauden suudelma. Toisaalta *fileō*-verbin ohella *Uudessa testamentissa* käytetään rakastamisesta verbejä *stergō* ja *agapaō*, rakkaudesta puolestaan sanoja *agapē* ja *erōs*, joiden ero on herättänyt paljon filosofista ja teologista keskustelua. Myös joukko *fil*-alkuisia sanoja on mukana. Sellaisia on esimerkiksi *filanthrōpia* (ihmisrakkaus, ystävällisyys; vrt. *anthrōpos*, ihminen) ja *filoksenia* (vieraanvaraisuus, vrt. *ksenos*, vieras). Kiinnostavimpia on toisessa Timoteus-kirjeessä esiintyvä sana *filēdonos* (vrt. *hēdonē*, nautinto). Vanhemmassa raamatunkäännöksessä se on käännetty hekumaa rakastavaksi, nykyinen suomennos puhuu nautintojen rakastamisesta. Sana esiintyy kohdassa, jossa Paavali puhuu viimeisten aikojen ihmisistä ja luettelee lukuisia heidän moraalittomia ominaisuuksiaan. Kaiken muun ohessa he ”rakastavat enemmän nautintoja kuin Jumalaa”. Paavali on kovin jyrkkä nautinnonhaluisia vastaan: ensimmäisessä kirjeessä Timoteukselle hän on suorastaan jyrähtänyt: ”Nautinnonhaluinen taas on jo eläessään kuollut”.

Oman lukunsa muodostaa suomen sanaa ystävä, joka teksteissä on esiintynyt Agricolasta alkaen. Niin Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen *Suomen sanojen alkuperä* kuin Kaisa Häkkinen *Nyky-suomen etymologinen sanakirja* mainitsevat, että sanan alkuperä on epäselvä ja kiistanalainen. Tavallinen selitys liittää ystävän sanaan *yskä* merkityksessä rinta tai syli, vrt. verbi **yskätä*, jota ei kuitenkaan ole tavattu. Tähän selitykseen on Veijo Meri tyytynyt *Sanojen synty* -teoksessaan: ”on esitetty, että sana on lyhennetty muoto sanasta yskättävä. Ystävä on siis rintaa vasten painettava eli yskää vasten painettava”. Toisen selityksen osalta lainaan Häkkistä: ”/.../ ystävä olisi partisiippimuoto haluamista

merkitsevistä verbistä **ystää* tai **yskätä*, joka puolestaan olisi johdos germaanisiperäisestä lainavartalosta **wunskja*- 'haluta, toivoa'. Tämän myöhempi edustaja on mm. ruotsin *önska*."

Entä mitä *Nykysuomen sanakirja*, johon edellä olen viitannut, sanoo ystävä-sanan käytöstä? Sanakirja antaa kolme päämerkitystä. Niistä ensimmäinen tulee lähelle edellä mainittua Wyldin määritelmää: sanaa käytetään "ihmisestä suhteessa toiseen, johon hän on kiintynyt, jonka kanssa hän mielellään seurustelee ja johon hän luottaa ja joka puolestaan suhtautuu häneen samalla tavalla". Vertailukohtina mainitaan sanat toveri, kumppani, kuoma, kaveri. Erityisen huomionarvoista on – Wyldin ensimmäisestä määritelmästä poiketen – että ystävä voi olla myös eläin ("Koirra, metsämiehen ystävä") tai esine ("Kirja on ihmisen uskolisin ystävä, joka ei koskaan hylkää").

Kirjaan liittyvä maininta johtaa käsittelemään myös ystävyysden muotoa, jota on vaikea suoraan löytää sanakirjoista. Lähtökohtana on tällöin Montaignen *Esseidensä* esipuheessa esittämä omistus tuleville ystäville, hänen kirjoitustensa lukijoille. Voidaan puhua tekstuaalisesta ystävydestä. Ystävyysden olemusta ja vaihteita nimenomaan tältä kannalta on Kuisma Korhonen käsitellyt väitöskirjassaan yksityiskohtaisesti Platonista Derridaan. Eikä myöskään ole sattuma, että varsinkin Ranskassa monilla kirjailijoiden nimikkoyhdistyksillä on nimessään sana ystävä: *Amis d'Honoré Balzac* tai *Amis de Marcel Proust*.

Toinen *Nykysuomen sanakirjan* antama merkitys liittyy ystävälliseen opettamiseen ja puhutteluun tai aatteelliseen toveruuteen. Kolmas merkitys puolestaan tarkoittaa ihmistä suhteessa ylimalkaan johonkin, josta hän pitää paljon, kannattaja, suojelija, auttaja. Kysymykseen tulee esimerkiksi raittiuden ystävä, mutta

vastapainoksi mukana on esimerkki ”Ukko oli kova viinamäen ystävä”. Ystävä-sanana kohdalla *Nykysuomen sanakirja* on ammentanut joukon esimerkkejä myös uskonnollisista yhteyksistä.

Ystävättären *Nykysuomen sanakirja* määrittelee naispuoliseksi ystäväksi, tavallisesti toisen naisen ystävänä. Mutta sanakirja lisää sanan käytön kiertoilmauksena, joka tarkoittaa rakastajatar: *Johtaja A:n ystävätär. Suomen kielen perussanakirja* mainitsee rakastajatar-merkityksen yhteydessä pikantin ilmauksen *pikku ystävätär*.

Nykysuomen sanakirja ei kuitenkaan tunne sanaa *ongelmaystävä*. Tällaisesta ongelmaystävästä on Matti Kuusi kertonut samannimisessä esseessään teoksessa *Ohituksia*. Tämä ongelmaystävä oli Helsingin yliopiston kirjaston (nyk. Kansalliskirjasto) slaavilaisen osaston esimies Sulo Haltsonen, jonka dosentuurihakemus koetelti Kuusen hermoja ja sai tragikoomisia piirteitä. Haltsonen oli siis Kuusen ystävä, joka tosin tuotti ongelmia. Mutta Haltsoselle puolestaan tuottivat ongelmia hänen työtoverinsa. Matti Kuusen mukaan slavistien keskuudessa vallitsi ”leppymätön sisällissota”, johon Haltsonenkin joutui mukaan. Tilanne sai Kuusen siteeraamaan muinaisislantilaista elämänviisautta *Hávamálista*: ”Ystävänsä ystävä / olkoon mies / hänen ystävänsä ystävä myöskin / mutta vihamiehen ystävän / ystävä ei / pidä miehen ikinä olla.”

Kirjallisuus

Cicero, Marcus Tullius, *Vanhuudesta. Ystävyydestä. Velvollisuuksista*. Suomentanut ja johdannon kirjoittanut Marja Itkonen-Kaila. WSOY, Helsinki 1967.

Korhonen, Kuisma, *Essaying Friendship. Friendship as a Figure fo the Author-Reader Relationship in Essayistic Textuality*, from Plato to Derrida. Diss Helsinki, 1998.

Kuusi, Matti, *Obituksia*. Otava, Helsinki 1985.

Riikonen, H. K., The lure of etymology in the poetry and prose of Pentti Saarikoski. *Acta Semiotica Fennica* VII: *Snow, Forest, Silence. The Finnish Tradition of Semiotics*. Imatra/Bloomington: Indiana University Press (International Semiotics Institute), S. 303-313, 1999.

Sanakirjoja (valikoima)

Diccionario Inglés / Spanish Dictionary. Sexta Edición / Sixth Edition. Collins, Glasgow 2000.

Gyllenberg, Rafael, *Uuden testamentin kreikkalais-suomalainen sanakirja*. Toinen painos. Otava, Helsinki 1967.

Häkkinen, Kaisa, *Nykysuomen etymologinen sanakirja*. 4.p. WSOY, Helsinki 2007.

Liddell, Henry George –Scott, Robert –Jones, Henry Stuart, *A Greek English Lexicon*. New (ninth) edition completed 1940. Clarendon Press, Oxford 1961.

Meri, Veijo, *Sanojen synty*. 5.p. Gummerus, Helsinki 2002.

Nykysuomen sanakirja. Kuudes osa Ts-Ö. Toinen painos. Valtion toimeksiannosta teettänyt Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. WSOY, Porvoo-Helsinki 1962.

Suomen kielen perussanakirja. Kolmas osa S-Ö. 2.p. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki 1995.

Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 2000. 3 R-Ö. SKS/Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki 2000.

Walde, A., *Lateinisches etymologisches Wörterbuch*. 3., neubearbeitete Auflage von J. B. Hofmann. Erster Band A – L. Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, Heidelberg 1938.

Kuka olet?

H.K. eli tuttavallisemmin Hannu (muutamien luokkatoverien kesken Hanski) Riikonen

Mitä teet?

Opetan professorin vakanssilla yleistä kirjallisuustiedettä Helsingin yliopistossa. Tutkin Pentti Saarikoskea, Olavi Paavolaista ja James Joycea sekä satiirin historiaa ja käännöshistoriaa.

Mistä tunnet Ritvan?

Tunnen Ritvan hänen väitöskirjansa ja muiden julkaisujensa sekä Olavi Paavolaisten seuran kautta

Mitä haluaisit sanoa Ritvalle hänen juhlapäivänään?

Olkoon romantiikan sininen kukka sinulle ikuisen ihailun kohde.

I Historiallisia ystävyysksiä

Kaukaiselle sisarelle ja erityisen hyvälle ystävälle

Anu Lahtinen

Rakas Katarina, sisar ja erityisen hyvä ystävä. Toivon sisarelleni hyvinvointia ja kaikinpuolista menestystä, ja olen aina hyvilläni kun kuulen hänen myötkäymisistään. Kiitän myös rakasta sisaristani kaikesta hyvästä, mitä hänen taholtaan olen saanut osakseni, ja koetan parhaani mukaan hyvittää osakseni tulleen avun ja tuen, kirjeesi ja muut kirjoittamasi tekstit ja muut ilonani ja hyötynäni olleet tiedot ja lähteet.

Rakas Katarina, erityisen hyvä ystäväni, olen kirjoittanut paljon rakkaasta sisarestani ja hänen perheestään, aina parhaassa tarkoituksessa ja parhaani tehden, mutta ajattelin että minun on aika kirjoittaa suoraan rakkaalle sisarelle. Toivon, ettei rakas sisareni ole pannut pahakseen monenlaisia kirjoituksia, joita olen tähän mennessä laatinut, ja samoin toivon, että rakas sisareni tulkitsee parhain päin tämän kömpelön kirjeeni, jonka laadin pyytämättä.

Toivon edelleen sydämestäni, ettei rakas sisareni paheksu siitä, että näin rohkeasti ja pyytämättä kutsun häntä rakkaaksi sisarekseni, sillä rakas sisareni ymmärtää ehkä, että vaikka emme ole sääätysisaria siten kuin Juhana III:n antamat aatelisetuoikeudet ohjeistavat, olemme kumpikin tahoillanne ja omana aikanamme saaneet nauttia etuoikeuksista, joista kaikki aikalaisemme eivät ole päässeet osallisiksi, niin aineellisesti kuin henkisesti. Joten toivon, että hyvien tapojen mukaiset puhuttelut, siten kuin vuosien tutkimustyön jälkeen niitä pystyn noudattamaan, ovat rakkaalle sisarelleni mieluisia lukea.

Puhuin edellä etuoikeuksista, mutta toivon, ettei rakas sisareni pidä minua liian röyhkeänä, jos samalla sanon, että tunnen myös syvästi taitojeni, tietojeni ja kokemukseni puutteen, kun seuraan rakkaan sisareni elämänvaiheita. Voin vain kuvitella rakkaan sisareni läpikäymiä monia ja ankaria koettelemuksia – autuaasti edesmenneen isänne odottamatonta poismenoa, autuaasti edesmenneen veljenne syytöntä kuolemaa pyövelin miekan alla, piiritysaikaa Turun linnassa, vankeusaikaa Tukholmassa, autuaasti edesmenneen äitinne pitkällistä ja vaikeaa sairausaikaa ja taisteluja takavarikoiduista perintömaista.

Samalla, kun luen vanhoja kirjeitä, jotka näistä kertovat, saan niistä selvän ja kirkkaan tiedon rakkaan sisareni vakaasta luottamuksesta perheeseensä ja tämän oikeuksiin. Enkä voi olla sanomatta, että suuresti kunnioitan sitä vaivaa, jonka rakas sisareni on nähnyt täyttääkseen autuaasti edesmenneen äitinsä viimeisen toiveen, että Filippa Klausintytär perheineen tulisi palkituksi palveluksistaan perheenjäsentenne hyväksi.

Myöskin, rakas Katarina, sisar ja erityisen hyvä ystävä, en voi olla saattamatta tietoonne, että olen nyt aikeissa ryhtyä lukemaan

Svean hovioikeuden asiakirjoja, joissa kerrotaan rakkaan sisareni ja hänen perheensä perinnönjaosta 1600-luvun alussa. Toivon, ettei rakas sisareni pahastu tästä pienestä hankkeestani, koska sen tavoitteena on ymmärtää, ei tuomita tai saattaa asianosaisia yleisen suunpieksännän uhreiksi. Ja odotan suuresti sitä hetkeä, jolloin pääsen selvittämään, millaisia asiakirjoja ja selontekoja rakas sisareni on omakätisesti luovuttanut hovioikeudelle, kuten olen huomannut hänen joissakin tapauksissa tehneen.

Rakas Katarina, kuten usein rakkaan sisareni ja erityisen hyvän ystäväni kirjeissä ja hänen perheensä kirjeissä toivotaan tapaamista, niin minäkin mielelläni vaihtaisin ajatuksia rakkaan sisareni kanssa saadakseni tietää hänen omat tietonsa ja kokemuksensa. Kun se nyt kuitenkin on mahdotonta, toivon sydämeistäni, että tämä kirjeeni kuitenkin kertoo vilpittömistä ponnisteluistani rakkaan sisareni, hänen lähimmäistensä ja hänen maailmanaiheensa ymmärtämiseksi ja sen kuvaamiseksi muillekin ymmärrettävällä tavalla.

Ei muuta tällä kertaa, vaan missä vain voin olla rakkaalle sisarelleni ja ystävälleni hyödyksi ja iloksi, tulen sitä mielelläni aina olemaan, ja jätän rakkaan sisareni täten herran haltuun ja hyvästelen hänet ja hänen ystävänsä ja perheenjäsenensä 10 000 000 hyvän yön ja päivän toivotuksin. Hyvinkäällä 14.6.2012

Rakkaan sisareni ja erityisen hyvän ystäväni aina palveluultis sisar ja ystävä niin kauan kuin elän,

A L

Osoite

Aateliselle jalosukuiselle Katarina Flemingille, jalosukuisen autuaasti edesmenneen vapaaherran, marskin ja valtakunnanamiraali Klaus Flemingin, sekä jalosukuisen autuaasti edesmenneen vapaaherrattaren, hänen rouvuutensa Ebba Gustavintyttären tyttärelle, rakkaalle sisarelle ja erityisen hyvälle ystävälle.

Kirjallisuus

Koskinen, Ulla & Lahtinen, Anu, Siskot, veljet ja erityisen hyvät ystävät. Aatelismiesten ja -naisten kirjeenvaihto uuden ajan alun Ruotsissa. Teoksessa *Kirjeet ja historiantutkimus*. Toimittaneet Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen ja Kirsi Vainio-Korhonen. SKS, Helsinki 2011.

Lahtinen, Anu, *Sopeutuvat, neuvottelevat, kapinalliset. Naiset toimijoina Flemingin sukupiirissä 1470–1620*. SKS, Helsinki 2007.

Kuka olet?

Anu Lahtinen, historian tutkija, FT, dosentti, tiedetoimittaja ja tietokirjailija.

Mitä teet?

Tutkin Suomen ja muun pohjolan varhaista sosiaali- ja kulttuurihistoriaa, tällä hetkellä olen Tutkijakollegiumissa Helsingin yliopistossa.

Mistä tunnet Ritvan?

Kulttuurihistorian oppiaineen ja erilaisten historiateemaisten hankkeiden ja julkaisujen kautta. Jossain vaiheessa myös asuimme Yliopistonkadulla samassa rapussa.

Mitä haluaisit sanoa Ritvalle hänen juhlapäivänään?

Nauti elämästä, koska olet sen arvoinen!

Friedrich Schleiermacher ja ystävyyden keksiminen

Heikki Lempa

Friedrich Schleiermacherin elämästä oli tullut yhtä helvettiä. Vuonna 1783 Gottlieb Schleiermacher oli lähettänyt lahjakkaan poikansa Nieskyyn herrnhutilaisten ylläpitämään sisäoppilaitokseen Saksin kuningaskuntaan lähellä Puolan rajaa. Elämä siellä oli vielä ollut siedettävää. Oli ystäviä ja opettajat antoivat kaikenlaisia vapauksia opinhaluisille. Mutta kolmen vuoden päästä tuli muutto Barbyyn pappisseminaariin ja silloin kaikki muuttui. Vapaudet vaihtuivat kirkon hierarkian määräyksiksi. Friedrichille annettiin tiukat käskyt siitä, miten tulevan papin piti elää, mitä hän sai syödä ja juoda ja ennen kaikkea, mitä hänen tuli lukea tai paremminkin olla lukematta. Pakkovalta synnytti kapinan. Jo muutaman viikon päästä Friedrich ja hänen ystävänsä olivat perustaneet salaseuran, jossa luettiin Rousseauta, Goethea, Kantia, Wielandia ja muita kiellettyjä kirjailijoita. Lukupiiristä kehittyi kapinaliike. Vuoden 1786 lopulla sen englantilainen

jäsen Samuel Okley julisti avoimesti, ettei herrnhutilaisten teologia ollut mistään kotoisin. Seminaarin johdolle tämä ei ollut kovinkaan miellyttävää kuultavaa. Okley lähetettiin kotiin, jossa hän pian kuoli epäselvissä olosuhteissa. Salaseura hajotettiin ja viimeinenkin henkireikä oli mennyt. Elämästä oli tullut helvettä.

Schleiermacher teki ratkaisevan päätöksen. Tammikuun 21. 1787 hän kirjoitti isälleen kirjeen, jossa kertoi hylänneensä herrnhutilaisten dogmaattisen opin ja haluavansa muuttaa läheiseen Hallen yliopistoon opiskelemaan teologiaa ja ennen kaikkea lukemaan kirjoja, jotka Barbyssä olivat olleet kiellettyjä. Isä suostui ja pääsiäisen tienoilla Friedrich Schleiermacher muutti Halleen enonsa luo ja aloitti teologian, filosofian ja filologian opintonsa. Joskus vuoden 1788 alkupuolella Schleiermacher oli filosofian opinnoissaan aloittanut Aristoteleen etiikan opiskelun. Hän käänsi kreikasta saksaksi kaksi ystävyttä käsittelevää lukua Nikomakhoksen etiikasta ja kirjoitti niihin laajan kommentaarin. Vaikka kumpaakaan näistä ei julkaistu, ne olivat Schleiermacherin ensimmäinen laajempi kirjallinen työ. Miksi hän käänsi juuri nämä luvut? Ja miksi hän käytti kallista aikaansa kirjoittamalla pitkän, yli 45-sivuisen kommentaarin? Haluaisin väittää, että Schleiermacherin intohimoinen kiinnostus näihin, usein väheksyttyihin lukuihin juontui hänen kiinnostuksestaan ystävyteen. Elämäntilanne, menetetty tiivis ystäväpiiri Barbyssä ja uusi kiinnostava, heterososiaalinen ystäväpiiri Halleissa saivat Schleiermacherin pohtimaan ystävyysmerkitystä. Mutta taustalla oli myös syvempi, teoreettinen kiinnostus. Väitän, että Schleiermacher keksi ystävyys. Hän keksi ystävyys ei ainoastaan intiiminä, kahdenkeskisenä läheisyytenä vaan myös yleisenä perustana yhteisöllisyydelle ja yhteiskunnallisuudelle.

On mielenkiintoista havaita, että Schleiermacherin tutkijat eivät juuri ole panneet painoa tälle varhaistyölle. Wilhelm Dilthey ohittaa Schleiermacherin kiinnostuksen Aristoteleeseen vain toteamalla, että nuori teologian opiskelija näyttää kääntäneen muutaman luvun. Myöskään Terrence Ticesta on vaikea löytää mainintaa tästä varhaistyöstä. Sen sijaan kaikki ovat kiinnostuneita Schleiermacherin kiinnostuksesta Immanuel Kantiin ja hänen kauttaan Platoniin. Ja syykin on selvä. Kantin kriittinen filosofia tarjosi reitin uskonnon filosofian uudistamiselle tavalla, joka on tehnyt Schleiermacherista modernin teologian isän. Uskonto on hänen mukaansa absoluuttisen riippuvaisuuden tunnetta. Tätä ei käy kiistäminen, mutta yksilökeskeisen ja transendentiaalifilosofisen Schleiermacherin varjossa kulki toinen, joka oli kiinnostunut toisista ja yhteisöllisyydestä. Viime vuosina feministiset filosofit Ruth Richardson ja Katherine Faulk ovat nostaneet esiin tämän toisen Schleiermacherin ja nähneet hänessä merkittävän lähtökohdan ja merkkipaalan ns. huolehtimisen etiikan kehityksessä. Eettinen toiminta ei ole vain ja ei edes ensisijaisesti yksilön harkintaa luonnon ja historian asettamien kontingenssien edessä vaan suhdetta toisiin. Se on yhteisöllisyyden välittämää.

Nuoren Schleiermacherin innostuksen Aristoteleeseen voi hyvin ymmärtää. Hän käsitteli ystävyyttä tavalla, joka modernilta eurooppalaisilta ajattelijoilta oli päässyt unohtumaan. On ajanhukkaa yrittää löytää Hobbesin *Leviathanista*, Locken tutkielmasta hallitusvallasta tai Rousseau'n yhteiskuntasopimuksesta ajatuksia ystävyydestä. Näissä ystävyys ja yhteisöllisyys on vallan ja valtion raja-arvo, joka on joko luonnon antamaa, sopimuksen määrittelemää tai niin henkilökohtaista, että sillä ei ole laajempaa

merkitystä. Mutta Aristoteles ei nähnyt ystävyyttä vallan raja-arvona.

Aristoteleen mukaan ystävyys voi perustua joko hyötyyn, huviin tai hyvyteen. Nämä eivät ole toisiaan poissulkevia modia-liteetteja, mutta tosiystävyyttä on ainoastaan se, joka perustuu hyvyteen. Se, mitä arvostamme ystävässämme hyvänä on myös meissä hyvää ja luo näin ollen yhteisen perustan, jolle ystävyys rakentuu. Tällaiseen ystävyteen kuuluvat ystävänpalvelukset ja ystävän seurasta nauttiminen. Mutta ystävyys joka perustuu pelkästään joko hyödylle tai huville ei sisällä tuota yhdistävää sidettä, hyvyttä. Tosiystävyyden on täten kestävämpää kuin kaksi ensimmäistä. Tärkeä ominaisuus ystävyudessa on Aristoteleen mukaan vastavuoroisuus, eikä se toimi ainoastaan niiden kesken, jotka ovat tasavertaisia iän tai yhteiskuntaluokan suhteen vaan myös niiden välillä, jotka ovat ystäviä huolimatta ikä- tai luokkaerosta. Ja juuri tämä näyttää olleen Schleiermacherille tärkeä havainto: ”Tämä on tutkimuksen yksi vaikeimmista mutta myös mielenkiintoisimmista osista.” Miten ystävät voivat pysyä ystävinä huolimatta luonne-, ikä- ja luokkaeroista? Schleiermacher ehdottaa kahta strategiaa. Ensinnäkin täytyy tehdä ero henkilöiden oikeudellisen tilan (*Zustand der Rechte*) ja heidän tunnetilansa (*Zustand der Empfindung*) välillä. Oikeudellinen tila määrää yhteiskunnallisen aseman ja on usein henkilöiden vaikutusvallan ulkopuolella — Ranskan vallankumous alkoi vasta vuonna 1789 — mutta tunnetila on henkilöiden hallittavissa. Tästä seuraa Schleiermacherin toinen maksimi. Todellisen ystävyuden tulee tavoitella tasa-arvoisuuden tunnetta tai paremminkin tunnetasa-arvoisuutta. Tunteet ovat Schleiermacherille tärkeä vaikutusmekanismi ja tasa-arvoisuuden perusta.

William Reddy on kuvannut 1700-luvun yhteiskunnallista muutosta tunnepakolaisuudeksi. Kun Ludvig XIV rakensi Versaillesin palatsin 1660-luvulla, hänen tarkoituksenaan oli luoda uudenlainen hovikulttuuri. Aateliston ja muun hoviväen tuli noudattaa tiukkoja ja yksityiskohtaisia etikettisäädöksiä Versaillesissa asioidessaan. Erityisen tärkeää oli tunnetilojen täsmällinen ilmaisu. Taidemaalari Charles Le Brun, säveltäjä Jean-Baptiste de Lully, näytelmäkirjailija Moliere ja tanssinopettajat Pierre Beauchamp ja Raoul-Auger Feuillet kehittivät monimutkaisia tekniikoita ja koodeja erilaisten tunnetilojen ilmaisemiseksi. Ludvigin kuoleman jälkeen Versaillesin tunnekoodisto koettiin niin painostavaksi, että monet aatellisperheet palasivat takaisin Pariisiin ja alkoivat kehittää uusia sosiaalisuuden muotoja, joissa tunteiden avointa ja vapaata ilmaisua korostettiin. Tätä muutosta Reddy kutsuu tunnepakolaisuudeksi. Monet 1700-luvulle tyypilliset sosiaalisuuden muodot periytyvät tästä, mutta tunnetuimpia lienevät salongit ja yhdistykset. Myös vapaamuurariloosit ja akateemiset ja kirjalliset seurat alkoivat noudattaa uutta käyttäytymiskaavaa. Saksassa vapaan yhdistys- ja seuraelämän kukoistuskausi alkoi 1770-luvulla.

Saksassa seura- ja yhdistyskulttuurin juuret olivat paitsi tunnepakolaisuudessa myös uskonnollisessa seuraelämässä. 1600-luvun lopulla alkanut pietismi korosti voimakkaasti uskonnon seurallisuutta. Uskonto ja hartauskulttuuri ei ollut ainoastaan yhteisön eli kirkon vaan myös ja ennen kaikkea intiimin seuran eli konventikkelin asia. Herrnhutilaisuus oli yksi monista pietismin suuntauksista. Sen perustaja kreivi Nikolaus von Zinzendorf korosti jo ensimmäisissä ohjesäännöissään 1720-luvulla yhteisöllisyyttä. Seuraavien kahdenkymmenen vuoden aikana

herrnhutilaiset osoittivat erinomaista mielikuvitusta yhteisöelämän muokkaamisessa. Jokainen paikallisyhteisö oli jaettu pieeniin kollektiiveihin, joita kutsuttiin kuoroiksi, sukupuolen ja iän perusteella. Näin mm. naimattomilla naisilla oli oma kuoronsa, samoin naimattomilla miehillä, naimisissa olevilla naisilla ja naimisissa olevilla miehillä jne. Kukin kuoro oli yhteiselämässään jokseenkin autonominen. Se osallistui hartaustilaisuuksiin kollektiivina, teki työtä kollektiivina, ruokaili ja yöpyi kollektiivina. Zinzendorfin kuoleman jälkeen – hän kuoli 1760 – kuoropakosta luovuttiin, mutta monet, erityisesti naisten kuorot säilyivät vapaaehtois pohjalla vielä 1800-luvun puoliväliin asti. Schleiermacher oli kahden seurakulttuurin risteyskohdassa: Nieskyssä ja Barbyssa hän oli saanut vankan ja painostavankin kokemuksen uskonnollisesta seurallisuudesta; Hallessa hän kohtasi elävän akateemisen ja porvarillisen yhdistyskulttuurin. Oli erilaisia seurallisuuden muotoja mutta seurallisuudelle sinänsä ei ollut vaihtoehtoja.

Mutta miten tämä liittyy ystävyYTEEN? Aristoteleen mukaan kaikki ystävyys sisältää seurallisuutta ja itse asiassa perustuu yhteisöllisyydelle. YstävyYden teoria on siis teoria yhteisöstä. Ja juuri tähän Schleiermacher tarttuu Aristotelesta lukiessaan. Hän huomauttaa, että yhteisöt eivät ole keskenään verrannollisia, koska niiden tunnekkulttuurit ovat erilaisia ja näin ollen myös niihin liittyvät velvoitteet, rangaistukset ja syytökset. Seuralla ei toisin sanoen ole kirjoitettuja sääntöjä, mutta sillä on tunnekkulttuuri, jonka tunteminen on välttämätöntä seurassa toimimiselle. Eikä seuran tunnekkulttuuria voi tuntea ellei tunne jokaista seuran jäsentä. Tämä yhteisöllisyyden mikrokulttuuri, seurallisuuden ja ystävyYden dialektiikka jäi askarruttamaan Schleiermacheria seuraavan vuosikymmenen ajan. Vuonna 1796 hän päätyi Berliiniin

Charite-sairaalan pastoriksi. Preussin pääkaupungin sosiaalinen elämä nielaisi filosofin ja teologin täysin ja kymmenen vuotta vanha ajatuskulku sai uusia virikkeitä. Kolme vuotta myöhemmin Schleiermacher julkaisi anonyymisti artikkelin ”Seurallisuuden teoria” (*Versuch einer Theorie des geselligen Betragens*). Hän oli yhä vakuuttunut siitä, että seurallisuudelle ei ollut muuta lakia kuin virtuoosien jäljittely ja omat tunteet. Mutta tämä ei suinkaan merkinnyt teorian mahdottomuutta. Seurallisuuden teoria perustui maksiimeille, joita piti seurata, mutta ei suinkaan soveltaa orjallisesti. Keskipisteessä oli keskustelu ja siinä maksiimeina olivat kiinnostavuus, joustavuus ja inklusiivisuus. Näistä puolestaan syntyi seurallisuuden ja yhteisöllisyyden perusta.

Seurallisuuden teoria jäi keskeneräiseksi ja seuraavien vuosikymmenien aikana muut kiinnostukset valtasivat Schleiermacherin mielen. Ennen kaikkea teologia mutta myös kasvatustieteet, yliopistopolitiikka ja taide saivat nyt keskeisen huomion. Emmekä voi tietenkään unohtaa hermeneutiikkaa. Mutta kaikissa näissä yhteisöllisyys ja ystävyyden teema oli mukana. Aristoteleelle ystävyys ei ollut rajallinen ihmissuhdekategoria vaan laaja skaala inhimillisiä suhteita, jotka ulottuivat vanhemmuudesta puolue- ja sotilastoveruuteen, rakkaussuhteesta palvelus- ja työsuhteeseen. Schleiermacher omaksui tämän laaja-alaisen käsityksen ystävydestä. Itse asiassa hän avasi kuulijoilleen ja lukijoilleen mahdollisuuden kuvitella ihanneyhteiskunnan, joka rakentuisi ystävyydelle. 1800-luvun alussa tätä utopiaa tarvittiin. Ranskan vallankumous oli osoittanut, että yhteiskunnat eivät ole luonnon tai jumalan luomia muuttumattomia rakenteita, vaan että ihmiset voivat itse muokata yhteiskuntaa ajattelemalla ja pohtimalla omaa luontoaan ja ottamalla huomioon myös toisten luonnon ja

tunteet. Vaikka herrnhutilaiset olivat niin valistuksen kuin Ranskan vallankumouksenkin vastustajia, heidän yhteisönsä olivat monella tapaa utooppisia ja heidän oman sosiaalisen mielikuvituksensa tuotteita. Kuoroilla ja Berliinin salongeilla ei ollut niinkään suurta eroa keskenään. Ja kummassakin Schleiermacher oli kuin kotonaan, kunnes yhteisö teki hänen elämästään helvetin. On kuitenkin syytä huomata, että helvetti syntyi yhteisöstä, kun taas ystävät säilyivät.

Kirjallisuus

Aristoteles, *The Ethics of Aristotle. The Nicomachean Ethics*. Penguin Books, Harmondsworth 1984.

Dilthey, Wilhelm, *Leben Schleiermachers*. I. Band. Vereinigung wissenschaftlicher Verleger, Berlin 1922.

Faull, Katherine, "Beyond Confrontation" "The Early Schleiermacher and Feminist Moral Theory in *Friedrich Schleiermacher's Toward a Theory of Sociable Conduct and Essays on Its Intellectual-Cultural Context*, ed. Ruth Drucilla Richardson. The Edwin Mellen Press, Lewiston 1995, 41–65.

Hamilton, J. Taylor, *History of the Moravian Church. The Renewed Unitas Fratrum, 1722-1957*. Interprovincial Board of Christian Education, Moravian Church in America, Bethlehem, PA 1967.

Reddy, William, *The Navigation of Feeling. A Framework for the History of Emotions*. Cambridge University Press, Cambridge 2001.

Richardson, Ruth Drucilla, Schleiermacher's 1800 "Versuch über die Schaamhaftigkeit": A Contribution Toward a Truly Human Ethic in *Schleiermacher in Context. Papers from the 1988 International Symposium on Schleiermacher at Herrnhut, the German Democratic Republic*, ed. Ruth Drucilla Richardson. The Edwin Mellen Press, Lewiston 1991, 65–108.

Schleiermacher, Friedrich, Versuch einer Theorie des geselligen Betragens (1799) in *Kritische Gesamtausgabe*. Erste Abteilung. Schriften und Entwürfe. Band 2. Walter de Gruyter, Berlin 1984, 163–84.

Schleiermacher, Friedrich, Übersetzung von Aristoteles: Nikomachische Ethik 8–9 (1788) in *Kritische Gesamtausgabe*. Erste Abteilung. Schriften und Entwürfe. Band 1. Walter de Gruyter, Berlin 1984, 45–80.

Schleiermacher, Friedrich, *Briefwechsel 1774-1796 (Briefe 1- 326)*. *Kritische Gesamtausgabe*. Fünfte Abteilung. Briefwechsel und biographische Dokumente. Band 1. Walter de Gruyter, Berlin 1985.

Schleiermacher, Friedrich, Anmerkungen zu Aristoteles: Nikomachische Ethik 8 – 9 (1788), in *Kritische Gesamtausgabe*. Erste Abteilung. Schriften und Entwürfe. Band 1. Berlin: Walter de Gruyter, 1984, 1–41.

Tice, Terrence N., Schleiermacher Yesterday, Today, and Tomorrow in *The Cambridge Companion to Friedrich Schleiermacher*, ed. Jacqueline Mariña. Cambridge University Press, Cambridge 2005, 307–317.

Tice, Terrence N., *Schleiermacher*. Abingdon Press, Nashville 2006.

Kuka olet?

Heikki Lempa

Mitä teet?

Olen ollut jo toistakymmentä vuotta Saksan historian professorina Moravian Collegessa.

Mistä tunnet Ritvan?

Opin tuntemaan Ritvan suti kädessä vuonna 1981 Kirjakahvilan kunnostustöissä.

Mitä haluaisit sanoa Ritvalle hänen juhlapäivänään?

Tekstejä on moneen lähtöön. Toiset vievät meitä *med cykeln mot socialismen*, kun taas toiset tutustuttavat *gruvarbete i Vietnam*. Tekstejä on siis moneen lähtöön. Ja Ritva tuntee ne melkein kaikki. Onnea!

Hurmaavat naiset rannalla – ystävyyssyhtiö

Marjo Kaartinen

Kuvittele kesä. Bromarvissa helle aaltoilee, meri on tyyni. Kesikesän ruusut tuoksuvat huumaavasti. Hiekkarannalla, suurella huvilalla ystävyysyhtiöläiset toimittavat kukin tehtäviään. Vera Hjelt kirjoittaa esitelmää kuumeisesti; mustepullo helähtää hivenen tiheään tahtiin. Leo Mechelin yskäisee, rapisuttaa sanomalehteä, kääntää sivua, mutisee silloin tällöin. Cely vilkaisee isäänsä toiveikkaasti, mutta tietää, ettei iltapäivän raukeudessa vielä kannata politikoida ja palaa kirjansa pariin. Hän lukee amerikkalaisen sokeainkirjoituksen taistosta. Fanny Tawaststjerna on torkahtanut, Anna Herzberg hyräilee mielessään, mutta ryhtyy pian laulamaan ääneen ja koko ystävyysyhtiö yhtyy iloitteluun. Ennen kuin Mimmi kattaa iltapäiväkahvin lähdetään vielä rannalle kävelemään; hameet kahisevat, nauru raikuu.

Cely oli Veran ja Fannyn rakkain kesänaapuri 1900-luvun alun Bromarvissa. Leo Mechelin oli antanut ainokaiselleen tontin ja huvilan piirustukset Veran ja Fannyn tontin vierestä, joululahjaksi, kunnianosoituksena ystävyysyhtiölle, jotta Cely saisi olla lähellä ystävättäriään myös kesäisin. Juuri Leo Mechelin oli antanut tyttärensä rakkaalle ystäville, koko suurelle piirille nimen ystävyysyhtiö (vänskapsbolaget). Leo ja puolisonsa ovat olleet vaikuttuneita tyttärensä monin tavoin tavoitteellisista ystävistä jo kauan sitten vierailleessaan Jyväskylässä tyttärensä luona. Cely oli ollut nimittäin kaupungissa opiskelemissa suomea, kun Vera veti siellä kesäveistokurssia. Cely, Vera ja Fanny olivat tutustuneet jo pian parikymmentä vuotta sitten, aikana jolloin Celyllä, Fannylla ja Meri Toppeliuksella oli ollut ”höyläyhtiö” 1880-luvun jälkipuoliskolla. Cely oli saanut kutsun lounaalle höyläyhtiön naisten luokse ja ystävyys oli alkanut välittömästi. Vera kirjoitti Celylle ahkerasti koko loppuelämänsä aina kun he olivat eri paikkakunnilla – poissa Helsingistä tai Bromarvista tai niissä eri aikoihin.

Höyläyhtiö oli syntynyt elämänystävien Veran ja Fannyn toimeliaisuuden pohjalle. Vera oli opiskellut veistonopettajaksi Ruotsissa, maineikkaassa Nääsissä ja tuonut sieltä palattuaan mukanaan paitsi veistomallit, myös höyläpenkin ja työkaluja. Ennakkoluulottomasti hän perusti Helsingin Kasvatusopillisen veistolaitoksen, joka koulutti koululuokkia, kansakoulunopettajia ja yksityisiä ihmisiä veistotaidon saloihin. Vera kehitti kevyen ja kokoontaitettavan höyläpenkin, jonka hän patentoi 1886. Hänen työnsä tunnustettiin niin laajasti, että häntä pyydettiin esiintymään veistomallisarjallaan Pariisin maailmannäyttelyyn 1889.

Veistolaitoksen suosio oli kasvanut nopeasti niin suureksi, että sitä oli laajennettava. Tuolloin, 1886, Veralla oli jo apunaan veistosta myös vaikuttanut elämänystävänsä, opettajatar Fanny Tawaststjerna. Naiset vuokrasivat Aleksanterinkadun ja Unioninkadun kulmasta PYPin talosta suuren huoneiston, johon he paitsi siirsivät veisto-opiston, myös asettuivat asumaan. Tilaa oli niin paljon, että huoneita jäi alivuokrattavaksikin. Palkattiin koti-apulainen, pitkäaikainen ja uskollinen Mimmi, ja otettiin useita nuoria naisia täysihoitoon. Näistä kaikista naisista, veistolaitoksen johtajasta Vera Hjeltistä, Fanny Tawaststjernasta ja tämän kollegasta Fanny Calamniuksesta, veistonopettaja Meri Toppeliuksesta sekä jatko-opisto-opiskelijoista Nanny Hammarströmistä ja Alta Dahlgrenista muodostui höyläyhtiö (hyvelbolaget), pitkäaikaiseen ystävyYTEEN perustunut verkosto, joka vuosien saatossa syveni ja laveni.

Niin höyläyhtiöläiset kuin myöhemmin ystävyysyhtiöläisetkin olivat ruotsinkielistä älymystöä, liberaaleja aatteita ajaneita, älykkäitä ja hurmaavia naisia. Monet heistä olivat opettajattaria tai sitten Celyn tavoin hyväntekeväisyystehtäviin keskittyneitä eliitin naisia. Heille ystävyys oli käyttövoimavara, jonka avulla ajettiin yhteisvoimin heikompien asioita. Naisasia, Martta-yhdistys, Raajarikkoisten auttamisyhdistys ja lukemattomat muut organisaatiot saivat osansa heidän toimeliaisuudestaan. Monia näistä he perustivat itse tai olivat perustamassa. He olivat merkittäviä poliittisia vaikuttajia, ja he toimivat naisten aseman parantamiseksi, äänioikeuden saamiseksi, työtä tekevän väestön työolojen parantamiseksi... aamusta iltaan, päivästä toiseen. Tässä toiminnassa heidän keskinäinen ystävyytensä oli arkista mutta välttämättömyyttä käyttövoimaa.

Kesälläkään toimeliaisuus ei tyystin katoa. Bromarvissa vietetään rattoisia päiviä, mutta silti suunnitellaan jo uutta: yhteisiä ponnistuksia sokeiden puolesta, hädänalaisten auttamiseksi tehtäviä toimenpiteitä, seuraavan kesän ulkomaanmatkoja.

Kuvittele taas kesäinen iltapäivä. Cely katselee hirsihuvilastaan tielle päin. Vera kiittää ohitse polkupyörällään, on juuri käynyt uimassa, huiskuttaa ja huutaa jotain, josta ei aivan saa selvää. Se saattoi olla: Mimmi kutsuu jo kahville! Cely heilauttaa merkiksi ja pakkaa papereita laukkuun. Ystävyysyhtiö on taas valmiina toimintaan.

Olen pikkuhiljaa tekemässä laajempaa tutkimusta ystävyysyhtiöstä ja sen jäsenistä. Tämä kirjoitus perustuu Vera Hjeltin kirjeisiin Cely Mechelinille (Kansallisarkisto, Cely Mechelinin kokoelma) ja Esther Hjelt-Cajanuksen kirjoittamaan Vera Hjeltin elämäkertaan otsikolla *Vera Hjelt: en banbryterska*. Söderströms, Helsingfors 1946. Termien suomennokset ovat pääosin peräisin Tyyni Brofeldtin suomennoksesta *Vera Hjelt. Uranuurtaja*. Kustannusosakeyhtiö Aura, Turku 1948.

Kuka olet?

Marjo Kaartinen

Mitä teet?

Toimin kulttuurihistorian oppiaineessa professorina. Tutkin monenmoisia uuden ajan alun kulttuurihistoriaan liittyen, mutta seuraava tutkimusaiheeni vie minut 1800–1900 -lukujen vaihteeseen. Tarkoitukseni on tutkia laajaa ruotsinkielistä ystäväpiiriä – ja tehdä kirja onnellisista asioista.

Mistä tunnet Ritvan?

Tunnen Ritvan oppiaineen puitteista; olen tavannut hänet ensimmäisen kerran 1990-luvun alussa, kun hän oli Paavolaisprojektissa. Olen aina ihaillut ja kieltämättä kadehtinutkin Ritvan tapaa kirjoittaa.

Mitä haluaisit sanoa Ritvalle hänen juhlapäivänään?

Tuhannet syntymäpäiväonnittelut Sinulle Ritva. Sinua olisi mukava nähdä enemmänkin täällä Sirkkalanmäellä päin ja muista, että kaipaamme aina vain lisää tutkimuksiasi!

George Price ja ystävyyden alkuperä

Timo Tarmio

Seitsemän saattajaa seurasi Pancrasin hautausmaalla Lontoossa tammikuussa 1975 korutonta seremoniaa. Kirkosta seurakuntatiloihin siirretyn siunauksen päätteeksi George Price saatettiin viimeiseen lepoonsa köyhien ja kodittomien yhteishautaan. Viisi saattajista oli kodittomia, joille George Price oli ollut vuoden ajan lähes ainoa auttava käsi. Seurakunnan muistosanat lausuttiin viran puolesta: ”George otti kristillisyytensä liian kirjaimellisesti...” Yhdellä etummaisista penkkiriveistä istui kaksi evoluutiobiologian huippututkijaa, William D. Hamilton ja John Maynard Smith.

52-vuotiaan George Pricen itsemurha ja hautajaiset eivät nostattaneet suuria otsikoita. *Sennet*, Lontoon yliopiston ylioppilaskunnan lehti, sentään noteerasi yhteisöään kohdanneen menetyksen ja kertoi oleellisimman muistokirjoituksessaan: ”UC Hospitalissa työskennellyt merkittävä perinnöllisyystutkija luopui kaikesta, elämästäänkin, uskonnollisen vakaumuksensa takia. Dr. George Price antoi rahansa, vaatteensa ja muun omaisuutensa

kodittomille alkoholisteille ja hylkäsi Bloomsburyn huoneistonsa elääkseen asunnonvaltaajana Drummond Streetin yhteisössä Ken-tish Townissa. Sieltä hänet kuolleena myös löydettiin. Arvostettu tiedemies, Dr. Price, oli vakuuttunut, että hänellä oli 'kuuman linjan yhteys Jeesukseen'."

Omalaatuisen elämänsä viimeisissä käänteissä George Price muutti Yhdysvalloista Lontooseen ja omistautui evoluutiobiologi-alle. Muutamassa vuodessa 1960–70-luvun taitteessa hän kirjasi tieteen historiaan kolme evoluutiogenetiikan, sosiaalibiologian ja etenkin altruismin problematiikan kannalta perustavaa mate-maattista mallinnusta. Ratkaisut ovat tunnettuja ja noteerattuja, mutta vähemmälle huomiolle silti jäi, että ne ovat yhden ja saman itseoppineen tutkijan tuotoksia. Oren Harmanin 2010 julkaisema Price-elämäkerta, *The Price of Altruism*, myöhästyi vuodella Dar-winin syntymän 200-vuotis- ja *Lajien synty* -teoksen 150-vuo-tisjuhlinnasta. Kunnia- ja muistolaattoja oli Pricelle toivottu jo aikaisemmin, mutta vasta uudella vuosituhannella hänen oppinsa ovat alkaneet valtavirtaa vasten kokea evoluutiobiologien ja -teo-reetikkojen parissa renessanssia.

Mutta Price on nähtävissä myös muista syistä ajankohtaisena. Evoluutioteorioiden rakennelmat kantavat luontokäsityksissään väittämiä lajipopulaation ja -yhteisön suhteesta lajiyksilöihin tai ryhmän suhteesta omiin osiinsa, ja suppenevaa kehää aina organismin suhteesta geeneihinsä. Ja rinnalla kuljetetaan myös luonnon ja kulttuurin jakokenttää. Pricen keskeinen panos evo-luutioteorian kehitykseen sijaitsee näillä akseleilla, joukon ja sen jäsenen, osan ja kokonaisuuden tai vaikkapa yleisen ja yksityisen välisen suhteen ulottuvuuksilla. Altruismin kannalta tämä on keskeinen alue. Mistä lähteistä hyvyys, uhrautuvaisuus, yhteis-

työ ja avunanto, epäitsekkyyys ja sitä tietä myös ystävyys saattavat luonnon ympäristössä kummata?

Nyt liikutaan laajoilla selillä ja syvissä vesissä, jossa evoluutio-teoreetikkojen ja genetiikan kysymyksenasettelut ovat vain pisara meressä. Hyvyyden ikiaikaiseen ongelmaan on tarjottu vastauksiksi – vertakaan säästämättä – käytännössä kaikkea maan ja taivaan väliltä, ja evoluutiobiologian kontekstissa hyvyyden olemassaolo on yksi selitystä huutava perimmäinen ihme. Miten vahvimman oikeutta ja selviytymisen lakia noudattava luonnonvalinta säästää muiden puolesta toimivat ja muiden hyötyä ajavat epäitsekkeitä yksilöt? Miksi uhrautuvaisuus, yhteistyö ja avunanto ovat säilyneet evoluution myllynkivien jauhannassa?

Pelikenttä ja vastapoolit

Evoluution näkökulmasta altruismilla pitää olla looginen paikkansa, vaikka se luonnonvalinnan opin antiteesiltä näyttääkin. Darwin etsi ongelmaan vastausta, ja työtä jatketaan edelleen. Yhteiskuntateoreetikot on valjastettu pohtimaan vähintään samaan sukuun kuuluvaa ongelmaa hieman toiselta suunnalta: onko ihmisyhteisöjen kiinneaineena juuri yksilön altruistinen kyky toimia oman edun kustannuksella ryhmän ja yhteisön hyväksi? Klassikoista Thomas Hobbes, John Locke ja Jean-Jacques Rousseau näkevät ihmisen juuriaan myöten itsekkäänä omaa etuaan ajavana olentona, jolle yhteisöllisyys, talousjärjestys, valtio ja muut poliittiset rakenteet ja sopimukset ovat vain välineitä yltää omalta osalta parhaaseen saldoon. Aristoteles on eri leiristä. Hän katsoi, että ihminen on luonnostaan poliittinen olento, joka löytää

itsensä ja yltää todelliseen olemukseensa vasta yhdessä muiden kanssa, ryhmässä, yhteisössä, populaatiossa.

Myös talouden teoriat nojautuvat ihmiskäsityksiin ja näemyksiin yksilön suhteesta yhteisöönsä. Pricen ajankohtaisuus kumpuaa eräiltä osin tältä suunnalta, vastareaktiosta lähivuosikymmenien yhteiskunta- ja talousajattelun valtavirtaa kohtaan. Evoluutiobiologit ovat aina olleet tietoisia oman ajattelunsa ja tieteellisen työnsä heijastusvaikutuksista yhteiskunta-ajatteluun. Darwin tunnisti tämän, ja myös 1970- ja 80-lukujen vaihteessa valtaa pitäneen brittiläisen koulukunnan evoluutioteoreetikot hämmästelivät, kuinka pääministeri Thatcher veti puheisiinsa vertauskuvia ja johdannaisia kuin suoraan heidän mallinnuksistaan. Vastaleirin evoluutionäkemyksen on puolestaan nähty liveenneen biologian ja genetiikan puolelle yhteiskunnallista ambitioista, arvoidealismista ja kollektivismiin harhanäyistä. Kyynärpäätaktiikalla ja oman edun tavoittelulla, taloudellisella ja muulla, on oma vissi mielensä ja mielekkyytensä evoluution näkökulmasta. Näin on myös epäitsekkyydellä ja uhrautuvaisuudella. Saattaisiko jopa olla niin, että yhteinen hyvä, yhteisön joukkovoima olisi jopa menestymisen varmin tae, edes osin? Evoluution ja luonnonvalinnan silmissä tämä tarkoittaisi sitä, että antaisimme äänemme itsekkyyttä kantavien sukulais- tai geenivalinnan sijaan ryhmävalinnalle – tai näiden sfäärien rinnakkaiselolle. Price antoi tähän eväitä, kuten kohta selviää. Ehkä harjaannumme näkemään myös Bill Clintonin retoriikan taakse. Konkaripoliitikko antoi demokraattien taannoisessa puoluekokouksessa presidentti Barack Obamalle vauhtia toiseen kauteen tukeutuen puheessaan demokraattien republikaanien perinteiseen eroon: ”We believe ‘we’re all in this together’ is a better philosophy than ‘you’re on your

own’.” Myös evoluutioteorioita on pidetty paremmin filosofioina kuin tieteenä.

Lisää esimerkkejä. Francis Fukuyama käänsi oman aikamme ajattelijoista äskettäin näyttävästi kelkkansa ja siirtyi yhteiskunta-teoreetikkojen aatekentällä hobbesilaisten riveistä aristoteeliseen leiriin. Uudessa kirjassaan *The Origins of Political Order* (2011) hän palauttaa yhteisöllisen elämän ja poliittisen järjestyksen alkujuuret viime kädessä evoluutioteoriaan ja ihmisen lajibiologiaan. Fukuyama muistetaan kahden vuosikymmenen takaisista ja kylmän sodan jälkeisistä historian lopun teeseistään: ihmiskunnan kehitys oli tullut päätökseensä, läntinen liberaali demokratia ja liberaali markkinatalous yksilökeskeisessä muodossaan olivat lyömässä itseään globaalisti läpi yhteiskuntien lopulliseksi kiinneaineeksi. Historia oli ollut muutosta, ideologioiden mittelöä, mutta vastaisuudessa sitä ei tapahtuisi. Historia oli loppu, Hobbes oli voittanut, ainakin 1980- ja 90-lukujen taitteen näkövinkkeistä. Voittajien leirissä on aina hyvä olla, mutta uudella vuosituhannella, muutamaa vuotta ennen nykyisen taantuman alkua Fukuyama ehti jo kertoa erehtyneensä, ja tuorein mummotiopus kysyy nöyrästi, kuinka paljon ihmissuku on ylipäättänsä kehittynyt alkutilastaan. Kun ihminen on ollut yhteisöllinen aikansa alusta, pysähtyikö historia jo vuonna nolla? Ei nyt sentään, vaan paljon myöhemmin. Mielenkiintoisinta Fukuyaman rakennelmassa on kuitenkin sen pohjavire ja lähtökohtien perustelu biologialla, ja siksi hänkin on velkaa George Pricelle.

Kädenvääntöä on tietysti käyty viime vuosina myös asian ytimessä, evoluutioteoreetikkojen keskuudessa. Elokuussa 2010 *Nature*-lehdessä julkaistu artikkeli ”The evolution of eusociality” (Martin A. Nowak, Corina E. Tarnita ja Edward O. Wilson) lähti

alan ykkösföörumilla murtamaan vallitsevaa käsitystä evoluution ja luonnonvalinnan periaatteista. Tekijät järjestelivät evoluution syitä ja seurauksia uuteen uskoon, ja artikkeli oli kaikkimensa pommi, jossa oli ainesta ketjureaktion käynnistäjäksi. Sellaisena siihen myös suhtauduttiin. Lehti sai vastineet usealta tiedemiesryhmältä, joissa yli 150 tutkijaa halusi allekirjoituksellaan vahvistaa, että itsekkyyden hyötyihin monella tavalla nojaava sukulais- ja geenivalinta sekä niihin nojaava kokonaiskelpoisuuden käsite ja *Hamiltonin sääntö* puolustavat edelleen paikkaansa evoluution selittäjänä.

Mainitaan jatkoksi vielä se, että aitososiaalisten, siis altruistiseen yhteishyvään nojaavien muurahaispopulaatioiden tutkija ja sosiobiologian uranuurtaja Edward O. Wilson – *Naturen* kohuartikkelin pääarkkitehti – jatkoi vuotta myöhemmin kirjassaan *The Social Conquest of Earth* samoilla linjoilla. Tiedettä popularisoidessaan Wilsonilla oli kohteena yhdyskuntahyönteiset, etenkin muurahaisyhdyskunnat, ja näiden rinnalla ihmisyhteisöt, eli kaksi populaatiota, jotka ovat muihin lajeihin nähden onnistuneet ylivertaisesti maailmanvalloituksessaan. Kummissakin yhteisöissä on paljon samankaltaisuuksia. Molemmat ovat omalla tavallaan aitososiaalisia siinä merkityksessä, että yhteisöjen työjaossa sovelletaan altruistisia periaatteita. Wilsonin väite on, että kun muurahaiset 50 miljoonaa vuotta ja ihmiset 200 000 vuotta sitten saivat yhteisönsä perustetuksi, niiden evoluution kantavaksi voimaksi nousi sosiaalisuus ja luonnonvalinnan muotona sitä tukeva ryhmävalinta. Tällaisessa ympäristössä sukulaisuuden ja geeniperimän jatkuvuuden rakennelmaa ei enää tarvitse nähdä sosiaalisuuden syynä, lähteenä, vaan paremminkin toisin päin,

yhtenä ryhmävoiman ja sosiaalisuuden seurauksista. Näin maailmankirjat olisivat kääntymässä pääläelleen.

Darwinin maamerkit

Hyvyyden ja itsekkyyden sekä yhteisöllisyyden ja yksilöllisyyden vastanavat evoluutioteorioissa kulkevat Darwinin kautta. Talouden teoriasta oli tuolloinkin puhe. Darwinin velka Thomas Malthusin (1766–1834) väestönkasvua koskeville teorioille on tuttu ja tunnettu. Teollistumisen, kaupungistumisen ja ennen kokemattoman urbaanin rappion sekä kulkutautien ja nälän ympäristöä todistaneen ja tarkkailleen poliittisen taloustieteilijän teesi oli, että ihmispopulaatioihin kohdistuva karsiva valinta estää väestön kasvun geometrisessa sarjassa eksponentiaalisesti. Malthus oivalsi, että kasvu olisi näin jyrkkä viimeiseen asti suotuisissa ideaaliohjeissa. Todellisuudessa jarruina toimivat sodat, kurjuus, taudit ja etenkin hengenpitimiksi vain aritmeettisesti kasvava ravinto-
varallisuus. Klassisen talousliberalismin leiriin Malthus naulasi itsensä jatkamalla, etteivät väestönkasvun jarrut – kurjuus, kärsimys, nälkä, taudit ja kuolema – olleet minkään erityisen yhteiskuntamallin yksinomaisuutta tai puutteita, vaan yhteisön koolle luonnollisen rajan ja maksimin piirtäviä mekanismeja. Populaation elinkelpoisuus määrittyy kaikissa olosuhteissa ja yhteiskuntamalleissa niiden ehdoilla. Tällaisessa ympäristössä yksilöt taistelivat olemassaolostaan omin eväin ja edellytyksin, luonnostaan.

Darwin perehtyi Malthusin teeseihin syksyllä 1838. Liberaalina whigina ja köyhäinhoidon kannattajana Darwin ei sympa-

tisoinut Malthusin ajattelun konservatiivisia johdannaisia, oman onnensa seppien yhteiskuntamallin perusteluita. Tyystin toinen juttu oli, että Darwin viehättäytyi Malthusin olemassaolon taistelun ja rajallisten resurssien yleispätevästä ideasta. Darwin tiesi, että luontopopulaatiot pysyvät suhteellisen samansuuruisina. Tämä saattoi kieliä siitä, että rajallisten resurssien olosuhteissa käytävän jatkuvan olemassaolon kamppailun jäljiltä vallitsevat ominaisuudet olivat välttämättömyydellä kaikkein jalostuneimpia ja siten myös elinkelpoisimpia. Menestymisen kannalta epäolennaisten lajimuunnosten ja ominaisuuksien kantajat eivät kamppailussa pitkään selviytyisi. Teoria istui polveutumiseen ja selitti myös kehityksen ja jatkuvan muutoksen dynamiikan voimat. Olosuhteisiin nähden vahvimman tai ainakin vahvan yksilön valikoituminen elossapysyväksi merkitsisi ajan oloon lajin kehitystä, sen evoluutiota ja jalostumista, ainakin mitä tuli elossapysymisen ja kelpoisuuden vaatimuksiin.

Mihin elementtiin luonnonvalinta sitten kohdistui? Darwinin kanta oli, että evoluutio toimi lähtökohtaisesti yksilön kautta: luonnonvalinta, kilpailu, valikoituminen, kelpoisuus jne. kohdistuivat muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta yksilöön ja koskivat yksilöä – kuten näin ollen koko elämän jalostumisen ja jatkuvuuden ihmekin. Tähän uskoi Darwin. Myöhemmin, ensin Gregor Mendelin (1822–1884), Ronald A. Fisherin (1890–1962), J. B. S. Haldanen (1892–1964) ja sitten etenkin William Hamiltonin (1936–2000) kautta ja vihdoin viime vuosikymmeninä mm. Richard Dawkinsin (1942–) voimin katseet kääntyivät enemmän sisäänpäin, geeneihin: geenit näyttivät olevan vastaansanomastomasti luonnon valinnan itsenäisiä ja itsekkäitä toimijoita, ja yksilöt vain tämän geenievoluution lisääntymiskoneita. Ryhmää

ja sitä tietä ryhmän toiminnan sisäistä tai ryhmien välistä lojaalisuutta ja sosiaalisuutta tämä linja ei noteerannut luonnonvalinnan subjektiksi. Suuret tai pienet yhteistoimintaa harjoittavat ryhmät, populaatiot, superorganismit, eivät olleet evoluution pelikentällä noteerattavia itsenäisiä toimijoita.

Altruismin Darwin tunnisti heikoksi kohdakseen. Miksi orava uhkatilanteessa lähettää varoitusääniä lajitovereilleen ja uhraa samalla itsensä vaaralle? Miten yhdyskuntahyönteisten steriilien kastien evoluutio on mahdollinen? Entä miten selittää eläinpopulaation tai -ryhmän yhteispeli? Miten tällainen oman olemassaolon vaarantava lajikäyttäytyminen voi evoluutio-opin ja luonnon valinnan mukaisesti periytyä? Darwin päätyi ratkaisuun selittää altruismi jonkinasteisen ryhmätason valinnan toimintaperiaatteella. Yksilövetoisuudesta hän ei päässyt eroon. Näin ainakin osa ihmisen sosiaalisuudesta oli palautettavissa luonto-kulttuuri-dikotomiassa luonnon puolelle perinnöllisyyteen, ihmisbiologiaan. Suurin osa sovinnastavoista ja hyvydestä tuli kuitenkin opittuna muualta, kulttuurista. Luonto oli näissä kysymyksissä heikoilla. Ihmiselle Darwin varasi erikoisaseman: ihmisen moraali, jalous ja hyvät teot palautuivat kyllä juuriltaan ryhmävalinnan logiikkaan ja sosiaalisten viettien evoluutioon, mutta muussa luonnossa tähän ei ollut ylletty. Päätelmä istui mainiosti aikansa kulttuuri-luonto-dikotomiaan. Muutakin mieltä oltiin. Venäläinen Pjotr Kropotkin (1842–1921), luonnontieteilijä, Salpausselän synnyn selvittäjä, ruhtinas ja anarkisti esitti toisen ääripään: ihmisen oli etsittävä hyvyttään ja arvojaan sen syntysijoilta, luonnosta. Puhetta riitti muuallakin, ja lainet löivät yli. Oppineetkin saattoivat helposti maalata eteensä biologisen ja

rodullisen rappeutumisen merkistöt ja kuinka nousun ja täytty-myksen jälkeen edessä häämötti vääjäämätön tuho.

Pricen vuosisata

Iloisen kaksikymmenluvun alkajaisiksi 1922 syntynyt George Price eli puoli vuosisataa tapahtumien aallonharjalla. Laulajaäiti ja pienyrittäjä kaitsi Pricen veljesparin New Yorkissa yksinhuoltajana läpi Suuren lamakauden. Lahjakasta Georgea koulutettiin stipendeillä, ja pääsy Stuyvesantin nimekkääseen kouluun sodan kynnyksellä 1938 takasi teinille aikansa parhaan opetuksen. Price jatkoi älyn ja apurahojen siivittämää nousuaan Harvardiin. Kovassa joukossa Price erehtyi pitämään itseään yhtenä parhaista. Ylimielisyydessä muutamat kemian, biologian ja saksan arvostetuista jäivät alhaisiksi, apurahaa ei uusittu, ja Price jatkoi opin-tojaan John D. Rockefellerin 1880-luvun lopulla perustamassa ja suurella rahalla kootussa Chicagon yliopistossa. Harvardin vuosisataiset perinteet vaihtuivat moderniin huippuyksikköön, jonka tutkimushankkeissa etsittiin sodan jälkeisinä vuosikymmeninä vimmalla vastauksia ihmiskunnan kestäväälle kehitykselle, ainakin biologian ja taloustieteen laitoksilla. Jälkipolvet tuntevat näistä etenkin Milton Friedmanin opit.

Price valmistui Chicagon yliopistosta 1943 pääaineenaan kemia, sai apurahan entsyymikemian tutkimustyöhön, mutta kiinnitettiin Yhdysvaltain ydinvaltaa rakentaneen Manhattan projektin mittavaan joukkoon. Price väitteli 1946, teki sotaponnistelujen jälkeen kahden vuosikymmenen ajan monia työrupeamia eri puolilla Yhdysvaltoja, lääketieteen parissa, insinöörinä ja

tiedetoimittajana kylmän sodan skitsofreenisessä ympäristössä. Kyky ja halu suurien kokonaisuuksien hahmottamiseen riepotti mieltä eri suuntiin ja alalta toiselle, mutta numeroiden kanssa Price oli sinut. Kylmän sodan kuumina vuosina Price kokosi jälkipolville houreisena näyttäytyvän vision kommunismin ja kapitalismin kädenväännöstä 50-luvulla. *Science*-lehteen saamassaan artikkelissa hän esitteli, kuinka vapaan markkinatalouden suuntaa ohjasi yrittäjien uskoon pohjautuvat päätelmät todennäköisistä voitoista ja tappioista, siis odotukset ja niiden pohjalta tehdyt valinnat. Matemaattisin kalkyylein taloutta ei voisi ennustaa, mikä kamppailussa maailmanvallassa oli tärkeää tunnustaa.

Fortune-lehteen Price kirjoitti, että kommunistinen järjestelmä oli lyötävissä vain ylivertaisella, luonnontieteen ja teknologian tehokkaasti valjastavalla tuotantomekanismilla. Innovointi tarvitsisi lisäksi kunnon työkalunsa. Tietotekniikka olisi ratkaisu, tietokone joka veisi tuotantoluomusta ideasta lähtien ja kädestä pitäen eteenpäin; laskisi, piirtäisi ja näyttäisi graafisella näyttöpäätteellä 3D-mallinnukset ja seuraavassa vaiheessa ohjeistaisi jo tuotantoprosessia. Tämä ”Design Machine” olisi luova insinöörityökalu, joka mullistaisi amerikkalaisen tuotannon, Price kirjoitti. IBM:lle esitelty 75 sivun luonnos kävi läpi, kuinka yhtiön 704-tietokone olisi ohjelmoitavissa Design Machine -malliksi. Aikaa menisi kolmesta viiteen vuotta ja rahaa alle viisi miljoonaa dollaria. Kommarit olivat edellä, ja paniikki tarttui myös Priceen. Neuvostosysteemi rakensi Bison-pommikoneensa neljässä vuodessa, ja jenkit tuhlasivat omaan B-52-pommittajaansa kahdeksan. Oli aika tehdä jotain, muutoin valta vaihtuisi, Price kartoitti *Life*-lehdessä 1957: tätä menoa Yhdysvallat olisi osa Neuvostoliittoa vuonna 1975. Osavaltiotasolla Price huomattiin ja sai nimeä

kirjoituksillaan. ”Olemme sinusta ylpeitä”, Minnesotan senaattori Hubert Humphrey kannusti kotirintaman patrioottilyökköään.

Manhattan projektin aikana solmittu avioliitto rikkoutui, ja 1960-luvun alussa Price viritteli kahta tieteellistä artikkelia. Toinen käsitteli neuroniverkoston satunnaisten häiriötekijöiden vaikutusta aivojen toimintaan, toisessa rakennettiin teoriaa immenkalvon funktiolle. *Science*-lehti tyrmäsi molemmat. Sitten IBM halusi originellin laskupään uudemman kerran riveihinsä. Nelikymppinen Price sai esimieheltään lähes vapaat kädet viedä projektejaan eteenpäin. Mielessä myllersi sekava joukko mallinnuksia. Yhden megahankkeensa Price nimesi Psykologian uudistamiseksi. Tarkoituksena oli päivittää tietokoneen datakapasiteetin avulla ihmisen kognitiivista toimintaa koskevia väittämiä ajanmukaisen tietämyksen tasolle. Pisimmälle eteni paikantamistyö, joka pyrki selittämään ja simuloimaan värinäkemisen neurofysiologiaa.

Pricelta löydetty kilpirauhassyöpä leikattiin alkuvuodesta 1966. Radikaali kudospoisto onnistui mutta vei tunnon kasvojen ja kaulan toisesta puolesta olkapäätä myöten. Komean miehen muodonmuutos oli aikamoinen. Price sai sairausvakuutuksesta korvauksen, irtisanoutui IBM:ltä ja kertoi lähipiirilleen vaihtavansa hetkeksi maisemaa kirjoittaakseen Lontoossa muutaman tieteellisen artikkelin. Oli syksy 1967, ja 45-vuotias Price tiesi jo jäävänsä uuteen osoitteeseensa pidemmäksi aikaa. Hän oli löytänyt mielenkiinnolleen uuden kohteen, evoluution ja sen ehdot. Parhaassa svengissä oleva Lontoo olisi inspiraation lähde.

Kaksi koulukuntaa Chicagosta

Palataan ajassa taas taaksepäin. Chicagon kampuksella yhteiskuntarauhan takeita alettiin etsiä sotien välisinä vuosikymmeninä paitsi taloustieteissä myös biologian laitoksella. Milton Friedman oli aloittanut opiskelunsa 1932, ja hänen *Capitalism and Freedom* -kirjansa julkaistiin 30 vuotta myöhemmin. Hänen teeseissään itsekkästä ja yksilökeskeisestä ihmiskuvasta ammentava talousliberalismi ja vapaa kilpailu nousivat markkinatalouden sekä poliittisen ja yhteiskunnallisen vapauden edellytyksiksi ja takeiksi. Se haastoi yhteisöllisyydestä ammentaneen keynesiläinen rahapolitiikan, kollektiivisen sääntelyn ja Suomessakin vallinneet valtiointervention opit.

Kului vielä reilu kaksi vuosikymmentä ennen kuin uuden ajan jäljet alkoivat meillä näkyä. 1980-luvun keskustelut juppikulttuurin moraalikoodistosta ja habituksesta ovat yksi esimerkki orientaation ja yhteisöllisyyden muutoksesta. Parempaan vauhtiin päästiin 1990-luvun laman jälkeen, kun käsitteet keinottelu, spekulointi tai ansioton arvonnousu katosivat yleisestä kielenkäytöstä. Omaan pussiin sai ja oli syytäkin pelata.

Chicagon biologit eivät saaneet yhtä näkyvää aikaiseksi. Warder Clyde Alleen (1985–1955) elämäntehtäväksi muotoutui luonnon konfliktien ja ”sotien” syiden tutkiminen. Termiittiyhdydiskuntatutkimukset olivat Chicagossa vahvoilla. Olivatko nämä yhteisöt ryhminä, ”superorganismeina”, evoluution objekteja, luonnonvalinnan ja kelpoisuuden kohteita, ja samalla vastauksia rauhan mahdollisuuteen? Allee oli toiveikas. Kanayhdyskuntia tutkiessaan hän kuitenkin havaitsi, että hierarkkinen, tasapainoinen ja jälkeläistuotantonsa maksimoiva yhteispelin ja altruis-

min yhdyskunta syntyy aggressiovaiheen, itsekkäiden yksilöiden toisiaan vastaan käymän kamppailun kautta. Konflikti kuului evoluution keinoarsenaaleihin, ja elämä oli siten sodan ja rauhan syklistä kiertokulkua. Löytö oli masentava. Rauhan idylliä ei löytynytäkään, ja Alleen kohtaloksi tuli vielä julkaista tuloksensa muutama kuukausi ennen Hiroshiman ja Nagasakin pommeja. Silti hän uskoi, että hyvän ja pahan aspekteista hyvä oli luonnossa se tärkeämpi elementti. Muna vai kana -kysymykseen Alleella oli myös vastaus: aggressio ja kilpailu olivat ilmaantuneet evoluution pelikentälle vasta harmonia- ja yhteistyövaiheen jälkeen.

Alleen kuolinvuonna 1955 brittibiologi Vero Copner Wynne-Edwards (1906–1997) alkoi valaa ryhmävalintaan lisää elämänuskoa. Hän niputti yhteen aikaisemmat ryhmävalinnan opit ja lisäsi omansa, argumentin lintupopulaatioiden ja muiden yhteisöjen itsesäätelystä. Britti osasi myös kansanrintamahenkisen päätöksen: ”Se mitä jälkikasvu perii vanhemmiltaan sosiaalista ryhmäluonnetta koskien, on jokaisessa yksilössä oleva mekanismi vastata yhteisön tarpeiden mukaisesti – ei omien yksilöllisten tarpeiden mukaisesti – oikein jokaiseen mahdolliseen tilanteeseen sosiaalisen toiminnan laajassa kentässä.”

Geenit tulevat itsekkäiksi

Wynne-Edwardsin rakennelmasta löytyi nopeasti heikot kohdat. Ryhmätason sopeutumiin viittaavat tapaukset oli palautettavissa yksilövalinnan yksinkertaisempaan logiikkaan. Kauniiksi pisteeksi koko tarinalle George C. Williams kehotti hautaamaan ryhmävalintahaihattelut ja soveltamaan evoluutiobiologiaan filo-

sofian puolella tunnettua Occamin partaveistä: vaihtoehtoisista selityksistä yksinkertaisin on paras. Evoluutiossa pärjätään siten mainiosti yksilövalintaan palautuvilla selityksillä ilman ryhmävalinnan monipolvisia mallinnuksia. Monet ovatkin sitä mieltä, että tiede sai uudemman kerran otteen evoluutioteorioista, kun nuori William D. Hamilton (1936–2000) esitteli 1964 vastaansanomattoman tavan selittää evoluution perusteet siten, ettei altruismikaan enää kumittelisi ongelmana. Kaksiosaisessa artikkelissaan ”The Genetical Evolution of Social Behavior” Hamiltonilla oli edessään tämä klassinen kysymyksemme: miten altruismi, omaa lisääntymiskykyä alentava mutta muiden kelpoisuutta lisäävä uhrautuva käyttäytyminen, voi luonnonvalinnan seurauksena säilyä populaatiossa? Hamiltonin vastaus oli paitsi yksinkertainen myös elegantti: geenin, ominaisuutta kantavan elementin kannalta oli yhdentekevää, missä yksilössä tai organismissa sen perimä siirtyi jälkipolville. Yksilön oli evoluution kannalta mielekästä uhrautua sisartensa ja sukulaisensa edestä, koska nekin kan-toivat auttajansa geeniperimää ja toivat niille jatkuvuutta.

Hamiltonin oivallus oli, että kelpoisuus oli yritetty aiemmin mahduttaa turhan ahtaisiin raameihin. Olikin puhuttava ”kokonaiskelpoisuuden” käsitteellä (inclusive fitness) siitä, kuinka tehokkaasti yksilö siirtää perimäänsä jälkipolville sekä suoraan alenevassa polvessa lapsilleen että sosiaalisen toiminnan vaikutuksesta kaukaisempien sukulaisten jälkikasvun kautta. Yksilön oma lisääntyminen ei enää ollut yksistään avainasemassa vaan myös saman geeniperimän sukulaispopulaatio. Alettiin puhua sukulaisvalinnasta, tai nepotistisesta altruismista. Jotain vastavaa oli J. B. S. Haldane tarkoittanut jo 1930-luvulla tokaistessaan ”voisin antaa henkeni kahdesta veljestä tai kahdeksasta serkusta –

mutta en yhtään vähemmästä”, viitaten oman perimän jatkuvuuden takeisiin ja sukulaisuuden asteeseen, mikä sisarusten kohdalla tarkoittaa keskimäärin 50 prosenttisesti samankaltaista geeniperimää ja kaukaisemilla sukulaisilla pienempää yhdenkaltaisuutta. Tässä todellisuudessa punnitaan kustannuksien ja hyödyn suhdetta: jos kokonaiskelpoisuuden nimissä on mielekästä auttaa kaukaistakin sukulaista, tämä ohjaa altruistiseen toimintaan.

Ryhmävalinnan kielikuvun altruismia ei enää tarvinnut selittää. Kun Hamilton täsmensi, kohdensi ja kavensi luonnonvalinnan pudotuspelin, kelpoisuuden, peliarenaksi geenit, hän samalla käynnisti geenivalinnan koulukunnan kulta-ajan. Geenivalinnan jatkojalostajana on suuren yleisön silmissä ja mielipiteen muokkaajana kunnostautunut etenkin Richard Dawkins, jonka *The Selfish Gene* (1976) paalutti geenit evoluution ainoiksi työkaluiksi. Geenin perspektiivistä katsottuna yksilöille oli evoluution areenalla varattu vain kantajan ja kyytipojan rooli. Ryhmävalinnasta tuli vääräoppisuutta kohta 60-luvun puolivälin jälkeen, eikä evoluutorintamalta kuultu vuosikymmeniin yhtä mullistavaa uutta. Uusi valtakausi oli alkanut. Dawkins hehkutti voittajien leiristä, ettei ihminen välttämättä silti ollut itsekäs, mutta geenit olivat. Milton Friedman saattoi jossakin hykerrellä.

Pricen yhtälö, luonnonvalinnan monitasoisuus ja hyvyyden pelitila

Peli ei ollut silti pelattu, ei edes 60-luvulla. Auktoriteeteista viis, kiireellä lontoolaistunut, vakuutuskorvauksilla elävä George Price uteli kirjeitse maaliskuussa 1968 Hamiltonilta kopiota tämän

neljän vuoden takaisesta evoluutio-opin mullistaneesta artikkelista – kirjastokappaleen voimin kun oli vaikea purkaa teorian matemaattista taustaa. Hamilton täytti toiveen ja kertoi ystävällisessä vastauksessaan olevansa juuri lähdössä yhdeksän kuukauden tutkimusmatkalle Brasiliaan. Price pani sillä aikaa parastaan ja eteni uralle, jolla tuli seuraavina vuosina ratkaisseeksi kolme evoluutiotutkimuksen kannalta ratkaisevaa kysymystä.

Dominoefekti alkoi Hamiltonin paperista. Se kaipasi täydentämistä, uudenlaisen näkökulman tunnustamista ja sijoittamista osaksi laajempaa ilmiökenttää. Price otti tavoitteekseen selvittää, oliko luonnonvalinnalle rakennettavissa yleispätevä matemaattinen mallinnus, jonka sisään yhtä hyvin sukulais- ja geeni- kuin ryhmävalintakin istuvat? Maalitauluna oli Hamiltonin yksinomaan sukulaisuuteen nojaava perspektiivi ja siitä kumpuava nepotismin värittämä altruismi. Hyvyydellä oli oltava muukin juuri. Kovarianssiyhtälö oli vastaus. Se tarjosi keinon laskea eri muuttujien välisen riippuvuuden määrä ja todennäköisyys. Luonnonvalinnan ongelmakenttään siirrettynä se antoi mahdollisuuden kuvata uudella tavalla, minkä tahansa ryhmän tiettyjen piirteiden periytymistä ja esiintymistiheyttä seuraavassa sukupolvesta. Kohteena saattoi olla ryhmä ja sen jäsenet; populaatio, jokin pienempi joukko, yhtä hyvin kuin sukulaisuutta ilmentävä yhteisö. Kaikkien osalta päti sama kaava, ja sukulaisuus oli kovarianssin näkökulmasta vain yksi todennäköisyysulottuvuus, missä tietty piirre siirtyy jälkipolvelle. Samoin oli altruismin laita.

Pricen omaksikin hämmästykseksi yhtälö osoittautui evoluutioprosessin toistaiseksi täydellisimmäksi kuvantajaksi. Ratkaisu paljastui kaikkien luonnonvalinnan tasojen perspektiivistä paikansa pitäväksi – monitasoiseksi ja tarvittaessa myös sisäkkäisissä

ympäristöissä samanaikaisesti toimivaksi. Ja yhtälö ei kertonut ainoastaan, miten luonnonvalinnassa luonto valitsee, vaan se istui Pricen sanoin itse asiassa kaikkeen valitsemiseen, ”kirjan tai radio-kanavan valitsemisesta aina genetiikkaan”. Yhtälön ehdoilla tuli myös selitetyksi, miksi jokainen luonnonvalinnan aikaansaannos lisää kelpoisuutta ja miksi kelpoisuus on siten omiaan vain kasvaamaan luonnonvalinnassa.

Yksilöön tai geeniin palautuvan valinnan näkökulmasta *Pricen yhtälö* toimi ja antoi samat vastaukset kuin Hamiltonin sukulaisuusvetoinen sääntö, mutta osoitti, että myös ryhmä näytetään ja on noteerattava valinnan ja kelpoisuuden ulottuvuutena. Tietyissä populaatioissa ja olosuhteissa tarkastelutaso oli vain tarpeen mukaan vaihdettava monitasoiseksi. Molemmat tasot olivat omalla tavallaan itsekkäitä, yksilötasolla yksilökeskeisesti ja ryhmätasolla ryhmäkeskeisesti: jos yhteisölle koituvat edut ovat tarpeeksi suuret yksilön itsekkäisiin etuihin nähden, yhteisön intressit ajavat valinnassa yksilön intressien edelle ja kelpoisuuden vaakakuppi kääntyy geeni-, yksilö- ja sukulaisintresseistä yhteisön ja ryhmävalinnan suuntaan. Price totesi altruismin olevan luonnonvalinnan valinkauhassa silloin, kun valinta koski ja punnitsi eri variaatioissa ryhmän kelpoisuutta, ryhmän ja yksilön suhteen keskinäistä kelpoisuutta ja ryhmien välistä kelpoisuutta. Yltääkseen kelpoisuuteen altruististen piirteiden täytyi yltää kussakin punnitustilanteessa tiettyyn asemaan: yhteinen hyvä ei esimerkiksi voinut heikentää liiaksi ryhmän tai yksilön kelpoisuutta. Sekin yhtälöstä oli johdettavissa, että altruismin määrän tuli olla yhtäläinen läpi ryhmän jäsenistön, jotta altruismi pitäisi luonnonvalinnassa varmasti pintansa ryhmän sisällä. Tämä siksi, että jos ryhmässä esiintyisi kahta altruismin muotoa, niistä vahvempaa

edustava (enemmän auttava) häviäisi vähempään tyytyvälle altruismille.

Yhtälön johdannaiset osoittivat myös, että altruismi oli evoluutiossa tilastollisesti samaa sukua ilkeän ja itsekkään toiminnan kanssa. Kummankin piirteistön evoluutio oli selitettävissä samoin menetelmin: kumpikin toimintamalli vähensi harjoittajansa kelpoisuutta, mutta esiintyi ja säilyi silti luonnonvalinnan myllyissä. Valinta ryhmien sisällä suosi ilkeilijöitä ja petkuttajia altruistien kustannuksella, mutta ryhmien välisessä vertailussa altruistiset ryhmät olivat vahvoilla, koska jokainen auttaja lisää ryhmänsä kelpoisuutta. Löydön sanotaan olleen Pricelle shokki. Altruismi oli ilkeyteen nähden heikommassa kantimissa, luonnonvalinnan hierarkiassa jatkuvasti veitsen terällä. Kummankin esiintymiseen vaikutti ensisijaisesti ympäristö. Altruismin osalta toivo oli verkostoissa, sosiaalisessa ympäristössä: yliluonnollisesta ohjauksesta ei ollut odotettavissa tukea, mutta jos ryhmän tai populaation jäsenet tunnustavat ystävyyden, yhteistyön ja uhrautuvaisuuden arvokkaiksi piirteiksi, altruismilla on mahdollisuus kukoistaa. Suhdetta tuli siis vaalia kuten kaikkea kaunista ja arvokasta.

Tehdään johdatteleva kysymys: oliko Price itse edesauttamassa altruismin kelpoisuutta? Katsotaan. Price esitti laskelmansa niihin itsekin epäuskoisena kesällä 1968 ihmisgenetiikkaan erikoistuneelle Galtonin laboratoriolle Lontoon University Collegessa. Laitos räätäloi reilussa tunnissa hänelle kunniaviran, työhuoneen ja rahoitussuunnitelman. Aivomyrskyä seurasi taantuma, olkapää vihoitteli, autistisuuteen nojallaan ollut mieli oireili ja masennusta lisäsi äidin sairastuminen ja kuolema. Onneksi Hamilton palasi Brasiliasta ja toi seuraavaan kesään valonpilkahduksen. Price selitti alansa arvostetuimmalle tiedemiehelle, että tämän kuulut

kalkkyyli eivät tarkkaan ottaneet toimineet kuvatulla tavalla. Itseoppineeseen kummajaiseen arvostetun tiedemiehen oli syystäkin pidettävä etäisyyttä, saati tällaisessa tilanteessa, jossa tuloksia vedettiin kuin hatusta. Keskustelujen ja kirjeenvaihdon kautta Hamilton vähitellen oivalsi, että Price oli oikeassa. Price oli antanut myös lupauksen: hän ei julkaisisi löydöstään omaa artikkelia, ei hyökkäisi Hamiltonin teesejä vastaan vaan löytö kerrottaisiin yhteisvoimin. Price sanoi arvostavansa Hamiltonin työtä – ja erehdyksethän olivat anteeksiannettavia. Viimeiseksi hän haluaisi nolata uuden ystävänsä. Ja niin toteutettiin juoni. *Nature*-lehti saisi ensin Pricen artikkelin luonnonvalintaa uudelleen formuloivasta matemaattisesta yhtälöstä ja viikkoa myöhemmin Hamiltonin artikkelin, jossa hän korjaisi kuulun kokonaiskelpoisuuden teoriansa ja sääntönsä Pricen osoittamilla ehdoilla. *Nature* nikotteli. Pricen artikkeli hyllytettiin alkajaisiksi ja hyväksyttiin lehteen vasta Hamiltonin uhattua vetää omansa pois. Painokone kävi vasta elokuussa 1970. Pricen artikkeli, ”Selection and Covariance”, oli puolentoista sivun mittainen eikä sisältänyt ainuttakaan viitettä tai sitaattia. Hamiltonin osuus julkaistiin joulukuussa, ja hänelle yhteistyö avasi tien aina tähdistöön asti. Tunnustuksiin myös kuuluu Suomessa myönnetty akateemikon arvonimi vuodelta 1997.

Viimeiset visiot

Julkaisuputki oli avattu ja esikoinen saatettu maailmaan suuren yleisön ulottuville. *Nature*-lehden toimituspolitiikkaan Price ei tehnyt ensi kertaa tuttavuutta. Evoluutiobiologian alalla hän ehti

debytoida 1968 *Nature*-lehteen lähettämällään käsikirjoituksella. Kyse oli peliteoreettisesta mallinnuksesta, jolla selittää eläinten hämmäntävää, armolta haiskahtavaa käytöstä kamppailutilanteissa. Miksi monet eläimet lopettavat taistelunsa ennen kuolettavia vammoja? Miksi hirviurokset iskevät konfliktitilanteessa raivolla yhteen sarviaan ja kallojaan säästämättä, mutta erkaantuvat toisistaan lähes rituaalisin menoin, kun toinen vetäytyy ja kääntää esiin suojaamattoman kylkensä? Kilpailijan surmaaminen ei selityksiä kaivannut, ei välttämättä vetäytyminenkään, jossa vahvempi osapuoli välttää mahdollisen vamman. Rauhan teko näytti lajin ja yhteisön hyvinvoinnin näkökulmasta myös mielekkäältä lopputulokselta. Mutta miten esittää, että eri toimintamallit olivat evoluution silmissä loogisia ja mielekkäitä tekoja?

Natureen pitkä 50 sivun artikkeli ei sellaisenaan kelvannut eikä Price ollut välittänyt sen hetkisessä elämänpalossaan sen lyhentämisestä. Onneksaasti artikkeli ohjautui evoluutiobiologiassa kovassa nousussa olleen John Maynard Smithin käsiin. Hän oivalsi Pricen ratkaisun loogisuuden ja potentiaalin. Price esitti evoluution pelinä, jossa tietyissä olosuhteissa ja populaatioissa armo voi olla mielekäs, toisissa ei. Strategian valintaa eli peliä ohjaa tasapaino populaation muiden jäsenten noudattaman strategian, kuhunkin strategiaan sisältyvän vaaran ja kunkin kamppailun tarjoaman mahdollisen hyödyn välillä. Perinteinen peliteoria operoi ihmisten rationaalisiksi oletetuilla päätöksillä, mutta Pricen mallissa luonnonvalinta sijoitettiin päätöksentekijän paikalle. Tältä pohjalta oli mahdollista selittää eri strategioiden esiintymisfrekvenssien ja muutosten todennäköisyyttä populaatiossa sekä niiden evolutiivista mielekkyyttä. Vastaavaa ja strategian valikoitumisessa myös ympäristöseikat huomioivaa

muuttujajoukkojen avaruutta ei ollut aikaisemmin saatu kommunikoidaan uskottavasti keskenään.

Nature hyväksyi yhteisartikkelin syksyllä 1972 ja julkaisi sen vuotta myöhemmin. Maynard Smith alkoi sen pohjalta jalostaa oman tieteellisen uransa huipennusta, ”evolutiivisesti vakaan strategian” käsitettä (Evolutionary Stable Strategy, ESS), yleisteoriaa populaatioissa dominoivien strategioiden pysyvyyden perusteista. Evolutionäärisen peliteorian oppina mallinnus levisi myös muihin tieteisiin. Etenkin taloustieteissä mallinnuksen rationaalisuusoletuksia on pyritty hyödyntämään käyttäytymisen ja valintojen kuvaajana sekä sosiaalisten verkostojen mallintamisessa. Alalla se on yksi tämän hetken kuumista perunoista. Yksinkertainen on kaunista; evolutiivisesti vakaan strategian logiikalla voi selittää monimutkaisia tapahtumia ja senkin, miksi Turussa myös paahattavalla helteellä suositaan tien oikean kaistan eikä varjon puolen ajoa. Toimintamallin yleisyys tekee siitä mielekkään evoluution ja luonnonvalinnan talouden näkökulmasta ja siksi myös vahvan kilpaileviin strategioihin nähden.

Dinosauruksen varpaille Price astui ratkaistessaan ns. Fisherin perusteoreeman mysteerin. Lause ehti olla reilun 40 vuoden ajan luonnonvalinnan selittämisen kivijalka, vaikka sen sisältöä ei ollut pystytty viimeistä piirtoa myöten matemaattisesti mallintamaan saati ymmärtämään. Tilastotieteissä meritaitunut ja muuntelun komponentin evoluutiokeskusteluun tuonut Ronald A. Fisher (1890–1962) vertasi geenivetoista teoreemaansa termodynamiikan toiseen sääntöön ja piti sitä ylivertaisena biologisten väitteiden hierarkiassa. Se onkin kenties evoluutio-opin lainatuin alkuperäislause: ”Kelpoisuuden lisääntymisen kasvun vauhti on kaikissa organismeissa kunakin hetkenä sama kuin kelpoisuu-

den geneettinen muuntelu tuona hetkenä.” Teoreeman muuttujia pyöriteltiin mukisematta kirjanpitotaulukointia muistuttavissa kaavioissa. Tuloksia syntyi, mutta monet olivat sitä mieltä, että teoreema toimi vain yksittäisissä tapauksissa. Toiset uskoivat Fisherin olevan teoreemoineen oikeassa, kunhan joku ensin selittäisi, mitä hän oli tarkoittanut. Pricen onnistui ratkaista tämä mysteeri, sanoa mistä Fisher oli todella puhunut ja johtaa kaava, joka osoitti, että teoreema myös piti paikkansa.

Vuosi oli 1972 ja Pricen artikkelin nimi ”Fisher’s ’fundamental theorem’ made clear”. Ratkaisu jäi uinumaan julkaisusta huolimatta ja heräsi eloon vasta 1980–90-lukujen taitteessa. Silloin osattiin jo antaa arvoa Pricen huomiolle, että Fisherin formulointi nojasi yksiuolotteisesti siihen uskoon, että evoluution todellisena moottorina toimi se valintamekanismi, joka kohdistui irrallisiin, uutta kantaviin geneettisiin muunnoksiin, ja yksistään niihin. Geenien mukautumiskyky, monipuolisuus kasvaa ajan myötä ja antaa kantajilleen avaimet yhä täydellisempiin ja kelpoisempiin muotoihin. Näinhän se oli, tilastollisesti, mutta perusteoreema oli vastaus vain Fisherin omaan kysymyksenasetteluun ja vasta osaan evoluution ihmettä. Vaikka perusteoreema Pricen mukaan kenties olikin ”paikkaansa pitävistä väittämistä” yleisin evolutiivisen muuntelun ja kelpoisuuden kasvua kuvaava laki, se ei ollut niin tärkeä elementti evoluutiiossa kuin Fisher oli uskonut – syystä että se kertoo niin vähän:

Fisherin teoreema sanoo, että luonnonvalinta (hänen tarkoittamissa yksinomaisissa additiivisten vaikutusten merkityksessä) lisää kaikissa tilanteissa lajien kelpoisuutta elää siinä ympäristössä, joka vaikutti hetkeä aikaisemmin. Mutta koska ”kelpoisuuden” mitta muuttuu jatkuvasti yhdestä hetkestä seuraavaan

siirryttäessä, luonnonvalinnan jatkuva kohentumisen suunta ei välttämättä vie eteenpäin ja kohenna kelpoisuutta millään määreellä mitattuna ja itse asiassa M (populaation keskimääräinen kelpoisuus) voi luonnonvalinnassa yhtä hyvin laskea kuin nousta.

Oli lisäksi siis muistettava geneettiseen muunteluun ja valintaan vaikuttavat ulkoiset syyt. Ne ylläpitävät sellaista ympäristöä, jossa ”kelpoisuuden lisääntymisen kasvu” pysyy ajallisessa jatkumossaan vaikutuksiltaan pääasiassa vakaana, nollatasolla tai lähellä sitä, eikä johda lajien sukupuuton tai maapallon ylikansoittamisen väistämättömään kierteseen. Tätä mysteerihän luonto ratkaisee joka hetki ja kaikkialla, kaikissa kuviteltavissa olevissa yhteyksissä.

Loppusanat

Price teki innovaationsa aikakaudella, jolloin teorioita ja mallinnuksia oli rakennettava puutteellisen informaation varassa. Kaikki mahdollinen empiria ei ole vielääkään käytettävissä, mutta tieteen mahdollisuudet sanoa jotain kiinnittyvät evoluutiogenetiikassa havaittavaan faktaan ja dataan nyt suunnattomasti vahvemmin kuin kolmekymmentä vuotta sitten. Evoluution avaamisessa saatetaan olla jopa uusien rakennelmien äärellä. 1990 käynnistynyt ihmisen geeniperimää kartoittavan jättimäisen HGP-hankkeen (Human Genome Project) viime vuosien löytöjä on, että luonnonvalinnan mekanismit palautuisivat geenien ja DNA:n rajojen ohi niiden väliin laajempiin suhteisiin. Lähes jokaisessa mahdollisessa tapauksessa suuri joukko geneejiä myötävaikuttaisi

yhdessä tietyn piirteen syntymiseen. Ja yhden geenin olisi mahdollista osallistua useampaan ominaisuuksien tuotantoprosessiin. Piirteitä tuottavat suhteet perintötekijöiden, geenien, ja DNA:n välillä olisivat näin paljon monimutkaisemmat kuin toistaiseksi on nähty. Geeneistä pitäisi puhua uudella tavalla. Perintötekijöinä geenit eivät olisi enää yhteen putkeen pujoitettua erillisiä ohjeistuksia, vaan tietolähteitä, jotka voivat vaikuttaa laajasti ohi oman DNA-ketjunsä ja tulla luetuksi eri tavalla eri olosuhteissa. Näin kyse olisi uudenlaisesta verkostoitumisesta. Mikä luonnonvalinnan intressi ohjaa tällaista ohjelmointia? Löytöjen on katsottu olevan isku geeni- ja sukulaisvalinnan tukijoukoille ja antavan tukea monitasovalinnalle. Samaa viestii osa aitososiaalisten yhdyskuntien tutkijoista: olisiko niin, että sukulaissuhteiden suosiminen luonnonvalinnassa on ennemminkin altruistisen toiminnan seuraus kuin sen syy. Syyt olisivatkin palautettavissa aidosti kollektiivisiin hyötyihin? Miten Pricen yhtälön käy tässä mallissa – sehän ei ole tasospesifi vaan liukuva – jää nähtäväksi.

Numerot ja vimma todennäköisyyksiin koitui Pricen kohdaloksi kesken kiivaimman luomisvaiheen. Kesällä 1970 Price koki suuren joukon toisiinsa liittyviä tapahtumia. Puhtaina satumuksina niiden todennäköisyys olisi ollut astronomisen pieni, tarkemmin ilmaistuna 1/1030, Price kuvasi ystäväkunnalleen. Yliluonnollisen kaitselmuksen oli ollut puututtava peliin, ja tästä seurasi, että jumala oli olemassa. Päivä oli seitsemäs kesäkuuta. Kristillisyytensä Price otti kirjaimellisesti ja suurella ehdottomuudella. Ohjenuoria hän haki vimmaisesti Raamatusta ja harjoitti tarkkaa eksegetiikkaa. Viidenkymmenen sivun artikkelillaan ”The Twelve Days of Easter” hän haastoi Carl Friedrich Gaussin ja Samuel Butcherin laskemat kaavat ja ajoitti pääsiäisen pyhät

uudella tavalla. Lähimmäisten auttaminen ja lopulta kaikesta maallisesta luopuminen kanavoitui Pricen suureksi tieksi. Merkitystä suuntautumiseen oli varmasti silläkin, että Price itse oli kyennyt formuloimaan todistuksen altruismin olemassaololle: altruismia on jossakin olemassa, jos siitä joku toinen hyötyy.

Tutkimusten rahoitushanojen tyrehtyttyä kesällä 1972 Price kirjoitti John Maynard Smithille, että hänellä on 15 penniä jäljellä, ”ja maltan tuskin odottaa kun ne loppuvat”. Kaksi vuotta myöhemmin Price siivosi öisin toimistoja. ”Se oli elämäni ensimmäinen rehellinen työ – – – työskennellä muiden hyväksi, ei omaksi iloksi eikä oman edun ajamiseksi.” Kesän 1974 päätyttyä Price sanoutui irti ja muutti asunnottomien kommuuniin. Itselleen asetettujen vaateiden ja masennuksen spiraali yritti oieta vielä muutaman kerran. Hamiltonille hän tunnusti, että ”Jeesus haluaa minun vähentävän muiden auttamista ja keskittyvän omien ongelmieni ratkomiseen”. Mielensä painissa, muutamaa kuukautta ennen itsemurhaansa, Price päätyi hetkeksi siihenkin myönnetykseen, että rehellisyys saattaisi sittenkin olla sitä, että tunnustaa itsekkäät halunsa.

Pricen jäämistöstä löytyi kirje, ystäville osoitettu, jonka hän päätti sanoa: ”Näyttää siltä, että minun aikani on tullut lähtä ja kohdata luojani.”

Kirjallisuus

Beale, Nicholas & Josephson, Brian, Evolution and the complexity principle. www.prospectmagazine.co.uk, August 23, 2012.

Browne, Janet, *Darwinin lajien synty*. Gummerus Kustannus Oy, Jyväskylä 2006.

Bunce, R.E.R., *Thomas Hobbes*. Continuum International Publishing Group, London, New York 2009.

Dawkins, Richard, *The Selfish Gene*. OUP Oxford 2006, 3rd Revised edition.

Dawkins, Richard, The descent of Edward Wilson. www.prospectmagazine.co.uk, May 24, 2012.

Frank, Steven A., George Price's contribution to evolutionary genetics. *Journal of Theoretical Biology* 1995.

Friedman, Milton, *Capitalism and Freedom*. 40th Anniversary Edition. The University Chicago Press 2002.

Fukuyama, Francis, *The Origins of Political Order*. CPI Group, Croydon 2012 (ens. painos 2011).

Gardner, Andy, The Price equation. *Current Biology*, 2008, Vol 18 No 5.

Grafen, Alan, Fisher the evolutionary biologist. *The Statistician*, 2003, VOL 52, Issue 3 (October 2003).

Hamilton, W. D., *Narrow Roads of Gene Land: Vol 1: Evolution of Social Behaviour* W. H. Freeman at Macmillan Press Ltd, Basingstoke 1996.

Harman, Oren, *The Price of Altruism*. Vintage, London 2011 (ens. painos 2010).

Jones, James Holland, *Notes on the Price Equation*. Department of Anthropological Sciences, Stanford University, February 27, 2008.

Krugman, Paul, Who Was Milton Friedman? *The New York Review of Books*, 2007, VOL 54, 2 (February 15).

Leigh, E. G., The group selection controversy. *Journal of Evolutionary Biology*, January 2010, Volume 23, Issue 1.

Miten, Steven, How Fit Is E.O. Wilson's Evolution? *The New York Review of Books*, 2012, VOL 59, 11 (June 21 – July 11).

Nowak, Martin A.; Tarnita, Corina E.; Wilsonm, Edward O., The evolution of eusociality. *Nature*, 2010, VOL 466 (26 August).

- Smith, John Maynard, The Origin of Altruism. *Nature*, 1998, VOL 393 (18 June).
- Smit, J. Maynard, G. R. Price, The Logic of Animal Conflict. *Nature*, 1973, VOL 246 (2 November).
- Milinski, Manfred, A Revolution in Evolution. *Nature*, 2011, VOL 471 (17 March).
- Pagel, Mark, Selling evolution. *Nature*, 2007, VOL 447 (31 May).
- Orr, H. Allen, Is Goodness in Your Genes. *The New York Review of Books*, 2010, VOL 57, 15 (October 14–27).
- Portin, Petter, Evoluutioteorian kehitys Darwinista nykypäivään. *Evoluutio NYT!* Kirja-Aurora, Keuruu 2008
- Price, George R., Fisher's 'fundamental theorem' made clear. *Ann. Hum. Genet.*, 1972, 36.
- Price, George R., Selection and covariancy. *Nature*, 1970, VOL 227 (1 August).
- Richerson, Peter J.; Boyd, Robert, *Ei ainoastaan geeneistä*. Terra Cognita, Helsinki 2006
- Roos, J. P., Uuteen sosiologiaan? *Yhteiskuntapolitiikka*, 2007, Nro 4.
- Schwartz, James, Death of an altruist. *Lingua Franca*, 2000, VOL 10 (July/August).
- Siltala, Juha, *Työelämän huonontumisen lyhyt historia*. Otava, Keuruu 2004.
- Sundström, Liselotte, Sosiaalisuuden evoluutio. *Evoluutio NYT!* Kirja-Aurora, Keuruu 2008.
- Szathmáry, Eörs; Hammerstein, Peter, Obituary: John Maynard Smith (1920–2004). *Nature*, 2004, VOL 429 (20 May).
- Wilson, Edward O., *The Social Conquest of Earth*. W. W. Norton & Company, New York 2012.
- Vuorisalo, Timo, Luonnonvalinnan tasot. *Evoluutio NYT!* Kirja-Aurora, Keuruu 2008.

Kuka olet?

FL Timo Tarmio, Toimittaja

Mitä teet?

Etsin edelleen kokonaisuutta osasta, toimittajana ja joskus tutkijanakin. Vaikea tehtävä, mutta onneksi olen voinut kääntyä jo vuosikymmenten ajan Ritvan puoleen. Siellä hän on aina, missä ja milloin apua ja ystävyyttä tarvitaan.

Mitä haluaisit sanoa Ritvalle hänen juhlapäivänään?

Onnea Ritva!

Ystäväsi ja yhteisösi kiittävät vuosistasi, jokaisesta!

II Eletty ystävyys

Runoja 1980–1982

Klaus-Jürgen Liedtke

YKSINÄISYYS. TALVI. Ja
lumikeot ennen sulaa.

Sisimmässä tähteitä ja säröä.
Raastavia keskusteluja harmaanraskaan kupolin alla.

Vain junat kulkevat, niin kuin myös silmin nähden
suonten hyytyvissä virroissa.

Jokainen omassa ajan kurimuksessaan
sykkii jatkuvaa syöksypuroa tietämättään.

Ylittää vielä kerran rajat –
että hiljaisuuden rakko puhkeaa

lumi punaiseksi värjäytyy.

RAUNISTULA

Tämän hetken
verkkokalvoon syöpyneenä
yli pyryn peittämien raiteiden
raakuntaansa raahaavien
varisten lento
sähköpylväiden varjosta

Eloton kyyhöttävien kattojen
rykelmä varastoja katseessa joka kohoaa
tuomiokirkon tornin
ja auringonloisteen säikeisiin
pysähdysmerkin edessä risteävät
näkymätön veturi ja taivaansäde

PYHÄJÄRVI

Järveen juntatut paalut
sitkeään maahan
Ainut mikä jää
jäähyväisten laiturit
lujasti hallinporttien ulkopuolelle saumatut
Rajaton lokkien kirkuna
ja etäällä kiskojen haipuva
junien kolke
Huojuvia siltoja
äänemme rotkoon
yhdessä hukkuvat
uivat puola puolalta
tai juntaantuvat tiukasti pohjaan

Runot suomentanut Markku Into

Kuka olet ja mistä tunnet Ritvan?

Klaus-Jürgen Liedtke, berliiniläinen kirjailija ja kääntäjä, asui Turussa 1978-83
missä hän tapasi Ritvan.

Ystävyys on kestänyt.

Turku–Berliini–Turku 1981

Tapio Onnela

Tapasin Ritvan vuonna 1980 tai 1981. En ihan tarkkaan muista oliko se kulttuurihistorian opiskelujen yhteydessä, Verson talloissa vai Vartiovuoren miehityksen aikana, mutta tuttavuus Ritvaan liittyi kuitenkin vahvasti 1970- ja 80-lukujen vaihteen vaihtoehtoliikeddinnän syntyaikoihin Turussa. Kasvisravintola Verso aloitti syksyllä 1980 ja Ritva oli (tietenkin) mukana Verson alkuvaiheessa, kun Versoa kunnostettiin talkoilla. Vuoden päästä Versosta aloitti Kirjakahvila, jossa Ritva toimi aktiivisesti alusta lähtien.

Paremminkin tutustuinkin Ritvaan joskus kesällä tai keväällä 1981, kun Ritva kutsui minut käymään luonaan Berliinissä. En vielä silloin tuntenut Ritvaa erityisen hyvin, mutta lähdin kuitenkin innolla matkaan. Matkan tarkoitus oli tutustua berliiniläisiin kirjakauppa-kahvila -osuuskuntiin, joita sinne oli syntynyt 1970-luvulta lähtien. Päämääränä oli ottaa oppia saksalaisista vaihtoehtoyrityksistä, ja soveltaa niitä sitten Turussa suunniteltuun

kirjakahvilaan. Osuuskunta Turun Kirjakahvila aloitti toimintansa syksyllä 1981.

Berliini oli 1970- ja 1980-luvun vaihteessa eräänlainen ”vaihtoehtoliikkeiden Mekka”, ja varmaan myös jonkinlaisen romanttisen vastakulttuuriturismin kohde – Kööpenhaminan Christianian tavoin. Vaihtoehto-Berliini vallattuine taloineen, ja mielenosoituksineen tuntui ja eli erityisen vahvasti Kreutzbergissä, jossa Ritva asui Bergmanstrassella Klaus Liedtken kanssa. Samaan aikaan Bergmanstrassella oli kylässä myös Erkki Huhtamo, jonka olin tavannut jo taidehistorian luennoilla Åbo Akademin taidehistoriassa ja Vartiovuoren miehityksen aikoina keväällä 1981. Klausin luona kävi myös kaupungissa tuolloin vierailnut Jacob Donner-Amnel. Klaus asui sitten myöhemmin vuosia Turussa ja oli myös merkittävä taustavaikuttaja Kirjakahvilassa. Jossakin vaiheessa 1980-luvun alussa asutimme Murtomaantiellä samaa puutaloa Ritvan ja Klausin kanssa. Jan-Erik Anderssonilla oli myös ensimmäinen ateljeensa alakerran huoneessa.

Berliinissä meidät vietiin tietysti kirjakauppojen ohella ihmettelemään vallattuja taloja ja mielenosoituksia, joista hauskin oli ensimmäinen polkupyörämielenosoitukseni, jota varten Klaus ja Ritva lainasivat myös meille vaihtoehtoturisteille polkupyörät.

Opiskelin kulttuurihistoriaa Ritvan kanssa samaan aikaan. Ritva oli proseminaarini opponentti keväällä 1981, joka oli sikäli ikimuistoinen, että myöhästyin oman proseminaarini käsitelystä, koska juuri samaan aikaan poliisi oli tyhjentänyt Vartiovuoren meistä miehittäjistä ja vei kuulusteluihin ja putkaan.

Nämä lukuisat Ritvaan liittyvät kohtaamiset, tuttavuudet, suhteet ja kontaktit olivat tietysti aivan ratkaisevan tärkeitä paitsi minulle myös monille muille ”uus-turkulaiselle”. Ritva tunsi jo sil-

loin uskomattoman laajan skaalan ihmisiä ja verkostoja. Hänellä on aina ollut ilmiömäinen kyky saattaa samanhenkisiä ihmisiä toistensa seuraan ja tällä yhteen saattamisella – ”ihmisrikastamisella” – on ollut erittäin tärkeä osa mitä ihmeellisempien hankkeiden, projektien ja aktiviteettien synnylle Turussa.

Kuka olet ja mitä teet?

Tapio Onnela. Historiaan ja tietoverkkoihin liittyviä asioita Turun yliopiston HKT-laitoksella: verkko-opetusta, Agricolan toimittamista.

Mistä tunnet Ritvan?

Kultaiselta 1980-luvulta kulttuurihistorian opintojen ja Kirjakahvilan kautta

Mitä haluaisit sanoa Ritvalle hänen juhlapäivänään?

Onnea! On ollut hieno saada tuntee sinut!

Ystävyys – työelämän ja yliopistohallinnon kääntöpuoli?

Marja Keränen

Kirjoitan tätä katsellen Barcelonan ja Manchester Unitedin mestareiden liigan loppuottelua (vuonna 2011). Jalkapallo on joukkuepeli. Kun joukkueesta joku tekee maalin, kaikki ovat riemuissaan ja kasautuvat keoksi onnittelemaan tai halaamaan maalin tehnyttä. Yhden menestys on koko joukkueen menestystä; kaikkihan pelaavat eri paikkojakin. Kovia kokenutta pelaajaa arvostetaan, kun syöpäleikkauksen läpikäynyt Eric Abidal saa olla ensimmäinen joka nostaa pokaalin ilmaan. Pelin päätteeksi myös joukkueiden valmentajat Pep Guardiola ja Alex Ferguson halaavat toisiaan. Myös vastustajaa kunnioitetaan. Ilman vastustajaahan ei tulisi peliä, ja hyvän vastustajan kanssa tulee hyvä peli.

John Fiske kirjoitti joskus (1993), että jalkapallo on työelämän kääntöpuoli, sen karnevalisointia. Jalkapallon vetovoima perustuu Fiskeen ajatuksen mukaan siihen, että siinä työelämän valta- ja katsomissuhteet kääntyvät pääläelleen. Jalkapalloa katsellessa voi

hetkellisesti kokea iloa ja riemua, yhteishenkeä ja solidaarisuutta. Sen kautta voi hetken kuvitella itsensä työelämän valtasuhteista vapaaksi.

Onko siis työelämässä toisin? Nyky-yliopistossa painottuvat kilpailun, profiloitumisen ja erottautumisen tavoitteet. En ole oleellista mitä tutkimuksellasi tai opetuksellasi haluat sanoa. Tärkeää on, saatko juttusi kansainväliseen referee-julkaisuun ja kasvatat impact factoriasi. Resurssisi lisääntyvät jos onnistut arvioinneissa ja ranking-listauksissa ja onnistut mainostamaan ideaasi, ”tuotettasi” laajalti.

Harvemmin ehkä huomataan, että tutkijayhteisötkin hyötyisivät jos ne pelaisivat joukkuepelejä. Jos ne yhdessä kasvattaisivat yhteistä osaamistaan ja tukisivat jäseniään. Jos niiden voimana olisikin ilo yhteiseen tavoitteeseen pyrkimisestä ja sen saavuttamisesta: tuki, empatia, heikkoudesta nostaminen ja toisen kannustaminen. Oleellista olisi pelikaverin kunnioittaminen ja moninaisuuden juhliminen.

Tiedän että Ritva pitää jalkapallosta, enkä sitä ihmettelekään. Ritvalle nuo jalkapallon periaatteet ovat aina olleet tuttuja. Olen ollut onnekas, kun olen tuntenut Ritvan monen vuosikymmenen ajan. Vaikka näemme harvoin, ei ystävyys tunnu siitä vähentyneen. Voisi toivoa, että tuon kaltainen ystävyys – ystävyysden etiikka – olisi yliopistollakin sääntö eikä poikkeus.

Kirjallisuus:

John Fiske, *Power Plays, Power Works*. Verso Books, London–New York, 1993.

Kuka olet?

Marja Keränen, Valtio-opin professori, Yhteiskuntatieteiden ja filosofian laitos,
Jyväskylän yliopisto

Mistä tunnet Ritvan?

Tunnen Ritvan noin vuodesta 1980. Tapasimme silloin naisryhmässä, siis feministisessä pienryhmässä. Siitä lähtien olemme olleet erittäin hyvät ystävät. Vaikka nykyisin onnistumme tapaamaa harvoin, ei se ole asiaa muuttanut.

Mitä haluaisit sanoa Ritvalle hänen juhlapäivänään?

Oikein paljon onnea ja sydämelliset halaukset!

Ystävyyden kuvat

Merja Marjamäki ja Johanna Levämäki

Ritva – käsi kädessä nuorimmaiseni kanssa. Tyttö on yhdeksänvuotias ja pakahtumaisillaan ilosta päästessään kahdestaan elokuvaan äidin työkaverin kanssa. Elokuvaystävyys jatkuu elämää pohdiskelevana kirjevihkona, jonka kuriirina toimin kodin ja työpaikan välillä. Tämän kuvamuiston takaa nousee monta vanhemmaa kuvaa: Rauman hautausmaa, jonka käytäville on tehty niin taitavat hiekkakuviot, että jokainen askel tuntuu rikokselta. Mietin yllättävän juhlallisuuden selitykseksi kesätyöhön työllistettyä kuvataiteilijaa, kun vastaani kävelee Turusta puolittunut Ritva. Hän kertoo, että näin hienoa tällä hautausmaalla aina on. Kohtaaminen juuri täällä, elämän ja kuoleman risteyspaikalla, yllätyksellisten ja pois haihtuvien hiekkakuvioiden keskellä, yhdistää hänet mielessäni lähtemättömästi visualisointeihin. En vielä tiedä kuvien tärkeydestä hänen elämässään, niin että odottamattoman tilanteen leimautuminen kohtalonomaiseksi tapahtuu vasta vuosien päästä. Myöhemmin, tutustumisen jälkeen, käymme jonkin

aikaa yhteisillä kävelyretkillä Turun kaduilla ja puistoissa. Sitten katoamme toistemme lähipiiristä pariksi vuosikymmeneksi.

Uusi ystävyys rakentuu saman työpaikan kautta ja päällimmäisinä mielessäni väikkyvätkin parinkymmenen vuoden kirjastokuvat. Fragmentteja riittää: aluksi liehuvahelmaisen ja pitkätukkaisen, kiihkeästi asioilleen omistautuvan Ritvan täydellinen saavuttamattomuus tässä itselleni uudessa maailmassa. Vähittäisen lähentymisen ja uuden ystäväystymisen kautta pääsen mukaan vahvoin vedoin kuvitettuun kirjastoaatteen maailmaan. Kunnioitus kirjaston tehtävään, toimintaan ja merkitykseen taitteen ja tieteen, 'ihmiskunnan muistin' parissa on pysyvää laatua. Nykyajassa pysyvyys on kuitenkin muuttumassa paradoksiksi; on olemassa vain nopeaa ja totaalista, kokoaikaista muutosta, joten elämme työssämme keskellä sovittamattoman tuntuista ristiriitaa. Voiko tällaista ystävyyden kuvaa kehystää muulla tavoin kuin surureunuksin? Voiko sitä himmentää, pehmentää, peittää pumpuliin?

Lastenkirjallisuuden parissa työskentelevänä tunnen olevani valoisampien, kevyempien, hauskempienkin aineistojen piirissä kuin Ritva. Elän työelämääni maailmassa, jonka kuviin ja teksteihin on helppo sujahtaa lapsen seuraksi ja suhtautua ongelmiinkin hieman vältellen kuullessaan Ihaan kuiskauksen: "En väitä ettei nyt voisi sattua Onnettomuutta. Onnettomuudet ovat oma-laatuksia. Ne eivät satu koskaan ennen kuin sattuvat."

Mitä lastenkirja kertoo ystävydestä? Pikku retkellä tämän kirjallisuudenlajin maailmaan mieleen palautuu unohdukseen jääneitä muistoja, tunteja ja tunnelmia. Lapsuuden viattomuuden taikapiirin ulkopuolelle joutuneelle aikuiselle tämä saattaa olla arvokas kokemus. Sen voi myös kokea hyvityksenä siitä, että on

ajautunut genren tarkkailijaksi. Ruotsalaisen kirjailijan ja kriitikon, Lennart Hellsingin, mukaan lastenkirja tarjotessaan jotakin lapselle tarjoaa jotakin myös sille aikuiselle, joka hän myöhemmin tulee olemaan. Parhaimmillaan lastenkirja tavoittaa lapsen aikuisessa ja toimii monella tasolla, myös jarruna synkkyyden suuntaan puhtaasta ilosta muistuttaen. Joku elokuvakokemuksista nostatti kuriiripostina kulkevassa kirjevihkossakin pohdintaa samasta aiheesta: onko aikuisessa monia puolia, onko aikuisessa tallella pientä lasta.

Kirjaan kuvien kautta

Lapsen ensimmäisenä virallisena tieto- tai oppikirjana pidetään tekstiöntä, Jean Piagetin kehityopsykologian perusteella 1930-luvulla kehitettyä katselukirjaa. Sen rinnalla jokaista kirjaa voi pitää lapsen tietokirjana, lapsi opiskelee maailmaa koko ajan. Leikkillisesti voisi väittää, että lapsi suhtautuu aluksi kirjaan sanan täydessä merkityksessä Gérard Genetten teorioita testaten: kirjan kansien yksityiskohdat, sivujen paksuus, kirjan tunnustelu suussa ja käsissä ym. 'paratekstit' ovat pikku lukijalle merkityksellisiä. Kirjaesineen lisäksi kieli ja kuvat ovat lapselle uusia asioita. Lapsen esikirjallisessa vaiheessa suurin merkitys on visuaalisuudella, tärkein hänen kirjasta hahmottamansa ominaisuus on kuvat. Aikuisen kautta tarina suodattuu lapselle rikastuttaen hänen tajuntaansa asioilla, joita hän ei vielä ymmärrä. On myös asioita, jotka hän ymmärtää aikuista paremmin tutkiessaan pienen pieniä yksityiskohtia, retkeillen kuvassa oivalluksistaan nauttien. Kuvan ja sanan vuoropuhelusta muodostuu lapsen ja aikuisen välille her-

kullinen dialogi lapsen lukiessa kuvaa, aikuisen sanaa. Lapsen ja aikuisen yhteisillä tutustumisretkillä kirjasta löytyykin monia tasoja, myös ystävyysalkeet.

Lapsen eläessä kolmantena ikävuotenaan omnipotenttia vaihetta ”keisarina omassa valtakunnassaan” antaa kirjallisuus sekä vahvistavia että epäröintiä aiheuttavia impulsseja. Ajattelua stimuloivat tarinat kertovat vaikkapa siitä, että ystävät voivat löytyä yllättäviltä tahoilta tai ettei kukaan ole aina rohkea. Kirja rakentaa lapsen mieleen vahvuutta kertomalla, että epäonnistumisista voi selvitä ja isotkin ongelmat ovat ratkaistavissa ja usein juuri yhdessä ystävän kanssa.

Ruotsalaisen lastenkirjan tendenssinä on ollut suomalaista lajitoveriaan avoimemmin kertoa lapselle mitä ajassa liikkuu, tarjota realistinen kuva elämästä. On haasteellista kertoa lapselle vanhempien riittämättömyyden tunteesta, avioerosta, sisaruksen tai isovanhemman sairaudesta ja kuolemasta sovittaen kerronta lapsen maailmaan hänen turvallisuuden tunnettaan horjuttamatta. Kunhan tarinan moraali ei sodi lapsen sisäänrakennettua oikeustajua vastaan, hahmottuvat kirja kirjalta elämisen perusteet kokonaiskertomukseksi, jossa on tasa-arvoa ja erilaisuuden hyväksymistä, oikeita ja vääriä valintoja ja tarvittaessa anteeksiantoa. Ilman Puolen Hehtaarin metsän, Huvikummun ja Muumilaakson asukkaita tai vaikkapa Tiheikön väkeä lapsi jäisi vaille lastenkirjailijoiden välittämää elämän monimuotoisuutta ja suuria ystävyyskuvia.

Rakentuu lastenkirja sitten fantasiasta tai arjen realismista erilaisine ilmiöineen ja ihmissuhteineen, se sisältää myös enemmän tai vähemmän piilotettuja kasvatuksellisia viestejä. Väärinkäsitykset huumorin lähteenä ovat lastenkirjan perustarinaa ja toi-

mivat samalla hienovaraisesti oppimisen edistäjinä. Ystävyyden tematiikka on keskeinen, koska sillä tuetaan lapsen ensimmäisiä askelia pois vanhemman sylistä, ulos kotiovesta, kohti suurta maailmaa. Ystävän kanssa kaikki on hausempaa ja helpompaa, yhteiset keksinnöt jännittävämpiä. Lapsen tajunnan kypsyessä käsittelemään yhä monisyisempiä asioita suvaitsevaisuus ja empatian kasvavat samaistumisen kautta. Ystävyyden kokemukset muuttuvat samalla yhä merkityksellisemmiksi. Usein ystävyyden kuvaus kattaa koko tarinan.

Lapsille ja nuorille vuosikymmenet kirjoittaneen Maria Vuorion (Mikkola) kirjoissa on paljon elämänfilosofiaa. Hänen kauneimpia ystävyyden kuvauksiaan on kirja *Orava ja pääskynen*. Kun orava pelastaa huithapeliksi osoittautuvan pääskynen paleltumasta pakkaseen ja pääskynen hoitaa oravan terveeksi rotanpureman jäljiltä, on kahden hyvin erilaisen ja eri arvoja tunnustavan olennon ystävyys sinetöity. Yhteinen kieli puuttuu, kunnes orava oppii puhumaan hiukan lintua, ja ankaran talven jälkeen ystävykset päätyvät vakuuttamaan: – ”Yhdessä me selvisimme ja selviämme.” Oravan ja pääskynen ystävyyteen sisältyy myös ikuisesti kipeä ajatus luopumisesta. Se on koskettanut jokaista Pikku Prinssin kautta.

Pikku Karhua ja Pikku Tiikeriä ei voi olla mainitsematta, kun puhutaan lastenkirjojen ystävyksistä. Janoschin tarinat vievät kiireen tuolle puolen. Panama löytyy tai on löytymättä, tärkeintä on etsiä sitä yhdessä. Kun Elina Karjalaisen Upo-Nalle seilasi Reetan ystäväksi 1970-luvulla, hän teki sen niin vakuuttavasti, että on yhä runoineen ja loruineen sekä lapsille että aikuisille pelkkää ikiystävyyttä.

Eläin-, lelu-, peikko- ja muiden fantasiaolentojen tai lapsiystäväparien rinnalla lastenkirjallisuudessa vilisee vaikkapa Sven Nordqvistin Ukko Pesosen ja hänen ilkikurisen Viiru-kissansa kaltaisia ystävyksiä. Ovatpa hahmot keitä tahansa, lastenkirjallisuuden moraaliin kuuluu, että heikompaa autetaan, rohkeampi, voimakkaampi tai neuvokkaampi antaa omasta voimastaan. On luonnollista, että elokuvakumppanuksien kirjevihkossakin käsiteltiin ystävyyttä ja ystävästä kiinni pitämistä. Kenties aikuisen esittämä ajatus vanhojen ystävien välittämästä turvan tunteesta ja ilosta siitä, ettei kaikkea tarvitse alkaa kertoa alusta, ei silloin täysin auennut lapselle, mutta nyt se on täyttä totta. Ja miten totta onkaan Puolen Hehtaarin Metsän Ihaan kiteytys: ”ystävyyts keluttaa.”

Kirja – lapsen ystävä

Lastenkirjallisuuden keskellä työskentelevä näkee lapsen ja kirjan onnekkaita ja vähemmän onnekkaita kohtaamisia. Kirjaa sanotaan lapsen ystäväksi, mutta miten vanhemmat ja muut lapsen lähipiirin aikuiset tukevat tätä ystävyyttä? Lastenkirjan sisältöön, ulkonäköön, valintaan, lapsen ja aikuisen kirjaan kohdistamiin ajatuksiin ja tunteisiin liittyy paljon mielenkiintoisia näkökulmia. Millä intensiteetillä vanhemmat perehtyvät kirjan kuviin, niiden selkeisiin ja piilomerkityksiin, miten he arvottavat kirjan merkityksen, joko sallii tai estää kirjan pääsyn lapsen odottaviin käsiin. Aikuisella on sanottavansa kirjan kuvamaailmasta, hän voi sanallistaa sitä lapselle monella tavalla, myös rikastamalla tai köyhdyttämällä lapsen tulkintoja. Painottamalla tekstin merki-

tyksellisempää osuutta kuviin nähden aikuinen ottaa kirjan tarjoaman kokonaisviestin omaan hallintaansa lapsen arvottamistavan ohittaen.

On mielenkiintoista pohtia mikä ohjaa vanhempia valitsemaan kirjat lapselleen. Valintoihin ohjannevat omien muistojen ja mieltymysten ohella ammattilaisten tuottamat vinkkiluettelot ja mainonta, mutta missä määrin lapsen itse ilmaisema toive joko huomioidaan tai ohitetaan? Kriitikoiden ja ammattinsa puolesta lastenkirjallisuutta seuraavien aikuisten rinnalla ovat lasten vanhempien näkökulmat harvoin esillä lastenkirjallisuutta käsitellessä.

Yksi tärkeimmistä asioista – ystävyyttä parhaimmillaan – on kirjamaailmojen jakaminen lapsen kanssa. Arjesta satuun on usein hyvin lyhyt matka. Kirjevihkossa kesän kuulumisista käyty keskustelu siirsi kotipihalle pystytetyn teltan ja siellä vietetyt yöt vaivattomasti Muumilaaksoon, jossa teltassa nukkuja saattoi kuulla unensa läpi Nuuskamuikkusen soittavan huiluaan.

Iltasatutuokiot, yhteiset lukuhetket, ovat parasta kommunikointia ja dialogin käynnistämistä. Yhteiset lukuhetket ovat lapselle tärkeitä vielä senkin jälkeen, kun oma lukeminen jo sujuu. Lapselle rakentuu voimakas ystävyyssuhde kirjaan, turvallisuuden ja läheisyyden kokemus vanhemman kanssa samalla kun hän saa itselleen arvokasta henkistä pääomaa, vahvan kulttuuripeirinnön, tuen kielen ja ilmaisun kehittymiselle. Vanhemmat ovat myös kirjan laadun suhteen paljon vartijoina: tutustuttaako lapsi klassikoihin vaiko niiden variaatioihin ja miten suhtautua ylikansalliseen viihde- ja massakirjallisuuteen lapsen ja kirjan suhteessa.

Ritvan elokuvakumppanille ja kirjevihkokaverille muodostui elokuvasta kirjan rinnalle tärkein taidemuoto kenties juuri yhdessä

jaettujen elokuvakokemusten ja niistä käytyjen keskustelujen kantamana. Ritvan arvostava ja tasa-arvoinen suhtautuminen jäi pysyväksi pääomaksi silloiselle pikku kumppanille. *Henkien kätkemä* on se ikimuistoinen elokuva, joka teki yhdeksänvuotiaaseen lähtemättömän vaikutuksen. Se, onko elämässä enemmän henkien kätkemää kuin puhdasta realismia, saattaa olla asennoitumiskysymys: joka tapauksessa yksi elämän salaperäisimmistä ja ihanimmista asioista on ystävyys kaikkine kuvineen. ”Unelmani on villi puutarha, jossa olisi pitkä pöytä ja sen ympärillä ystävät.” Harvat saavat elää unelmaansa todeksi niin täysin kuin sinä, Ritva, tässä me kaikki istumme!

Kuka olet?

Merja Marjamäki

Mitä teet?

FM, kirjastonhoitaja, työskentelen palvelupäällikkönä Turun kaupunginkirjastossa

Mistä tunnet Ritvan?

Olen Ritvan kollega kirjastossa

Mitä haluaisit sanoa Ritvalle hänen juhlapäivänään?

Onnittelut ihailemalleni ihmiselle, joka näkee syvälle, lentää korkealle ja on vahvasti elossa!

Kuka olet?

Johanna Levämäki

Mitä teet?

Opiskelen sisustajaksi

Mistä tunnet Ritvan?

Tutustuin Ritvaan kirjastossa äitini kautta

Mitä haluaisit sanoa Ritvalle hänen juhlapäivänään?

Onnittelen – muistelen ilolla elokuvailtojamme.

Oikeat ystävät väärässä maailmassa

Tom Linkinen

Maailma on kesken. Maailma on täynnä vääryyksiä. Vääryyksiä näkee uutisista ja ne tulevat myös koteihin. Mitkään ja kenenkään voimat ja energiat eivät riitä siihen muutostyöhön, siihen parantelutyöhön, siihen vallankumoukseen, jota kyllä tarvittaisiin. Sitä rukoilisi, jos tietäisi kenen kanssa rukoillessa keskustelisi. Miten jaksaa keskellä maailman vääryyttä alleviivaavia uutisia ja dokumentteja, keskellä niiden nostattamaa vastarintaa, vihaa ja surua? Miten jaksaa tästä kaikesta nousevaa voimattomuutta, riittämättömyyttä, päämäärättömyyttä? Syyllisyyttäkin. Miten jaksaa ilman ystävää jonka kanssa voi ymmärtää tämän kaiken? Niinpä. Ei mitenkään.

Patti Smith on armoitettu oikea runoilija ja armoton väärän maailman tarkkailija. Hänen runonsa ja laulunsa ”Broken Flag”, rikkoontunut lippu, kantaa mukanaan vastarintaa ja myös riittämättömyyttä, väärää maailmaa, olemista oikeassa, ja toivoa siitä ettei ole sitä yksin. Se on julkaistu Patti Smith Groupin LP:llä *Wave* vuonna 1979, kauan ja vähän aikaa sitten. Laulussa marssi-

taan kohti Algeria, ja marssitaan Algerin vuoksi. Toivon ja oikean puolesta. Väärää maailmaa vastaan.

Oikeana runoilijana Patti Smith rakentaa runoa sanojen kaksoismerkityksin. Heti ensimmäisiltä riveiltä aukeaa samanaikaisesti enemmän kuin yksi kerrottavan tärkeä asia:

Nodding tho the lamp's lit low
Nod for passers underground

Nod merkitsee kutomista, parsimista ja korjaamista, ja se merkitsee nyökkäämistä ja samaa mieltä olemista. Joku kutoo hämärässä, ja kutoo metrossa myötä- ja vastaan tuleville. Ja nyökkää metrossa myötä- ja vastaan tuleville, mahdollisesti samanmielisille.

Runo vie eteenpäin ja syvemmälle jatkaen kaksoismerkityksin:

To and fro she's darning,
And the land is weeping red and pale.
Weeping yarn from Algiers

Weeping yarn from Algiers

Hän kutoo, parsii oikein ja nurin, ja samalla kiroaa eteen ja taaksepäin; darning voi tarkoittaa, jälleen, niin kutomista kuin muutakin: kiroamista. Syitä kiroiluun voi arvailla, mutta on selvää että syitä riittää. Yksi syy on weeping yarn from Algiers, eli itkuinen lanka, ja itkuinen tarina Algerista.

Jotenkin näin:

Kutoo vaikka hämärässä.
Kutoo, nyökkää ohikulkijoille.
Parsii, kiroaa oikein ja nurin,
ja maa on itkuisen punainen ja kalpea.

Itkuista lankaa Algerista.
Itkuista tarinaa Algerista.

Sitten seuraa toinen ja kolmas säkeistö, ja toivo kasvaa. Jotenkin näin:

Kutoo vaikka kalpein silmin
ratkeavat asiat voidaan parsia.
Seulasta kangas korjautuu
ja hän kutoo unen joka ei lopu koskaan.
Sillä marssimme kohti Algeria
Sillä marssimme kohti Algeria

Kehtolaulu vaikka lapsi on poissa
kehtolaulu rikkoontunut.
Kehto oli lähtölaulumme
sen keinuessa jaksoimme jatkaa.
Sitten marssimme kohti Algeria.
Siksi marssimme kohti Algeria.
Vielä marssimme vuoksi Algerin.
Marssimme, marssimme vuoksi Algerin!

Algeria itsenäistyi vuonna 1962. Siitä on kauan ja vähän aikaa. Sisällissota / vapaussota ennen sitä kesti kauan aikaa, ei vähän. Patti Smith muistutti jo tuota kirjoittaessaan kaukaisista eilispäivän uutisista, mutta sellaisista jotka eivät suostuneet jättämään rauhaan. Ja hän muistuttaa asioista jotka ovat sekä oikein että väärin.

Kun Algeria itsenäistyi ja oli Algerian-arabien ja antikolonialistien juhlan aika, yli miljoona algerianranskalaista joutui lähtemään kotoaan. Olivatko he kaikki riistäviä kolonialisteja?

Monet suvut olivat asuneet sukupolvia maassa, joka oli heidän kotimaansa Algeria, Ranskan provinssi. Monet suvut olivat tulleet maahan evakoina Elsassista edellisellä vuosisadalla kun preussinsiniset sotilaat eivät rauhan jälkeen poistuneetkaan takaisin koteihinsa vaan ottivat omakseen uusia, elsassilaisia koteja. Oliko Albert Camus väärässä toivoessaan loppuun saakka sovintoa ja rauhaa? Oliko hän riistävä kolonialisti? Tuskin. Ainakin hänen sivullisensa teloitettiin arabin sattumanvaraisesta tappamisesta. Tai sitten siitä ettei osannut itkeä äitinsä hautajaisissa. Ei aina osaa. Voi osata toisaalla, turvassa, ystävän avulla.

Kun Algeria itsenäistyi ja antikolonialistit, anti-imperialistit ja antikapitalistit juhlivat ympäri maailmaa, uusi arabihallitus julisti koko maan arabialaiseksi, ja syrjäytti näin joka viidennen uuden algerialaisen; Algerian berberit syrjäytettiin saman tien. Algeria oli sekä hyvä että huono syy marssia. Algeria on muisto sekä hyvistä että huonoista syistä, olemisesta sekä oikeassa että väärässä. Tätä oli myös Irak 1990-luvulla – ja vielä 2000-luvulla. Olimme siellä, ja hyvä että olimme. Pitäähän jotain joskus tehdä. Edes myöhään. Pitäähän joskus tehdä muutakin kuin pilata oma olonsa Bosnian keskitysleirien tekemättömyyksiä ja riittämättömyyksiä muistellessa. Paitsi joskus ystävän kanssa yhdessä.

Patti Smithin laulun ja runon loppu jättää melankolialla maustetun toivon:

Itkuisen punainen kangas kuin seula
ei hyödytöntä taivasta ylistä.
Suruhuntu liehuu korkealla
tähtien ja itkujemme tilkkuna.
Taivaalla rikkoontunut lippu,
lapset vilkuttavat, nostavat kätensä.

Me lähdemme mutta he jatkavat
aina, aina vaan.

Toivottavasti. Ja me myös, sekä lähtevinä että aina lapsina. Maa-
ilma on kesken.

Kuka olet?

Olen Tom Linkinen, turkulainen kulttuurihistorioitsija ja Ritvan pitkäaikainen
ystävä.

Mistä tunnet Ritvan?

Tutustuin Ritvaan yhteisen edesmenneen ystävän esittelemänä Turun kaupun-
ginkirjastossa hyllyjen väleissä syksyllä 1995 aikana jolloin aloitin päätoimisen
opiskelun ja Ritva väitteli tohtoriksi. Tällä hetkellä olemme lisäksi melkein naa-
pureita.

Mitä haluaisit sanoa Ritvalle hänen juhlapäivänään?

Toivotan onnea, hyvää oloa, voimia ja juuri sellaista juhlapäivää kuin itse haluat.

Väitöstutkimuksen ohjaussuhde – ystävyyttä?

Annikka Konola

”Mistä tunnet sä ystävän, onko oikea sulle hän...” Venäläisen runoilijan Vladimir Vysotskin *Ystävän laulun* yhdessä suomenoksessa pohditaan: ”Jos sä epäröit oisko tuo, joka tervehtien tulee luo. Tosiystävä laisinkaan, mistä sen tietään saan”. Niin, mistä? Tässä onnittelukirjoituksessa Ritvalle, väitöstutkimukseni ohjaajalle, pohdin jatko-opiskelijan ja väitöstutkimuksen ohjaajan välistä ystävyyttä.

Turun yliopiston Humanistisen tiedekunnan jatko-opiskeluoppaassa todetaan, että *ohjaajan ja jatko-opiskelijan yhteistyö rakentuu varsin yksilöllisesti*. Jatko-opintojeni alussa en vielä osannut ajatella, millaista ohjausta tulisin tarvitsemaan, ja kuka olisi minulle juuri se oikea ohjaaja. Tutkimukseni aineisto toi yhä uudelleen eteeni Ritvan nimen, ja aloin pohtia mahtaisiko hän olla halukas keskustelemaan kanssani tutkimukseni sisällöllisistä

kysymyksistä. Lähetin Ritvalle tutkimussuunnitelmani luetta-
vaksi. Yhteinen taipaleemme tutkimuspolulla alkoi.

Ohjaaja-ohjattava suhteelle on tuskin löydettävissä yhtä oikeaa
muotoa. Se voi olla jatkuva ”face to face” -ohjausta tai vaivih-
kaista rinnalla kulkemista, ”side by side” mallia. Mutta, voiko
tämä viralliseen päätökseen perustuva, päämäärätietoinen yhteis-
työ rakentua myös ystävyudeksi? Voidakseni vastata tähän, minun
tulee pohtia ystävyuden erilaisia määritelmiä.

Sanotaan että ystävyys on tunne, se on haluja, toiveita, miel-
tymystä ja luottamusta. Se on halua asettua vuorovaikutussuh-
teeseen toisen kanssa. Minä halusin Ritvan ohjaajakseni, Ritva
suostui – olimme siis yhteisessä tahtotilassa. Olen Ritvan kanssa
matkatessani huomannut, että ystävyys on vastavuoroista moni-
tahoista läheisyyttä. Ystävyys on antamista ja vastaanottamista.
Itse taidan olla tässä ystävyyssuhteessa, ohjattavan roolissani saa-
mapuolella. Ritvan tapa keskustella toista arvostaen, kysyen ja
kuunnellen antaa minulle kuitenkin tunteen, että myös minulla
on tähän suhteeseen jotain annettavaa. Ystävä antaa tilaa olla sel-
lainen kuin on, ihan oma itsemme kaikkine virheinemme. Ritvan
kanssa saan tuntea hyväksyntää. Ohjaussuhteemme ei ole yksi-
puolista ohjausta vaan kahdenvälistä keskustelua. Ohjaussuhdetta
kuten ystävyyttäkin voisi verrata kahden ihmisen välille viritet-
tyyn köyteen, joka kannattelee vain silloin kun köyden kummas-
takin päästä pidetään kiinni.

Ystävyys on abstraktia, henkistä läsnäoloa. Se on muistut-
us olemassaolosta silloinkin kun välimatka erottaa. Ritva asuu
Turussa ja minä Espoossa, joten tapaamme aina määräajoin. Yli-
opiston ohjeiden mukaan *jatko-opiskelijan ja ohjaajan yhteisissä
tapaamisissa pohditaan, eteneekö jatko-opintojen harjoittaminen ja*

tutkimustyö suunnitelmien mukaisesti. Ritvalla on tapana lähettää Kuulumisia? -kysymys sähköpostiini. Tämä auttaa minua hallitsemaan stressiä, pohtimaan tutkimukseni etenemistä, sitä mitä olen tehnyt ja mitä teen seuraavaksi. Olen ottanut tavaksi lähettää Ritvalle ”raportin” tutkimukseni etenemisestä aina ennen tapaamistamme. Olemassaolollaan Ritva saa minut tuottamaan kaaoksen keskelle järjestystä, puristamaan paperille sanoja, lauseita ja ajatuksia, värjäämään puhtaan valkoisen painomusteeseen. Ohjaussuhdeystävyyys on myös aivan konkreettista apua. Ohjeissa todetaan, että on *tavallista, että jatko-opiskelija antaa tekstejään ohjaajan luettavaksi ja saa tältä palautetta.* Hetket Ritvan kanssa teekupin ja paperipinon äärellä ovat ideoiden, asioiden ja kokemusten jakamista, yhdessä ihmettelyä, toisen taidoista ja ominaisuuksista oppimista. Ritva auttaa minua näkemään itseni tutkijana ja myös ihmisenä toisin, hän auttaa oivaltamaan jotain itsestäni ja maailmasta ympärilläni.

Ystävän yhtenä ominaisuutena on tuoda meidät muiden lähelle. Ystävä sitoo meidät osaksi jotakin isompaa, osaksi yhteisöä. Yliopiston ohjeissa todetaan, että *ohjaajan tehtävänä on, etenkin väitöskirjatyön alkuvaiheessa toimia keskeisenä linkkinä tiedeyhteisöön.* Ritva toimii tällä hetkellä tiedeyhteisön päivittäisen elämän ulkopuolella, mutta silti sen aivan ytimessä, kirjastossa. Ritvan kirjallisuudentuntemus ja halu johdattaa tiedon äärelle yhdistävät minut tiedeyhteisön tuotoksiin ja popularisointeihin, mutta myös kaunokirjallisuuteen ja kuvataideteoksiin, kaikkeen siihen, mitä kulttuurihistorioitsija työssään tarvitsee.

Ohjeiden mukaan *opiskelija saa ohjausta ja tukea tutkimustyön kaikissa vaiheissa.* Väitöstutkimusta on verrattu vuorikiipeilyyn, retkeilyyn synkässä metsässä, jopa eloonjäämisteluun. Ystävän

laulun alkuperäisversiossa ystävyys testataan vuorella ääriolosuhteissa. Vaikea taival tuo eteen vastoinkäymisiä, joiden kautta havaitsee, millainen ihminen kaveri on. Jos tämä taival sujuu inisemättä ja marisematta, marssi huipulle on kuin matka taisteluun toista auttaen, vaaroja uhmaten. Silloin ystävään voi luottaa. Juha Vainion *Ystävän laulun* suomennoksessa ystävyys testataan tunturissa, merenaalloilla ja pitkospuilla. Kumppani ei vaikeroi myrskyssä, hän kulkee erätaipaleen pitkospuita pitkin ruikuttamatta. Ankeat ajat ja tunturi selvittävät, kuka viereen jää... ”Siitä tunnet sä ystävän, kun on vierelläs vielä hän. Turhat tuttavat luotas ois, hävinneet pian pois”.

Tutkimuspolku on pitkä, kivinenkin, mutta ystävän avulla siitäkin voi uskoakseni selvitä. Kiitos Ritva ystävydestä taipaleen tällä etapilla! Emme varmaankaan voi tässä sanoa: ”kestäköön ystävyysemme pitkään!”, joskushan tämän ystävyuden tuotos, väitöskirjani on saatava valmiiksi. Sen jälkeen ohjaaja-ohjattava ystävyuden tilalle kasvaa jotain muuta, jotain uutta ja epämuodollisempaa. Kaikissa elämänvaiheissa ystävyys, tai ainakin tieto siitä että on olemassa ystävä, johon voi luottaa, on tärkeää.

Kuka olet?

Annikka Konola, Kulttuurihistorian jatko-opiskelija.

Mitä teet?

Väitöskirjaa ikääntymisen kulttuurihistoriasta.

Mistä tunnet Ritvan?

Ritva on väitöstutkimukseni ohjaaja.

Mitä haluaisit sanoa Ritvalle hänen juhlapäivänään?

Onnea ohjaajalleni, ystävälleni!

III Kirjallisia ystävyysksiä

Ystävyys ja moderni nainen 1900-luvun alun Euroopassa

Tiina Kinnunen

Min lilla flicka, jag är din vän E.K. som vet hur svår våren är när man är ung och längtande. Men – man är ung och har sina dagar framför sig – dagar som komma med *oanade rikedomar! Lita på det.*

Näin kirjoitti ruotsalainen kirjailija ja yhteiskunnallinen vaikuttaja Ellen Key (1849–1926) nuorelle ystävälleen Ellen Michelsenille (1885–1959) huhtikuussa 1911. Hieman yli 60-vuotiaan Keyn sanoista voi ehkä aistia hieman haikeutta – nuoruus oli hänen kohdallaan ohi – mutta ennen muuta ne kertovat elämäkokemuksesta, omasta eletystä elämästä ja lukuisten muiden, niin aikalaisten kuin historiallisten henkilöiden, elämänkulun ja kohtaloiden seuraamisesta. Hän oli itse saanut elää intellektuaalisesti antoisan elämän ja esitelmissään ja kirjoissaan hän visioi tulevaisuuden yhteiskuntaa, jossa taloudellisesti kestävä ja hen-

kisesti rikas elämä olisi mahdollinen kaikille luokka-asemasta, kansallisuudesta ja sukupuolesta riippumatta. Key ymmärsi ystävyyssuhteiden merkityksen onnellisuuden saavuttamisessa, ja hän oli myös itse onnekas voidessaan antaa ja vastaanottaa ystävyyttä. Seuraavassa tarkastelen hänen ystävyyttään kahden nuoren naisen kanssa.

Ystävyys muuttuvassa maailmassa

Nuoremman ja vanhemman Ellenin välinen ystävyys alkoi kehittyä vuosina 1907–1908 nuoremman lähestyttyä kirjeitse intensiivistä luomisvaihetta elänyttä kirjailijaa. Opettajana työskennellyt Ellen Michelsen oli perehtynyt Keyn *Lifslinjer*-teokseen (1904–1906), ja lukukokemuksen herättämä ihailu ja kiitollisuus sai hänet lähestymään Keytä, joka oli oman aikansa julkkis, kansainvälisesti ja kotimaassaan kiistelty ja kiitetty yhteiskunnallinen vaikuttaja. Yllätyksekseen hän myös sai vastauksen: ”Mitt kära, levande barn. Ert brev gjorde mig så glad, och hade jag inte varit influensaeländig och arbetsjagad (förut människo jagad i Stockholm) skulle ni för länge sen haft svar! ty Ert brev gick mig rakt in i hjärtat. *Just en av mina galna flickor*, tänkte jag, en flicka efter mitt hjärta!” Ystävyysden lujittuessa siirtyiin pian sinutteluun.

Hab Du innigen Dank für Deine beiden lieben Briefe, Du hast mich sehr glücklich dadurch gemacht. Ich kann Dir durch nichts danken als durch meine Liebe. Die aber gehört Dir auch, meine einzige Mutter Du!

Ystävyys nuoremman Ellenin kanssa ei ollut Keyn ainoa side nuorempaan sukupolveen; päinvastoin monet nuoret, niin miehet kuin naiset, kääntyivät hänen puoleensa hakiessaan tukea ja ohjausta maailmankatsomuksellisissa pohdintoissa ja oman elämän suuntaviivojen hahmottamisessa. Osalle hänestä tuli esikuva, idoli. Eivätkä yhteydet rajoittuneet Ruotsiin, vaan yhteydenottoja tuli eri puolilta Eurooppaa. Osa näistä yhteydenotoista kehittyi ystävyyssuhteiksi. Bremeniläinen Sissy Frerichs (1884–1914), jonka Keyhin kohdistamasta ihailusta ja kiitollisuudesta oheinen sitaatti todistaa, oli yksi näistä Ellen Keyn nuorista ystävästä. Sissyä Ellen Michelsen piti Keylle läheisimpänä tämän saksalaisystävistä, ja suhdetta voi hyvällä syyllä luonnehtia emotionaalisesti hyvin intensiiviseksi. Keyn tapana oli paitsi solmia ystävyyssuhteita häneen yhteyttä ottaneisiin ihmisiin myös saattaa näitä yhteyteen keskenään. Näin tapahtui myös Ellen Michelsenin ja Sissy Frerichsin kohdalla, kuten Michelsen kirjoitti: ”Ellen Key ville gärna att vi skulle bli vänner. Det blev vi också.”

Tarkastelemieni ystävyyssuhteiden tausta on 1900-luvun alun teollistumisen ja kaupungistumisen tahdittama murros, modernin yhteiskunnan vähittäinen muotoutuminen. Yksi tämän murroksen ilmentymä ja käynnistäjä oli feminismi. Ellen Key osallistui niin kirjoituksillaan ja esitelmillään kuin omilla elämänvalinnoillaan sukupuoli-identiteeteistä, sukupuolten välisistä suhteista ja perheestä käytyyn keskusteluun, Ellen Michelsenin ja Sissy Frerichsin kohdalla kyse oli ennen muuta oman itsenäisen elämän rakentamisesta naisille vähitellen avautuneiden uusien mahdollisuuksien maailmassa. He myös kokeilivat kykyjään kirjallisella kentällä, kuitenkin ilman mainittavaa menestystä. Kaikki kolme olivat etsijöitä ja Key samalla myös tiennäyttäjä.

Kukaan heistä ei ollut vaikuttaja feminismin monenkirjavalla järjestökentällä, mutta he kaikki elivät itsenäisen, ”uuden” naisen elämää, mikä vielä 1900-luvun alussa oli varsin poikkeuksellista. Key oli kuitenkin kirjoitustensa kautta vaikutusvaltainen hahmo feministisissä piireissä kautta Euroopan. Häntä luettiin ja hänen esitelmätilaisuuksiinsa jonotettiin.

Feminismi edesauttoi naisten välisen ystävyysskulttuurin rakentumista. Johtohahmot solmivat keskenään siteitä, jotka tarjosivat vertaistukea kamppailussa sukupuolten välisen tasa-arvon saavuttamiseksi. Osa näistä suhteista oli emotionaalisesti intensiivisiä, ja niihin saattoi sisältyä fyysistä läheisyyttä, mikä on herättänyt keskustelua niiden mahdollisesta seksuaalisesta luonteesta. Toisaalta johtohahmoihin saatettiin kohdistaa ihailua, joka ilmaistiin tunnekylläisellä, jopa uskonnollisävyisellä kielellä. Ihailtu hahmo kuvattiin esimerkiksi äitihahmoksi, jonka uskottiin tukevan ihailijaa oman elämänpolun etsinnässä. Sissy Frerichsin kirjeenvaihto Ellen Keyn kanssa tarjoaa esimerkin tämäntyppisestä ihailusta. Sissyn ja Ellen Michelsenin väille kehkeytynyt suhde on puolestaan esimerkki ”tavallisten”, feministisen kulttuurin liepeillä tai ruohonjuuritasolla toimineiden naisten välisestä ystävyydestä. Ja toinen nuori nainen oli tietenkin toisenlainen keskustelukumppani kuin vanhempi, eräänlaisen sijaisäidin hahmon saanut – ja ottanut – nainen. Esimerkiksi vastakkaisesta sukupuolesta saattoi keskustella samaan sukupolveen kuuluneen ystävän kanssa toiseen tapaan kuin äitihahmon kanssa. Berliinissä asunut Sissy kirjoitti sinne matkaa suunnitellelle Ellenille yllättävänkin päämäärätietoisesti parisuhteen luomisesta: ”Sie würden dann Männer kennenlernen, die fein sind und unserer Kinder Väter zu sein vermochten.”

Naisten välille feministisissä verkostoissa kutoutuneet ystävyssuhteet eivät ole sinänsä mitenkään historiallisesti ainutkertaisia, mutta naisasialle omistautunut ympäristö tarjosi luontevat ja innostavat puitteet samasukupuoliselle kanssakäymiselle. Poliittisen kamppailun ja tunteet yhdistäneen ympäristön voi ajatella olleen myös konfliktiherkän. Tästä latautuneisuudesta kertoo myös Ellen Keyn ja Sissy Frerichsin välille vuosina 1910–1911 repeytynyt emotionaalinen kuilu, joka johtui Sissyn miessuhteista. Tämän konfliktin saama sija Ellen Michelsenin teoksessa *Brev från Ellen Key 1907–1925* kertoo naisten välisen suhdeverkon tiiviystä. Vanhempi Ellen veti myös nuoremman Ellenin kiistaan mukaan: ”Ur min rika samling Ellen Key-brev äro de flesta och ett av de allra viktigaste från år 1911. Detta på grund av den förutnämnda historien Sissy-Lutz och den konflikt som därigenom uppstod mellan Ellen Key och Sissy, och i vilken också jag drogs in.”

Ellen Key ja hänen ”tyttärensä” – äidillistä ystävyyttä

Ellen Michelsen ja Sissy Frerichs erosivat taustoiltaan – Ellen tuli vaatimattomista oloista, kun taas Sissy varakkaasta laivanvarustajasuvusta – mutta syy lähestyä Ellen Keytä oli samanlainen: tämä tarjosi kirjoituksissaan sielunruokaa, ajatuksia ja visioita, joita nuoret naiset janosivat. Tästä kiitollisina kirjoittajaan otettiin yhteyttä. Taloudellinen ja henkinen murros irrotti yhä enemmän naisia perinteisistä elämänpiireistä ja pakotti heitä pohtimaan niin omaa elämäänsä kuin maailmaa laajemminkin. Naisten

päästyä kirjalliseen julkisuuteen ja vähitellen myös esiintyessä julkisessa tilassa syntyi tilanne, jossa oli mahdollisuus kääntyä toisen naisen, edelläkävijän puoleen. Näistä edelläkävijöistä tuli esikuvia ja intensiivisen ihailun kohteita.

Tunne äidillisestä ohjauksesta vahvistui kirjeenvaihdon ja henkilökohtaisten tapaamisten kuluessa. Sissy Frerichs ja Ellen Key tapasivat toisiaan niin Saksassa ja Roomassa Keyn matkojen yhteydessä kuin myös Ruotsissa Frerichsin vierailujen myötä. Keyltä saatu tuki ja ohjaus oli paitsi intellektuaalista ja henkistä myös arkipäiväistä ja konkreettista. Laajojen verkostojensa pohjalta hän saattoi antaa neuvoja kontaktien solmimiseksi ihmisiin, joiden ajatteli sopivan ”tyttärilleen”. Nuorta Elleniä hän ohjeisti tämän matkatessa Berliiniin, ja Sissyä hän ohjasi ottamaan yhteyttä sopiviksi katsomiinsa piireihin Bremenissä. Kirjailijan uraansa aloittelevaa Ellen Michelseniä hän myös opasti käsikirjoituksen työstämisessä: ”Att du fick idén till en bok var inte alls på tok – ifall du bara är klok och inte ger ut den innan du haft den skriven *ett år* och låtit den ligga osedd *av dig* och alla *sedan* se igenom den igen.”

Ellen Keyn ”tyttärilleen” lähettämien kirjeiden tyyli on mutkaton ja sävyltään lämmin. Elämästään Ruotsissa kiertolaisvuosien jälkeen nauttinut Ellen Key saattoi kirjoittaa nuoremmalle Ellenille esimerkiksi seuraavasti. ”Stora famnen – himlen strålar med en blåhet utan moln; wettern är blå som en italiensk sjö – ... Lifvet (minus Strindbergs och Lidforss eruptioner) är skönt. ECCO! *Stora famnen från din Ellen Key*”.

Nuoret naiset etsivät omaa tietään monessa mielessä: kyse oli ammatinvalinnasta, sukupuolten välisistä suhteista, aatteellisista ja uskonnollisista pohdintoista. Naisten ja miesten mahdollisuu-

det itsenäiseen elämään eivät olleet tasavertaiset, mutta vähitellen molemmissa maissa naisille aukeni ovia opintoihin ja palkkatyöhön. Sissy Frerichs oli käynyt seminaaria, mutta ei ollut läpäissyt tutkintoa. Muutettuaan Bremenistä Berliiniin hän työskenteli toimistotehtävissä. Ellen Michelsen työskenteli seminaarista valmistuttuaan kansakoulun opettajana, ja hän myös suoritti ylioppilastutkinnon, mistä Ellen Key kovasti iloitsi: ”Ett gott nytt år, lilla barnet mitt önskas dig av din Ellen Key! Som är glad att du kommit så långt att du blivit – vit i huvudet!!”

Ellen Key pyrki myös kykyjensä mukaan auttamaan nuoria ystäviään elannon saamisessa. Hänen kauttaan Ellen Michelsen tutustui Anna Lindhageniin, joka monien muiden tehtäviensä ohella toimitti sosiaalidemokraattisten naisten Morgonbris-lehteä. Ellen sai työtä lehdestä oikolukijana ja lisäksi hän avusti Lindhagenia tämän muissakin pyrinnoissa. Myönteinen suhtautuminen kansanvalistukseen ja sosiaalidemokratiaan yhdisti Keytä, Lindhagenia ja Michelseniä, ja myös Sissy Frerichs omaksui radikaalin poliittisen linjan ja kannatti sosiaalidemokraatteja, minkä vuoksi hän oli Ellenin Michelsenin mukaan sukunsa musta lammas.

Vaikka Ellen Keyn iloitsikin nuoremman Ellenin valkolakista, on muistettava, että hän ei varauksettomasti kannattanut naisten opiskelua; hän oli kyllä sitä mieltä, että lahjakkaiden naisten oli saatava toteuttaa itseään myös akateemisesti, mutta hän pelkäsi naisellisen luovuuden näivettymistä heidän joutuessaan – tai päästessään – perinteisiin miesten maailmoihin. Naisten ei pitänyt pyrkiä samaan kuin miesten vain tasa-arvon nimissä vaan ainoastaan silloin, kun heillä oli siihen ehdoton kutsumus. Naisen todellinen kutsumus ja korvaamaton tehtävä oli kuitenkin äitiydessä; tätä sanomaa Key toisti väsymättömästi. Keyhin

kohdistettu ihailu ja teosten innokas lukeminen ei välttämättä merkinnyt sitä, että hänen ajatuksensa omaksuttiin sellaisenaan. Esimerkiksi Sissy Frerichs halusi ehdottomasti yhdistää työssäkäynnin ja äitiyden, mikä ajatus oli Ellen Keylle kauhistus.

Ihaillun ja ihailijan välille rakentuneen suhteen nimeäminen ystävyydeksi on tietenkin siinä mielessä ongelmallista, että kyse ei ollut täysin tasavertaisesta suhteesta vaan siihen sisältyi hierarkkinen asetelma nuoremman ja vanhemman, tunnustetun kirjailijan ja tuntemattoman välillä. Toisaalta myös ihailtu tarvitsi suhdetta oman identiteettinsä rakentamisessa. Erityisesti Ellen Keyn kohdalla kyse oli siitä, että hän epäilemättä kaipasi tunnetta lämmöstä ja ymmärryksestä joutuessaan monien hyökkäysten kohteeksi. Mikäli ystävyyssuhteilla ei olisi ollut merkitystä Keylle, hän ei olisi varmastikaan käyttänyt aikaa eikä tarmoa niiden luomiseen ja ylläpitämiseen. Toisin kuitenkin oli: esimerkiksi kirjeenvaihdon hoitaminen vei huomattavasti aika, jopa useita tunteja päivässä. Tyttäristä oli Keylle myös konkreettista apua ja iloa erilaisessa tiedon hankinnassa ja yhteyksien ylläpitämisessä, oli sitten kyse ruotsalaisista tai saksalaisista verkostoista.

Keyn elämää voi tarkastella eräänlaisen paradoksin näkökulmasta: hän korosti äitiyttä naisten keskeisimpänä kutsumuksena, mutta oli itse naimaton ja lapseton. Toisaalta tapa määritellä Keyn perheettömäksi heijastelee meidän aikamme kapeaa käsitystä perheestä heteroseksuaalisuudelle rakentuvana ydinperheenä. 1900-luvun alussa naimattomat naiset muodostivat perheitä sukulaistensa ja naisystäviensä kanssa ja heillä saattoi olla kasvatilapsia ja myös esimerkiksi opettajien suhde oppilaisiinsa rakentui sosiaalisen äitiyden kautta. Kuten Ellen Keyn vastauskirje Ellen Michelsenin ensimmäiseen kirjeeseen kertoo, myös Keylle

nuoret naisihailijat olivat rakkaita lapsia, tyttäriä. Vaikka hän ei saanut kokea biologista äitiyttä, hän oli sosiaalisessa ja kulttuurisessa mielessä äiti.

Suvaitsevaisuuden rajat ja ystävyys säröt

Olen käyttänyt saksan kielen sanoja *Wahlmutter* ja *Wahltochter* kuvatessani Keyn ja hänen nuorten naispuolisten saksalaisihailijoidensa välistä suhdetta. Kyseessä oli kulloinkin vastavuoroinen suhde, joka rakensi kummankin osapuolen identiteettiä. Erityisesti suhde Sissyyn oli tiivis ja intiimi ja sen vuoksi myös konfliktialtis. Ellen Key oli spontaani ja lämmin, mutta hänestä paljastuu myös autoritäärisiä piirteitä, kun asiat eivät kehittyneet hänen tahtomallaan tavalla.

Sissy Frerichsin ja Ellen Keyn välinen ystävyys ajautui kriisiin ja lähestulkoon tuhoutui Sissyn itsenäistyttyä tavalla, jota Key ei voinut hyväksyä. Key kirjoitti sukupuolten välisestä suhteesta tavalla, joka tulkittiin vapaan rakkauden puolustukseksi. Hän muun muassa vaati vapaiden liittojen tunnustamista ja avioeron hyväksymistä rakkaudettomien avioliittojen purkamiseksi. Vaatimus rakkaudesta sukupuolten välisen suhteen ainoana oikeana perustana oli tietenkin omana aikanaan radikaali, mutta samalla siihen sisältyi suvaitsemattomuuden siemen. Kun Sissy sitten solmi seksuaalisuhteen, joka ei hänen itsensä mielestä perustunut ”suurelle” rakkaudelle, Ellen Key ei voinut muuta kuin paheksua tätä. Raivostumisen aiheutti puolestaan se, ettei Sissy suostunut katumaan vaan itsevarmasti – Keyn mielestä epäilemättä röyhkeästi – vaati oikeutta oman tien kulkemiseen. Myöhemmin Sissy

purki suhteen ja avioitui Ellen Keynkin hyväksymän miehen kanssa, mutta ”äidin” ja ”tyttären” välit eivät koskaan enää palautuneet aivan entiselleen. Kiista osoittaa mielenkiintoisella tavalla ystävyyden rajat; Key ei ollut valmis hyväksymään itsenäisiä tulintoja omista opeistaan.

Ellen Key ja Sissy Frerichs käsittelivät kiistaa keskinäisessä kirjeenvaihdossaan, mutta myös Ellen Michelsen tuli vedetyksi kiistaan mukaan. Hän sitoutui Keyn oppiin suuresta rakkaudesta ja puhtauden säilyttämisestä sitä odottaessa. Key purkautui hänelle muun muassa seuraavaan tapaan: ”Och kanske har Sissy alldeles rätt: hon har följt sin ’Gesetz’ Men denna ’lag’ är då en som är *mig fullkomligt osympatisk*, som gör Sissy till en alldeles annan natur för mig! ... så fort erotiken började i Sissys liv började min ’Enttäuschung’ medan hon undrar att jag alls blivit enttäuscht.”

Kolmen naisen yhteys purkautui Sissyn traagiseen kuolemaan vuonna 1914. Vanhemman ja nuoremman Ellenin välinen ystävyys puolestaan kesti läheisenä aina vanhemman kuolemaan vuonna 1926. Ellen Michelsenin mukaan Key oli sitä mieltä, että hänen olisi pitänyt saada neljä lasta, kaksi tytärtä ja kaksi poikaa. Näin ei kuitenkaan käynyt, mutta ystävyys nuoriin ihmisiin tuotti hänelle kuitenkin paljon iloa – ja pettymyksiä – aivan kuten äitiyskin olisi tuottanut.

Kirjallisuus:

Ambjörnsson Ronny, *Ellen Key, en europeisk intellektuell*. Bonniers, Stockholm 2012.

Kinnunen Tiina, *“Eine der Unseren” und “Königin im neuen Reiche der Frau”. Die Rezeption Ellen Keys in der Frauenbewegung des deutschen Kaiserreichs*. Tampereen yliopisto, Historiatieteen ja filosofian laitos 2000.

Kinnunen Tiina, “Werde, die du bist – Feminismus und weibliches Lebensgefühl Anfang des 20. Jahrhunderts. www.europa.clio-online.de/2009/Article=413

Michelsen Ellen, *Brev från Ellen Key 1907–1925*. Natur och kultur, Stockholm 1952.

Kuka olet:

Tiina Kinnunen

Mitä teet:

Tällä hetkellä työskentelen Suomen historian professorina (ma) Jyväskylän yliopistossa

Mistä tunnet Ritvan:

Historiantutkimuksesta ja tutkijoiden verkostoista. Väitöskirjaa tehdessäni luin Ritvan gradun, ja myöhemmin minulla oli ilo tutustua kirjoittajaan henkilökohtaisesti.

Mitä haluaisit sanoa Ritvalle hänen juhlapäivänään?

Haluan tietenkin onnitella Ritvaa syntymäpäivänä ja toivottaa monia armoikkaita vuosia ja vuosikymmeniä. Haluan lisäksi kiittää häntä monipuolisesta työstä suomalaisen naishistorian ja kulttuurihistorian parissa. Ihailen hänen tinnimättömyyttään ja nöyryyttään tutkimuksen äärellä.

Ystäviä ja ystävyyden merkityksiä Kaisu-Mirjami Rydbergin elämässä

Hanne Koivisto

Vuodesta 1932 tuli käännekohta Kaisu-Mirjami Rydbergin (1905–1959) elämässä. Vuotta aiemmin alkuperäiseltä nimeltään Karin Aino Mirjami o.s. Riippa oli keskeyttänyt graduvaiheessa suomenkielen ja historian opintonsa, mennyt naimisiin maanmittausinsinööri Rydbergin kanssa ja muuttanut miehen työn vuoksi Kainuuseen. Muutos johti syvään henkilökohtaiseen ja maailmankatsomukselliseen kriisiin. Avioliitto osoittautui virheeksi muun muassa miehen runsaan alkoholinkäytön vuoksi. Uusi ympäristö järkytti Karinia. Milloinkaan aiemmin ei hän ollut nähnyt sellaista kurjuutta ja köyhyyttä, puutetta, likaa ja tietämättömyyttä kuin Kuusamossa, rajan pinnassa – ei niin surkeita asumuksia, ei niin toivotonta elämää. Hän alkoi miettiä yhteiskunnallisen oikeudenmukaisuuden mahdollisuuksia ja päätyi pohdinnoissaan siihen, että vain sosialidemokratia voisi pelastaa köyhimmät ihmiset tulevaisuudelle. Hän alkoi etsiä myös teoret-

tista pohjaa uudelle yhteiskuntakriittiselle ajattelulleen. Samaan aikaan nousussa olleet äärioikeistolaisuus ja Mäntsälän kapina sinetöivät hänen päätöksensä lähteä mukaan vasemmistolaiseen toimintaan.

Iloisina ja vauhdikkaina 1920-luvun lopun opiskeluvuosina hänen sosiaalisuuteen taipuvainen mielensä oli täyttynyt aivan toisilla asioilla. Elämän keskiössä oli ollut toiminta ylioppilasteatterissa, Maila Talvion lukupiirissä ja Akateemisen Karjala-Seuran liepeillä pidetyissä illanvietoissa. Isänmaallisuus ja oikeistolaisuus olivat ajan valtavirtauksia opiskelijoiden keskuudessa. Niihin oli ollut luonnollista kiinnittyä.

Kun Karin Rydberg palasi avioeroa haettuaan Helsinkiin, hän oli 27-vuotias. Elämä alkoi jäsentyä uudelleen. Hän liittyi Akateemiseen Sosialistiseuraan ja Tulenkantajien seuraan ja kirjoitti uudelleen ilmestymään alkaneen *Tulenkantajat*-lehden aloitusnumeroon (1932) ensimmäisen koko sivun juttunsa L. Onervan Eino Leino-elämäkerrasta nimimerkillä Nomi. Muutaman vuoden päästä hän oli mukana perustamassa kirjailijaryhmä Kiilaa – vasemmistorunoilijan ominaisuudessa. Hänet nähtiin kaikkialla, missä jotain tapahtui, esimerkiksi vakiovieraana Venäjän suurlähetystön teekutsuilla.

Yhtäkkiä ympärillä oli paljon uusia tuttavuuksia ja ystäviä – vasemmistolaisittain ajattelevia opiskelijoita, kirjailijoita, toimittajia ja Työväen näyttämön väkeä; Karinista tuli myös Työväen näyttämön ohjaaja. Hän kutsui tuttuja Helsinginkadun kotiinsa, jota Raoul Palmgren luonnehti tyylikkääksi, Artekin huonekaluilla sisustetuksi ”eronneen rouvan” yksiöksi. Ilta kului keskustellen ja väitellen, teetä juoden ja voileipiä syöden.

Jotkut kutsuivat Karinia ”punaiseksi seurapiirirouvaksi”. Hän meikkasi rohkeasti ja oli persoonallisen näköinen. Hän oli kausivartaloineen ja pukeutui näyttävästi, hatut ja iltapuvut olivat muodikkaita. Hän oli haluttua seuraa, koska oli sivistynyt, esiintymiskykyinen ja kielitaitoinen. Hän oli rakastettua seuraa, koska oli eloisa ja ilkkurinen, taitava ylläpitämään iloista tunnelmaa hassuttelullaan ja valoisuudellaan. Hän oli mukana toiminnassa monipuolisesti lahjakkaana, äärettömän kunnianhimoisena, itseensä luottaen ja itseltään paljon vaati. Hän antoi vaikutelman vahvasta, energisestä naisesta.

Sylvi-Kyllikki – mentori

Karinin ensimmäisiin uusiin ystäviin kuului häntä kuusi vuotta vanhempi Sylvi-Kyllikki Kilpi (1899–1987), johon hän tutustui Akateemisessa Sosialistiseurassa. Sosialidemokraattisessa puolueessa toiminut, vuonna 1934 kansanedustajaksi valittu Sylvi-Kyllikki veti hänet poliittiseen toimintaan ja Helsingin työväenyhdistykseen, jotta tämä näkisi oikeita työläisiä. Kaisu-Mirjami muisteli tapausta myöhemmin: ”Sylvi-Kyllikki, muistatko että olit ensimmäinen ihminen, jonka vieressä istuin työläisten kokouksessa Helsingin työväentalolla? ” Sylvi oli sanonut Karinille Akateemisessa sosialistiseurassa: ”Et sinä täällä opi tuntemaan tavallisia työläisiä. Liity tavallisten yhdistykseen. He ovat työväenliike.” Karin oli lähtöisin keskiluokasta.

Sylvi-Kyllikki opasti Karinin kirjoittamaan ja pitämään puheita sosialidemokraattisen aateperinnön mukaan. Myöhemmin he lainasivat puheita toisilleen; tekijyydellä ei ollut niin väliä,

kun oli tärkeä asia ajettavana ja vähän aikaa puheitten kirjoittamiseen. Kilven pariskuntaa on kiittäminen siitäkin, että Karin pääsi toimittajaksi *Suomen Sosialidemokraattiin*. Eino Kilpi toimi lehden päätoimittajana ja hänen puolisonsa kirjallisuuskriitikona. Aiemmin vain opettajan sijaisuuksia ja yksityistunteja antanut Karin alkoi toimittaa lastenosastoa, kirjoittaa kirja- ja teatteriarvosteluja sekä koota suosittuja kulttuuripainotteisia sunnuntaisivuja.

Näinä aikoina Karin muuttui Kaisu-Mirjamiksi. Oli siis ystävykset Sylvi-Kyllikki ja Kaisu-Mirjami. Nimetkin rimmasivat hyvin yhteen! Kaisu-Mirjamin identiteettiprosessi sosialidemokraattisena kulttuurikirjoittajana oli vahvistumassa ja hän pääsi lähelle vasemmistolaista poliittista ja kulttuurista eliittiä. Vuonna 1936 hän asettui ehdolle sekä kunnallis- että eduskuntavaaleissa. Vuonna 1939 hänet valittiin eduskuntaan. Kaisu-Mirjami ja Sylvi-Kyllikki pysyivät läheisinä 1930-luvun loppuun asti, jolloin välit viilenivät poliittisten erimielisyyksien johdosta, mutta lähenivät uudelleen sodan jälkeen kummankin siirryttyä äärivasemistoon.

Kaisu-Mirjami Rydberg esiintyi tästä eteenpäin julkisuudessa monilla nimillä. Runoja hän julkaisi nimellä Karin Alm, lehtikirjoituksia nimimerkillä Nomi, näytelmän hän julkaisi nimellä Eino Jalas ja lastenosastoa hän piti Mirja-tätinä ja Matti-setänä, pakinoita hän kirjoitti nimimerkillä ”Utelias kysyy”. Useimmat ystävät kutsuivat häntä Kaisuksi.

Katri Vala – runoilijaesikuva

Kaisu-Mirjamin ensimmäisiin läheisiin ystäviin kuului myös Kati eli Karin Heikel (1901–1944) – runoilija Katri Vala. Kummankin tausta oli porvarillinen. Kaisu-Mirjami tuli opettajaperheestä, Karin Heikel oli ammatiltaan kansakoulun opettaja. He jakoivat keskenään kiinnostuksen runouteen ja kirjallisuuteen, ja löysivät vasemmistolaisen aatemaailman samaan aikaan. Lehtityön aloittanut Kaisu-Mirjami alkoi kirjoittaa runoja ja Kati puolestaan suorasanaista – pakinoita, artikkeleja sekä kirja-arvosteluja. Kaisu-Mirjami muisteli sodan jälkeen heidän ensimmäistä tapaamistaan Katri Valan kodissa:

Talon nimi on ”Marjatta”. Se on Sörnäisten, Helsingin työväenkaupunginosan, toivottomimpia vuokratasarmoja. Suuri kivikolossi, kalpeiden lasten, nääntyneiden työläisvaimojen talo. Siellä asui Katri Vala 30-luvun alussa, jolloin meidän ystävyyskuntamme alkoi, ja minä menin ensimmäisen kerran hänen kotiinsa.

Muistan aina sen iltapäivän. En heti löytänyt oikeaa porrasta. Kuljin läpi monen pimeän pihan, joilla leikkivät ja tappelivat huonosti ravitut, huonosti puetut lapset. - - Silloin elettiin raskaita työttömyysvuosia, työväen kaupunginosassa. Katri Valan oma mies, kemian maisteri, oli työttömänä. Katri Vala oppi näkemään, ettei ollut muuta tietä käsien ja aivojen työntekijöillä, kuin uupumattoman taistelun tie.

Kaisua ja Katia yhdisti yhteiskunnallisten asioiden lisäksi myös kiinnostus seksuaalisuuteen. Kummallekin se oli tärkeä osa henkilökohtaista elämää, mutta myös kulttuurisesti ja yhteiskun-

nallisesti keskeinen kysymys. He puolustivat ihmisten oikeutta seksuaalisuutensa ilmaisemiseen ja kokemiseen terveenä ja luonnollisena asiana. He puolustivat myös seksuaalisuutta käsitteleviä romaaneja, kirjoittivat itse eroottisia runoja. He ottivat osaa yhteiskunnalliseen kiistelyyn ehkäisyvalistuksen jakamisesta köyhille. Vastassaan heillä oli paheksuvat konservatiivit ja papisto.

Luottamukselliset keskustelut henkilökohtaisesta rakkauselämästä käyvät ilmi myös pienistä jäljistä, joita Katin kirjeisiin hänen puolisolleen on jäänyt. Kaisun rakkauselämässä tapahtui sellaista, joka sai Katin vaivautuneeksi eikä hän tiennyt, mitä olisi vastannut, kun tämä purki intiimejä ongelmiaan. Boheemiluontoisen Kaisun hullaantuneet rakastumiset ja riemukkaat ”riijuureissut”, esimerkiksi *Suomen Sosialidemokraatin* toimittajaveri Helmer Adlerin kanssa, päätyivät epäsopuun ja suhteen raukeamiseen. Muutamat Kaisun miesystävistä tunnettiin bi- tai homoseksuaaleina. Tiesikö Kaisu tästä seurustelun alkaessa, vai selvisikö asia hänelle vasta sen edetessä? Vai oliko niin, että hän hakeutui heidän seuraansa, koska he olivat turvallisia ja heidän kanssaan oli helppo olla? Juuri tämäkö sai Katin vaivautumaan, vai aiheuttivatko vaivautumista alati vaihtuvat rakastajat ja Kaisu-Mirjamin avoin eroottisuus?

Katia ja Kaisua yhdisti kummankin maailmankatsomukseen kuulunut pasifismi. Kaisun poliittisten puheiden vahva ihmisyysohjelma ja ”uusi humanismi” ovat peräisin Katri Valan runoista. Vuoden 1936 kansanedustajavaalien alla Kaisu-Mirjami rakensi puheensa rauhanaatetta käsittelevän ystävänsä runojen teemoista:

Katri Vala puhuu eräässä runossaan syntymättömille lapsille. Kauniina kesäpäivänä, jolloin taivas valuu sinisenä hymynä suruttomina leikkivien lasten ylle – hän katselee noita lapsia ja

vapisee heidän tulevaisuutensa tähden. Hän näkee nääntyneen, toivottoman työttömän kaivamassa roskalaatikkoa. Hän näkee lentokoneen kiertävän kaupungin yllä ja kuulee mereltä harjoitusammunnan äänen. Hän tuntee uhan ja varusteluvirman ympärillään ja ajattelee: ”Tänään on vielä rauha. Mutta milloin putoaa räjähtävä kuolema ihmetteleväin leikkijäin kesken”

- - runoilija sanoo: ”Lapseni syntymättömäin maassa, häpeän maailman, johon tuon tiedät.” Kaikki me, jotka runoilijan tavoin olemme oppineet näkemään yhteiskunnallisen epäoikeudenmukaisuuden, sorron, väkivallan ja vääryyden merkit tämän kauniin ja rikkaan maan pinnalla, häpeämme myöskin tätä maailmaa, ja siksi me tahdomme muuttaa sen uudeksi, uhrata kaikkemme taistelussa tuon muutoksen puolesta...

Katri Vala oli Kaisulle hänen tärkeimpiä runoilijaesikuviaan; runoilijuus ja kirjailijuus olivat Kaisun arvoasteikossaan kaikkein korkeimmalla sijalla. Hän olisi halunnut enemmän kuin mitään muuta olla kokopäiväinen kirjailija ja runoilija.

Katri kuoli tuberkuloosiin Ruotsissa 1944. Samaan aikaan Kaisu istui monen muun toverinsa tavoin vankilassa poliittisesta toiminnasta ja maanpetoksesta tuomittuna. Hän kirjoitti ystävänsä muistoksi runon, jossa yhdistyy kaipaamaan jääneiden henkilökohtainen suru yleisempään suruun runoilijan puolesta, joka ei saanut nähdä tavoitteidensa toteutuvan:

Tuulisena päivänä,
kun sade pieksi ruutuja,
emme surreet elämää, josta lähdit.
Hyvä on jalon kasvin lahota,
jos se on varistanut siemenensä
ja syksy on tullut.

Tuskallista on Runoilijan kuolla
kun kevätkylvö on käsillä,
katkeraa sen, joka lauloi muutoksesta,
hajota maaksi aamun kynnyksellä.

Emme itkeneet pieniä suruja.
Silloin itkimme, tuulisena päivänä,
kun kuiskaten kerrottiin kuolemasi.
Salaa itkimme työhuoneen nurkassa
vankilan vinttikerroksessa
sade valui särkyneestä ruudusta,
kätemme näpersivät
turhaa työtä.

Sodan jälkeen Kaisu-Mirjami Rydbergistä tuli SKDL:n kansanedustaja. Kun eduskunta käsitteli 1946 kansandemokraattien tekemää aloitetta kulttuurijärjestöjen ja -rahastojen saattamisesta valtion valvontaan, toi Kaisu-Mirjami esille Katri Valan kohtalon esimerkkinä runoilijasta, joka sananmukaisesti kuoli tuen ja avun puutteeseen sodan aikana. Puheenvuorossaan hän selvitti yksityiskohtaisesti niitä vainoamisen ja painostamisen muotoja, joiden uhriksi Katri Vala oli joutunut sen jälkeen, kun oli runoilijana omaksunut vasemmistolaisen aatemaailman. ”Kirjallisten apurahain jaossa ei ole läheskään aina ollut periaatteena kirjailijan

lahjakkuus vaan se, onko hän ollut sosiaaliselta asennoitumiseltaan vaaraton vai vaarallinen vallanpitäjien tarkoituksille”, totesi Kaisu-Mirjami. Hän tunsi läpikotaisin Katin elämän vastoinkäymiset.

Sisar ja veli – Helena ja Arvo Turtiainen

Sylvi-Kyllikki ja Kati olivat Kaisu-Mirjamin esikuvia, mutta Helena Turtiaisesta hän sai ”sisaren”, ”Lena -siskon”. Hän oli Kaisun määrittelemänä ”uljas, suloinen nainen”. Vastaavasti Helenan mies Arvo Turtiainen oli Kaisulle ”veli”. Sekä Helena että Arvo kutsuivat Kaisua ”siskoksi” tai ”Kaisu-siskoksi”. Sisaruus ja veljeys kuuluivat vasemmistointellektuellien yleiseen kielenkäyttöön, mutta näiden nimitysten johdonmukaisuus vankilavuosien kirjeenvaihdossa herättää kysymyksen, merkitsivätkö Helena ja Arvo Kaisulle todella sisarta ja veljeä; Kaisuhan oli vanhempinsa ainoa lapsi. Ja kertooko se tällöin hänen yksinäisyydestään? Näiden kolmen ihmisen välille kehittyi lämmin ja tasavertainen suhde. Lenaan Kaisulla oli myös työtoveruuteen perustunut side – Lena työskenteli *Suomen Sosialidemokraatissa* toimitussihteerinä. Hänestä Kaisu sai toisinaan myös matkaseuraa ulkomaanmatkoilleen ja hän tuki Helenaa tämän yksityiselämän ongelmissa, muun muassa tämän miettiessä avioeroa Arvosta.

Arvoa Kaisu kutsui sodan jälkeen myös ”rakkaaksi toverikseen”. Sana toveri yleistyi vankilavuosien ja kommunistisen maailmankatsomuksen omaksumisen jälkeen Kaisu-Mirjamin kielenkäyttöön, etenkin julkisessa kirjoittelussa. Toveruudesta hän kirjoitti sodan jälkeen muistellessaan viimeistä vapaata

kesäänsä ennen syyskuussa 1941 tapahtunutta vangitsemistaan. Hän vietti sen piileskelemällä yhdessä Arvon kanssa Uudenmaan rannikolla erään kalastajan luona – ikään kuin tämän kesävieraina, ja Helena liittyi heidän seuraansa lomansa ajaksi.

Kaisu-Mirjami kirjoittaa, että Arvo Turtiaisesta tuli hänen viimeisen kesänsä läheisin toveri. He keräsivät voimia, koska kumpikin tiesi tulevansa vangituksi. Kauniina päivinä he viettivät aikaansa itsekseen, mutta sadepäivinä he pelasivat yhdessä tuntikausia shakkia, myöhään yöhön asti. Kaisu-Mirjami kirjoittaa kesän aikana miettineensä, mitä oli toveruus, ketkä olivat hänen tovereitaan. Ne työläistoverit, joihin hänen kohtalonsa liitettiin, siis kommunistit, eivät itse asiassa kuuluneet hänen elämäänsä, he olivat hänelle täysin vieraita. Hän ei saanut mieleensä yhdenkään yksilön persoonallisia piirteitä. ”Päättäväinen suu ja pelottomat silmät”, hän piirsi mielikuvituksensa avulla kuvaa työläistoverista. Persoonallisia piirteitä oli vain henkilökohtaisilla ystävillä – toisilla vasemmistointellektuelleilla, Kaisu päätyi pohtimaan.

Persoonallisia piirteitä oli Arvolla, joka oli hänelle kaikista läheisin, ”läheisempi kuin lihallinen veli”:

Hänen kasvonsa olivat täynnä persoonallisia piirteitä, kun ajattelin häntä maatessani valveilla vinttikamarissa. Sekin oli persoonallinen piirre, että hän innostui tuntikausiksi leikkimään käpysotaa pikkupoikien kanssa silloin kun piti kääntää Spoon Riverin runoja. Että hän suuttui siirtäessään shakkinappulaa harkitsemattomasti. Että hän kävi sietämättömäksi, kun savukkeet loppuivat.

Arvosta muodostui Kaisulle käsitys tuntevasta, elävästä, impulsiivisesta ihmisestä. Arvon kaltainen välitön ja olemisessaan aito,

vaikka lapsenomainenkin ihminen tunkeutuu toisen suojavarustuksista läpi. Monet pitivät Arvosta, vaikka hän oli välillä hankala ja kärsimätön.

Kun Arvo ja Kaisu-Mirjami vangittiin, piti Helena heihin kumpaankin yhteyttä, lähetti paketteja, kirjoitti kirjeitä ja kävi katsomassa heitä mahdollisuuksien mukaan. Kaisun ja Lenan ystävydestä on jälkiä muutamissa vankilakirjeissä. Ensimmäisen niistä Kaisu-Mirjami osoitti Aira Sinervolle, koska ei tiennyt Lenan osoitetta alati vaihtuvissa olosuhteissa. Kirjeen tarkoitus oli pyytää ”Aira-kultaa” viemään hänen tavaransa jonnekin turvaan ja lähettämään hänelle vankilaan pesuvälineitä ja tampaxeja. ”Rakkaalle Lena-siskolle anna ikiomaksi sellaiset ruskeat mökkakengät, jotka ovat suomalaiset.” Hänelle piti antaa myös kielikirjoja ja vihkoja lainaksi sekä pyytää Lenaa hommaamaan seuraavaan pakettiin sienisalaattia ja mustikkapiirakkaa sekä kysymään meneekö Lenalta maine ja työpaikka, jos Kaisu kirjoittaa hänelle vankilasta.

Ilmeisesti ei mennyt, sillä tästä alkoi Kaisun ja Helenan välisen kirjeenvaihto kolmen vankilavuoden ajaksi. Helena lähetti Kaisulle ruokapaketteja ja sai vastineeksi Kaisulta tarkan kuvauksen päivien ja viikkojen ohjelmasta vankilassa, esimerkiksi hänen hyppyharjoituksistaan, joita hän piti kuntoilumielessä. Kun vuosi oli kulunut, saattoi Helena käydä tapaamassa häntä. Arvolle Helena kirjoitti: ”Kaisu oli lihonut ja tapansa mukaan loistavalla tuulella, vaikka huomaa hänessä sittenkin vankilan merkit.” Kaisu kirjoitti vankilasta valoisasti ja humoristisesti, hän ei halunnut valittaa – ei läheisilleen eikä varmasti myös vankilaviranomaisille, jotka lukivat sensuroimismielessä hänen kirjeensä.

Hänen kirjeensä olivat tietoista, tarkoitushakuista naurua päin niiden naamaa, jotka olivat hänet vanginneet:

Voin yhä edelleen 100 % loistavasti ja totean siirtyneeni elämäni mielenkiintoisimpaan vaiheeseen. Ihmis- ja miljöötutkimuksen kannalta vankila on aivan suurenmoinen paikka, täynnä ihastuttavia tyyppejä. Viihdyn mainiosti ja tämän parempaa hermolepoa tuskin on olemassa.

Kirjeiden valoisuus ei tietenkään ollut totta, mutta se kertoo Kaisusta. Kun hän sodan jälkeen pääsi vankilasta, Helena kävi katso-massa häntä ja kirjoitti Arvolle, joka sai istua hiukan pidempään:

Olen nähnyt Kaisun ilmi elävänä. Muuttumattoman näköinen ja kokoinen. - - Hänellä on suunnaton puhumisen tarve ja minä mitä kiitollisin kuulija. Kummallinen, perin kummallinen on maailmanne, ja minä ymmärrän, että siitä vapautuu vain puhumalla.

Helena kertoi tavanneensa myös vankilasta vapautuneen Elvi Sinervon, joka oli perin juurin muuttunut: ”Poikatyöstä on tullut tukeva, äidillinen nainen, jota ei näy maailmassa kiinnostavan muu kuin kirjoittaminen ja joka katseessaan kantaa jotain tuonpuoleista.”

Pikkusisko, sielunsisar – Elvi Sinervo

Elvi Sinervo oli toinen ystävä, jonka Kaisu-Mirjami erityisesti mainitsi sodan jälkeisessä muistelmassaan ”Viimeinen kesä”. Siitä saa käsityksen, että hän oli Kaisulle hyvin läheinen. Kaisun aja-

tuksissa Elvi, joka siinä vaiheessa oli Turun lääninvankilassa tutkintovankina, oli täynnä persoonallisia piirteitä:

Ne olivat minulle niin tuttuja, rakkaita ja kipeitä, että koetin olla niitä ajattelematta, kun kuu paistoi kasvoilleni ja seinällä häälyi ikkunaristin varjo, makasin valveilla ja ajattelin Elvi Sinervoa. Hän oli ollut vankilassa jo monta kuukautta. En voinut kirjoittaa hänelle piilopaikastani. Kaupungissa käydessäni kirjoitin tekaisulla nimellä, mutta silloin en vielä tiennyt, että se saapui perille ja Elvi ymmärsi, miksi en voinut useammin kirjoittaa. Vinttikamari oli pieni kuin vankilan selli. Maatessani valveilla koetin ajatella, millaista Elvillä oli vankilassa. Tunsin, että hänellä oli vaikeata. Millaista tulisi minulle?

Myös Kaisu oli tärkeä ihminen Elville; kiintymys oli molemminpuolista. Huhtikuussa Elvi kirjoitti sisarelleen Sylvi-Kyllikille: ”Odottelen Kaisu-Mirjamia”. Aira-sisarelleen hän kirjoitti, että he kirjoittavat Kaisu-Mirjamin kanssa toisilleen hulluttelukirjeitä. Ne olivat ”riemastuttavia kirjeitä, he leikkivät kirjoittamalla toisilleen hassuja! Pönttölän uutisia Hahhahhaa!” Kun Kaisu-Mirjami siirrettiin Hämeenlinnan naisvankilaan, jossa Elvi jo oli, he pääsivät taas tapaamaan toisiaan. Sylvi sai kirjeen Elviltä: ”Olen iloinen, että Kaisu-Mirjami on tullut.” Kaisu oli Elvin mielestä aina optimisti, toisin kuin hän itse. Myöhemmin Elvi muisteli:

Hänessä oli luja ja voimakas ydin. Vankilassakin hän noudatti tavatonta järjestyksellisyiden, siisteyden ja täsmällisyyden vaatimusta, joka oli hänelle tyypillinen. Hän pystyi saamaan jotakin aikaan vaikeimmissakin olosuhteissa, ellei muuta niin täydellisen nukkevalikoiman.

Syksyllä 1943 Elvi kirjoitti sisarelleen Sylvi-Kyllikille, että pitää Kaisusta niin paljon, että haluaisi olla aamusta iltaan yhdessä hänen kanssaan, omaa työtään tekemässä vankilan työhuoneella. Elvi koki, että hän suorastaan elää Kaisun järjestämillä vitamiinitableteilla. Hän nautti Kaisun loputtomasta huumorintajusta ja valoisuudesta. Kerrankin vankien ollessa suomenkielen tunnilla opettaja kysyi genetiivin päätettä. Kaisu viittasi, nousi ja vastasi. Elvi oli kuolla nauruun – niin absurdia oli vankilan elämä – Kaisu koulun penkillä! Mutta mikä oli Elvistä tärkeintä: ”Kaisu-Mirjamalla on vielä kaikki paikat kunnossa ja ruuvit lujasti eikä ilmene minkäänlaista ärtyneisyyttä, vaikka hänen pakkoluokkansa on objektiivisesti ollut paljon raskaampi.” Elvillä itsellään oli välillä vaikeaa, hänellä oli synkkiä kausia eikä hän aina kestänyt sellitovereiden jatkuvaa läsnäoloa, vaan alkoi huutaa. Itsekontrollin menetys aiheutti jälkeensä häpeää. Elvi kirjoitti, myös että Kaisu tuli hyvin vartioidenkin kanssa toimeen, vaikka hänelle oli oltu ilkeitä. Sodan jälkeen Kaisu puolestaan kirjoitti lehtiin, miten vaikeaa Elvillä oli vankilassa ollut, ja miten naurettavista syistä häntä oli rangaistu.

Kaisu siis piti huolta Elvistä vankilassa, mutta Elvikin piti silmällä Kaisua ja häntä huoletti se, että tämän suhde vangittuihin työläistovereihin, kommunisteihin pysyi pitkään etäisenä. Elvi kirjoittikin siskolleen:

Joukkoni on minulle napanuora. Se rakastaa minua ja minä sitä. Vuoden kuluessa olen totisesti taistellut itseni tuohon lujaan ja lämpimään yhteyteen. Ei se ole niin helppoa. Ihmettelen, selviääkö Kaisu-Mirjami omalla asenteellaan, kohteliaalla ja ehdottoman solidaarisella, mutta vieraalla. Nämä probleemit ovat meidän elämänprobleemiamme täällä.

Elvi koki olevansa poliittisten vankien kerhossa tärkeä: ”Työhuoneella joukossa – sitä saa ikään kuin oman ihmisarvostaan takaisin ja monen ihmisen yhtenäinen muuri - - toverien kasvot ovat kuin yhdet kasvot.”

Työläistoverit

Omassa mielessään Kaisu kävi läpi raskasta prosessia, hän teki tiliä elämästään ja ihmissuhteistaan:

Ajattelin jokaista tovereistani. Koettelin aivan kuin sormenpäällä jokaista piirrettä tutuissa kasvoissa. - - Se oli eräänlaista tilintekoa. Mitä kukin oli minulle merkinnyt? Mitä olen saanut siltä ja siltä? Olenko itse kyennyt antamaan mitään? Minkä tekisin toisella tavalla, jos nyt voisin elää uudelleen sen ja sen? Perunkirjoitus jatkui läpi kolmen vankilavuoden, jatkuu vieläkin (1945).

Kaisu-Mirjami löysi yhteyden kommunistivankeihin ja hänen omien lehtikirjoitustensa mukaan hänen kasvunsa kommunistiksi alkoi tällöin. Sodan jälkeen järjestetyssä Kuljetustyöläisten juhlassa hän puhui tavalla, joka kertoo yhteenkuulumisen tunteesta, kohtalotoveruudesta työläiskommunisteihin, heihin, joiden piirteet olivat pysyneet hänelle pitkään epäpersoonallisina:

Muistatteko tytöt – hei muistatko kuinka sinä aamuna työhuoneella - - kuule, muistatko miten pakkoluokka-aikana. - - Vaikka kaikki on vielä niin lähellä, meillä on lakkaamatta huulillamme tuo muistatko. Ensin meitä itkettää ja naurattaa yhtäikaa ja me lennämme kiljuen toistemme kaulaan ja rypistämme armotta vastasilitettyjä puseroita ja pukuja, joiden omistajaa äsken vielä verhosivat vankilan likaiset, repaleiset rytkyt. - - Muistatteko

tytöt kävelykehän tulipalopakkasessa ja kesäpäivän helteessä. Muistattekko puukenkien kopinan rautaportaissa, muistattekko mädäntyneen kalan hajun käytävillä. -- Muistattekko kirjepäivät ja saunapäivät ja siivouksen... Muistattekko pienet juhlamme ja vimmatun opiskelumme niiden kurjan himmeitten, 15 watin lamppujen valossa...

Tästä yhteisestä kokemuksesta syntyi poliittisten naisvankien välille toveruus, joka vahvisti poliittista sitoutumista aatteeseen: ”Muistattakko toverit, koskaan emme - - lannistuneet, koskaan emme unohtaneet sitä suurta asiaa, jonka vuoksi meidät oli puettu vangin pukuun.”

Puhuessaan eräällä Tukholman matkallaan vankilavuosistaan, Kaisu-Mirjami totesikin, että poliittiset vangit aivan kuin niit-tautuivat yhteen yhdeksi eläväksi kokonaisuudeksi, jolla on yksi ainoa rintama ja yksi ainoa päämäärä – sosialismi. hän kertoi vasta vankilassa voittaneensa intelligentsijan jäsenelle ominaisen ennakoasenteensa työläisiä kohtaan, hänestä tuli yksi heistä. Kaisu-Mirjami vertasi prosessia vuorelle nousuun ja kirjoitti siitä ”Vaeltajan laulun”:

Edessä jono vuorten, vuosien –
Kompastun, sanon: olen kelvoton.
Veressä polvin nousen, jatkan,
kädessä sauva, käsi veljien.

Jään paineen kesti alkukallio.
Jos väsyn, vaeltaja, toiset tiellä pysyy,
ei vuori vaihdu, huiput samat on.

Opas, sisar, äiti, ystävä – Hertta Kuusinen

Tärkeäksi opastajaksi identiteettiprosessin uudessa vaiheessa, siirtymässä sosialidemokratista kommunistiksi tuli sekä Elville että Kaisu-Mirjamille Hertta Kuusinen. Kaisun ja Hertan yhteistyö jatkui vankilasta vapautumisen jälkeen monin tavoin. Hertta oli myös se, joka viimeisteli Kaisun viimeisen kirjan, *Katselin Kiinaa*, Kaisun kuoltua ennen käsikirjoituksen valmistumista. Hertan merkitystä Kaisulle tuskin voi yliarvioida hänen elämänsä viimeisen kymmenen vuoden aikana. Hänestä tuli Kaisun ystävä, sisar, äiti. Kaisu omisti hänelle 1946 julkaistussa kokoelmassaan *Alkukallio* runon, jonka nimi oli ”Ystävä – Hertta Kuusiselle.” Runoa leimaa varaukseton arvostus:

Mitenkä nuoren pään
voi joskus kiertää
ajaton viisaus?

Sinua katson,
muistan kallion.
Sen hioi ikimeri.
Ei tiedä ihminen/ muotoa alkukiven.

Silmiäs katson,
muistan simpukan
ja helmen. Kivusta elämän
sai loiston helmi.
Kättäni älä päästä, sisar,
äiti, ystävä.

Kaipasiko vahvaksi ja lujaksi tiedetty Kaisu-Mirjami uutta äitiä elämäänsä lähestyessään neljäntäkymmenettä ikävuottaan ja aloittaessaan jälleen kerran uuden elämän? Saattoi kaivatakin, sillä henkinen yhteys omaan äitiin oli katkennut jo varhain, vaikka hän joutui tämän luokse tilapäisesti palaamaan vielä vankilasta vapautumisensa jälkeen. Helena Turtiainen näki tuolloin Kaisun lapsuudenkodissaan Porissa ja kuvasi äidin ja tyttären yhdessäoloa kirjeessään puolisolleen. Kaisu asui ”vanhan, tyrannimaisen äitinsä luona” ja vaikutti kummalliselta ”hiiviskellessään huoneissa ja yrittäessään kaikessa mukautua äitinsä oikkuihin”.

Kaisu-Mirjamin perhetausta oli rikkinäinen. Vanhemmat olivat eronneet, kun Kaisu oli kuusivuotias ja äiti pyrki tekemään tyttärestään elämänsä sijaiskärsijän. Kaisun kasvatukseen sovellettiin ankaraa kristillissiveellistä moraalia ja porvarillisia kasvatuseriä. Kodin ilmapiiri oli ahdasmielinen ja painostava. Kaisu-Mirjami varoitti kirjoituksissaan kohtelemasta lapsia, kuten häntä itseään oli kohdeltu. Hän kuvasi lapsuudentuntojaan runossaan ”Lapsi” ja runokokoelmansa osassa, jonka otsikko oli ”Sinivuoret”. Sen mottona olivat rivit:

Pieni kananpoika hylkäs takapihan, jätti kanatarhaan hämmingin ja vihan. Vaeltamaan lähti Sinivuorille häpeäksi kunnon kanamuorille. Pienen kananpojan kanahaukka söi...

Opiskelemaan lähteminen Helsinkiin oli ollut vapauttava kokemus Kaisu-Mirjamille, se oli ollut Sinivuorille lähtö, tyrannimaisesta äidistä irtautuminen. Vankilassa kääntyminen kommunistiksi oli puolestaan niin rankkaa ja identiteetin perusteita ravisteleva kokemus, että tarvetta viisaalle, itsekin kärsineelle tukijalle oli.

Mutta äidin lisäksi Kaisu tarvitsi tässä uudessa identiteetissään myös isää.

Omasta isästään hän ei paljon muistanut, vain sen, että äidin mukaan tämä oli ollut ”huono ihminen”, joka oli ollut Amerikassa siirtolaislehden toimittajana ja tuonut sieltä kirjoja ja lehtiä. Runossaan hän kertoo ullakolle tekemistään retkistä kuusivuotiaana:

Pelkäsin narisevia portaita,
mutta tilkkuvakan alla oli lehti,
johon kiellettiin koskemasta,
sillä sen oli lähettänyt Amerikasta
huono ihminen. Kiellettyä kirjallisuutta
oli ullakolla paljon.

Olin kuusivuotias enkä ymmärtänyt
vaikeita sanoja.

Uuden isän, luotsin, poliittisen johtajansa Kaisu-Mirjami löysi Hertan isästä, Otto Ville Kuusisesta, josta tuli myös hänen korkein auktoriteettinsa runoudesta keskusteltaessa. Tältä hän pyysi lupaa irtautua politiikasta, jotta voisi omistautua kokonaan runoudelleen. Vaikka Kuusinen piti Kaisun runoja lupaavina, hän toivoi tämän vielä malttavan mielensä, sillä politiikassa tarvittiin osaavia ihmisiä. Tämän on täytynyt olla pettymys, sillä vuotta aiemmin Kaisu oli kirjoittanut luottamuksellisesti runoilija Anja Vammeluolle:

Tunnustan sinulle, että ainoa kunnianhimo, mikä minulla on olemassa, koskee todellista luovaa kirjallista työtä. Mutta minulla ei näytä koskaan olevan aikaa siihen. Eräänlainen vyöry kuljettaa

minua väkisin yhä uusiin poliittisiin velvollisuuksiin. ...Katson lakkaamatta taakseni kaikkiin niihin runokokoelmiin, romaaneihin, näytelmiin, satukokoelmiin jotka tahtoisin kirjoittaa.

Kaisu-Mirjami ystäviensä silmin

Kaisusta tuli *Vapaan Sanan* toimittaja, hänet valittiin uudelleen kansanedustajaksi, hän pääsi käymään Yhdysvalloissa ja Neuvostoliitossa, monissa Euroopan maissa, lopulta Kiinassa. Hän siirtyi Suomi-Neuvostoliitto-seuran lehden toimittajaksi, sitten Kansankulttuuri Oy:n kirjalliseksi johtajaksi. Näinä vuosina hän työskenteli hektisesti. Ystävät säilyivät elämässä tärkeällä sijalla, mutta aiempaa enemmän Kaisu-Mirjami avasi sydäntään ja kipeitä kokemuksiaan julkaisemissaan kirjoituksissa. Lukijoilleen hän kirjoitti hetkestä, jolloin vankilassa kertynyt jää alkoi sulaa sielusta, kun hän katsoi Amerikan henkeäsalpaavan kauniita maisemia. Luvun nimi oli ”Sinivuoret”. Lukijoille hän kirjoitti useissa lehtiartikkeleissaan lapsuutensa kokemuksista, jotka olivat jääneet häntä vaivaamaan ihmisten julmuuden ja ahdasmielisyyden vuoksi.

Vuonna 1955 Kaisu-Mirjami vietti 50-vuotispäiviään. Nimi-merkki ”Suihku” kirjoitti *Vapaassa Sanassa* onnittelunsa, joista kävi ilmi, mitä hän merkitsi läheisilleen. Onnittelijan mukaan Kaisu oli jatkuvasti kehittyvä, innostava ihminen, hän oli ”hyvä toveri, todellinen ystävä ja oikea kansalainen”. Hänessä on hämmästyttävän paljon voimaa ja painoa. Hän ei pelännyt mitään, jos oli vakuuttunut asiastaan.

Nelisen vuotta myöhemmin Moskovassa asunut Anja Vammell-vuo sai Kaisulta mieltään järkyttäneen puhelun. Tämä oli Krem-lissä nomenklaturan sairaalassa hoidattamassa pitkälle edennyttä syöpää ja soitti näennäisesti hilpeän puhelun: ”Täällä kuolemaa tekevä nainen soittelee kultaisella puhelimella – ajattelepas sitä!” Kaisu-Mirjami etsi epätoivoisesti parannusta sairauteensa neuvos-tolääketieteen ytimeistä, viimeksi ja turhaan Helsingistä naisten-klinikalta. Hän kuoli 54-vuotiaana loppukesällä 1959.

Elvi Sinervon muistikirjoitus Kaisu-Mirjamista julkaistiin: 2.9.1959. Hän aloitti sen Kaisu-Mirjamin vankilassa kirjoitta-malla runolla: ”Polulla seisten kuljettua matkaa katson. Sain kukkuraisten mitan: monta elämää.” ”Taakse katsominen ja tien arviointi täytti Kaisu-Mirjamin vuorelleenousijan riemulla”, luon-nehtii Elvi ystävänsä asennetta. Hän korosti Kaisun olleen aina optimistisen:

Niin synkkiin sadepilviin ei taivas nuoruutemme saariretkien aikana voinut mennä, ettei Kaisu-Mirjami olisi joka hetki ollut varmasti vakuuttunut auringon kohta putkahtavan esiin, niin mustaksi ei maailman taivas sodan aikana, ettei Kaisu-Mirjami olisi vakuuttunut käänteiden kohta tapahtuvan. - - Harvinaisia ovat ihmiset, jotka kykenevät nauramaan vakavissakin tilanteissa ja virnistelemään jopa pyhille asioille silti itse asiaa häpäisemättä ja kanssaihmissen tunteita loukkaamatta. Sellainen harvina-i-nen ihminen oli Kaisu-Mirjami. Auliisti hän jakoi myönteiset elämykset ja elämänriemun, mutta kantoi murheen ja vaikeudet itsekseen...

Yksinäinen?

Elvi näki syvemmälle Kaisu-Mirjamin valoisuuden ja lujaksi parkkiintuneen pinnan alle kuin useimmat. Kuka oikeastaan tiesi hänen suruistaan tai murheistaan? Oliko hän sittenkin yksinäinen, turhautunut, uupunut jatkuvaan työhön? Liian epävarma omista kyvyistään repäistäkseen itsensä irti rutiineista ja omistautukseen kirjoittamiselle?

Ihminen voi olla yksinäinen, vaikka hänellä olisi ihmisiä lähellään. Eikö se, mitä hän kirjoitti Arvosta ja Helenasta, Elvistä ja Hertasta kertonut syvästä emotionaalisesta yksinäisyydestä, ihmisten kaipuusta? Kaipasiko hän puolisoa tai lapsia elämäänsä?

Lapsiahan hän rakasti, vietti mielellään aikaa näiden kanssa ja järjesti lastenkutsuja ystäviensä lapsille. Hänen huumorintajunsa osui yksiin lasten huumorin kanssa. Hänen jäämistöstään löytyy työläisvaimon lähettämä kirje, jossa tämä lohduttaa lapsetonta Kaisu-Mirjamia kirjoittaen, että maailman kaikki lapset ovat hänen lapsiaan. Itse hän kirjoitti lapsettomuudesta runossaan ”Lapsi”. Runossa toistetaan rivejä ”Synnyttänyt en” – ja kuvataan omia traumaattisia lapsuudenkokemuksia. Jos runoa tulkitsee omaelämäkerrallisena, Kaisu-Mirjami ei uskaltanut hankkia lapsia, koska pelkäsi näiden vahingoittuvan, kuten hän itse.

Ihmiselle, joka elää ilman puolisoa ja perhettä, ystävät tulevat tärkeiksi. He muodostavat lähipiirin, niiden hyväksyntä ja tuki on tarpeen – tai kuten Kaisu itse kirjoitti oivaltavasti: ystävyyttä on antaminen ja saaminen. Ystävyys on siis vaihtoa, ja sen pitää olla tasapainossa kestääkseen ja tuottaakseen kummallekin iloa. Ystävyyttä lujittaa yhteinen vihollinen – niistä ei ollut pulaa, kun kuului äärimmäiseen vasemmistoon.

Ystävyys voi sekoittua myös muihin asioihin, se voi syntyä yhteisestä tekemisestä, olla mukana eteenpäin pyrkimisessä, ystävyysuhteista voi hyötyäkin. Mukaan voi tulla kilpailua, kun toimitaan samalla kentällä. Kaikki eivät Kaisu-Mirjamista pitäneet. Raoul Palmgren, jonka Kaisu-Mirjami itse luki ystäviensä piiriin, piti häntä pinnallisena kiipijänä, joka luuli osaavansa mitä vaan. Monella tavalla läheinen perheystävä Mauri Ryömä kritisoi hänen runokuviaan oksettavina.

Mutta itse Kaisu-Mirjami näki ympärillään laajan ystäväpiirin ja käytti läheisiä ystävä- ja toverisuhteita analysoidessaan käsitettä ”yhteiskohtalo”, ”kohtalotoveruus”. Samat vaikeat poliittiset tilanteet kokeneet hitsautuivat yhteen – heillä kaikilla oli paljon pelissä, kun he jakoivat saman elämäntilanteen – ensin vasemmistointellektuelleina, sitten poliittisina vankeina ja sodan jälkeen kommunisteina.

Olenko silti ylitulkinnut, kun olen löytänyt Kaisu-Mirjamin ystäväistä hänelle samastumiskohteita, mentoreita, esikuvia, sie-lunsisaria, iso- ja pikkusiskoja, veljiä, uudet vanhemmat? Voi myös kysyä, kuuluvatko nämä roolit todelliseen ystävyYTEEN, joka ei pyydä mitään toiselta eikä varsinkaan ole hoivasuhde. Kaikista hänen ystävyysuhteistaan en ole vielä löytänyt jälkiä (esimerkiksi Hagar Olsson, Outi Leino, Tapio Tapiovaara). Ystävyystestä Maija Savutien kanssa löydän todisteita Savutien kirjoituksista Kaisu-Mirjamista. Hän kirjoittaa asioita, joita vain ystävä voi tietää, vaikka ei kirjoita heidän ystävyystestään sinällään.

Olen rajautunut käsittelemään enimmäkseen Kaisun naispuolisia ystäviä, koska lähteet kertovat eniten heistä. Tiedän vähemmän hänen miehistään – näiden joukossa on voinut olla myös ystäviä, ehkä he kaikki eivät olleetkaan rakastettuja tai rakastajia.

Naisten välinen ystävyys näyttäytyy kuitenkin tärkeänä, hyvin toimivana turvaverkkona miesvaltaisessa vasemmistolaisessa liikkeessä.

Mietin myös ystävyys ulottuvuutta – missä menee tuttavan tai ystävän raja. Oliko Jenny Pajunen enemmän tuttava kuin ystävä? Entä toverin ja ystävän raja sitten kun Kaisu-Mirjami tutustui työläistovereihin? Kiinnostavaa on, että kommunismiin opastajaansa Herttaa Kaisu ei kuitenkaan kutsunut toveriksi vaan sisareksi, äidiksi, ystäväksi – tässä järjestyksessä. En ole löytänyt yhtään mainintaa Kaisu-Mirjamin arkistosta, jossa jotakuta työläisnaista kutsuttaisiin erityisesti ystäväksi tai toveriksi. Jäivätkö toverit kuitenkin melko persoonattomiksi hänelle?

Entä sitten lukijat? Olivatko he mukana Kaisu-Mirjamin tärkeiden ihmisten kartalla, kaukaisina ystävinä? Kaisu kirjoitti henkilökohtaisimmat ja kipeimmät tuntosensa runoihinsa, matkakirjoihinsa ja lehtijuttuihinsa. Antoiko julkisuuteen kirjoittaminen tarvittavan etäännyttämisen mahdollisuuden vai etsikö hän teksteillään kontaktia lukijoihin? Ainakin lehtijutuistaan hän sai paljon lukijapalautetta. Asia tuli minulle mieleen, kun luin Ritva Hapulin kirjoituksia Kyllikki Villasta ja hänen saamistaan lukijakirjeistä. Ja mitä ystävyys itsensä tulee, johtavat ajatukseni nyt Ritvaan ja hänen moninaiseen ystäväpiiriinsä.

Alkuperäislähteet

Kansan Arkisto:

Sylvi-Kyllikki Kilven kokoelma

Jenny Pajunen kokoelma

Kaisu-Mirjami Rydbergin kokoelma

Elvi Sinervon kokoelma
Aira Sinervon kokoelma
Raoul Palmgrenin kokoelma
Arvo Turtiaisen kokoelma

Kansallisarkisto:

Etsivän keskuspoliisin /Valtiollisen poliisin muistiot: Kaisu-Mirjami Rydbergin kokoelma.

Kirjallisuus

Caine, Barbara (ed.), *Friendship. A History*. Equinox, London, Oakville, 2009.

Koivisto Hanne, *Politiikkaa, erotiikkaa ja kulttuuritaistelua. Kirjoituksia suomalaisesta vasemmistoälymyydestä 1930-luvulla*. Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura, Helsinki 2011.

Palmgren, Raoul, *30-luvun kuvat*. Tammi, Helsinki 1953.

Rydberg, Kaisu-Mirjami, Hauta kalliolla, *40-luku*, 6/1945.

Rydberg, Kaisu-Mirjami, Piirustuspöytä oli lastenkarimissa, *Soihtu*, 14-15/1945.

Saarenheimo, Kirsti (toim.), *Eikä minussa olisi pelkoa: runoilijan omakuva kirjeiden päiväkirjojen ja kirjoitusten valossa / Katri Vala*. WSOY, Porvoo 1991.

Österberg Eva, *Vänskap: en lång historia*. Atlantis, Stockholm 2007.

Kuka olet?

Hanne Koivisto, kulttuurihistorian lehtori avoimessa yliopistossa Turun yliopistossa.

Mistä tunnet Ritvan:

Tutustuin Ritvaan, kun hän tuli Kulttuurihistorian oppiaineeseen Olavi Paa-volais -projektiin tutkijaksi. Väittelyn jälkeen Ritva alkoi vetää modernin ajan

tutkimusryhmää, johon kuuluin. Piiriä ei ole ollut pitkään aikaan, mutta edelleen Ritva lukee ja kommentoi tekstejäni. Kahvikupposen äärellä vaihdamme kuulumisia ja puhumme usein kirjoittamisesta – hänen ja minun. Viimeaikoina olemme puhuneet sodan, väkivallan ja pahan tutkimuksesta, sen tärkeydestä, mutta myös vaikeudesta, kun tutkija kamppailee epämukavuusalueella teemansa kanssa. Olemme puhuneet myös siitä, voiko kirjoilla ja kirjoittamisella enää vaikuttaa, tässä kulttuurisessa tilanteessa. Täytyy voida.

Mitä haluaisit sanoa Ritvalle hänen juhlapäivänään?

Ajatukset, joita Jean Paul Sartre muotoili sodan jälkeisessä tilanteessa kirjailijoiden suhteesta omaan aikaansa, sopivat minusta myös tutkijoihin, heidän vastuuseensa omaa aikaansa kohtaan, silloin ja nyt. Erityisen suuri vastuu on julkisuuteen kirjoittavilla ihmisillä silloin, kun jotain paha tapahtuu tai sitä pitää analysoida. Sartre moitti kirjailijoita, jotka kielsivät yhteiskunnallisen vastuunsa: ” - - he menettivät siinä jotakin ikuisiksi ajoiksi. Me emme tahdo menettää mitään omassa ajassamme: on kenties toisia aikakausia, jotka ovat kauniimpia, mutta tämä on meidän; me voimme elää vain tässä elämässä, tässä sodassa, kenties tässä vallankumouksessa. Olemme varmoja, että emme voi vetäytyä syrjään. - - Kirjailija on sijoitettu omaan aikaansa: kaikkeen siihen, mitä hän sanoo, vastaa kaiku, ja se vastaa myös vaikenemiseemme.” Sartre kysyy: ” Oliko Calas’n juttu Voltairen asia? Oliko Dreyfusin juttu Zolan asia? Oliko Kongon hallinnon juttu Giden asia? Jokainen näistä kirjailijoista vastasi määrättyssä tilanteessa elämässään tähän vastuullaan kirjailijana. Miehitysaika on opettanut meille vastuumme.” Nämä ajatukset julkaistiin *40-luku* -lehdessä (8/1945) Jean Paul Sartrea koskevassa artikkelissa ”Kärpäset Argoksessa ja Vichyssä”. Artikkelin kirjoitti Raoul Palmgren.

Onnea ja menestystä sinulle Ritva – elämässä ylipäätään ja kirjoittamisessa erityisesti!

Ystävät merellä myrskyävällä. Kirjoittavia naisia pulavuosien Suomessa

Ulla-Maija Juutila-Purokoski

Kirjailija Katri Vala puuskahtaa aviomiehelleen joulun alla vuonna 1935 lähettämässään kirjeessä ”senttaamiselämän” suorastaan kauhistuttavan itseään ja toteaa, ettei ”mitään onnea seuraa elämästä yhdessä ahdistavassa puutteessa, mahdottomuudessa tehdä mitään kokonaista.” Taiteilijan ”vapaudessa” ei käytännössä ollut kyse vapaudesta taiteellisen työn tekemiseen, vaan pikemminkin joutumisesta velkaantumisen ja rahapulnan kurimukseen. Uusien kustantamojen perustaminen sekä sanoma- sekä aikakauslehtien määrän kasvu olivat itsenäistymisen jälkeisinä vuosina olleet omiaan parantamaan kirjailijan urasta haaveilevien työmahdollisuuksia. Maailmansotien välisenä aikana kirjailijoita oli selvästi enemmän kuin 1900-luvun taitteessa, ja uusia esikoiskirjailijoita tuli markkinoille jatkuvasti, vaikka kotimainen kustannustoi-

minta alkoi jo 1930-luvulla keskittymisen seurauksena supistua. Kirjailijoiden toimeentulovaikeudet nousivat julkisen keskustelun aiheeksi jo 1930-luvun puolimaissa, jolloin valtionpalkinnot olivat menettäneet arvoaan inflaation seurauksena, ja tekijänpalkkiot pienentyneet siinä määrin, että kirjallista työtä oli usein pakko tehdä enemmän tai vähemmän päätoimisen ammatin ohessa. Lehtiin ”senttailukin” tuotti kirjoittajille vain tilapäisansioita.

Kansakoulunopettajaksi valmistunut Katri Vala (1901–1944) oli debytoinut kirjailijana vuonna 1924 *Nuoret runoilijat* -antologiassa. Häntä pidettiin teoksen arvosteluissa kypsimpänä ja kiintoisimpana uusien tulokkaiden joukossa ja hän sai myös valtionpalkinnon samana vuonna ilmestyneestä esikoiskokoelmastaan *Kaukainen puutarha*. Valasta tuli rohkeine muotokokeiluineen ja eksoottisine runokuvineen 1920-luvun tulenkantajien johtava lyyrikko, mutta seuraavalla vuosikymmenellä hän julkaisi lyriikan lisäksi myös paljon suorasanaista, yhteiskunnallisesti kantaa ottavaa tekstiä niin lehtiartikkeleissaan kuin *Tulenkantajat*-lehden pakinoitsija Peckana.

Helvi Hämäläinen (1907–1998) ja Katri Vala ystäväystyivät 1930-luvulla, mutta Valan runot olivat tehneet Hämäläiseen lähtemättömän vaikutuksen jo edellisellä vuosikymmenellä. Nuoren Voiman Liiton kirjallisen harrastuspiirin liittynyt Hämäläinen oli tuolloin itsekin kirjoittanut runoja, vaikka aloitti kirjailijanuransa proosateoksella *Hyväntekijä* (1930). Hän oli sitä ennen saanut valmiiksi jo yhden käsikirjoituksen, mutta se jäi vuosikymmeniksi pöytälaatikkoon ilmestyen postuumisti vasta vuonna 2001 *Kaunis sielu* -nimisenä. Kirjailija on *Ketunkivellä*-teoksessa arvellut, että hylkäämisen syynä saattoi olla teoksen viitteellinen lesbo-aihe.

Helvi Hämäläinen tutustui Iris Uurtoon vuonna 1930 saatuaan konekirjoitus- ja oikolukutyötä Werner Söderström Osakeyhtiöstä, jonka palkkalistoilla Uurtokin oli. Hämäläinen kertoo *Ketunkivellä*-teoksessa ystävyiden solmiutumuksesta ja Uurrolta saamastaan kirjasta *Tulta ja tuhkaa*: ”Iris Uurto on perin vaatimaton, pidän hänestä. Hän on ollut hyvin yksinäinen, kun hän antoi minulle tekijäkappaleen sanoi hän, että hänellä on niitä niin paljon jäljellä, kun ei ole ollut kenelle antaa.” Iris Uurron ja Katri Valan ystäväystyminen ajoittuu niin ikään 1930-luvun alkuun, jolloin Uurto avioitui ja muutti Helsinkiin. Helvi Hämäläisen tavoin Iris Uurto kuului tuolloin kiinteästi Valan ystäväpiiriin, ja tämän kirjailijakolmikoon elämänpolut risteytyivät monin tavoin, kuten seuraavasta tarkastelustani käy ilmi.

Novelleja ja runoja sisältävä Iris Uurron (1905–1994) *Tulta ja tuhkaa* (1930) oli otettu verraten hyvin vastaan, mutta vasta syksyllä 1930 ilmestynyt *Ruumiin ikävä* nosti tekijän kirjallisen keskustelun harjalle. Oikeistolais-konservatiiviset kriitikot varoittelivat kirjailijaa hyvän maun rajojen ylittämisestä ja pitivät hänen rohkean suorasukaista kirjoittamisen tapaansa naiskirjailijalle ongelmallisena. Nationalistis-kristillisen arvomaailman kannattajilla oli hallitseva asema ja portinvartijan rooli kulttuurin kentällä. Tämän tulivat kirjailijoina kokemaan niin Uurto, Vala kuin Hämäläinenkin, vaikka suomalainen sivistyneistö ei ollut yksimielisen lojaali perinteiselle arvomaailmalle ja normatiivisen sääntelyn toteuttajien joukossa oli kulttuuripoliittista ristiveittoa. Iris Uurrolta ilmestyi seuraava romaani vasta viiden vuoden kuluttua. Kun *Ruumiin ikävästä* julkaistiin osittain uudelleen kirjoitettu versio Valituissa teoksissa (1965), se sai nimeksi *Villit henget*. Kirjailija piti lisäksi tarpeellisena selitellä ’ikävän’ tarkoit-

taneen alun pitäenkin vain ”määrättyjä surullisia ja ikäviä ilmiöitä”, eikä suinkaan kaipausta. Uskokoon ken tahtoo!

Kulttuuriliberaaleilta ja vasemmistolaisilta kriitikoilta Uurron romaani sai heti innostuneen vastaanoton, ja teos kävi hyvin kau-paksi. *Ruumiin ikävän* suosiota läheltä seurannut Helvi Hämäläinen eli itse 1930-luvun alussa yksinhuoltajana taloudellisesti vaikeissa oloissa. Tilapäisten käännöstöiden tai lehtiin myytyjen novellien lisäksi tarjolla ei ollut juuri mitään vakinaisempaa työtä kuten *Ketunkivellä*-teoksesta käy ilmi: ”Nyt on minulla kysymys vain leivästä – en omastani, vaan lapsen. En oman leipäni vuoksi alentuisi näin paljastamaan kurjuuttani. [--] Palkka saisi olla pienin mahdollinen. Työn laadusta ei olisi väliä.” Hämäläinen halusi myös palavasti päästä pinnalle kirjailijana tavalla tai toisella: ”Halusin olla kirjailija, en tahtonut kituuttaa köyhäinavun varassa...”. Hän on kertonut laskelmoineensa, että Uurron romaanin tapaan kirjoitetulla epätydyttävän avioliiton kuvauksella, johon yhdistyisi lawrencelainen, yhteiskunnalliset raja-aidat rikkova seksuaalisen rakkauden teema, saattaisi olla edellytykset arvostelu- ja myyntimenestykseksi. Nuoren polven kulttuuriliberaalit kriitikot kuten Lauri Viljanen ja Olavi Paavolainen olivat näet ihastuneita D.H. Lawrenceen vitalistisen elämän puolustajana.

Vuonna 1934 julkaistusta *Lumous*-romaanista, jossa päähenkilö Anna jättää aviomiehensä tuntiessaan henkisen siteen puolisoonsa katkenneen ja kokee ”lumouksen” kapteeni Runar Holmin vahvoilla käsivarsilla, tuli kuin tulikin Hämäläisen läpimurtoteos. Nuoren polven kriitikot olivat sille myötämisiä. Liberaalin kirjallisuuspolitiikan puolesta polemisoinut Katri Vala, joka suhtautui arvostavasti myös Iris Uurron teoksiin, nosti

Hämäläisen *Tulenkantajat*-lehteen kirjoittamassaan arvostelussa nuoren proosan eturiviin. Vala luonnehti *Lumousta* mielenkiintoiseksi ja loistavasti kirjoitetuksi. Se oli ”uuden seksuaalimoraalin, veren tinkimättömyyden valaisijana [--] riemastuttavan rehellinen, terve ja – puhdas”.

Kirjasta ei syntynyt yhtä suurta kohua kuin Uurron *Ruumiin ikävästä*, mutta Jyväskylässä pidetystä matineasta, joka oli osa Olavi Paavolaisen laatimaa kirjan mainoskampanjaa, syttyi pieni kirjasota. Parisenkymmentä naishenkilöä lähetti kustantaja Gummerukselle kirjelmän kevytmielisen kirjallisuuden julkaisemisesta. Heidän mielestään maamme uhkasi siveellinen vaara, mikäli nuoriso alkaisi noudattaa sen uuden sukupuolimoraalin oppeja, jota Paavolainen oli kirjallisuusmatineassa esitellyt. Kirjelmä kertoi ennen muuta Suomessa vallinneesta henkisestä ilmapöyrästä, sillä myöhemmin kävi ilmi, että vain yksi rouva oli ollut tilaisuudessa paikalla ja muut naisista tuskin pitäneet *Lumous*-romaanin kädessään.

Gummeruksella oltiin vain tyytyväisiä kirjan saamasta ylimääräisestä mainoksesta, sillä moraalinvartijoiksi ryhtyneiden naisten kirjelmä levisi lehtien pakinapalstoille kautta maan.

Katujen vettä -romaniin (1935) Helvi Hämäläinen otti aineksia omista kokemuksistaan yksinhuoltajana ja naapuristonsa köyhien ihmisten elämästä pulavuosina. Teoksesta tuli yksi vuonna 1936 käydyn kirjallisuustaistelun kiistakirjoista. Vasemmistolaisen kriitikoiden piirissä oli erimielisyyttä Hämäläisen kirjan ansioista ja sen saaman nuivan arvostelun on arveltu olleen yhtenä syynä Katri Valan eroamiseen *Kirjallisuuslehden* avustajakunnasta. Valtion myöntämä 1500 markan kirjallisuuspalkinto rohkaisi Hämäläistä kuitenkin jatkamaan kirjoittamista. Myös

hänen seuraava romaaninsa *Tyhjä syli* (1937) sai valtion palkinnon. *Kirjallisuuslehteen* teoksen arvostellut Elvi Sinervo painotti äitiyden merkitystä teoksen naiskuvassa. Lapsen asettamista sukupuolisuhteen edelle ja äitiyden korostamista voi pitääkin Hämäläisen tuomana uutena painotuksena ”lawrencelaisuudesta” virikkeitä saaneeseen suomalaiseen kirjallisuuteen.

Matkalla merta edemmäs

Kustantajat olivat sotien välisenä aikana suostuvaisia tukemaan kirjailijoidensa ulkomaanmatkoja pienin avustuksin. Katri Vala lähti Ranskaan etsimään aurinkoa ja lämpöä keväällä 1928 opetusministeriöltä ja WSOY:ltä saamansa pienen matkastipendin turvin. Vala toivoi tervehtyvänsä etelässä, jossa hengittäminen oli helpompaa, mutta huonojen säiden vuoksi luonnon eksoottinen väriiloisto ei ollut parhaimmillaan eikä Ranska muutoinkaan näyttäytynyt hänelle samanlaisena elämyksenä kuin monelle hänen tulenkantajaystävistään, joista Olavi Paavolainen kuului myös matkaseurueeseen. Kaikkien taiteilijoiden Mekka, Pariisi, ei liioin taiteilijakahviloineen ja nähtävyyksineen kiehtonut häntä.

Helvi Hämäläisen kymmenen vuotta myöhemmin tekemää matkaa keväiseen Pariisiin leimasi *Ketunkivellä*-teoksen mukaan sitä vastoin iloinen ilmapiiri: ”Omituinen vapaudentunne täytti Pariisissa mieleni...en missään muualla maailmassa ole tuntenut samaa.” Matka sijoittui eräänlaiseen käännekohtaan Hämäläisen elämässä ja kenties hänen tärkeimmän elämänjaksonsa alkupisteeseen, mikä on omiaan korostamaan matkan merkitystä. Uuteen elämänvaiheeseen viittaa päiväkirjamaininta berliiniläi-

sestä Wertheimin tavaratalosta ostetusta, suloisesta, ruusunnu-puin koristetusta alusvaatekerrasta, joka miellytti sittemmin myös Olavi Paavolaista.

Kustantaja oli ollut lähettämässä Hämäläistä Lontooseen kat-somaan maailmanmenoa jo *Katuojan vettä* -romaanin ilmesty-misen jälkeen, mutta tuolloin kirjailija kieltäytyi. Vuonna 1938 kirjailija sitä vastoin lähti mielellään matkaan, aluksi rahtilaivalla Stettiniin ja sieltä junalla Saksan halki kohden Euroopan sydäntä. Hämäläisen muistiinpanoista piirtyy kuva kulttuurimatkaajasta. Hänen kulkiessaan Pariisin kaduilla Romain Rollandin, Anatole Francen ja Victor Hugon romaanien henkilöhahmot alkavat elää hänen mielikuvissaan. Hämäläinen noudattaa etukäteen laati-maansa suunnitelmaa tärkeistä käyntikohteista, joihin kuuluvat Eiffel-torni, Notre Dame, Panthéonin ja Versailles. Louvressa Hämäläinen käy useammankin kerran, vaikka esimerkiksi vaa-timattoman kokoinen Mona Lisa osoittautuu pettymykseksi. Hieman pateettinen kielokimpun laskeminen ensimmäisen maa-ilmansodan uhrien muistomerkillä ei liioin suo sellaista tyydy-tyksen tunnetta kuin matkailija on etukäteen kuvitellut. Moniin Pariisin kuvauksiin liittyvä kaupungin ”erotisointi” rajoittuu Hämäläisellä mainintoihin taiteilijakahviloiden rohkeasti ehoste-tuista naisista ja ”tuntihotellista”, jonne Hämäläinen matkakump-paneineen erehtyy yöpymään. Paikan luonteen ymmärrettyään hämmentyneet naiset pakenevat sieltä suin päin aamun tullen.

Helvi Hämäläinen kohtaa Pariisissa sattumalta Iris Uurron, mutta mielenkiintoista kyllä, tapaamista ei tekstissä kommen-toida. Siitä kertovat vain valokuvat *Ketunkivellä*-teoksessa ja Uurron kirjailijaelämäkerran yhteydessä teoksessa *Aleksis Kivistä Saima Harmajaan*. Käynti Ranskassa lienee ollut ensimmäinen

myös Iris Uurrolle, jonka *Ruumiin ikävä* -romaanissa Paula Lassila haaveilee ulkomaille lähtemisestä: ”Kuljeksia vain joka paikassa, katsella ja nähdä Pariisin Montmartre, taiteilijakahvilat ja Kiki, joka istuu siellä korkealla baarituolilla.” Sitaatti paljastaa Uurron tutustuneen 1920-luvun tulenkantajapolven Pariisiin kävijöiden kirjoituksiin. Romaanin aviorikostarinan kulminaatiopiste sijoittuu Lontooseen, jonne Paula Lassila matkustaa arkkitehti Thorpen kanssa. Kuvauksella hotellin ikkunasta avautuvasta kaupunkipainoraaamasta ja yökahviloista, joissa ilonpito jatkuu aamuun asti tai *The Evening Post* -lehteä kauppaavien poikien huudoilla ja englanninkielisillä lausahduksilla on teoksessa pitkälti samanlainen funktio kuin tulenkantajien teoksissa. Viittauksilla luodaan mielikuvia urbaanin kaupungin sykkeestä, mutta paikkoja ei mainita nimeltä, vaikka esimerkiksi Serpin eli Seere Salmisen *Opas Lontoon-kävijöille* ja Elsa Enäjärvi-Haavion *Vanha iloinen Englanti* olivat ilmestyneet 1920-luvun lopulla. *Villit henget* -version ilmes-tyessä Uurrolla oli jo enemmän omakohtaisia kokemuksia matkustamisesta. Ulkomaille lähtemisen viehätys näyttäytyy kirjassa mahdollisuutena irrottautua entisestä ja sulautua väkijoukkoon, sillä matkailija ”tulee leikatuksi irti siteistä tuttuun, joutuu kosketukseen ihmisten kanssa, joissa kaikki on tuntematonta. Näkee paikat, joita ei ole ennen nähnyt”.

Elämää työväenkortteleissa

Pulavuosina kirjailijaystävyksillä oli varaa tuskin muuhun kuin nojatuolimatkailuun. Helvi Hämäläinen asui poikansa kanssa yhteisvuokra-asunnoissa Helsingin Vallilassa, mutta joutui joskus

keväisin muiden varattomien tavoin sanomaan asuntonsa irti säästääkseen asumiskuluissa ja muutamaa kesäksi maalle, jossa eläminen oli halvempaa. Katri Vala muutti 1930-luvun alussa Helsingin Marjatanmäellä sijaitsevaan vuokrakasarmiin jätettyään muutamaksi vuodeksi kansakoulunopettajan työnsä. Talon porraskäytävässä oli piintynyt eltaantuneen rasvan haju ja äänet kantautuivat esteettä asunnosta toiseen. Vala on verrannut taloa laivaan, joka oli kuljettamassa asukkaita kohti onnellisempaa tulevaisuutta, sillä laivan keulaa muistuttavasta talon päätyrakennelmasta avautui näkymä merelle. Hänen *Paluu*-kokoelmansa (1934) runoista voi löytää viitteitä tähän laitakaupungilla sijaitsevaan työväen asuinalueeseen, jonka köyhille pihoillekkin riitti laman aikana työttömiä penkomaan roskalaatikoita. Marjatanmäelle muuttamisessa oli Valan tapauksessa ainakin jossain määrin kyse ideologisesta valinnasta, halusta samastua työväestöön ja elää sen parissa. Pyrkimys sivistyneistön ja työväestön lähentymiseen kuului myös Akateemisen Sosialistiseuran ja vasemmistolaisen kirjailija- ja taiteilijaryhmä Kiilan tavoitteisiin.

Katri Vala hoiti pienen kotinsa ja lapsensa ilman apua, vaikkei liiemmin välittänyt ruuanlaitosta, vaan piti kotitaloustöitä miltei alentavina henkisen työn tekijälle. Hän ei jättänyt poikaansa vieraiden huostaan edes 1940-luvun alussa, jolloin sairaus oli vienyt hänen voimansa niin, ettei hän talouspuuhista selvittyään jaksanut tarttua kirjallisiin töihin. Hän saattoi vain vähän ”kadehtia” Helvi Hämäläisen mahdollisuuksia karata aika ajoin kotoa työskentelemään muualle ja jättää lapsensa sukulaisten hoiviin. Samojen ongelmien kanssa lienee kamppaillut myös ”hieman epäkäytännöllisenä” tunnettu Iris Uurto, joka on *Ruumiin ikävä*-romaanissa kuvannut sattuvasti naisten ikuista taistelua tahmais-

ten astioiden ja ruuanlaiton turruttavien rutiinien kanssa. Jäätyään hyvin pian Helsinkiin muuttonsa jälkeen leskeksi Uurto yritti parhaansa mukaan elättää itsensä ja poikansa kirjallisilla töillä. Hän asui jonkin aikaa samassa Vilhovuorenkujan vuokratasareissa kuin Katri Vala perheineen.

Kirjailijaystäviensä tavoin Katri Vala joutui perheensä elättämiseksi ottamaan vastaan niitä kirjoitustöitä, joita oli tarjolla. Hän pääsi *Suomen Sosialidemokraatin* avustajaksi ja juhlarunoilijaksi liittyttyään Akateemiseen Sosialistiseen ja sitä kautta Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen jäseneksi. Lehdessä julkaistiin hänen käännöksiään ulkomaisten kirjailijoiden teoksista sekä lausuntoja milloin mistäkin taiteeseen liittyvästä aiheesta. Hän tarttui kirjoituksiinsa myös naisia ja lapsia koskeviin epäkohtiin. Sukupuolikysymysten arkaluontoisuudesta tuona aikana kertoo puolestaan se, miten Valaa syytettiin Kotimaa-lehdessä aistillis-haureellisista käsityksistä hänen asetuttuaan tukemaan sukupuolineuvonta-aseman perustamista.

Valtiollisella poliisilla oli usein asiaa Marjatanmäelle, sillä kommunistisella puolueella oli alueella kannatusta. Katri Valan aviomies Armas Heikel samoin kuin Iris Uurron kirjailijapuoliso Aku Rautala (Ripatti) olivat poliittisilta näkemyksiltään kommunisteja. Heidän tuttavapiirinsä koostui vasemmistointellektuelleista, joista monet kuuluivat myös *Tulenkantajat*-lehden ja *Kirjallisuuslehden* avustajakuntaan samoin kuin Helvi Hämäläinen. Koko tällä ystäväjoukolla oli Katri Valalle suuri merkitys, sillä sieltä löytyivät uudet ystävät sen jälkeen, kun hänen yhteytensä 1920-luvun tulenkantajiin katkesivat.

Vala ja Uurto olivat mukana kuolemanrangaistusta vastustaneessa adressikampanjassa ja edistyksellisen kulttuurikritii-

kin puolesta toimineessa pasifistisessa Hiilet-yhdistyksessä. He olivat 1930-luvun puolimaissa myös perustamassa vasemmistolaista kirjailijaryhmä Kiilaa, jonka muotoutumiselle Katri Valan *Paluu*-kokoelman (1934) on sanottu antaneen ratkaisevan sysäyksen. Vala ei itse pitänyt ”tiennäyttäjän” ja ”joukkojen laulajan” asemaansa kovin palkitsevana, sillä *Paluun* myyntimenestys jäi vähäiseksi. Oikeistolainen kritiikki sai teoksesta silti aiheen leimata Valan poliittiseksi agitaattoriksi ja vasemmiston leirissä hän pysyi lähtökohtaisesti porvarillisena käännynnäisenä.

Vasemmistoryhmän keskinäisten riitojen kärjistyessä 1930-luvun puolimaissa Katri Vala harmitteli, että oli liian usein antanut nimensä käytettäväksi poliittisiin tarkoituksiin. Parempi olisi ollut Iris Uurron tavoin keskittyä enemmän kirjoittamiseen. Kovin helppoa 1930-luvun vuosista selviytyminen ei silti ollut Uurrollekaan. Hänen teoksistaan kirjallisuustaisteluun mukaan vedetty *Kypsyminen* (1935) ja sen sisarteos *Rakkaus ja pelko* (1936) sekä *Timanttilakien alla* -romaani (1938) joutuivat kristillis-konservatiivisten kriitikoiden hampaisiin. Ystävänsä tukena pysynyt Katri Vala kiitti *Tulenkantajat*-lehden arvostelussa *Timanttilakien alla* -teoksesta Uurron kykyä ”luoda romaanissaan paljastava draamallinen sielutilanne vain muutamain vedoin.” Uurto oli hänen mukaansa kirjailijoistamme täydellisimmin irrottautunut vallitsevan leveän epiikan linjasta. ”Timanttilakien alla, tämä suppea, tiivis kirjanen sisältää useampia ajatuksia, enemmän sanottavaa kuin monet ulkonaiselta painavuudeltaan ylivoimaiset opukset. Rakenteellisesti ja sanonnallisesti siinä on harvinaista kirkkautta, se on kuulas ja korkea kuin kristallipikari.”

Lukuisten poikkeuslakien ja -asetusten vuoksi 1930-luku oli vilkasta painokannetuomioiden aikaa, mikä kertoo poliittisten

ristiriitojen ohella kirjallisuuden painoarvosta. Mika Waltari esimerkiksi suosittelee *Suomalaisessa Suomessa* vuonna 1933 modernin anglosaksisen, ranskalaisen ja ruotsalaisen kirjallisuuden suomen-tamatta jättämistä, sillä sellaiset kirjat saattoivat epäsiivekkäinä ja yhteiskunnalliseen kumoukseen yllyttävinä olla kehittymät-tömän lukijan käsissä vaarallisia. Kypsät lukijat pystyivät tutus-tumaan teoksiin alkukielisinä. Syytteitä voitiin nostaa jopa yksittäisten runojen perusteella. Katri Valan ”Aseettomuuden voima”-runoa käytettiin kahdesti valtiopetossyytteen perustana. Hänen ”Uhr juhla”-runoan taas syytettiin epäisänmaalliseksi sekä maanpetokselliseksi, ja sen esittämisestä saatiin aihe erään urheiluseuran lakkauttamiseen. Vala ei silti luopunut vakau-muksellisesta pasifismistaan edes viimeisessä runokokoelmassa *Pesäpuu palaa* (1942). Sen runot oli kirjoitettu pääasiassa ennen toisen maailmansodan syttymistä, mutta kokoelman julkaisemi-nen viivästyi. Kun Valan terveys alkoi heiketä, hänen ystävänään kuolemaan asti pysynyt Helvi Hämäläinen auttoi runojen puh-taaksikirjoittamisessa.

Helvi Hämäläisen sivistyneistöromaani *Säädyllyinen mur-henäytelmä* valmistui niin ikään ennen toista maailmansotaa, mutta romaanin ensimmäinen painos makuloitiin kustantajan aloitteesta ja teos julkaistiin supistettuna laitoksena vuonna 1941. Yhtenä syynä teoksen vetämiseen markkinoilta on pidetty kau-nokirjallisuuden sensuurin uhkaa, sillä valtion tiedotuslaitok-sen sensorit tarkastivat vuosina 1939–1947 painettavaksi aiotun kirjallisuuden. Hämäläisen romaani olisi arvattavasti joutunut sotasensuurin käsiin, ellei siitä olisi poistettu Saksaan kriittisesti kohdistettuja jaksoja. Sotaa yleisinhimillisesti kuvannut Uurto taas ei saanut 1940-luvulla näytelmiään Suomen Kansallisteatte-

riin julistaen sittemmin kaikkiin kuppikuntiin pettyneenä kuuluvansa vastedes vain ihmiskuntaan. Katri Vala toi niin ikään Helvi Hämäläisen kanssa käymissään keskusteluissa esiin vielä vähän ennen kuolemaansa sen tuskan, joka oli aiheutunut häntä kohtaan runoilijana osoitetusta ymmärtämättömyydestä. Edistyksellisistä kulttuuripoliittisista leireistä paikkansa löytäneillä kirjailijajästyksillä oli 1930-luvun vaikeina vuosina kuitenkin tukea toisistaan väärinymmärrysten ja raadollisen julkisuuden vastapainona.

Kirjallisuus

Aleksis Kivistä Saima Harmajaan. Suomalaisen kirjailijan elämäkertoja. WSOY, Porvoo–Helsinki 1943.

Hapuli, Ritva, *Ulkomailla. Maailmansotien välinen maailma suomalaisnaisten silmin.* SKS, Helsinki 2003.

Hämäläinen, Helvi ja Haavikko, Ritva, *Ketunkivellä: Helvi Hämäläisen elämä 1907–1954.* WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva 1993.

Katri Vala – tulipatsas. Muistojulkaisu. Toimittanut Olavi Paavolainen. WSOY, Porvoo–Helsinki 1946.

Saarenheimo, Kerttu, *Katti Vala: aikansa kapinallinen.* WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva 1984.

Vala, Katri, *Eikä minussa ollut pelkoa. Runoilijan omakuva kirjeiden, päiväkirjojen ja kirjoitusten valossa.* Toimittanut Kerttu Saarenheimo. WSOY, Porvoo–Helsinki–Juva 1991.

Kuka olet?

Ulla-Maija Juutila-Purokoski, kirjallisuusaineiden toimistosihteeri, Turun yliopisto

Mistä tunnet Ritvan?

Tutustuin Ritvaan aluksi ”kirjallisesti”, hänen tekstiensä kautta, sillä meillä on ollut yhteisiä kiinnostuksen kohteita. Lähemmin ystävystyimme dekkarilukupiirissä 1990-luvulla. Piirissä luettujen kirjojen aiheet ovat vuosien myötä muuttuneet ja ystävyys lujittunut.

Mitä haluaisit sanoa Ritvalle hänen juhlapäivänään?

Haluaisin kiittää Ritvaa hänen monipuolisesta kulttuurisesta tietämyksestään, josta olen lukupiirivuosina päässyt osalliseksi samoin kuin siitä, että keskustelumme elämästä ja – kirjoistakin jatkuvat.

Olavi Paavolainen ja ystävyys

Kari Immonen

”Tahtoisin kirjoittaa oodin ystävyydelle”, huudahti Hertta Kuusinen syyskuussa 1953 kirjeessään Olavi Paavolaiselle. Kuusinen mietti ystävyys- ja rakkauden suhdetta. Hänestä ystävyys oli paljon enemmän kuin rakkaus, joka etsi vain omaansa: ”Minusta on nurinkurista ja courts-mahlermaista sanoa: ’Rakkautemme on lopussa, olkaamme vain ystäviä!’ Rakkaus on ohimenevä ilmiö. Sillä on vain kaksi tietä: se joko muuttuu vihaksi tai kasvaa ystävydeksi. Kolmatta tietä ei ole. Välinpitämättömyyteen johtanut rakkaus ei ole ollutkaan rakkautta, ei ainakaan ansainnut sitä olla.”

Hertta Kuusisen kirjeissä – jotka ovat rakkauskirjeitä – termi ystävyys toistuu tavan takaa. Se toistuu myös silloin, kun se on poissa. Kuusinen käyttää taitavasti tätä läsnä- ja poissaolon dualismia sijoittaessaan Paavolaisen heidän suhteensa arkipäivään. Kirjekokoelman toimittajan Marja-Leena Mikkolan otsikoksi poimima puhuttelusitaatti *Hamlet ystäväni* ilmaisee suhteen

perusluonteen, läheisyyden ja epävarmuuden liikkeen. ”Rakas” hallitsee suhdepuhuttelun alkupäätä, ”Rakas ystävä” kulkee sen rinnalla. Sitten yhtäkkiä heinäkuun kahdeksantena 1953 aloitus on tily: ”Rakas ex-ystäväni.” Kuusinen on tullut yllätysvierailulle Keuruulle, Paavolaisen kesäpaikkaan. Tilanne on kaoottinen: ”Sinähän olet, poika-parka, melkein sekaisin.” Kysymys on juomisesta: ”En tiedä kauanko tuota on jatkunut, mutta jos sitä jatkuu vielä joitakin viikkoja, joudut varmasti sairaalaan.” Kuusinen myös varoittaa: ”ystäväsi voivat kyllästyä Sinuun. Kukaan ei voi uhrata itseään ja aikaansa loputtomiin.”

Hamlet ystäväni päättyy kirjeeseen 17.10.1956. Siinä Kuusinen jälleen peilaa ystävän käsitettä. Paavolainen – hänen kirjeensä ja puheenvuoronsa meiltä puuttuvat – on harmistunut kritiikistä, jota Kuusinen on esittänyt. Tämä ymmärtää reaktion: ”Kyllähän minä Sinun pahan mielesi tai sanoisinko – katkeruutesi käsitän. Olen ’ystävä’ ja kuitenkin Sinua arvostellaan ja kohdellaan niin ja noin”, mutta niin vain maailmassa tapahtuu, että ”ihmistä arvostellaan heidän menettelynsä eikä tarkoitustensa kannalta”.

Kuusisen kirjeet ovat teräviä. Ne avaavat monta tietä ystävyysden paikkaan Paavolaisen elämässä ja erityisesti ystävyysden paikkaan hänen suhteessaan naisiin. Kirjeet päättyvät vuoteen 1956, eivät siksi että heidän suhteensa olisi päättynyt, vaan siksi, että se tiivistyi kirjeitä kaipaamattomaksi läheisyydeksi, ystävyudeksi – ja varmasti myös rakkaudeksi – Paavolaisen kuolemaan 1964 asti.

Kuusisen kirjeissä konkretisoituva ystävyysden ja rakkauden dualismi on oleellisesti toinen kuin se, jonka kohtaamme Helvi Hämäläisen muistelmissa. Ne eivät jäsenny termin ystävyys kautta. Niissä kysymys on erotiikasta ja syvästä rakkaussuhteesta, joka päättyy peruuttamattomaan pettymykseen; Paavolainen on

muuttunut välinpitämättömäksi. Viimeisessä kirjeessään loka-kuussa 1941 – erokirjeessä – Hämäläinen katuu koko suhdetta: ”Jokainen Sinulle tehty hyvä teko tuntuu minusta turhalta, se on riistetty joltakin ihmiseltä, joka hyviä tekoja tarvitsee.” Tämän jälkeen he eivät enää tapaa, mutta Paavolaisen varjo – tai valo, miten vaan – jää pysyväksi: ”Kun sattui, että tielleni osui joku minusta kiinnostunut mieshenkilö, kohta nousi muistini hetteilöstä Olavin kuva hänet mitätöimään ja upottamaan.”

Tämä ystävyyden ja rakkauden vaihtelevaa kaksinaisuus leimasi pysyvästi Paavolaisen suhdetta naisiin. Hän hurmasi ja loi ystävyyttä, mutta tuotti myös epävarmuuden ja pettymyksen. Katri Vala – Kati – on ensimmäisiä tämän kaksinaisuuden kohteita. Heidän suhteensa alkaa kirjallisena. Katin kiinnostus Olavia ”merkillistä Olavi Paavolaista” kohtaan herää hänen ystävänsä Sirkkan, Sirkka Gustafssonin kautta. Tämä on Paavolaisen luokkatoveri Helsingin Uudessa Yhteiskoulussa ja mukana salaperäisessä Torstai-seurassa, keskustelemassa taiteesta ja kirjallisuudesta. Sitten, odottamatta, Kati saa Paavolaiselta kirjeen – Sirkka on näyttänyt tälle hänen runojaan: ”Ja nyt tämä kuvatus on minua omistamassa, liittämässä hengenheimolaisekseen. Pelkään. Mirä pelkään? Sitä että minua ollaan valamassa joksikin toiseksi, että hämmennetään sieluani, henkeäni. Mistä tämä Olavi voi tietää, minkälainen olen?” Syntyy tiivis yhteydenpito: ”Olavin kirjeet ovat sellaisia, etteivät ne tahdo mahtua sisälleni.” Viimein Paavolainen saapuu Katin luo Valkealaan. Silloin kaikki se, mikä heitä lähensi, oli jo kirjeissä tunnustettu, kahdenkeskeisesti sanottu. Etäisyys oli poissa. Olavista oli tullut ”samanhenkinen runoilijaveli, jota ihailin ja kunnioitin – mutta jonka erityislaatua silti jollain tavalla pelkäsin ja vierastin”.

Vähän myöhemmin, syntyy myös eroottinen jännite, yhteinen alastomuus, *perhekyllpy*: ”Muistatko vielä? – ”Ettenkö muistaisi?” Eroottinen jännite ei kuitenkaan muutu teoksi, Paavolainen pysyy sielunveljenä, ”joka on tuntenut minut läpikotaisin, onnentäyteisenä, alakulon painamana, mykkänä, puheliaana, runojeni puolesta taistelevana”. Kun Kati – kun Katri Vala – 1944 kuolee, Olavi Paavolainen toimittaa hänen muistojulkaisunsa.

Tulenkantajien perustana oli nuoruus ja elämän riemu. Paavolainen kirjoitti: ”Muistatko ihanan riemumme: / olemme nuoret. / Muistatko ihanan uskomme: maa on kaunis. / Käskymme: Rakasta elämää!” Kerttu Saarenheimo, Tulenkantajien historiakertoja puhuu sodanjälkeisestä sukupolvesta – kysymys on ensimmäisestä maailmansodasta – joka ”eli nuoruutensa kiihkeästi ja kokonaisesti, kysymättä, mitä oli ollut ja mitä oli tuleva.” Tähän kiihkeyteen ja tähän elämänriemuun ystävyys ja suhteiden läheisyys asettui itsestään selvänä. *Tulenkantajat* jo sinällään oli ystäväpiiri, ja sen luomisessa Paavolaisella oli keskeinen osa. Hän oli todellinen ”juhlamenojen yliohjaaja”, keskeinen keskustelun generaattori – ”hän oli lukenut kaiken” – juhlien järjestäjä, jolta olivat hätkähdyttävimmät päähänpistot. Vienola oli ystävyyden pesä.

Mutta niin kuin kaikissa nuorten ystäväpiireissä, *Tulenkantajissakin* konkretisoitui myös läheisyyden ja eron leikki. Katri Valaa ei piirittänyt ainoastaan Paavolainen vaan myös Ilmari Pimiä ja Yrjö Jylhä; Jylhän ja Valan lyhyeksi jäänyt rakkaus-suhde oli itse asiassa alkanut Vienolassa, itämaisen huumautavana *hurmioituneiden kasvojen* yönä. Pariisiin kesä 1927 taas säröili Paavolaisen ja Martti Haavion suhteeseen. Elsa Enäjärvi, Haavion rakastettu oli opintomatkalla Lontoossa, ja pistäytyi

sieltä sisarensa kanssa Pariisiin. Paavolainen toimi perehtyneenä oppaana ja johdatti retken myös synnilliseen yöelämään, raffinoitujen alastontanssiesitysten luo. Panu Rajala kertoo, miten raivostuneesta ja tulisesti mustasukkaisesta Haaviosta tuli koko Paavolaisen ”ultramodernin kosmopoliittiklikin” leppymätön vihollinen. Hänelle he olivat ryhdittömiä ranskanpullansyöjiä eikä hän itse astunut paheiden Pariisiin koskaan.

Samainen vuoden 1927 Ranskan matka vaikutti ratkaisevasti myös Paavolaisen ja Mika Waltarin suhteeseen. Heistä tuli ystävykset, jotka nyt olivat läheisemmät kuin koskaan muulloin. Sen lisäksi, että he molemmat tulivat heti matkan jälkeen parnassolle keskeisimmillä nuoruudenteoksillaan, Paavolaiselta *Nykyaikaa etsimässä* ja Waltarilta *Suuri illusione*, syntyi yhteiskoelma *Valtatiet*. Näiden kolmen teoksen historiallinen sijainti on mielenkiintoinen. Henkisesti ne huipensivat liberaalin, hurmioituneesti uutta etsivän 20-luvun, mutta niiden ilmestyessä aika oli jo toinen. Kansallisesti ahdas, oikeistoradikaali 30-luku oli alkanut, ja se vei myös ystävykset eri leireihin. Paavolainen jatkoi liberaalia, etsivää ja kysyvää nuoruutensa vuosikymmentä, Waltari taas asettui lähemmäs uuden vuosikymmenen aatteita. Kirjallisina ihmettelijöinä he kohtasivat uudelleen 40-luvulla, välittömästi sodan jälkeen, kun *Synkkä yksinpuhelu* ja *Sinuhe egyptiläinen* ilmestyivät rinnakkain etsimään uutta nykyaikaa, mutta nyt kovin toisenlaisin käsittein ja toisenlaisin historioin. Ystävyys ja kokemuksen yhteisyys ei tuota etsintää enää ohjannut.

Mutta myös pysyviä ystävyksiä Paavolaisen elämänpolulta löytyi. Niistä tärkein oli varmaankin Ilmari Pimiä, Imma. Hän kertoo, miten heidän ystävyytensä alkoi Giovanni Antonio Bazzin Pyhästä Sebastianista, kuvasta, jossa nuoli lävistää Sebastianin

kaulan. Legendan mukaan Pyhä Sebastian eli 200–300-lukujen Roomassa. Hän oli kristitty keisarillisen henkivartiokaartin upseeri, jonka Diocletianus määräsi surmattavaksi nuolilla. Hän selvisi kuitenkin hengissä, mutta myöhemmin hänet nuijittiin kuoliaaksi. Hänet haudattiin katakombiin, jonka päälle keskiajalla rakennettiin San Sebastiano fuori le mura -kirkko. Olavi ja Imma tapasivat – lienee ollut kevät 1915 – Kivennavan raitilla. Olavi, silloin 12, näytti kuusi vuotta vanhemmalle Immalle lastenlehti *Pääskystä* leikkaamaansa kuvaa. Tapaaminen loi ystävyyden, joka jatkui Olavin kuolemaan saakka, mutta toki ennakkopohjaa oli: Olavin veli oli Imman luokkatoveri, ja jostain Olaville oli tullut tieto myös siitä, että Imma kirjoitti runoja ja maalasi niin kuin hänkin.

Imma itse kuvaa heidän suhdettaan näin:

Olavin ja minun välillä vallitsi kahden miehen puhtaasti miehen ystävyys. Olavi oli hienosti sivistyneeltä äidiltään oppinut viljelemään sydämellisiä sanoja ja hellyydenosoituksia. Olen Olaville kiitollisuudenvelassa kaikesta avusta, tuesta ja ymmärryksestä jota häneltä niin runsain mitoin sain. Mutta tiedän, että myös Olavi tarvitsi sitä harrasta ja vankkumatonta ystävyyttä, jota hän sai minulta. Sen hän osoitti minulle ja oli aina valmis puhumaan puolestani muille, jos niin tarvittiin.

Ympäriällä tämä läheisyys myös ärsytti. Kun Hertta Kuusinen kommentoi 50-luvun Paavolaisen ystävägalleriaa, hän sijoittaa Pimiän tylysti paikalleen. Hän kertoo kadehtivansa Onni Hallaa, ”koska hän on ystäväsi”, ja jatkaa: ”Samalla kuitenkin suon Sinulle tuon ystävyyden (Itkevät Immut ja saivartelevat kirjalliset tasapainotaiturit à la Keltaisten sukkien kirjoittajat ajaisin sen sijaan

hornan tuuttiin!) Tiedän, että tarvitset oikeita, rehellisiä ystäviä. Ja tiedän myös, että osaat itse olla hyvä, rehellinen ystävä.” Halla oli Tulenkantaja-ystävä, joka oli kulkenut mukana pitkän matkan, ja joka 50-luvulla oli Paavolaisen tärkeä kuuntelija.

Kuusisen piikikäs kommentti Pimiästä kertoo siitä, että Olavi Paavolaiseen kohdistui myös kritiikitöntä ja palvovaakin ystävyyttä. Ehkä Imma oli esimerkki tästä. Toinen voisi olla Matti Kurjensaari. Anekdootti kertoo Paavolaisen tokaisseen, että jos hänestä joskus kirjoitetaan elämäkerta, niin ”älkää herran tähden antako sitä Kurjensaaren tehtäväksi”. Näin kuitenkin tapahtui. *Loistava Olavi Paavolainen* ilmestyi 1975.

Mutta vielä 60-lukukin toi nyt jo väsyneelle Olavi Paavolaiselle uusia ystäviä, esimerkiksi Harri Kaasalaisen. Paavolaisen sihteeri Eila Kallio on kertonut, miten Kaasalainen ja Paavolainen hakeutuivat yhä enemmän toistensa seuraan Paavolaisen työhuoneeseen Radiotalolla. Myös karjalaisuus yhdisti. Aina kun radiosta kuului *Sellanen ol Viipuri* Paavolainen istui keinutuolissa hymy suupielessä ja Kaasalainen lauloi lyöden käsillään tahtia: ”Tanssia sai siellä aina / arkena ja sunnuntaina. / Helppo oli tiensä löytää / kohti oikeata pöytää...”. Kallion mukaan laulu ei ollut vain omaksi iloksi; Kaasalainen ymmärsi Paavolaisen elämänväsyyksien ja halusi helpottaa sitä. Paavolainen ihmetteli: ”Katshaa tuota – että se jaksakin!”

Kaasalaiseen liittyy myös kertomus Paavolaisesta esimiehenä. Kun Kaasalainen 1963 seurasi Pekka Lounelaa teatteriosaston dramaturgina, vastaanoton ystävällisyys ja huomaavaisuus oli koskettava. Siitä alkoi Kallion mukaan Kaasalaisen kiintymykseksi ja ystävyydeksi lujittunut ihailu esimiestään kohtaan.

Tähän Paavolaisen ystävällisyyteen ja ihmisten huomioon ottamiseen kiinnitetään huomiota toistuvasti. Kallio itse puhuu siitä, miten valmis Paavolainen oli asettumaan kuuntelijan rooliin, esimiehenäkin. Hän kertoo, miten hän usein istui Paavolaisen työhuoneessa, ”riippituolissa”, ja miten he puhelivat kuin vanhat ystävät. Jos esillä oli hankalia asioita, Paavolainen sanoi: ”Tule vaan, tule veikkonen. Puhutaan ne keljut asiat ensin alta pois,” ja sitten puhuttiin muusta: ”Tunti siinä taisi vierähtää kuin huomaamatta ja kuitenkin olimme vähiten puhuneet juuri siitä, jonka vuoksi oikeastaan olin hänen luokseen tullut.” Kallion mukaan Paavolainen ei ollut esimies sanan tavanomaisessa merkityksessä. Hän piti kyllä määräysvallastaan kiinni, oli erittäin vaativainen ja tarkka eikä sietänyt minkäänlaista huolimattomuutta, hutiloinnista puhumattakaan. Mutta sittenkin hän oli enemmän ystävä kuin esimies.

Paavolaisen ystävällisyys ja huomaavaisuus oli tuttua monille. Ilmari Pimiä kertoo, miten Olavi oli lapsesta lähtien käytökseltään kansanomainen, erittäin ystävällinen ja aina valmis auttamaan. Kivennavalla hänestä pidettiin paljon juuri siksi. Vienolan ”porttipoika”, talonmiehen Teuvo kertoo muistelmissaan *Vienolan porttipojan polku Kivennavalta Hauholle* (2004/2010), miten Olavi pistäytyi usein heitä tervehtimässä ja pidemmälläkin tarinalla. Sosiaalinen etäisyys talonmiehen mökin ja tuomariperheen huvilakodin välillä oli pitkä, mutta se ei estänyt Olavia kirjoittamasta jouluna 1933 veljelleen Laurille: ”Teuvo, joka oli nyt ensimmäistä kertaa mukana, antoi tietysti aivan erikoisen ja hupaisan sävyn illalle.” Talonmiehen Teuvo oli silloin neljävuotias. Myös Helvi Hämäläisen viesti on sama: ”Olavi todella otti huomioon erilaiset seurassa olevat ihmiset, jokaisen erikseen”.

Olavi Paavolaisen persoona ja elämänkierto kertovat monisärmäisesti sen, miten keskeisesti ystävyys ja ystävällisyys häntä leimasi. Hän generoi ympärilleen ystävyyttä ja hän rakensi yhteisöjä. Kivennavan varhaisen nuoruuden Taiteilijaseura, lukioajan Helsingin ja Uuden Yhteiskoulun Torstai-seura, Tulenkantajien piiri – ne kaikki olivat merkittävästi Paavolaisen vaikuttamia. Tulenkantajissakin hän kokosi ympärilleen pienen uskollisen ryhmän, sisärenkaan, joka kokoontui nykyisen Stockmannin sisäänkäynnin paikalla olleessa Hattupään kahvilassa. Myös Vienolan kokoontumiset olivat – tietenkin – hänen järjestämiään ja hänen johdattelemiaan.

Joskus on ajateltu, että 1932 ilmestynyt *Suursiivous eli kirjallisessa lastenkamarissa* olisi merkinnyt tietoista vanhojen ystävyysuhteiden katkaisua. Siitä ei kuitenkaan ollut kysymys. *Suursiivouksessa* toki lyödään läheisiäkin lujaa, ehkä lujempaa kuin olisi ollut tarpeen ja vaurioita syntyi, mutta tavoitteena oli kuitenkin kirjallisuuden ja kirjailijan paras, ei ystävyysuhteiden katkaisu – eivätkä ne juuri katkenneetkaan. Myöhemmät kommentaattorit ovat aika yksimielisesti pitäneet Paavolaisen kritiikkiä osuvana ja ajankohtaisena. Se nosti hyvin esiin ne ongelmat, jotka kaksi- ja kolmekymmenluvun taitteen nuoressa kirjallisuudessa olivat. Tulenkantajien voima, se mikä oli nostanut nuoret esiin, oli hiipumassa ja uusi oli välttämätöntä: ”NUOREN KIRJALLISUUTEMME ON PAKKO UUDISTUA!”

Ystävänä Paavolainen oli vahva, paneutuva ja huomaavainen – mutta myös ristiriitainen. Osittain ristiriita liittyi sukupuoleen. Helvi Hämäläinen, Liisa Tanner, Liina Reiman, Sirkka Selja, Marja Rankkala – he olivat ystäviä, mutta epäilyksittä ennen

muuta rakastettuja ja eroottisen kiinnostuksen kohteita. Siksi monet hyvin läheisetkin naisystävyydet olivat ajallisesti rajallisia.

Miesystäviin liittyvä jännitekenttä oli toinen. Tietenkin myös siellä ystävyydet katkeilivat, joskus lopullisestikin. Näissä katkoksissa ensisijaisena tekijänä ei kuitenkaan ollut sukupuoli vaan kirjallinen tai yhteiskunnallinen erimielisyys. Paavolaisen pysyvä, lähes elämänikäinen ystävä oli aina mies. Parhaita esimerkkejä tästä ovat Pimiä ja Kurjensaari. Mutta oli myös toisin. Ystävyys esimerkiksi Katri Valaan ja Hertta Kuusiseen säilyi loppuun saakka.

Kaiken kaikkiaan, Paavolainen oli ystävyyden generaattori. Kiinnostavaa on, että ainakin jossain kohdin hän on säilyttänyt tämän roolinsa pitkälle yli oman ajallisen olemisensa. Kun Turun Hamburger Börsissä perustettiin 9. marraskuuta tammikuussa 1990 Olavi Paavolainen -seura, kysymyksessä oli nimenomaan ystäväpiirin organisoituminen, tai oikeastaan kahden ystäväpiirin liitto, josta syntyi yksi. Toisen muodosti joukko turkulaisia luonnontieteilijöitä, jotka olivat innostuneet Paavolaisesta, toisen me, jotka olimme mukana *Olavi Paavolainen suomalaisessa kulttuurissa* -tutkimusprojektin yhteydessä toimineessa keskustelupiirissä. Olavi Paavolainen -seuran luonteesta kertovat hyvin sen julkaisemien ystäväkirjojen nimet: *Ystävältä ystävälle*, *”Tää on hei kova juttu!”*, *Aiivan, mutta oletko ajatellut, että...* Kysymys on ystävydestä – ja keskustelusta – eli niistä joita Paavolainen haki, ja joille hän toimintansa rakensi.

Ritva oli mukana Olavi Paavolainen -projektissa, hän teki siinä väitöskirjansa. Kun nyt onnittelen Ritvaa, teen sen siinä ystävyyden piirissä, johon Olavi Paavolainen osaltaan on myös meidät liittänyt, mutta ei tietenkään sitä luonut. Sen me teimme itse.

Kuka olet?

Olen Turun yliopiston kulttuurihistorian emeritusprofessori.

Mitä teet?

Kirjoitan Turun yliopiston historiaa sen valtiolliselta ajalta, vuosilta 1974–2009.

Mistä tunnet Ritvan?

Ritva on hyvä ystävä ja kollega jo kaukaa – Kirjakahvila, erilaisia ystävä- ja keskustelupiirejä, opintoihin ja tutkimukseen liittyviä keskusteluja – mutta ennen muuta tietenkin Suomen Akatemian rahoittama Olavi Paavolainen suomalaisessa kulttuurissa –projekti, jossa Ritva teki hyvin merkittävän ja OP-tutkimuksen kannalta urauurtavan väitöskirjansa.

Mitä haluaisit sanoa Ritvalle

”Kaiken näet ja kuulet, kaiken tiedät ja tunnet, / ajatustesi huimaa lentoa ei estää mikään.” (OP, Terässinfonia) Anna siis ajatusten tulla - tai niin kuin Uno Kailas sanoo: ”Kaksi on tarpeen: seisoa valvoin, / ynnä: vahva olla.”

Runoja ja uunilahnaa – Hiiskun sisarten ja Kaarlo Sarkian ystävyydestä

Kati Launis

Tuntuu joskus niin kuin vieläkin saattaisi jotakin tulla tästä elämästä. Tämän tunteen elvyttämisessä on Teillä, Sinulla ja sisarellasi suuri osuus. Olen aina muisteleva ystävällisyyttänne. (Kaarlo Sarkian kirje Kyllikki Hiiskulle 31.7.1928.)

Kuulin Aune, Kyllikki ja Helka Hiiskusta ensimmäisen kerran syksyllä 2002, ollessani V. A. Koskenniemen kirjallisen seuran sihteerinä. Seuran kokoukset pidettiin Turun Rautatiepuiston kupeessa, Hiiskun sisarten aikanaan omistamassa asunnossa. Kokoushuoneen viereinen huone pursui sikin sokin sisarten kirjeitä, koriste-esineitä, valokuvia, päiväkirjoja ja käsikirjoituksia. Se veti puoleensa. Seuran keskiössä oli Koskenniemi, mutta heitä olivat nämä naiset, jotka olivat asuneet tässä asunnossa ja testa-

mentanneet sen, samoin kuin henkilökohtaiset paperinsa, seuralle?

Onnekseni sain apurahan, jonka avulla ryhdyin järjestämään arkistoa. Selvittelin sisarten elämänkulkua: Aune (1902 – 1978), Kyllikki (1905 – 1966) ja Helka (1912 – 1962) Hiisku valmistuivat maistereiksi Turun yliopiston yleisen ja kotimaisen kirjallisuuden oppiaineesta V. A. Koskenniemen oppilaina. He toimivat 1900-luvun kirjallisella kentällä kirjailijan, kääntäjän, kriitikon, esitelmöijän, toimittajan ja opettajan rooleissa, hieman eri profiilein ja painopistein. Sisarten sukunimi oli Heinonen vuonna 1946 tapahtuneeseen nimenmuutokseen asti. Sen rinnalla he käyttivät toisinaan nimeä Heinonen-Hiisku. Kaikki julkaisivat: Aune Hiisku romaanin *Kun talo on valmis tulee kuolema* (1933) ja elämäkerran *Kaarlo Sarkia – uneksija ja kilvoittelija* (1972), Kyllikki Hiisku muun muassa *Sirpale*-lehdessä ilmestyneen jatkoromaanin ”Marttilan tyttäret” (1938) ja matkakirjan *Italia valinkauhassa. Nähtyä ja koettua* (1945), Helka Hiisku runokokoelmat *Muuttolintu* (1946) ja *Karannut tuli* (1948). Lisäksi heiltä ilmestyi suuri määrä arvosteluja, lehtikirjoituksia, artikkeleita ja käännöksiä, kuten Helka Hiiskun suomennokset Giovanni Guareschin suosituista *Isä Camillo* -romaaneista.

Sisarten papereiden parissa viettämäni kolme kuukautta olivat hienoa aikaa. Järjestin, luin, arkistoin, ja lähdin viereiseen kortteliravintolaan lounaalle: aikahyppy. Aika oli rajallinen, kolme kuukautta, ja arkistoitavaa paljon. Tarkoitus oli järjestää paperit ja toimittaa ne Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkistoon – sinne ne lähtivätkin, pakettiautollinen mennyttä elämää – mutta tiesin heti, että haluan myös kirjoittaa sisarista. Tutkimuksellinen ystävyysuhde sisariin alkoi kehkeytyä, ja samalla

ajatus tutkimuksesta, miksei elämäkerrastakin. Kirjoittava sisar-kolmikko, naisten kirjailijuuden haasteet 1900-luvun alkupuoliskolla, kirjalliset verkostot... Lipaston ylälaatikosta löytyi kolme kukkaroa, jotka kuvittelin sisarten napanneen käsiinsä torille lähtiessä.

Kun sain kirjoituskutsun Ritvalle valmisteltavaan kirjaan, ajattelin, että haluan kirjoittaa nimenomaan Hiiskuista nimenomaan hänelle. Kyse on kirjoittavista naisista, Ritvalle läheisestä tutkimusaiheesta. Aikakausi, vuodet 1920-luvun lopulta eteenpäin, on juhlittavalle tuttu. Lisäksi Kyllikki Hiisku oli stipendiaattina ja sanomalehdistön edustajana Italiassa toisen maailmansodan aikaan ja käsitteli kokemaansa *Italia valinkauhassa* -matkakirjassaan. Hän oli siis matkanainen ja -kirjailija, joita Ritva on tutkinut *Ulkomailla*-teoksessaan.

Aineisto tarjoaisi monenlaisia mahdollisuuksia tämän kirjan teeman, ystävyyden, pohdintaan. Sisarten välinen ystävyys? Kirjoittavista sisarista – Krohneista, Sinervoista, Swaneista – on ilmestynyt viime vuosina Maarit Leskelä-Kärjen, Jaana Torninoja-Latolan ja Hellevi Arjavan kiehtovaa tutkimusta. (Krohnin ja Sinervon – ja Brontën – kirjoittavia siskoja oli muuten kolme, kuten Hiiskujakin!) Entä sisarten laajat kirjalliset verkostot ja ystävyys-suhteet, jotka avautuvat päiväkirjoista, kirjeistä, vieraskirjoista, valokuvista, kutsuista ja omistuskirjoituksista? He kuuluivat Koskenniemen kirjalliseen piiriin, jonka jäseniä olivat myös esimerkiksi Kyllikki Villa (tuolloin vielä Wehanen, jälleen yhtymäkohta Ritvan tutkimuksiin), raumalaisveljekset Unto ja Tauno Koskela, Kaarlo Sarkia, Volter Kilpikin muutaman vuoden ajan. Tai sisarten suhde opettajaansa V. A. Koskenniemeen? Ihaileva,

varsinkin julkisissa teksteissä miltei palvova, mutta osin myös kriittinen, hankala ja sitova.

Päädyin lopulta Kaarlo Sarkiaan (1902–1945), jonka sisarille kirjoittamia kirjeitä olen hiljattain lukenut arkistossa. Sarkia oli sisarten läheinen ystävä miltei parinkymmenen vuoden ajan: kirjeenvaihto alkoi vuonna 1928 ja jatkui Sarkian kuolinvuoteen 1945 saakka. Aikansa sivistyneistöille tyypilliseen tapaan sisarten kirjeenvaihto Sarkian, muiden ystävien ja perheen kesken oli laajaa. Sisaret olivat keskiluokkaisesta, lukemiseen ja opintoihin kannustavasta kodista, Sarkia vaatimattomista oloista, mutta kaikki he päätyivät Turun vasta perustettuun yliopistoon opiskelemaan. Liikutaan siis tietyssä yhteiskuntakerrostumassa, jolle kirjoittaminen oli tuolloin, jos ei hengittämistä, niin lähellä sitä. Hiiskujen arkisto sisältää runsaasti muutakin Sarkiaan liittyvää aineistoa: lehtileikkeitä, valokuvia, elämäkertaan liittyviä papereja, sisarten kirjoittamia arvosteluja ja artikkeleita. Heidän ystävyyttään voikin lähteä jäljittämään erityyppisistä lähteistä, joissa julkinen ja yksityisen solmiutuvat eri tavoin yhteen ja jotka muodostavat erilaisia ystävyyden rakentamisen paikkoja.

Ystävyyttä, kirjeitä ja kirjallisuutta

Kyllikki Hiisku tutustui Sarkiaan vuonna 1927 Turun yliopiston opiskelijapiireissä – Helka Hiisku, sisarista nuorin, oli tuolloin vasta viisitoistavuotias. Aune Hiisku tapasi Sarkian seuraavan vuoden keväänä. Hän muistelee kohtaamista elämäkerrassa näin:

Runoilija oli kalpea ja hermostunut, hänen hienot, kapeat kätensä selailivat paksua runopinkkaa. Vihdoin hän alkoi lukea aralla,

hiljaisella äänellä. (...) Minulle selvisi siinä kuunnellessani ja kat-
sellessani, ettei isäntäni ollutkaan tavallinen ylioppilasrunoilija,
vaan ilmeinen lahjakkuus. Huomasin myös, että hänellä oli aivan
harvinainen alemmuudentunne. Tunsin asemani aika kiusalli-
seksi.

Aune ja Kyllikki Hiisku sekä Sarkia kuuluivat kaikki Kosken-
niemen kirjalliseen piiriin sen perustamisvuodesta 1928 lähtien.
Ilmeisesti heillä oli sitä runollista ja kriittistä lahjakkuutta, jota
kutsun saaminen piiriin edellytti, sillä kaikkia opiskelijoita ei
suinkaan kutsuttu mukaan. Lehtikirjoitukset ja kirjeet paljasta-
vat, että piiri merkitsi paljon sekä sisarille että Sarkialle, se oli
heidän esteettinen koulunsa, jossa opittiin tuntemaan Euroopan
sivistystä, kirjallisuutta ja kulttuuriongelmia. Toisinaan tosin, kir-
joittaa Aune Hiisku Sarkia-elämäkerrassa, kynnys keskusteluun
oli kova. Sarkia oli Koskenniemen mielestä kovin hiljainen, mutta
”arkoja ja tuppisuita” olivat Hiiskun mukaan monet muutkin niin
kovin korkeasti kirjallisessa seurassa.

Kirjallisuuden opiskelu ja kiinnostus lukemiseen ja kirjoitta-
miseen yhdisti sisaret ja Sarkian. Sarkia luki runojaan sisarille ja
odotti heiltä kirjeissään kommentteja, mutta suhde toimi myös
toisin päin. Kirjeessään Kyllikki Hiiskulle hän odottelee runolä-
hetystä sekä häneltä että Aune Hiiskulta:

Bester Käthen!

Näin tulen muistuttamaan Sinua täällä antamastasi lupauksesta.
Sopimuksemme muistaakseni oli sellainen, että Sinä ilahut-
taisit minua runoillasi, ilman että minun tarvitsisi Sinulle ensin
lähettää oman henkeni (?oman suuren henkeni) tuotteita. Mutta
koska en ole aivan varma siitä, pitikö minun kirjoittaa, ennen kuin

sinä katsot voivasi lopullisesti heltyä, prykään – sisaresi hauskaa termiä käyttääkseni – kaikeksi harmiksesi tämän kirjeen. (...)

Kalle (Kaarlo Sarkian kirje Kyllikki Hiiskulle 31.7.1928.)

Kirje sijoittuu aikaan, jolloin Sarkian ja Kyllikki Hiiskun ystävyssuhde oli ilmeisen tiivis. Sarkian ensimmäinen elämäkerturi Magnus Björkenheim mainitsee, että ystävykset lukivat 1920-luvun lopulla tarkkaan tiettyjä runoja ja keskustelivat niistä sitten yksityiskohtaisesti. Sarkian kirjeissä Kyllikille on tuolloin intiimi, läheisyydestä viestivä tunnelma: ”Näin Sinussa paljon sellaista, mikä ei ennen ollut silmälleni paljastunut – kuvasi tuli verevämäksi, täyteläisemmäksi”, Sarkia kirjoittaa yllä lainatussa kirjeessä Kyllikki Hiiskulle muistellen yhteistä iltaa. Läheinen tunnelma sopii laajemminkin kuvaamaan Sarkian sisarille lähettämiä kirjeitä. Kirjeet on yllä olevaan tapaan usein allekirjoitettu lempinimellä Kalle. Läheisyydestä – samoin kuin kirjeiden saamisen tärkeydestä ja niihin liittyvästä vastavuoroisuuden vaateesta – ker-toneee myös helposti loukkaantuneen Sarkian ärtymys: ”Kyllikille sano, että suotta hän vaivaa hienopoimuisia aivojaan sellaisessa joutavassa puuhassa kuin kirjeen sommittelemisessa minulle”, hän puuskahtaa kirjeessään Helka Hiiskulle (12.2.1941).

Ystävyys levittäytyi myös kirjoittamisen julkisille areenoille. Aune Hiisku muun muassa arvioi Sarkian esikoiskokoelman *Kahlittu* (1929) tuoreeltaan *Turunmaa*-lehdessä. *Parnassossa* taas on Kyllikki Hiiskun Sarkian julkaisemattomista runoista kirjoittama tutkielma, jossa henkilökohtainen suhde tähän tuodaan selvästi ilmi.

Oman lukunsa – ja myös tietyn lajin mukaisen kertomisen tapansa – ystävyydessä muodostaa Sarkian elämäkerta, jonka tekemisen Kyllikki Hiisku aloitti vuonna 1947 ja jonka Aune Hiisku vei sisarensa kuoltua, tämän pyynnöstä, loppuun. Teos on kiinnostava monessakin mielessä, eikä vähiten siksi, että se kertoo paitsi kohteestaan myös kirjoittajista itsestään. Se on, kuten elämäkerrat yleensä, jälkikäteen kirjoitettu kertomus, ja ystävyyskin siilautuu siinä aikakuilun takaa toisenlaisena, uudelleen nähtynä. Aune Hiisku kuvaa Sarkian – hienotunteisesti, mutta selvin sanoin – epäkäytännölliseksi, rahankäytön suhteen toivottomaksi, itsetuhoiseksi, ikuisesti sivulliseksi runoilijaksi, jonka pelasti elämän ankeudelta vain ”kauneuden unelma – runo”. Hän myös kirjoittaa, miten hän kuvitteli nuorempana ymmärtävänsä Sarkiaa kovinkin hyvin. Nyt, vuosikymmenten jälkeen, luettuaan uudelleen ”lapselliset” kirjeensä, hän tajuaa, miten paljon tämän sisäisestä minästä on jäänyt hänelle vieraaksi.

Ahmatti käenpoikanen ja peippo

Sarkian ja sisarten suhde muotoutui hoivaavaksi Sarkian sairastuttua keuhkotautiin. Tosin, kun oireet ilmaantuivat keväällä 1930, häntä hoivasivat yliopiston miesprofessoreita myöten monet muutkin, kuten alla olevasta kirjeestä käy ilmi. Voikin ajatella, että kyse on tuon ajan sivistyneistön toimintatavoista: yhteisön jäsenestä pidettiin huolta. Aune Hiisku (6.6.1930) kuvaa kirjeessä erälle ystävälleen käyntiä sairastuneen luona seuraavalla tavalla:

Tiedusteluretkeni oli kovin surullinen. Sarkia parka on saanut ankan verensyöksyn ja on sääliävä hirveässä köyhyydessään.

Hän on koko ympäristönsä hellyyden kohde. Kyllikki-sisareni vie meiltä korilla ruokaa. Professorit V. A. Koskenniemi ja Topi Kallio puuhaavat hänen puolestaan parantolapaikkaa Satalinnaan. Vieraatkin ihmiset kadulla kysyvät kuinka runoilija voi. Kukkia loputtomasti, hedelmiä, jopa lahjoja. Runoilija itse lekottelee vuoteessaan, milteipä lapsekkaana...

Vuosikymmeniä myöhemmin, *Anna*-lehden artikkelissa ”Asiat joista ei puhuttu. Kaarlo Sarkian ystävät kertovat nyt” (1972), Aune Hiisku luonnehtii hoivarooliaan käytännöllisin äänenpainoin, tyylilleen tyypillisesti pilke silmäkulmassa. Hänen mukaansa Sarkia tuli aina heille parantolasta paettuaan: ”Sisareni ja minä olimme ikään kuin alituisesti etsimässä hänelle huonetta.” Hän kertoo, miten hän yritti korottaa arvosanaansa suomen kielessä päästäkseen pois Isostakyröstä, missä hän oli opettajana, mutta lukuihin ei tahtonut jäädä aikaa, kun ehtimiseen piti hakea asuntoa runoilijalle. Toisinaan Sarkia saatiin itsekin asialle mutta useimmiten hän, kertoo toimittaja, ”suurena herkkusuuna odotteli Kyllikki Hiiskun siankotletin tai Aune Hiiskun uunilahnan valmistumista ja antoi ystäviensä juosta kaupungilla.”

Ruokaa, lahjoja, rahaa, asunnon etsintää, asioiden hoitoa. Sisarten tuki Sarkialle on käytännöllistä ja ilmeisen tarpeen. Sarkia tuntuu solahtaneen hoivattavan rooliin helposti, sairauden alkuaikoina jopa nautiskellen. Ollessaan hoidettavana Satalinnan parantolassa Sarkia kirjoitti Kyllikki Hiiskulle kirjeen, jossa hän kiittelee ihania Turun päiviä. Jälleen puheena on ruoka: ”Oli liikkuttavaa se ystävän uhrautuvaisuus, joka sai Sinut joka aamupäivä kantamaan minulle ruokaa kuin peipponen ahmatille käenpoikalle.” (Kaarlo Sarkian kirje Kyllikki Hiiskulle 8.7.1930.)

Aune Hiiskun mukaan Sarkian kirjeet sisältävät selkeän, vastaanottajan sukupuoleen liittyvän rooliajan: nuoremmille kollegoille hän kirjoittaa filosofisia selityksiä, naisille valittaa käytännöllisiä ja sielullisia vaikeuksiaan. ”Tuskin koskaan iloista kirjettä!”, Hiisku tiivistää elämäkerrassa. Tämä tarjoaa hyvän esimerkin kirjeiden dialogisuudesta, mihin Maarit Leskelä-Kärki on kiinnittänyt huomioita kirjailija Helmi Krohnin ja säveltäjä Erkki Melartinin kirjeystävyyttä tutkiessaan: omaa minää kerrotaan erilaiseksi suhteessa vastaanottajaan. Naisille Sarkia esitti hauraan ja heikon puolensa – roolitti itsensä avun tarpeessa olevaksi ja hoivattavaksi. Apua hän myös sai naisilta, paitsi Hiiskun sisarilta myös esimerkiksi Ingrid ja Sylvia Sinisalolta, sisaria hekin, joiden luona Sysmässä Sarkia omien sanojensa mukaan sai ”paikan, missä kuolla”.

Kirjeissä ilmenevä hoiva-asetelma Hiiskujen ja Sarkian välillä on kovin tutunoloinen. Sarkia on kärsivä, tunnettu runoilija, sisaret hoitavat. Sarkiasta tulee runoilija kuten Helka Hiiskustakin, mutta vain ensin mainittu muistetaan tänä päivänä. Kyllikki ja Aune Hiisku tekevät elämäkerran, Sarkia on kohteena. Sarkia on keskellä, sisaret hänen taustallaan tai rinnallaan. Asetelma sisarten ja Koskenniemen suhteessa oli pitkälti sama: sisarille tuntui tarjoutuvan pikemmin sivu- kuin päärooleja ajan kirjallisella näyttämöllä.

Hiiskujen hoivaava suhde Sarkiaan – tai oppilassuhde runoilija-professori Koskenniemeen – ei tarkoita sitä, että sisaret olisivat olleet tahdottomia muusia näiden suuriksi runoilijoiksi kohotettujen miesten rinnalla. He olivat itsenäisiä, oppineita ja ammasteissa toimivia naisia, aktiivisia naistoimijoita, joiden kautta avautuu näköaloja niin naiskirjailijuuden historialliseen muotou-

tumiseen kuin ajan kirjallisuuspolitiikkaankin. Kirjallisella kentällä toimimisella oli ehtonsa, ja Hiiskut ottivat sieltä paikkansa kirjallisuuden ja kirjoittamisen monitoiminaisina, Tyyni Tuuliota lainaten kirjallisina sekatyöläisinä.

Kirjoitukseni on välähdys Sarkian ja sisarten ystävyYTEEN, yksi mahdollinen kertomus siitä. Tässä kohtaa kertomusta(ni) olen nyt, näine tietoineni ja arkistokäynteineni. Sisarten ja Sarkian ystävyYdessä kirjallisuusharrastus ja ruoanlaitto, henkinen ja ruumiillinen, tuntuvat kietoutuvan erottamattomasti ja samanaikaisesti toisiinsa: siinä oli sijansa paitsi runoudella myös uunilahnalla ja siankotletilla. Jatkossa, aineiston lukemisen myötä, ystävyys varmasti väriTty uusin sävyin, muuntuu ja täsmentyy. Odotan uteliaana myös sitä, mitä sisarten kirjeet ja heidän päiväkirjansa kertovat kirjoittavien naisten elämästä, haaveista, arkipäivästä – ja heidän keskinäisestä ystävyYdestään.

Lämmin kiitos Ulla-Maija Juutila-Purokoskelle, Siru Kainulaiselle, Päivi Lappalaiselle ja Jasmine Westerlundille artikkelini kommentinnista.

Alkuperäisaineisto

Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjallisuusarkiston kokoelma, Aune, Helka ja Kyllikki Hiiskun arkisto, arkistoluettelo <http://personal.inet.fi/koti/koskenniemenseura/hiiskut.html>

Kirjallisuus

Alhoniemi, Pirkko 1985, V. A. Koskenniemi – kirjallisen piirinsä primus motor. Teoksessa *Kurkiauran varjo. Esseitä V. A. Koskenniemestä*. Toim. Touko Siltala. WSOY, Helsinki & Porvoo & Juva 1985.

Björkenheim, Magnus, *Kaarlo Sarkia*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo & Helsinki 1952.

Hapuli, Ritva, *Ulkomailla. Maailmansotien välinen maailma suomalaisnaisten silmin*. SKS, Helsinki 2003.

Hiisku, Aune, *Kaarlo Sarkia. Uneksija ja kilvoittelija*. WSOY, Porvoo & Helsinki 1972.

Hiisku, Kyllikki, V. A. Koskenniemen kirjallinen piiri. *Hopeapeili* 9/1962.

Leskelä-Kärki, Maarit, *Kirjoittaen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*. SKS, Helsinki 2006.

Leskelä-Kärki, Maarit, Kirjeet ja kerrotuksi tulemisen kaipuu. Kirjailija Helmi Krohnin ja säveltäjä Erkki Melartinin kirjeystävyys, 1906–1936. Teoksessa *Kirjeet ja historian tutkimus*. Toim. Maarit Leskelä-Kärki & Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen. SKS, Helsinki 2011.

Myllymäki, Hertta, Asiat joista ei puhuttu. Kaarlo Sarkian ystävät kertovat nyt. *Anna* 20/1972.

Kuka olet?

Olen Kati Launis, lietolainen kirjallisuudentutkija

Mitä teet?

Tutkin työkseni Suomen kirjallisuutta.

Mistä tunnet Ritvan?

Tunnen Ritvan erityisesti lukupiiristä, joka pyöri 2000-luvun alkuvuosina.

Mitä haluaisit sanoa Ritvalle hänen juhlapäivänään?

Haluaisin sanoa, että olet upea ja taitava ihminen; hienoa, että olen saanut sinuun tutustua.

Vakoilija ystävyys talossa

Päivi Almgren

Amerikkalais-ranskalainen kirjailija Anaïs Nin (1903–1977) tunnetaan parhaiten päiväkirjoistaan, joiden julkaisemisen myötä 1960-luvun lopussa kriitikot heräsivät huomioimaan myös hänen muuta kirjallista tuotantoaan, eritoten viisiosaista romaanisarjaa *Cities of the Interior*. Nin tunnettiin pitkään vain miespuolisten kirjailijoiden ja -taiteilijoiden, kuten Henry Millerin, Lawrence Durrellin ja Antonin Artaudin ystävänä ja muusana, mutta nykyään hänet lasketaan kuuluvaksi amerikkalaista modernia kirjallisuutta uudistaneiden kirjailijoiden joukkoon.

Päiväkirjojen julkaisun myötä Ninistä tuli yksi naisliikkeen uuden aallon vaikuttavia hahmoja ja ahkera puhuja, joka kiersi yliopistojen kampuksia ja keräsi tuhatpäisiä kuulijakuntia. Päiväkirjat antoivat niiden tuhansille lukijoille vahvistusta poiketa tavanomaisesta ja tehdä erilaisia elämänvalintoja. Feministinen naisliike suhtautui Niniin ristiriitaisesti. Häntä vähäteltiin hänen feminiinistä naisellisuutta korostavan tyyliensä ja sovinisteiksi leimattujen kirjailijoiden, kuten Henry Millerin puolustamisen

vuoksi, mutta toisaalta tunnustettiin hänen merkityksensä naisen itseilmaisun, luovuuden ja seksuaalisen itsemääräämisoikeuden kuvaajana.

*I have accepted a self which is unlimited.
What I imagine is as true as what is.*

Nin aloitti päiväkirjansa vuonna 1914 laivamatkalla Kuubasta Amerikkaan, kirjeenä perheen hylänneelle isälleen. Itsetutkiskeluun taipuvaiselle ujoille tytölle päiväkirjoista muodostui elämänmittainen turvapaikka, ainoa ystävä. Muutettuaan avioitumisensa myötä Pariisiin vuonna 1923 Nin koki päässeensä omaan henkiinseen maisemaansa. Pariisi antoi puitteet itsetutkiskelulle ja kirjallisen uran alulle. Sosiaalisen piirin laajetessa päiväkirja ei enää ollut Ninin ainoa uskottu, vaan se muuttui luonteeltaan intensiiviseksi itseanalyysiksi ja kirjallisen ilmaisun harjoituskirjaksi. Esikuviansa Proustin ja Rimbauldin tavoin myös Nin halusi ylittää kirjoittamisessaan rationaalisen mielen luomat kaavat ja jäähmydet. Pariisi sai Ninin hylkäämään katolisuuden, Jumalan ja psykoanalyysin, mutta ideaaliminäänsä hän jäljitti läpi koko tuotantonsa. Alusta lähtien elämä ja päiväkirja kietoutuivat yhteen. Eletty ja koettu muuttui todeksi vasta kun se oli kirjattu päiväkirjaan. Nin loi elämästään ja itsestään jatkuvassa muutoksessa olevaa fiktiota. Päiväkirjojen omaelämäkerrallista minää voi lukea yhtä fiktiivisenä luomuksena kuin romaanien monia naisia. Heitä puolestaan on lopulta mahdoton erottaa päiväkirjojen fiktiiviseksi editoidusta minästä. Päiväkirjojen Anaïs on romaanien Stella, Sabina tai Djuna, joita kuvataan sivumäärin päiväkirjoista lainatuilla teksteillä. Lukijassa tämä herättää halun paljastaa karkuun

livahtavan naisen salaisuudet lukemalla tekstejä yhä uudelleen ja uudelleen.

Nin ei hakenut pelkästään minänsä peilikuvaa, vaan pyrki sen lisäksi kaivaa kuvajaisensa alla uinuvat, joskus jopa epämiellyttävät ja uhkaavat minuutensa. Kuva rikkaasta ja moniulotteisesta minuuksien mosaiikista kulkee läpi yhä uudelleen kirjoitettujen tekstien. Ninin usko siihen, että on mahdollista olla tyytymättä vain yhteen elämään todentuu myös uudelleen kirjoittamalla. Kun kerran koetusta elämyksestä syntyy alati uusia versiota, myös eletty elämä muuttuu moneksi. Elämä on teos siinä missä teokset ovat elämää.

Niniä on monesti syytetty epärehellisyydestä ja valheista. Toki hänen monta vuosikymmentä jatkunut elämänsä kahden aviomiehen kanssa ja lukuisat muut salatut rakkaussuhteensa voivat tuntua vahvistavan tätä kuvaa. Ninille hänen monet roolinsa eivät kuitenkaan olleet valheita vaan elämää. Rooleihin pukeutuminen ja niiden vaihto kävi yhtä luontevasti kuin dramaattisten asujenkin. Ystävilleen hän ei ollut valehtelija, vaan nainen joka toteutti omaa elämänjanoista filosofiaansa. Totuus oli liian yksinkertaista kertoakseen mitään monisärmäisestä minuudesta.

Each friend represents a world in us, a world not born until they arrive, and it is only by this meeting that a new world is born.

Jos päiväkirja paljasti yhä uusia puolia omasta itsestä, Ninille jokainen uusi ystävä avasi ikkunoita uusiin maailmoihin. Vaikka erilaisuus kiehtoikin, oli ystävässä oltava samankaltainen elämänälän, uteliaisuuden ja luovuuden kipinä kuin itsessäkin. Hän uskoi, ettei kirjailijan ollut mahdollista antaa itseään kokonaan

edes läheisimpiin ystävyysuhteisiin. Kirjailija oli samanaikaisesti mies ja nainen, aina sukupuolensa ylittävä olento, joka elää lopulta vain kirjoittamiselleen ja on perimmiltään yksin. Nin ystävyystiikin usein hänen kirjoittamisestaan kiinnostuneiden ihmisten kanssa, liian henkilökohtainen lähestyminen tuntui ahdistavalta. Veljensä mukaan Nin ei halunnut että häntä tunnettaisiin liian hyvin. Hän ei halunnut jähmettyä ystäviensä silmissä muuttumatomaksi kuvaksi itsestään, vaan osa hänestä pysyi aina ystävältä piilossa. Aikalaisten kertoman mukaan Ninillä tuntui silti olleen ilmiömäinen kyky luoda välitön kahdenkeskeisyyden tuntu ohimeneviinkin tapaamisiin. Mutta etteivät ystävät ja eletty elämä muuttuisi vain kirjoitukseksi, oli uskallettava välillä heittäytyä ystävyyden ja rakkauden aallokoihin ja toivoa, että kirjoittavan minän vene saapuu ajoissa pelastamaan tunteiden aallokoista.

Pariisin vuosien tärkeimmäksi suhteeksi nousi ystävyys- ja rakkaussuhde Henry Milleriin. Muidenkin miespuolisten ystäviensä kanssa Nin liukui vähitellen aina hoivaajan ja huolenpitäjän rooliin. Hän muuttui rakastajattaresta muusaksi, äitihahmoksi ja kotiapulaiseksi, joka otti kantaakseen arjen askareet, jotta taiteilijat saivat keskittyä luomistyöhönsä. ”Lapsia! Luoja paratkoon, huudahtaa Henry Miller, Anaïs piti ystäviään, minut mukaan lukien, lapsinaan, aivan kuin emme olisi selvinneet hengissä ilman hänen huolenpitoaan.” Ninin oman kirjoittavan ja luovan minän vahvistuessa heikkeni houkutus ryhtyä muusan rooliin. Perinteisestä naiskuvasta vapautuminen vapautti tarpeesta miellyttää ystäviään oman elämänsä kustannuksella. Itsetuntemuksen kasvaessa kasvoi myös ystäväpiiri.

I have a feeling that I want to be you.

Henry Millerin vaimo June oli nuorelle Anaïs Ninille peilikuva siitä seksuaalisesti vapautuneesta, vaarallisesta ja salaperäisestä naisesta, joksi hän tahtoi tulla. Nin kirjoittaa keksineensä Junen ennemmin kuin löytäneensä ystävän.”Minä uneksin sinut, minä halusin että sinä olet olemassa. Sinä olet se nainen, joka minä haluan olla. Minä näen sinussa sen osan, joka minussa on sinua.” Jos Henry Miller oli auttanut Niniä tunnistamaan kirjalliset ambitionsa, June auttoi häntä vapautumaan katolisesta kotikasvatuksesta ja eroottisesta ujoudestaan. Anaïs’n ja Junen suhde oli viettelyn ja valheiden piirileikkiä, jonka pyörteissä Nin sai vaihtaa entisen minänsä uusiin, houkuttelevimpiin.”June ja minä olemme maksaneet sieluillamme sen, että voimme ottaa fantasiamme vakavasti, elää elämän teatterina, rakastaa pukuja ja minuuden vaihdoksia, kantaa naamioita ja valepukuja. Mutta minä tiedän aina mikä on todellista. Tietääkö June?”

Naisten välinen ystävyys näyttäytyy päiväkirjoissa minuuksien vaihtokauppana. Junen ailahtelevuus ja häikäilemättömyys rakkausseikkailuissaan kiehtoi Niniä, joka yritti löytää Junen kutomien valheiden labyrinteistä johtolankoja tämän todelliseen minään. *Vakoilija rakkauden talossa* -romaanin päähenkilö Sabina on syntyisin näiltä päiväkirjojen sivuilta. Kuten molemmat esikuvansa, Sabina kuorii itsestään kerroksittain esitettyjä rooleja, mutta lopullista minän ydintä ei löydy. On vain minuuksien jatkuva liike, jonka alta lopulta paljastuu vain poissaolo. Kun kaikki naamiot oli riisuttu, kolmiodraama päättyi Henry Millerin ja Ninin rakkaussuhteen lujittumiseen. June Miller palasi Amerikkaan eivätkä naiset enää tavanneet toisiaan.

Huolimatta maineestaan miestaiteilijoiden ystävänä ja muusana, Nin solmi monia pitkäaikaisia ystävyksiä naisten kanssa. Hän ei tehnyt eroa miespuolisten ja naispuolisten ystävyksien välillä, vaikka vanhemmiten totesikin vain hyvin herkkien miesten pystyvät samankaltaiseen syvään läheisyyteen kuin naisten.

Taidemaalari prinsessa Natasha Troubetskoi, jonka mallina Anaïs usein istui, oli uskottu ystävä Ninin Pariisin vuosien rakauselämän pulmissa. Troubetskoin ateljee toimi Ninin ja Milleirin salaisen kirjeenvaihdon postikonttorina. Pariisin vuodet loivat yllättäviäkin pohjia tuleville ystävyyksille. Kuvataiteilija Adele Aldridge oli 17-vuotias kuullessaan ensimmäisen kerran Ninistä tulevalta anopiltaan, joka oli tuntenut Anaïs'n 30-luvun Pariisissa. Naisten viimein tavatessa Aldridge vaikutti Ninin avuliaisuudesta ja syvällisestä kiinnostuksesta hänen töitään kohtaan. Myös muiden aloittelevien taiteilijoiden muistoissa Nin oli niin taloudellisesti, tunteellisesti kuin henkisestikin antelias ihminen ystävilleen. Aldridge tiivistää hyvin Ninin monikasvoisuuden ja salaperäisyyden toteamalla, että tulee aina rakastamaan Anaïs'ta, kuka tämä sitten lopulta olikaan.

Kuten niin monet taiteilijat ja kirjailijat, myös Nin muutti sodan jaloista New Yorkiin vuonna 1939. Siellä hän ystävystyi *Gotham Book Mart* -kirjakaupan perustajan Frances Steloffin kanssa. Samoin kuin Sylvia Beachin *Shakespeare ja kumppanit* -kirjakauppa Pariisissa, Gotham Book Mart oli avantgarden ja valtavirran ulkopuolisten kirjallisten piirien keskus, jossa myös Ninin teosten julkistamistilaisuudet pidettiin. Steloff auttoi Niniä hankkimaan oman painokoneen, kun kaupalliset kustantamot eivät yrityksistä huolimatta julkaisseet hänen tuotantoaan.

Molemmipuolinen ystävyys, yhteistyö ja avunanto jatkui yli kolmen vuosikymmenen.

Toinen pitkäaikainen ystävä oli rikas perijätär Caresse Crosby, jonka omaisuuteen Pariisin vuodet olivat tehneet pienen loven hänen julkaistuaan mm. Kay Boylea, James Joycea ja D.H.Lawrencea. Crosbyn kautta Nin tutustui laajaan joukkoon taiteilijoita ja runoilijoita, jotka myös nauttivat Hampton Manor -kartanon vieraanvaraisuudesta. Naisten ystävyys jatkui aina Crosbyn kuolemaan saakka vuonna 1970.

Ystävyyttä runoilija Daisy Aldanin kanssa sävytti pitkään jatkunut kirjallinen yhteistyö. Naiset toimittivat yhdessä *Two Cities* -runouden aikakauslehteä ja kirjoittivat esipuheita toistensa teoksiin. Aldan myös käänsi Ninin romaanisarjaa ranskaksi.

Naispuolisia ystäviään Nin ei ryhtynyt hoivaamaan. Hän ei kokenut luovia naisia kilpailijoikseen, vaan innoituksen lähteiksi ja esikuviksi, joiden kanssa voi pyrkiä ystäväystymään. Yritykset eivät aina johtaneet tulokseen. Djuna Barnes, jonka *Yö metsä*-romaanin teki Niniin suuren vaikutuksen, ei koskaan vastannut ihaileviin yhteydenottoihin. Pettymys jätti Niniin niin pysyvän mielipahan jäljen, että hän pyrki vastaamaan jokaiseen kuuluisuutensa myötä tulvivaan kirjeeseen, jopa oman kirjoittamisensa kustannuksella.

The personal, if it is deep enough, becomes universal, mythical, symbolic

Ninin romaanien ja päiväkirjojen naiset yrittävät ystäväystyä itsensä kanssa ja sovittaa moninaiset ristiriitaiset roolinsa sopuiksi minuudeksi. Julkaisemalla oman itsetutkiskelunsa ja kil-

voittelunsa Nin koki ystäväpiirinsä laajenevan tuhansilla. Kirjeet lukijoilta olivat kuin viestejä läheisiltä ystäviltä; luottamuksellisia tunnustuksia, henkilökohtaisia avautumisia tai avunpyyntöjä ja neuvojen kyselyä. Nin iloitsi suuresti luottamuksesta, jota hän lukijoissa herätti ja koki vihdoinkin saavuttaneensa kirjoittamisellaan aina tavoittelemansa yhteyden maailman kanssa. Eritoten nuoret opiskelijat pitivät häntä esikuvana vapautuneesta ja luovasta naisesta, joka antoi heille uskallusta elää omannäköistään elämää. Kiihkeimmät seuraajat tuntuivat pitävän Ninin lähes pyhänä naisena ja maagikkona.

Nin oli monelle esikuva omaan kirjalliseen ilmaisuunsa järkkymättä uskovasta kirjailijasta, joka jatkoi kirjoittamista kustantamojen välinpitämättömyydestä huolimatta. Monet kirjallisuudentutkijat, jotka sittemmin ystäväystyivät Ninin kanssa, ovat todenneet hänen tuotantoonsa tutustumisen muuttaneen heidän suhtautumista elämäkertoihin ja jopa kirjallisuudentutkimukseen. Sharon Spencer, Anna Balakian, Bettina Knapp ja Susanne Nanbaltian ovat rakentaneet Ninin mainetta omaleimaisena modernistisena kirjailijana, joka jo ennen Virginia Woolfia oli löytänyt nais erityisen tavan kirjoittaa. Kun Ninille kaiken kirjoittamisen lähtökohtana oli itsensä tutkiskelu ja oman elämänsä ainesten käyttäminen materiaalina, heitä tarvittiin myös puolustamaan hänen tuotantoaan narsismisyytöksiä vastaan. ”Lies are the truth of fiction”, tiivistää Sharon Spencer.

Vaikka Nin ei osallistunut 70-luvun naisten tiedostamisryhmiin, lyhyeksi jäänyt mutta sitäkin intensiivisempi ystävyys kirjallisuudentutkija Valerie Harmsin kanssa sai alkunsa hänen kuultuaan Ninistä omassa ryhmässään. Harms kuului Ninin kirjallisten ystävien laajaan piiriin, joka järjesti viikonloppuseminaa-

reja ja kirjallisia iltoja sekä tuki uusien kirjailijoiden julkituloa. Nin luki käsikirjoituksia, rohkaisi ja auttoi lukemattomia nuoria kirjailijoita ja muita taiteilijoita. Kannustava henki elää edelleen Anna Balakianin perustaman Anaïs Ninin nimeä kantavan stipendissätiön kautta. Ninin vaikutusta elämäänsä Harms on kuvannut toteamalla, että kuolema voi päättää elämän, mutta ei ystävyyttä. Anaïs'ta voi tavata edelleen unissa ja hänen äänensä käy yhä dialogia Harmsin oman kirjoittamisen kanssa.

Nin vaali yksityisyyttään kaiken julkisen puhumisen ja päiväkirjojensa intiimien paljastusten takana. Tuntuu, että hän varjeli sitä yhtä suurella taiteellisella intohimolla kuin mitä käytti ystävyyden rakentamiseen. Nin oli mestari jättämään pois asioita ja antamaan ihmisille juuri sen kuvan itsestään, mitä ihmiset halusivat saada. Ystävien kertomuksia lukiessa tulee mieleen, että tuntuu olleen monta Anaïs'ta, yksi aina kullekin ystävälle.

..like a kaleidoscope, where the pieces remain the same but the images change.

Patricia Meyer Spacksin mukaan uudelleen lukemisen kautta kohtaa, paitsi aikaisempien lukukokemusten muistot, myös entiset lukevat minänsä. Kirjat ja lukukokemukset sitovat yhteen ajan myötä hajalleen jakautuneet identiteetin palaset. Uudelleen luetut kirjat mittaavat identiteettimme muutoksia ja ajan kulumista, sekä näiden kahden välistä suhdetta. Uudelleen lukemisen kokemukseen lisäjännitystä tuovat muistin salaperäiset mekanismit, jotka tekevät siitä aina ennalta ennustamattoman kokemuksen. Jos Meyer Spacksin mukaan uudelleen lukeminen auttaa lukijaa luomaan käsitystä (tai illuusiota) omasta pysyvästä minuudestaan,

Nin pyrki samaan kirjoittamalla. Nin luki ja muokkasi omia päiväkirjojaan yhä uudelleen, kokosi kuvaa itsestään ja elämästään, jonka kaleidoskoopin kuviot ja värit asettuivat jokaisella kerralla aina hieman eri järjestykseen. Saako onnekas lukija siis kaksinkertaisen selvyuden omasta itsestään palatessaan yhä uudestaan Ninin tekstien pariin? Uudelleen kirjoittaminen oli Anaïs Ninille jatkuvaa, elämänmittaista itsensä kanssa ystäväystymistä. Hänen teksteihinsä kerta toisensa jälkeen palaava lukija saa elinikäisen ystävän, samanlaisen kuin Anaïs Ninilläkin oli:

Vielä kerran kiitos kun ajattelit minua. Mikä onni omistaa ystävä jonka voin yhä uudestaan kohdata hänen kirjoissaan, vaikka aika, välimatka ja erisuuntainen elämä meidät erottaakin!

Kirjallisuus

Bair, Deirdre, *Anaïs Nin: A Biography*. Bloomsbury, London 1995.

Balakian, Anna, *Anaïs Nin, the Poet*. Teoksessa *Anaïs Nin: Literary perspectives*. Toimittanut Suzanne Nalbantian. St. Martins's Press, New York 1997.

Conversations with Anaïs Nin. Toimittanut Wendy M. DuBow. University Press of Mississippi, Jackson 1994.

The Durrell-Miller Letters, 1935-1980. Toimittanut Ian S. MacNiven. New Directions, New York 1988.

Nin, Anaïs, *A Spy in the House of Love*. Penguin Books, Harmondsworth 1954/1973.

- *Vakoilija rakkauden talossa*. Suomentanut Pentti Saarikoski. Otava, Helsinki 1954/1974.

- *The Journals of Anaïs Nin: Volume One 1931-1934*. Quartet Books, London 1966/1973.

- *Päiväkirja 1931-1934*. Suomentanut Raija Mattila. Otava, Helsinki 1966/1977.

- Päiväkirja 1966–1974. Suomentanut Raija Mattila. Otava, Helsinki 1980/1989.

Meyer Spacks, Patricia, *On Rereading*. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge 2011.

Riley Fitch, Noël, *Anais: The Erotic Life of Anaïs Nin*. Abacus, London 1993/1996.

Zinnes, Harriet, *Art, the Dream, the Self*. Teoksessa *Anaïs Nin: Literary perspectives*. Toimittanut Suzanne Nalbantian. St. Martins's Press, New York 1997.

Memories. Personal Recollections of Anaïs Nin <http://www.anaisnin.com/memories/index.html> (viitattu 12.9.2012)

Kuka olet?

Päivi Almgren

Mitä teet?

Hoidan sivistystoimentarkastajan hommia Varsinais-Suomen elinkeino-, liikenne- ja ympäristökeskuksessa

Mistä tunnet Ritvan?

Pitkään toisiamme sivunneina tapasimme vihdoinkin kasvokkain dekkariseminaarissa Turussa

Mitä haluaisit sanoa Ritvalle hänen juhlapäivänään?

Sinulla on vielä koko maailma aikaa!

IV Fiktiivisiä ystävyyksiä

Ystävyys varhaisissa tyttökirjoissa

Päivi Lappalainen

Käsityksin laskivat tytöt loivaa alamäkeä. He melkein juoksivat tai paremminkin liitelivät kuin kevään keijukaiset. [...] Eeva Aarnio painoi poskensa toverinsa tummaan ohimoon, likisti häntä vyötäisistä ja kuiskasi: ”Ah, kuin on ihanaa elää!”

(Immi Hellén, *Eeva Aarnio*, 1901)

Yksi lasten- ja nuortenkirjojen keskeisimpiä teemoja on – ehkäpä ruokaan liittyvän tematiikan ohella – ystävyys. Tyttökirjoissa tämä merkitsee useimmiten sitä, että päähenkilöllä on jokin sydänystävä, kaikkia muita tovereita rakkaampi paras kaveri. Yhtäältä tämä ystävyyspari voidaan tulkita yhden ja saman hahmon eri puoliksi, toisaalta kyse on kahdesta hyvinkin erilaisesta ja toisiaan täydentävistä hahmoista. Edellä siteeratussa Hellénin teoksessa tämä ystävysten erilaisuus kuvataan lajin konventioiden mukaisesti jo ulkoisen olemuksen vastakkaisuudella:

molemmilla tytöillä on pitkät palmikot, mutta toisella tummat, toisella vaaleat.

Tyttökirja alkoi saada lajina ilmaa siipiensä alle 1800-luvun puolimaissa, ensin useimmiten kotielämän kuvauksina. Jäljitettäessä ystäväparin ilmenemistä varhaisissa tyttökirjoissa niin meillä kuin maailmalla sitä kuitenkin löytää harvoin teoksista, jotka keskittyvät perhepiiriin. Esimerkiksi englantilaisen, suuren suosion saavuttaneen Elizabeth Missing Sewellin *Amy Herbert* -romaanissa (1844) päähenkilöllä ei ole erillistä tyttöystävää, vaan lähipiiriin kuuluvien turhamaisten tyttöserkkujen tehtävänä on toimia opetuksen välineenä: Amy kadehtii heidän kauniita vaatteitaan ja tavaroitaan, mutta onnistuu vähitellen voittamaan kateutensa ja saapa ohjattua serkkunsakin itsehillinnän ja nöyryyden tielle. Amerikkalaisen Susan Warnerin *The Wide, Wide World* (1850) on puolestaan eräänlainen orpotyttötarina. Vaikka Ellen Montgomeryn vanhemmat ovatkin teoksen alussa elossa, he matkustavat ulkomaille ja tyttö lähetetään isän sisarpuolen maatilalle. Ellen ystävystyy arkkityyppisen enkelimäisen, nuorena kuolevan Alice Humphreysin kanssa, mutta Alice on Elleniä vanhempi ja pareminkin eräänlainen äidin korvike ja roolimalli kuin sydänystävä. Warnerin teos osoittaa kuitenkin, että nimenomaan kodista irtautuminen mahdollistaa ystäväparin muodostumisen.

Sewellin aikalaisen, niin ikään englantilaisen Charlotte Youngin *The Daisy Chain* -teos (1856) kuvaa tohtori Mayn yksitoistapäistä lapsikatrasta viiden vuoden ajan. Päähenkilöksi kohoaa äkkipikainen mutta hyväsydäminen lukutoukka Ethel, jolla ei ole erillistä parasta ystävää. Hänen kriittisesti kuvattuna vastinparinaan toimii perheen sisällä Flora-sisar. Aivan vastaavasti Marchin perheen tytöillä ei amerikkalaisen Louisa May Alcottin *Little*

Women -romaanissa (1868, suom. *Pikku naisia*, 1916) ole omia erillisiä tyttökavereita, vaan Meg, Jo, Beth ja Amy ovat toistensa parhaita ystäviä ja muodostavat erilaisia vastinpareja. Tämä perhekeskeisyys on leimallista nimenomaan pohjoisamerikkalaiselle klassiselle tyttökirjallisuudelle, ja se jatkui muun muassa Susan Coolidgen romaanissa *What Katy Did* (1972, suom. *Katyn toimet*, 1933), joka muistuttaa Youngen teosta siinä mielessä, että myös Carrin perheen isä on lääkäri, joskin sisarusparveen kuuluu vain kuusi lasta. Katy on lapsista vanhin ja hänen vastinparinaan toimii Clover-sisko.

Jos kotia voidaan pitää pohjoisamerikkalaisten tyttökirjojen päähenkilöiden kasvuympäristönä, niin Britanniassa alkoivat kukoistaa etenkin 1900-luvun alkupuolella sisäoppilaitoksiin sijoittuvat koululaisromaanit. Coolidgen Katy-sarjan toinen teos, *Katy at School* (1873, suom. *Katy koulussa*, 1914) on poikkeus tästä säännöstä. Siinä Katy ja Clover lähetetään tyttöpensionaattiin kauas pois kotoa ja he saavat monia uusia tuttavvia. Tärkein näistä on kekseliäs ja vallaton Rose Red, jota etenkin Clover katsoo ylöspäin. Rose ei toimi kummallekaan tytölle sittemmin niin yleisenä parhaana ystävänä, jolle kerrottaisiin intiimeimmätkin salaisuudet, mutta Coolidgen teos ilmentää jo aiemmin mainittua seikkaa, että kodista irtaantuminen tarjoaa perustan sisarrakauden ulkopuolisen ystävyyden ja myös ystäväparin kuvaukselle. Tällöin koulumaailma on merkittävä miljöö. Kun Katy joutuu syyttömänä rangaistuksi toisen tytön teosta, niin romaani rakentaa tyttökirjoille ominaisen parhaan ystävän vastahahmon: kadehtijan ja pahanilkisen tytön. Klassinen brittiläinen sisäoppilaitoskuvaus on puolestaan Frances Burnnettin *Sara Crew* (1888, *Pikku prinsessa*, 1912), jossa päähenkilö joutuu rikkaan ja

hemmotellun koululaisen asemastaan ylenkatsotuksi palvelijaksi, ja köyhtymisen jälkeen Saran ainoita ystäviä ovat entinen luokkatoveri Ermengarde sekä palvelustyttö Becky. Englantilaista luokkayhteiskuntaa kuvannee se, ettei alaluokasta lähtöisin oleva Becky kuitenkaan voi olla Saran todellinen paras ystävä.

Orpous merkitsee useimmiten täydellistä omasta kodista ja perhepiiristä irtautumista ja sitä kautta ulkopuolisen ystävyyskorostumista, mihin jo edellä mainittu Warnerin teos viittaa. L.M. Mongomeryn *Anne of Green Gables* (1907, suom. *Annan nuoruusvuodet*, 1920) lienee klassisista orpotyttötarinoina klassisin ja on samalla Anna Shirleyn ja Diana Barryn ystävyyskuvauksessaan ystäväparitarina *par excellence*. Romaanissa tulevat esille usein toistuvat olemukseen ja luonteeseen liittyvät vastakohtaisuudet: siinä missä Anna inhoaa punaista tukkaansa, on Dianalla kadehdittavan tummat hiukset, Annan mielen leiskussa ja aiheuttaessa kammelluksia Diana on luonteeltaan vakaa ja tasainen, ja jos Anna on haaveellinen esteetikko ja mielikuvatusihminen, niin proosallisuuteen taipuvaisella Dianalla on puolestaan jalat tukevasti maan pinnalla. Olennaista on, että tyttöjen välinen sydänystävyys on syvää ja kestää läpi heidän elämänsä, vaikka avioliitot velvollisuuksineen ovat sittemmin omiaan väistämättä synnyttämään välimatkaa. Annan ja Dianan välinen syvä rakkaus on saanut tutkijat pohtimaan, onko tyttöjen välinen ystävyys luonteeltaan romanttista vai lesbistä. Annan useassa tilanteessa käyttämä aistillinen seurustelun kieli luo hänestä Dianan kosijan. Annallahen on sittemmin kirjasarjan jatko-osissa intensiivisiä ystävyys-suhteita myös Katherine Brooken ja Leslie Mooren kanssa.

Olen ottanut esille nämä klassiset tyttökirjat kahdesta syystä. Ensinnäkin niissä ilmenee ystävyyssuvausten edellytys: irtoaminen kodista joko orpouden tai koulumaailmaan siirtymisen vuoksi. Toiseksi ne ovat toimineet monella tavalla esikuvina suomalaisille tyttökirjoille aina 1800-luvulta lähtien. Suomessa toki tunnettiin myös muun muassa saksankielistä tyttökirjallisuutta, ja saksalaisia tyttökirjoja käännettiin 1800-luvulla runsaastikin ruotsiksi, jolloin niitä saatettiin lukea myös meillä. Ensimmäinen suomennos oli sveitsiläisen Johanna Spyrin *Heidi's Lehr- und Wanderjahre* -teoksesta (1880) ja se ilmestyi vuonna 1885 nimellä *Pikku Heidi. Kertomus Alpeilta*. Voimakkaimmat vaikutteet 1800- ja 1900-luvun alun tyttökirjailijat saivat kuitenkin anglosaksisesta maailmasta. Nähtävästi pohjoisamerikkalaisissa, sekä yhdysvaltalaisissa että kanadalaisissa, teoksissa ilmenevät arvot koettiin kansallista kulttuuriaan rakentavassa Suomessa läheisemmiksi kuin englantilaisen luokkayhteiskunnan arvot, sillä amerikkalaiset tyttökirjat ovat olleet meillä brittiläisiä suosituimpia käännösten kohteita jo 1800-luvun lopulta lähtien. Ensimmäinen suomennos oli Louisa M. Alcottin romaanista *An Old Fashioned Girl* (1870), joka sai ensin nimekseen *Nuorta väkeä* (1889), sittemmin nimeksi tuli *Tytöistä parhain* (1916).

Varhaiset suomalaiset tyttökirjat

Edellä mainittu anglosaksinen vaikutus näkyy jo ensimmäiseksi suomalaiseksi tyttökirjaksi mainitussa Toini Topeliuksen teoksessa, *I utvecklingstid* (1889, suom. *Kehitys-aikana*, 1890), sillä siinä mainitaan nimeltä Alcottin teokset *Unga kvinnor* ja *En*

krona bland flickor, jotka oli ruotsinnettu 1870-luvulla pian ilmestymisensä jälkeen. Ulkomaisten vaikutteiden ohella Topeliuksen romaani on paradigmaattinen muotoutuvan suomalaisen tyttökirjallisuuden kannalta mitä tulee teoksessa kuvattuun fyysiseen ja sosiaaliseen miljööseen. Teoksen tapahtumat sijoittuvat Helsinkiin, joka toimii myös myöhempien tyttökirjojen näyttämönä pikkukaupunkien ohella, vaikka välillä saatetaankin viettää kesää maalla. Päähenkilön Bella Palmfeltin koti on keskiluokkainen, mikä sekin on tyypillistä suomalaisille tyttökirjoille. Teoksissa on kyllä mukana maalaisia ja köyhemmistä kodeista peräisin olevia tyttöjä, mutta heille on useimmiten varattu päähenkilön parhaan ystävän osa kuten Topeliuksella: Bellan kouluun tulee maalta uusi tyttö, Hanna Rappe, joka on elänyt köyhissä oloissa äitinsä kanssa isän hylättyä vaimonsa ja lapsensa Hannan ollessa vain kuukauden ikäinen.

Huolimatta siitä, että Topelius kuvaa myös muita tyttökoululaisia, Bella ja Hanna saavat keskeisen osan. Läpi teoksen korostetaan ystävyysmerkitystä, ja Bellan äiti toteaa: ”En verklig vän är dyrbarare, än alla jordens skatter.” Hanna, joka on saanut kokea hylkäämisen tunteita jo pienenä ja jonka äiti oli aikoinaan menettänyt parhaan ystävättärensä, ei halua kiintyä Bellaan, koska pelkää tämän jättävän hänet: ”Jag *vill* icke ha någon vän, som binder mig mer än andra, ty vänskapen är en snara, som gör en ofri. Bättre att aldrig ha egt en vän, än att ha egt en och svikits!” Kun Bellan äiti on huolestunut Hannan vaikutuksesta tyttäreensä ja kun kateellinen Jenny soimaa kulkimikasta Hannaa siitä, että hän on saanut Bellankin muuttumaan tylyksi, tyttö päättää pitää välimatkaa ystäväänsä, ettei antaisi huonoja vaikutteita Bellalle. Irtiotto on tuskallista, mutta Hannan vihdoin pal-

jastaessa syyn kylmäkiskoisuuteensa lämmin ystävyys palautuu: ”Det var så ljuft att en stund få tro, att allt var som förr, och med en rörelse, omöjligt att hejda, tryckte hon Bella till sig och kysste gång på gång de skälmaktiga, älskade ögonen.”

Varhaisille tyttökirjoille on ominaista tyttöjen välisten tunteiden kuvauksen avoimuus. Topelius puhuu tyttöjen välisestä sokeasta uskollisuudesta ja rakkaudesta ja siitä, että luokkatoverit ovat rakastuneet Bellaan. Edellisessä esimerkissä Hanna suutelee Bellan silmiä, ja jo aiemmin eräs luokkatovereista on ihmetellyt, ettei ole nähnyt Bellan ja Hannan suutelevan, kun taas hänellä itsellään on tapana tuhkata suukkojaan. Vastaavanlaista avointa tunteellisuutta ja fyysistä läheisyyttä tapaa myös ensimmäisissä suomenkielisissä tyttökirjoissa. Hilja Haahden *Helvissä* (1900) päähenkilön parhaan ystävän Irjan kuvataan suutelevan tätä ja tytöt kulkevat käsi kädessä sekä syleilevät toisiaan. Myös Immi Hellénin *Eeva Aarniossa* (1901) tytöt hyväilevät toisiaan ja silitävät toistensa hiuksia. Yhtä intensiivistä tunteiden kuvausta ja ruumiillisia kosketuksia tai suudelmia ei tapaa enää tapaa myöhemmästä 1900-luvun alun suomalaisesta tyttökirjallisuudesta, vaikka tosin Eeva Norma suutelee äkillisesti sairastunutta ja vuoteeseen joutunutta ystävätärtään Herttaa Mary Marckin *Yhteiskoululaisia* -teoksessa (1921).

Topeliuksen teos osoittaa, että useimmiten ystävä saadaan koulun välityksellä, ja joskus se käy hyvinkin mutkattomasti. Hilja Haahden *Helvissä* Irja Lindin paras ystävä Elsa on muuttanut Kuopioon ja tyttö toteaa koulun alettua, ettei hänellä enää ole parasta ystävää. Opettajatar toivoo, että Irja saa maalta kaukunkiin muuttaneesta Helvistä hyvän ystävän ja istuttaa tytöt vierekkäin. Tyttö toteaa uudelle oppilaalle: ”Nyt minä en tiedä,

kenestä tulee paras ystäväni, mutta minä luulen, että rupean pitämään sinusta. Pidätkö sinä minusta? [...] Pidän [...] Sitte me olemmekin ystävät. Anna kätesi siitä!” Helvi on poikkeuksellisesti päähenkilö, joka on luokkatovereitaan köyhempi ja muuttaa maalta kaupunkiin. Tällaisten tulokkaiden, olivatpa he pää- tai sivuhenkilöitä, kuvataan tuntevansa itsensä kömpelöiksi uusien toveriensa seurassa, ja tällöin ystävän tehtävänä on totuttaa heidät uuteen ympäristöön sekä puolustaa heitä muiden pilkkaa vastaan. Näin käy Anni Ekille Hanna Frosterus-Segerstrålen *Hemvärld och skollif*-teoksessa (1902), joka jo nimessään ilmentää tyttökirjojen henkilöhahmojen elinpiiriä. Luokan uusi oppilas Emma Ström on köyhän mutta ahkeran tytön motiivin ruumiillistuma tehdessään lujasti töitä niin koulun kuin elantonsa eteen. Iltaisin hän auttaa kortteeripaikassa leipurinemäntää lastenhoidossa ja virkkaa pitsejä ansaitakseen rahaa.

Annilla on itse asiassa jo entuudestaan paras ystävä, naapurissa asuva kenraalintytär Rut Falkenberg, jonka hän on tuntenut lapsuudestaan asti. Tytöt muodostavat vastakkaisuudessaan konventionmukaisen ystäväparin: Anni on tunteen ja silmänräpäyksen ihminen, Rut tahdikkuuden ja järkevyyden. Anni johtaa yrityksiä ja Rut auttaa pysymään ne sopivissa rajoissa. Rut ihailee kaikkia Annin suunnitelmia ja osoittaa mitä epäitsekäintä ystävyyttä ja osanottoa, ja Anni puolestaan katsoo Rutin olevan täysin välttämätön ja tekee hänestä uskottunsa pienimmissäkin asioissa. Kuvaus sopisi miltei sellaisenaan L.M. Montgomeryn Annaan ja Dianaan, ja onpa Annilla Annan tavoin kirjallisia haaveitakin. Rinnastuksen tekee mielenkiintoiseksi se, että kanadalainen kirjailija julkaisi ensimmäisen Anna-kirjansa viisi vuotta myöhemmin kuin Frosterus-Segerstråle Annista kertovan teoksensa!

Emma ja Rut Annin ystävinä osoittavat, että aina ei välttämättä ole kyse vain yhdestä hyvästä ystävästä, vaan suosituilla tytöllä voi olla parikin ystävää, jotka täydentävät paitsi päähenkilön kuvaa myös toisiaan ja tuovat esille ystävyiden eri puolia. Maja Wasanderin (oik. Ester Hjelt) *I ton-åren* -teoksessa (1918) 13-vuotiaalla Brita Stenillä on kaksi ystävätyttöä: Rosetta Alén, iloinen huimapää, ja häntä tasaisempi Ellen Ross. Tyttöjen välillä voi esiintyä myös kilpailua parhaan ystävän paikasta: ”Ellen var Britas skugga, och Brita och Rosa hängde alltid ihop. Därför kallade klasskamraterna dem ’triumviratet’, men faktiskt rådde en ganska stark rivalitet mellan Ellen och Rosa, och bådas vänskap för Britta var till en början den enda föreningslänken mellan dem.” Itse asiassa myös Hellénin *Eeva Aarniossa* on kyse ”kolminaisliitosta” kuten teoksessa itsessään kutsutaan Eevan, Selman ja tämän veljen muodostamaa, toisiaan sisariksi ja veljiksi kutsumaa kolmikkoa, joka päättää uhrata itsensä korkeimman kauneuden palvelukseen.

Teoksissa ei yleensä kuvata ystävyiden säröytymistä, korkeintaan tyttöjen kasvu aikuiseksi ja suuntautuminen eri elämänalueille saa heidät etääntymään toisistaan. Parhaiden ystävyiden väliset suhteet esitetään yleensä niin ihanteellisina, ettei kateutta tai mustasukkaisuutta kuvata. Hilja Haahden *Helvi* on tässä suhteessa poikkeus. Helvin isä on kuollut tytön ollessa pieni ja äitikin kuolee, jolloin koulutoveri ja paras ystävä Irja tahtoo, että Helvi otetaan heille kasvattilapiseksi aivan samalla tavalla kuin hänen sukulaispoikansa Ensio on otettu. Näin tapahtuukin ja nuoret kasvavat yhdessä. Helviä ja Ensiota yhdistää voimakas uskonnollisuus, ja he kuuluvat kristilliseen yhdistykseen. Irja on puolestaan aluksi maallisempi, joskin hänkin liittyy ylioppilaaksi tultuaan

naisylioppilaiden raamattupiiriin. Irjan vanhemmat eivät ole kuitenkaan tyytyväisiä tytössä tapahtuneeseen muutokseen, jonka he laskevat Helvin syyksi, ja lähettävät tyttärensä Lausanneen. Lähetysaarnajaksi aikova Helvi rakastuu Ensioon ja haaveilee, että hän ja papiksi opiskeleva Ensio valmistuvat Herran viinitarhuriksi. Kun hänelle paljastuu, että Ensio rakastaakin Irjaa, Helvi tuntee kateutta: ”Silloin hän heittäytyi puun juurelle maahan ja itki, itki kuten se, jolta kesä kukkinensa on kadonnut. Irja, pöytäpaisteen lapsi, oli poiminut ne kaikki...” Teoksen hyveelliseen sanomaan kuuluu, että Helvi voittaa tunteensa, ja teoksen lopussa lähtiessään Englantiin valmistautumaan lähetyssaarnaajan tehtävään hän kokee ikään kuin itsekin lähtevänsä hääretkelle Kristuksen morsiamena.

Ensimmäisiä suomenkielisiä tyttökirjoja, edellä kuvattuja *Helviä* ja *Eeva Aarniota* samoin kuin Hellénin jo 1896 ilmestynyttä *Aunea* leimaa voimakas ihanteellisuus. Luumätää sairastava invalidisoitunut senaattorintytär Aune on suljettu huoneeseensa, eikä siis osallistu kouluelämäänsä. Hänellä ei myöskään ole parasta ystävää, vaan hyveellisen tytön vastavoimana toimivat serkut, Elli ja Saimi, jotka ovat turhamaisia ja maallisia, eivät kuitenkaan pahoja vaan ajattelemattomia.

Vähitellen tyttökirjat alkoivat karistaa turhaa ihanteellisuuden painolastia ja tyttökuvat muuttuivat elävämmiksi. Yksi tytökuvan uudistajista oli Anni Swan, joka *Iris rukassa* (1916) kuvaa maalta pääkaupunkiin muuttavaa luonnonlasta, huonosti käyttäytyvää ja omapäistä tyttöä, jonka on hankala sopeutua keskiluokan etiketin mukaisiin käytössääntöihin. Iriksen tarinassa on monia anglosaksisesta tyttökirjallisuudesta tuttuja piirteitä. Jo nimien Iris Klewe ja Sara Crew läheisyys viittaa Burnettiin *Pik-*

kuprinsessaan, yhteistä on myös se, että Iriskin joutuu enon vararikon myötä säätyään alempaan asemaan ja Heinosen tädin pitämä koulukoti muistuttaa hivenen pensionaattia.

Iriksellä ei ole kuitenkaan varsinaista parasta ystävää, sillä sellaiseksi ei ehdi kehittyä kenraalintytär Ulla Sterjnfelt, joka ystäväystyy Iriksen kanssa, koska pitää tätä erilaisena kuin muita tyttöjä. Ulla matkustaa kuitenkin pian ulkomaille ja kuolee lavantautiin Firenzessä. Muista tytöistä Iristä eristää juuri hänen erillaisuutensa. Myöskään Swanin seuraavassa tyttökirjassa, Iriksen luokkatoveria kuvaavassa *Kaarinan kesälomassa* (1918), maalta itselleen kesätöitä hankkivalla päähenkilöllä ei kuvata olevan varsinaista parasta kaveria, vaikka hän solmiikin ystävyssuhteen hajamielisen ja hieman erikoisen maisteri Saramaan Plotinatyttäreeseen. Samoin *Pikkupappilassa* -teoksen (1922) päähenkilöllä Ullalla ei ole ”bestistä” vaan hänen lähipiirinsä muodostavat hänen sisaruksensa. Yhtenä syynä perhepiirissä pitäytymiseen on se, että romaani on alaotsikkonsa mukaisesti ”kuvaus isoäidin ajoilta” toisin kuin yleensä ajantasaiset tyttökirjat ja siten koti on koulua keskeisempi elämänpiiri. Lisäksi tapahtumat sijoittuvat kesäkuukausiin. Ullan vastinpariksi asettuvat paitsi omat sisaret myös Swanin teoksille tyypillinen löytölapsi, naapurin orpopoika Mark, ja Ulla ja Markin tarina jatkuukin kirjailijan seuraavassa teoksessa vuodelta 1924.

Itse asiassa vasta Anni Swanin 1920-luvun lopun ja 30-luvun taitteen romaaneissa *Sara ja Sarri* (1927) ja *Sara ja Sarri matkustavat* (1930) kuvataan teosten otsikoiden mukaisesti tyttöparia, vaikka nytkin ollaan tavallaan perhepiirissä. Montgomeryn Anna Shirleyyn tapaan orpo Sarri on joutunut hoitamaan kanttorin perheen lapsia ja tekemään kotitaloustöitä elantonsa eteen kunnes

kanttori saa kirjeen, jossa Sarria pyydetään pikkuserkkunsa, johtaja Krankin tyttären Saran leikki- ja lukutoveriksi. Sara on eräällä tavalla myöhäinen, vuosisadan vaihteen neurasteniasta kärsivä hahmo, eivätkä hänen hermonsä muun muassa kestä koulussa huimaa välituntielämää ja toverien meluavaa iloa. Näin ollen teoksessa ei kuvata kouluelämää. Sarri on kaksikon realistinen puoli, mutta Sarakin joutuu kohtaamaan karun todellisuuden isän tehdessä vararikon. Tästä säädystä alenemisesta pelastutaan sittemmin molempien tyttöjen saadessa perinnön, jonka turvin jatko-osassa voidaan matkustella Euroopassa.

Huolimatta siitä, että monet Swanin tyttöhahmot ovat jääneet elämään toisin kuin hyveelliset Aunet, Eevat ja Helvit, päähenkilöt ohjataan ulkomaisia esikuvia noudatellen kohti naisellisia hyveitä, vaikka kirjailija suhtautuukin osin kriittisesti aikansa naiskasvatukseen. Ehkäpä siksi on syytä ottaa varhaisten tyttökirjojen ystävyyskuvauksista viimeisenä esille Anni Swanin kanssa samalla 1910-luvulla tyttökirjatuotantonsa ensin ruotsiksi aloittaneen Mary Marckin alias Kersti Bergrothin Eeva-sarja, jossa didaktisuudesta on irtauduttu aiempaa selvemmin. Sarjan aloitti *Eevan luokka/Evas klass*, joka ilmestyi vuonna 1917 sekä suomeksi että ruotsiksi, ja Bergroth itse vastasi molemmilla kielillä kirjoitetusta versiosta. Sarjassa näkyy selvästi Susan Coolidgen vaikutus, eikä ihme, olihan hänen *Katy koulussa* -teoksensa ilmestynyt suomeksi vuonna 1914 juuri Bergrothin kääntämänä. Erityisesti vaaleatukkaisen päähenkilön Eeva Norman paras ystävä, tummatukkainen, vilkas Hertta Malmi on mallinnettu Coolidgen Katyn koulutoverin Rose Redin mukaan. Eeva kuvaa ystäväänsä päiväkirjassaan heti teoksen alussa:

Luokan hauskin tyttö on Hertta Malmi. Mutta hän on siinä suhteessa vaikeassa asemassa, että hän ei osaa istua hiljaa eikä olla vaiti. Siksi hän aina saa muistutuksia.

Hertta sanoo, että hänen äitinsä joka päivä, kun hän tulee kotiin, kysyy, eikä häntä vielä ole ajettu pois koulusta. Niin, jos se tapahtuisi, niin koko luokka kuolisi.

Minä ainakin kuolisin. Koulussa ei milloinkaan tapahdu mitään lystiä, jos Hertta on poissa päivänkin.

Teos muistuttaa Coolidgen teosta siinäkin mielessä, että Hertta joutuu syyttömänä epäilysten kohteeksi, mikä saa hänet hetkeksi etääntymään Eevasta, mutta ystävyys solmiutuu pian uudelleen ja Hertta tajuaa, että Eeva on itse asiassa koko ajan uskonut hänen syyttömyyteensä. Sanomana on, että ystävyyttä on luottamus toiseen, näyttivät päolosuhteet millaisilta tahansa.

Sarjan neljässä osassa seurataan yhteiskoululaisten elämää niin koulussa, kotona kuin Fazerin kahvilassa. Eeva-kirjat ovatkin kaikista edellä esitetyistä teoksista kaikkein tyypillisimmin koululaisromaaneja, sillä huolimatta tyttöjen välisen ystävyyskuvauksesta, on luokalla kollektiivina keskeinen asema. Niinpä, kun sarjan osassa *Yhteiskoululaisia* (1921) Hertan umpisuoli tulee tutuksi ja hänet leikataan, sairastumisen rakenteellisenä funktiona ei ole vain Eevan ja Hertan ystävyyskorostaminen, vaan myös luokan yhteenkuuluvaisuuden tunteen osoittaminen yhden tovereista todetessa Hertan parannuttua, että vasta nyt luokka tiesi, kuinka paljon se hänestä piti.

Onkin olennaista, että Eeva ja Hertta käyvät yhteiskoulua. Eevan mielestä” tyttökoulut tekevät ihmisen niin tympäise-

väksi”. Tämä yhteiskoulun – ja sen myötä sukupuolten tasa-arvon korostus – on ollut mukana suomalaisissa tyttökirjoissa jo Toini Topeliuksen teoksesta lähtien: Bellan äiti olisi lähettänyt lapsensa yhteiskouluun, jos sellainen olisi ollut lasten aloittaessa koulunsa. Näin ollen suomalaisista koululaiskertomuksista ei ole voinut tulla brittiläisten sisäoppilaitostarinoiden tapaan naisutopioita, eristettyä tyttöjen maailmaa, jossa voi kasvaa ja kypsyä muiden tyttöjen kera ilman kilpailua poikien kanssa. Tyttöjen ja poikien välisen toveruuden korostus niin Bergrothin kuin muidenkin tyttökirjoja kirjoittaneiden teoksissa yhtäältä häivyttää kilpailuasemaa sukupuolten välillä, mutta toisaalta se painottaa sydänystävyysmerkitystä päähenkilön tyttöyden kannalta. Kuten *Eeva Aarniossa* todetaan: ”[M]inä joutuisin ilman sinun ystävyttäsi. Elämäni olisi kuin yksinäisen orvokin elämä ahon laidassa.”

Kirjallisuus

Clark, Beverly Lyon, *Rendering the School Story. Sassy Sissies and Tattling Tomboys*. New York and London: Garland Publishing 1996.

Foster, Shirley & Simons Judy, *What Katy Read. Feminist Re-Readings of 'Classic' Stories for Girls*. Iowa City: University of Iowa Press 1995.

Pieni suuri maailma. Suomalaisen lasten- ja nuortenkirjallisuuden historia. Toim. Liisi Huhtala, Karl Grönn, Ismo Loivamaa ja Maria Laukka. Helsinki: Tammi 2003.

Robinson, Laura, *Bosom Friends. Lesbian Desire in L.M. Montgomery's Anne Books*. Canadian Literature 180/Spring 2004.

Örvg, Mary, *Flickboken och dess författare. Ur flickläsningens historia*. Hedemora: Gidlunds 1988.

Kuka olet?

Päivi Lappalainen

Mitä teet?

Toimin kotimaisen kirjallisuuden professorina Turun yliopistossa

Mistä tunnet Ritvan?

Ensimmäinen selkeä muistikuva on Ritvasta avuliaana kirjastovirkailijana. Sittemmin olemme tehneet monenmoista yhteistyötä yliopistossa, ja meitä yhdistää myös dekkarilukupiiri, joka sittemmin muuttui yleiseksi lukupiiriksi ja vihdoinkin haudattiin – toivottavasti ei kuitenkaan ihan lopullisesti.

Mitä haluaisit sanoa Ritvalle hänen juhlapäivänään?

Fraktaaleista se kaikki alkoi. Lämmin kiitos ystävyystäsi ja paljon onnea!

Nuorena nukkuneen lohduton ja ylevä ystävyys

Kirsi Tuohela

Ystävyys sitoo ja yhdistää. Se yhdistää minua ja Ritvaa tutkimuksen kautta – olemme toistuvasti istuneet kahvikupin ääressä yrittäen ymmärtää, mitä kirjoittaminen on, miten pitäisi kirjoittaa ja miten tutkia kirjoittamista, sen fenomenologiaa ja historiaa. Meitä yhdistää ystävinä myös tietty tietoisuus lopusta, ilmiöiden häviämisestä. Meitä sitoo yhteen moni muukin asia, mutta nämä mainitut teemat risteävät tässä esseessäni, jonka aiheena on ystävyys – ystävyys, joka ei voi olla ikuista, mutta joka saa ylevän hohtonsa juuri siitä.

Ystävyys on ilmiönä monenlainen – niin todellisuudessa kuin kirjallisuudessa. Kirjallisuudessa se voi olla oudompaa, kokeilevampaa, juhlavampaa ja raaempaakin kuin todellisuudessa. Se voi olla intensiivistä ja ajatonta, mutta myös raukean lohdutonta. Se voi olla kaipuuta menneeseen; yhteyteen, johon ei ole paluuta.

Lohduttoman vähäeleistä ystävyyttä löytää 1930-luvun kirjallisuudesta, Sillanpään *Nuorena Nukkunut* -romaanista. Se on luovuttamisen kuvauksen lisäksi Sillanpään harvoja isän ja tyttären suhteen kuvauksia – äidin ja pojan suhdetta löytyy hänen teksteistään enemmän. Isän ja tyttären, Salmeluksen suvun Kustaan ja Siljan, suhde on romaanin rakenteen kulmakivi ja se nimetään romaanissa vaivihkaa myös ”ystävyydeksi”. Siljan ja Kustaan ystävyys on kuitenkin aivan erityistä ystävyyttä, sillä se perustuu biologiseen siteeseen. Se on perheyhteyttä ja verisukulaisuutta, mutta samalla se on aineettomaksi henkisyudeksi ylevöitettyä yhteenkuuluvuutta. Se on ystävyyttä, joka merkitsee kohtalonyhteyttä.

Kustaa Salmelus on Frans Emil Sillanpään kirjallinen luomus. *Nuorena nukkunut* -romaanin maailmassa hän on Siljan, 22-vuotiaana kuolemaan riutuvan tytön surullisuuteen asti lihallinen isä. Siljan traaginen kohtalo on kuolla sekä nuorena että sukunsa viimeisenä edustajana. Suvun perinnön taakka on raskas; Silja on syntynyt sammuvaan sukuun, häviämään tuomittuun perheeseen.

Sillanpää antaa sisarusten ja äidin sekä lopulta myös isä Kustaan kuolla ennen Siljaa. Kustaan vaimo, Hilma, on ”vähäpätöinen torpan tyttö”, joka ei voi ”luonnolleen” eli alemmalle sosiaaliselle asemalleen mitään: ”on tehnyt minkä on osannut, mutta mistäs Plihtarin tytär Salmeluksen emännäksi olisi kyvyt saanut”. (NN, 78) Kustaa ja Hilma eivät osaa pitää taloaan, eivätkä he saa pitää lapsiaan. Talon huutokauppa ja kahden vanhimman lapsen hautajaiset käyvät yhteen. Kun Hilma kuolee, ja Kustaa ja Silja ovat jäämässä kahden, on häviön, menetyksen ja siitä syntyvän ylevöityksen vire jo selvä:

Tämä Hilman kuolinsairaus oli Kustaan elämässä myös eräänlainen merkkikausi, viimeinen koettelemus, syvin painanne omalla tavallaan, niin kuin oli ollut sekini siellä Roimalan rusthollarin kamarissa sinä iltana, jona talonkaupasta ratkaisevasti sovittiin. Tässä ei nyt ollut mitään nöyryytystä, tämä oli pikemminkin ratkaiseva vaihe Salmeluksen Kustaan puhdistumisen tiellä. (NN, 85)

Salmelusten tarina päättyy kun keuhkotauti vie lopulta voiton myös suvun viimeisestä, Siljasta.

Silja kuolee heti romaanin ensimmäisessä lauseessa, prologissa ennen Isää koskevaa osaa: ”Siljan, nuoren kauniin maalaistytön elämä päättyi noin viikon päivät juhannuksen jälkeen kesän vielä ollessa nuoremmalla puolellaan.” (NN, 9) Siljan elämän kuvaus saa kuitenkin esipuheenomaisen alkuluvun jälkeen pitkän oman osansa, romaanin toisen osan nimeltä ”Tytär”.

Romaani on koko ajan herkkä sosiaalisille eroille ja sosiaaliryhmien mentaliteettien vivahteille. Se kuvaa, miten ahne rahvas on kärkkynyt Siljan perintörahoja jo kauan, ja myös sukutalo on päätenyt raadollisen ja vain materiaalsen arvoa ymmärtävän talonpojan haltuun. Materia ei kiinnosta Kustaata eikä Siljaa. He eivät osaa pitää siitä kiinni vaan hävittävät talon. He ovat vie-raantuneet aineellisesta. He eivät myöskään osaa pitää puoliaan siinä yhteisössä johon ovat syntyneet, vaan menettävät asemansa talonpoikaissäädyssä – kuitenkin tulematta köyhälistön kaltaisiksi. He ikään kuin sekä vajoavat että myös kohoavat; he degeneroituvat välinpitämättömyyteen ja voimattomuuteen, mutta samalla irtaantuvat talonpoikaisesta todellisuudesta kohti henke-voityntä, ylevöityntä ja ei-materiaalista olemista.

Nuorena nukkunut on piikakuvaus kuten Hiltu ja Ragnarkin. Vääjäämätön kohtalo, johon kuuluu luokkakonflikti – piikaty-
tön joutuminen ylemmän luokan ylioppilaspojan viettelemäksi
ja hylkäämäksi – ovat molempien juonia. Olosuhteet, maaseu-
dun alhaisoon kuuluminen ja heikot lähtökohdat pitävät Hiltun
otteessaan eikä hänellä ole mahdollisuutta kohota asemastaan.
Vieteltynä ja sitten hylättynä, maalaisrahvaan maailmasta her-
raskaiseen miljööseen temmattuna, mutta vailla suojaa ja turvaa,
Hiltulle ei jää muita vaihtoehtoja kuin hukuttautuminen. Hiltu
ja Ragnar tuo mieleen edellisen vuosisadan lopun naturalismin
rujot ja karut tarinat, sosiaalisen determinismin sekä näihin liit-
tyvän myötätunnon eettisen vaatimuksen. Mitä kärsimystä! Olo-
suhteiden on muututtava! Silja toistaa samoja luokkaeron teemoja,
mutta sen eetos ja ilmapiiri ovat kuitenkin hyvin toisenlaiset.

Siljan raukea hiipuminen ja haihtuminen, häviäminen ja
keuhkotautiin riutuminen on ristiriitaisempi ja ambivalen-
timpi kirjallinen kuvitelma kuin naturalismiväritteinen Hiltun
kuolema. Silja on sairastanut pitkään ja hän tietää, ennakoi ja
hyväksyy kuolemansa. Häntä ei suututa ahneus, joka odottaa
hyötyvänsä hänen kuolemastaan, eikä hän ole hyväksikäytetty
vaikka ajautuukin viettelyksen pyörteeseen moneen kertaan. Hän
alistuu kohtaloonsa, mutta nousee samalla henkevällä tyyneydel-
lään maallisten riippuvaisuuksien yläpuolelle.

Suvun hiipumisen lisäksi Siljan tarinaan kuuluu nuori ja viaton
rakkaus. Hengen ja materian dialogi toimii *Nuorena nukkuneessa*
tässäkin. Kun romaanin rakkaustarina huipentuu, myös luonto
on voimakkaimmillaan. Luonto vie luontokappaleita: Siljaa ja
hänen rakastaan, Armasta, sekä muita talkootansseissa tapaavia.
”Sadat ja tuhannet parit siten hiipivät, eivätkä he tienneet, mitä he

tekivät. Sillä täyttäessään luonnon raa'an käskyn heidän sielunsa painuivat syvään ja puhtaaseen lapsenomaiseen puoliuneen", kirjoittaa Sillanpää henkilöistään (NN, 187–188). Vaikka rakkaus on raakaa ja noudattaa luonnonlakia, se on myös ajan ja paikan, rationaalisuuden tuolla puolen. "Silja-tyttö ei tänä yönä harkinnut mitään, hän liiti eteenpäin elämänsä kukkareunaista rataa, juuri tänä yönä hän oli sen huipulla ja kiiti nopeimmin", kuvaa romaani Siljaa. (NN, 190)

Käänne tapahtuu sairastumisen myötä. Silja ei saa Armasta vaan heti yhteisen talkootanssiyön jälkeen tämä lähtee sairaan äitinsä luo. Myös Silja sairastuu. Hän vaeltaa ensin levottomana ja välillä tuskaisena, "ilman päämäärää". Hän on "pakosalla oleva ihminen", jätetty ja yksin: "Tästähän oli tuleva ilta – minne hän menisi – ja kenen kanssa hän menisi...? Hän ei tunne ketään – ja vaikka tuntisi kuinka monta, niin eihän hän kenenkään kanssa voinut mennä – sinne ... Ei muitten kuin sen kanssa, joka lähti." Hän makaa karjapolun varressa, mäessä, valittaa, kamppailee, itkee ja rauhoittuu lopulta. "Kaikki oli ohi, ja hän tunsu, kuinka uusi elämänvaihe oli alkanut." (NN, 198)

Silja hoippuu lapsuudenystävänsä Lainin kotitaloon Kulmalaan, taloon jossa on edellisiltana tanssinut. Hän on kuumeinen ja sekava: "Siljan mieli liikkui oudoilla aloilla, se ikään kuin purjehti pois, merenään viileä avaruus, jossa väreinä näkyi sinistä ja kultaa." (NN, 201) Vaikka Silja tilapäisesti toipuu sekä sekavuudesta että rinnan oikean puolen ilkeästä pistoksesta, "kullan ja sinen maa" on tullut hänen mieleensä jäädäkseen. Keuhkotauti on asettunut hänen ruumiiseensa jättämättä sitä enää. Silja tajuaa sairautensa ja sen väistämättömyyden vähitellen: "Ei hän ensin osannut ajatella tätä kaikkea sairaudeksi, se oli ollut vaan jotain

sellaista, johon oli tänä kesän ja tänä ajankohtana joutunut lopullisesti syöksymään, vaikka elämän koko tähänastinen rata tuntuikin siihen johtaneen”. (NN, 205) Sairaudesta tulee Siljalle portti yksinäisyyden, toisen paikan ja aikakauden kaipaukseen. Tautivuode on kuin ”poltteinen verho”, jonka taakse entisyys jää. Syksyn myötä Silja toipuu hetkeksi niin, että voi ottaa hiljaisen ja syrjäisen palveluspaikan Kierikan talosta. Hän matkaa töllikulmalle, jossa ”salomaan mökit kuraisen ja huonon tien takana” ovat kurjuudessaan aivan toista mitä Silja on aiemmin nähnyt. Kierikan töllikulmilla hän elää kuoleman ja raakuuden keskellä ja tähän vaiheeseen kuuluu hänen elämänsä kiihkein päivä. Täällä hän kuitenkin lipuu myös rauhalliseen kuolemaansa.

Kierikalla palvellessaan Silja joutuu vuoden 1918 kapinan pyörteisiin ja hänet uhataan teloittaa epäiltynä lahtarin kätyrinä toimimisesta; vähän myöhemmin hän saa syytöksen valkoisen talollisen murhaan osallistumisesta (NN, 228, 238). Hän on tapahtumista kiihdyksissä ja myös Armas tulee hänen mieleensä: ”yhdessä hänen kanssaan, mennäkseen pois, jonnekin ...taas johonkin uuteen kesään, pois tästä ihmishajusta, näiltä teiltä, joilla ammuttuja ihmisruumiita vedätettiin”. (NN, 244) Sodan kauhut merkitsevät kiihkeitä hetkiä ennen Siljan tarinan laskeutumista kohti sairauteen riutumista. Kun sodan rintama siirtyy koti Tampereelta, ruumiin lämpö nousee iltaisin ja yskiminen pahenee.

Silja kuulee, että myös Armas on sairas. Tämä on pahasti haavoittunut, menettänyt toisen jalkansa ja melkein toisen keuhkonsa. Armas asettuu Siljan ajatuksiin, jotka liukuvat kaipauksena yhteiseen kesään. Sota ja sen kauhut ovat kuitenkin tehneet paluun entiseen mahdottomaksi. Saman mahdottomuuden vah-

vistaa sairastuminen, niin Siljan kuin Armaankin. Heille ei ole tulevaisuutta, ja Silja tajuaa Armaan enää tavoittamattomaksi kuvitelmaksi: ” [S]e, mitä hän kaipasi, eli tosiaankin enää vain hänen omassa sielussaan. Siellä hänen sopi sitä kaikkea kasvat-
taa.” (NN, 267) Kun Armaasta tulee mahdotonta todellisuudessa, hänestä tulee ystävä. Ystävänsä hän täyttää Siljan mielen, tulee lähemmäksi ja suuremmaksi, niin läsnä olevaksi, että hänen poislähtönsä on kuin harhaa. Mitä varmemmin Silja elää mielessään ystävyyttä, sitä heikompi hän fyysisesti on. Hän ei kykene enää lypsylle ja noustessa hänen silmissään mustenee. Hän makaa nuhrisessa sängyssään Kierikan pirtissä, jossa hänellä kuitenkin ”jatkuu se juhla, joka eilispäivänä oli alkanut”. (NN, 272)

Sairauden edetessä elämä käy ”kauniimmaksi ja selkeämmäksi” ja lopulta Silja ei nouse sairastuoteeltaan. Hengen voitto aineesta kirjoittautuu tarinaan selvästi: viimeisinä päivinä ”hänen henkensä vietti suurimpia juhliaan jalossa yksinäisyydessä yhä ohenevassa ainekuviossa, ruumiissa.” (NN, 278) Kuolema liittyy Siljan äitiinsä, Hilmaan, sillä sairauden ”pienet puikkomaiset olennot” (tuberkuloosibakteeri) ovat vieneet myös äidin hautaan. Se liittyy hänet kuitenkin ennen muuta Armaaseen – ja isään. Kuolema liittyy hänet niihin kahteen, jotka hän on menettänyt ja joista hänen sielunsa on kasvattanut hänelle ystävänsä. Ystävänsä keskelle suurta yksinäisyyttä, kuolemaan vaipumista, lohdutonta ja ylevää tietoisuutta aineellisen päättymisestä. Surullisesti, mutta ylevästi ystävyys ei toteudu elämässä, mutta on sitäkin vahvemmin läsnä kuoleman odotushuoneessa.

Ja suurin ihme, luonnon armias järjestely, oli se, ettei hän perästäkään milloinkaan todennut, että nyt minä siis kuolen enkä enää voi saavuttaa unelmieni määrää. Päinvastoin tunsin hänen sam-

muva henkensä lopulta täydellisesti yhtyvän ystävän henkeen. Se oli kaunis miehinen henki, ja sen verran Siljan taju viimeisellä hetkellä harhautui, että hän lopulta tiennyt, oliko se tosiaan tuon ystävän henki, johon hänen oman henkensä näin kyyristyi, vai ottiko isä – parhaaseen miehuuden ryhtiinsä kuviteltuna – hänet tällaisena syliinsä, piti häntä ja katsoi samalla jonnekin, katseessa uljas voitollisuus. Hyvä kumminkin oli... (NN, 282)

Kirjallisuus

Koskela, Lasse, *Katkotut sormet ja enkelten suru. Näkökulma F.E. Sillanpään tuotantoon*. Otava, Helsinki 1988.

Laurila, Aarne, *F.E. Sillanpää vuosina 1888-1958*. Otava, Helsinki 1958.

Melkas, Kukku, Mitä palvelijat palvelivat 1900-luvun alun kirjallisuudessa? *Historiallinen Aikakauskirja* 2009:2.

Rajala, Panu, *Siljan synty. F.E. Sillanpää vuosina 1923-1931*. SKS, Helsinki 1988.

Sillanpää, F.E., Silja. Nuorena nukkunut eli vanhan sukupuun viimeinen vihanta (1931). Teoksessa *Kootut teokset 5*. Otava, Helsinki 1988. NN = *Nuorena Nukkunut* (1931)

Kuka olet?

Kirsi Tuohela

Mitä teet?

Tällä hetkellä koordinoin humanistien tohtorikoulutusta Turun yliopistossa

Mistä tunnet Ritvan?

Tapasimme historioiden juhlissa Turun linnassa 1997, ystävästyimme ja aloimme miettiä myös tutkimusyhteistyötä. Kaikkein tiiveimmin teimme töitä yhdessä 2000-luvun alussa kun Ritva kirjoitti *Ulkomailla* -kirjaansa ja minä väitöskirjaani. Kaisan, Maaritin ja meidän yhteinen projektimme oli ensin ”Kirjoittaen maailmalle” ja sitten ”Kirjoittamisen maailmat” kun otimme kirjoittamisen sosiaalihistorian tarkasteluun mukaan sisäiset maailmat. Nämä teemat yhdistivät meitä edelleen.

Mitä haluaisit sanoa Ritvalle hänen juhlapäivänään?

Onnea, ja lämmin kiitos ystävydestäsi, Ritva!

**“Oi ystävä, oi kallis sana se!”
L. Onervan Nikkilän sairaalan
varjossa kirjoittamat ystävyys-
invokaatiot**

Viola Parente-Čapková

Oi ystävyiden lahja, niin kallis oot mulle
yksinäiselle, mustalle, murretulle!
Sa nostat tähdet taivahalle
teet maailman kauniiksi kuolevalle.
[---] (RP)

Tuntuu enemmän kuin oikealta että rakkaalle ystävälle, joka osaa olla ystävä niin ainutlaatuisella tavalla, saa kirjoittaa juuri ystävydestä – ja vielä naisten välisestä sellaisesta. Käsittelen aihetta keskittymällä pitkäaikaiseen tutkimuskohteeseeni L. Onervaan (1882–1972), joka on kirjoittanut ystävydestä paljon sekä painetussa tuotannossaan että tilapäisissä ja julkaisemattomissa

teksteissään. Viitaan ohimennen myös painettuihin teksteihin, mutta keskiössä ovat varsinaisesti Onervan runolliset, ystävää ja ystävyyttä puhuttelevat runot, etupäässä käsikirjoitukset, jotka sain mieheni kääntäjä Antonio Parenten kanssa lainata vuonna 2011 keräilijä, toimittaja ja bibliofiili Rolando Pieraccinilta. Kyseiset runot ovat ajalta, jolloin Onerva oli suljettuna Nikkilän mielisairaalaan ja sitä seuraavilta kahdelta vuodelta eli vuosilta 1945–1949. Onervan runot todentavat omalla tavallaan runouden kommunikatiivisesta luonteesta esitettyjä teorioita. Erityisenä osoituksena siitä ovat runot, joiden apostrofisuus eli kääntyminen poissaolevaan, myös abstraktin ominaisuuden puoleen, kohdistuu juuri ystävyyteen tai ystävyyspuoleen.

Käsikirjoituksiin sisältyvät runot on kuitenkin pääasiassa omistettu konkreettisille ihmisille, varsinkin eri naisystävälle. Ne ovat usein kiitosrunoja, pyyntöjä, kutsuja ja avunhuutoja, toisin sanoen invokaatioita. Runoja selatessa huomaa, että monet niistä on omistettu sairaanhoitajatar neiti Liisa Salmelalle, joka oli mitä ilmeisemmin yksi niistä sairaalan henkilökunnan jäsenistä, joihin Onerva kiintyi Nikkilässä oleskelunsa aikana ja joiden kanssa hän ylläpiti ystävyyttä myös Nikkilästä päästyään. En spekuloi Onervan tunteiden eroottisuuden tai seksuaalisuuden asteella, joka ilmeisesti vaihteli Onervan elämän aikana sekä mies- että naisihastuksien yhteydessä. Kirjeissään, käsikirjoituksissaan sekä painetussa tuotannossaan Onerva kirjoittaa vuoroin ystävyydestä vuoroin rakkaudesta tarkoittaen usein samaa asiaa. Yksi asia ei kuitenkaan muutu: kaikissa Onervan teksteissä on kyse ystävyyspuolesta, rakkauden ja taiteilijuuden yhteenkietoutumisesta. Sellainen oli tyypillistä 1800- ja 1900-luvun vaihteen estetiikalle, joka

vaikutti ratkaisevasti Onervan poetiikkaan ja jolle Onerva pysyi monessa suhteessa uskollisena koko elämänsä ajan.

Nikkilän mielisairaalassa, missä Onerva kirjoitti alussa lainatun invokaation, oli aiemmin suljettuna myös hänen äitinsä. Siellä on hoidettu myös monia kuuluisia kirjailijoita ja taiteilijoita. Onerva vietti sairaalassa useita jaksoja vuosina 1942–1947; lopullisesti hänet kirjoitettiin ulos keväällä 1948. Hannu Mäkelän esseet, esimerkiksi julkaisuissa *Siivet* ja *Valvottu yö*, valaisevat Onervan elämäkerrallista taustaa tällä kaudella. Runojen kirjoittaminen oli Onervalle Nikkilässä terapeutin keino, jonka avulla ja ansiosta hän selviytyi raskaasta eristyneisyyden ajasta; se oli myös ihmisten välisen kommunikaation korvike. Nikkilässä kirjoitettuja tekstejä olisi varmaan aiheellista ja hedelmällistä tutkia (naisten kirjoittaman) vankila-kirjallisuuden lajiin kuuluvina; ”Vangin laulu” -nimisiä ja muita vankila-aiheisia runoja löytyy tältä ajalta paljon. *Pursi*-kokoelmaa (1945) lukuunottamatta Onerva vaiennettiin julkisuudessa moneksi vuodeksi, mutta kirjoittajana hän oli kaikkea muuta kuin vaiti. Osoituksena siitä ovat ne uskomattoman monet runotekstit, jotka ovat säilyneet hänen Nikkilän oleskelustaan ja joista Hannu Mäkelä toimitti vuonna 2004 *Siivet*-nimisen valikoiman.

Myös Rolando Pieraccinin kokoelmasta löytyy lukemattomia paperiliuskoja, pieniä lappuja, paperisuikaleita, joihin on lyijy- tai mustekynällä kirjoitettu runoja. Paperista oli pulaa, kuten joskus runoissakin huomautetaan: ”Ei ole ääntä, ei paperipalaa / ja sentään mun sieluni laulaa halaa / hyvälle, armaalle ystävälle, hengelle hellälle, heleälle...”. Piti siis käyttää hyväksi kaikkea vapaata pintaa. Hyvin monessa lapussa lukee: ”käännä!” Kehotuksen imperatiivi ikään kuin jatkaa tekstien apostrofisuutta ja samalla

se lisää välittömyyden, dialogisuuden tunnetta. Siinä puhutellaan konkreettista henkilöä, jolle tekstit on osoitettu, Liisa Salmelaa, mutta tietysti jokaista muutakin lukijaa. Kun mieheni kanssa tutkimme Rolando Pieraccinin lainaamaa aineistoa, emme runouden kääntäjinä pystyneet olemaan lukematta ”käännä!”-merkintää kehotuksena runojen italiantamiseen ja tšekintämiseen. Kehotusta oli vaikea olla noudattamatta. Vaikka aineistosta löytyy hyvin paljon tilapäisiä sikermiä (pääsiäis-, joului-, kalevalanpäiväyms. tervehdyksiä) ja toistoja, siitä löytyy myös monia runoja, jotka ansaitsevat tulla käännetyiksi.

Rolando Pieraccinin kokoelman käsikirjoituspinot on usein sijoitettu kaksinkerroin taitettujen arkkienväliin. Monet niistä on suoraan omistettu tai osoitettu Liisa Salmelalle, jota puhutellaan teksteissä suoraan. Jotkut runoista on päivätty. Runoihin sisältyy Onervan lempiaiheiden ja -runolajien loputtomia variaatioita, joita löytyy myös hänen julkaistusta tuotannostaan: (usein itkuvirsimäisiä) elegioita ja valituksia, väsymys-, melankolia-, ahdistus- ja lohdutus -aiheisia tai sellaisiksi nimettyjä runoja, varsinkin invokaatioita, jotka olivat Onervalle tärkeitä sekä lajina että tehokeinona. Nikkilän ”vankilassa” kirjoitetuista invokaatioista välittyy erittäin voimakkaasti kontaktia hakeva, kutsuva, rukoileva sävy. Samantyyppinen ”mahdoton imperatiivi” löytyy Onervan kirjeistä puolisolleen, säveltäjä Leevi Madetojalle, kun Onerva rukoilee tätä tulemaan vierailulle Nikkilän sairaalaan, josta Onerva ei päässyt pois ilman miehensä suostumusta. Invokaatioiksi tai apostrofisiksi voi runojen lisäksi sanoa sekä sairaanhoitajatar Liisa Salmelalle osoitettuja kortteja että myös Onervan omakuvia. Niistä katsoo suurin syyttävän silmin nunnaksi pukeutunut Onervan näköinen naishahmo. Vaikken pyri jäljittämään

Onervan ja Salmelan ystävyysvaiheita, aineisto antaa sellaiseen vihjeitä. Ystävyysliittymien, eri tunteita ilmenevien tekstien joukossa on sekä hurmioituneita oodeja ja ylistyslauluja, että mahdollisesti jonkunlaisia nuhteita sisältäviä runoja, kuten runo ”Neiti Salmelalle” (todennäköisesti vuodelta 1948):

Voi, missä mun ystäväni piileksii
kun murhe niin mieltäni viileksii
surun tunkee rinnassa syvälle,
ei hengen tähkä käy jyvälle,
kun minut on tunkiolle heitetty
ja häpeällä, unholla peitetty! (RP)

Samantyyppinen on ”Missä?”-runo tammikuulta 1949: ”Miss’ on ystävät entiset? / Kysy viime vuoden lunta / pyydä takaisin unta: / sitä saa sinä et!” (RP)

Onerva tapasi kirjoittaa runoja Nikkilässä monelle henkilökunnan jäsenelle. Nikkilän historiikin kirjoittaja Sirkka Liisa Tuovinen mainitsee muutaman lääkärin ja ylihoitajan, mutta vastaanottajia oli kaikesta päätellen hyvin paljon – eihän Onerva Tuovisen mukaan ”tohtinut pyytää mitään antamatta vastalohjua”, jopa kuumien veden keittämisen illalla hän kirjoitti kiitosrunon. Käsikirjoituksista löytyi monta Liisa Salmelalle osoitettua runoa, jotka alkavat ”Kiitos ystävä kultainen”. Onerva ystävystyi Nikkilässä sairaanhoitajattarien, ylihoitajien sekä lääkärin kanssa ja heidän kirjeenvaihtonsa jatkui Onervan päästyä sairaalasta. Jälkeenjääneen aineiston perusteella Onerva ylläpiti suhteita ainakin muutamaaan Nikkilä-tuttavuuteensa myös muulla tavoin. Jotkut heistä kutsuivat Onervan kotiinsa vieraaksi tai lähtivät hänen kanssaan retkille, joita Onerva kiitollisena ja haikeana muisteli.

Salmelan tapaus osoittaa tämän hyvin esimerkiksi ”Liisalle” nimetyssä invokaatiossa: ”Oi Liisa armas, / missä on retkemme, Korkeasaaremmme, / missä kaunis taivaankaaremmme, / onnemme lehdon parmas?”

Liisa Salmelalle osoitetuissa ystävä- tai ystävyysinvokaatioissa esiintyy Onervalle tyypillistä poetiikkaa: yön ja pimeyden kuvin kuvataan tuskaa, kärsimystä, vääryyden ja epäoikeudenmukaisuuden tunteita. Ystävää rukoillaan; hänet nostetaan yli-inhimilliselle tasolle, hänen läsnäolonsa ja uskollisuutensa sekä ystävyysvoima rinnastuvat hengelliseen kokemukseen. Runon avulla luodaan ystävän ja rakastetun ”transcendentaalinen läsnäolo”.

YSTÄVÄLLE (4.4.1947)

Yö, yksinäisyys on suuri
ja raskas on vankimuuuri
ja elämän onni on poissa
ja mustissa onkaloissa
kummitukset ja varjot käyvät,
iki-illat o hämärtäyvät -

Oi kiitos, ystävä, Sulle,
suloiselle, armastetulle,
mi viivyt luonani yhä:
olet mulle kuin rukous pyhä,
kuin enkeli elämän ehtoon,
täht’ tuikkuva öiseen lehtoon -

Yö, yksinäisyys on julma:
on elämä arvoitus, pulma:
on yksi rangaistus vääärä...
ehkä kaiken on tarkoitus, määrä?
Vai tyhjääkö kaikk' on unta
maan, taivaan valtakunta? (RP)

Runot päättyvät usein epävarmuuden ja ambivalenssin tunteisiin, joskus kysymyksen muodossa. Pitempien ja raskaampien runojen ohella löytyy kuitenkin myös paljon kevyitä, ilmeisesti hetkessä syntyneitä katkelmia ja fragmentteja. Kuten sekä varhaisissa että myöhemmissä runoissaan, Onerva leikkii invokaatioissakin kalevalaisella mitalla, usein loppusoinnuilla varustetulla kuten yhdessä ”Invokaatio”-nimisessä runossa:

Tule, tule, ystäväinen,
mennään metsähän mäelle,
puhellaan maan kukkasille
ynnä ilmojen källe...(RP)

Välillä kalevalamittaa oudontavat rytmiset kokeilut sekä Onervalle tyypillinen traagisen ironian ja paradoksin käyttö:

Liisa armas, Liisa kulta,
suitsuttelen lemmen tulta,
herttaista ja hyvää mieltä,
siksi synkkää pieksän kieltä,
kuin ei oiskaan mennyt vikaan
elon juoksu,
kukkain tuoksu,
kuin ei tuskaa olisikaan [---] (RP)

Sanan mahtia korostetaan rituaalisuuden ja nimeämisen avulla, kun sitä samalla ironisoidaan kuten yllä olevassa katkelmassa ”kieltä pieksemisen” -ilmaisulla.

Invokaatio on yhdistettävissä ilmauksena paitsi messun alkusiunaukseen ja rukoukseen, myös puhujalle saavuttamattoman ihmisen tai abstraktin entiteetin esille tai paikalle kutsumiseen, avuksihuutamiseen – usein maagiseen sellaiseen – tai suorastaan rukoilemiseen ja loitsimiseen. Invokaation voi nähdä loitsun, rukouksen ja runon välimuotona, joka on tyypillinen myös suomenkieliselle kansanlyriikalle. Kaikki nämä piirteet ovat tärkeitä myös Onervan kohdalla. Yhteyden luominen hengelliseen, yliluonnolliseen tai jumalalliseen on invokaatioissa aina läsnä ja runouden historiaa ajatellen sitä on lähes mahdotonta pohtia viittaamatta muusan tai muusien uskonnolliseen invokaatioon, joka on Robert Gravesin mukaan suorastaan kaiken runouden tehtävä. Onervan painetuissa invokaatioissa luovaa voimaa edustaa joskus lintu (varsinkin ”tumma lintu”), joskus Onnetar, joskus taivaankappaleiden valo (”päivän punerrus”, ”tähten kimallus”). Onervan rakastamat ystävät rinnastuvat kiintymyksen ja rakkauden kohteina muusiin ja toimivat näin luovuuden herättäjinä; ystävä-invokaatiot sulautuvat välillä muusa-invokaatioihin. Kuten monilla muilla naisrunoilijoilla Sapphosta May Sartonin, Onervan runoissa muusa tuntuu olevan sekä rakastettu (ja joskus samalla pelätty) toinen että runoilijan osa, oma itse. Siinä suhteessa nämä muusakuvat kytkeytyvät ”toisen minän”, kaksoisolennon aiheisiin, joita Onervan tuotanto on täynnä ja jotka ilmentävät runoilijan itseään peilaavia, usein narsistisia fantasioita. Muusaa pyydetään, kuten rakasta ja ystävää, pysymään lyyrisen minän lähellä, kuten *Siipien* runossa ”Muusalle”:

Kultaseni, kukkaseni,
onneni, iki-omani,
ällä väisty viereltäni,
syksystä sydän-poloisen,
kanna sinne kaunehia,
iloa ilottomalle,
virren vienon viisautta,
sävelkuvain kukkeutta,
tähtivälkettä vähäisen,
avaruuden aatoksia – ! (Siivet, 247)

Invokaatiotyyppisten ja apostrofisten runojen yhteydessä korostuu kaiken runouden rituaalinen luonne. Rituaalisuus saattaa ilmetä naisten laulamalle kansanrunoudelle tyyppillisissä sekä sisällöllisissä että tyyllillisissä piirteissä – kansanlyriikan inspiroimassa loitsumaisessa sävyssä, samoin kuin mitassa, kuvastossa ja sanastossa. Voi vain ihmetellä, että Onervalle on pidetty epäedullisena sitä, ettei hän hyödyntänyt ”kalevalaista” (eli kansanepiikan) perinnettä kuten esimerkiksi Eino Leino. Sen sijaan on pitkälti sivuutettu se, että Onerva sekä proosa- että runotuotannossaan keskusteli monipuolisesti lyyrisen kansanperinteen kanssa. Ilmeisesti hänen loitsumaiset maanittelunsa eivät vakuuttaneet ajan kriitikoita yhtä paljon kuin Leinon luomat kansalliset samaanihahmot. Onervan tapa sulattaa kansanlyriikan tarjoamia virikkeitä symbolistis-dekadenttisiin sävyihin oli hyvin omaperäinen, vaikkei mitenkään ainutlaatuinen, kun ajattelee muiden vuosisadan vaihteen naisrunoilijoiden tuotantoa. Sen osoittaa edellä lainatussa runossa muun muassa lyyrisen minän pyyntö saada itselleen sekä mystisiä vastaavuuksia eli baudelairelaisia *correspondenceja* (”virren vienon viisautta” ja ”sävelkuvain kukkeutta”)

että ”avaruuden aatoksia”. Sellaiset kuvat tuovat Onervan invokaatioihin platonisia sävyjä. Näin käy esimerkiksi runossa, missä muusaan ja ystävään sulaudutaan rakkaudessa ja kauneudessa, joka on platoniseen tapaan myös totuutta. Joissakin ”Invokaatio”-nimisissä runoissa käytetään rakkauden ja totuuden yhteydessä sisaruuden metaforaa. Runolliset naishahmot ovat naisrunoilijalle kaipauksen ja halun kohteita sekä luovuuden lähteitä:

[---]

Rakkaus ja totuus, te kaksoissiskokset,
te tulkaa siskokseni!
Te virittäkää soimaan säveleni,
te vallitkaa mun koko sydämeni,
te mahdit jumalaiset,
ylhäiset, ihanaiset! (RP)

Sisariksi kutsutaan lyyrisen minän puhuttelemia personifioituja hyveitä ja abstrakteja käsitteitä, jotka voidaan myös ymmärtää muusiksi, sulottariksi tai naispuolisiksi jumalattariksi. Hyvin usein muusia kuvataan Onervan lempitroopin, oxymoronin avulla. Muusaa kutsutaan intiimisti leikki-siskoksi ja samalla baudelairelaiseksi mustaksi muusaksi. Saavuttamattomanakin se on lohdutuksen lähde kuten kaikki luovuuteen viittaava – sen osoittaa muun muassa apostrofinen ”Unelmain onni”:

[---]

Oi unelmain onni, sa ainoa ainut,
ma menetän kaikki, jos syvyyteen painut.
Sa leikki-siskoni, Muusa musta,
suo mulle laulujen lohduitusta! (*Siivet*, 178)

Onni ja syvin rakkaus ovat taiteessa. Ne pysyvät unelmana siksi, että symbolistis-dekadentissa maailmassa kaiken ihanteellisen on pysyttävä saavuttamattomana, mutta myös sen takia, että ne ovat yksinkertaisesti lyyrisen minän, vangitun runoilijan, saavuttamattomissa. Haaveet ja unelmat ovat ainoa tila, jossa ystävyys, rakkauden ja luovuuden yhteys voi toteutua – runoilijan sanan voimalla:

Ystävälleni neiti Liisa Salmelalle 28.I.1948 L. Onerva

Ystävälle
Ystäväni, kukka, tähti,
elon tyhjän illan,
luokses kudon unelmista
heljän haave-sillan.

Halki mustan murheen pilven,
yli hallan, kirren,
Sulle laulan, armahainen,
sydämeni virren. (RP)

Kuvittelemisen voima pysyy vahvana utopistisesti sävyttyneiden säkeiden avulla – ”mahdottomat imperatiivit” ja ”transcendentaaliset läsnäolot” sulautuvat empiirisiin läsnä- ja poissaoloihin ja ne osoittavat Onervan taiteellisten tyylien olevan elämäntyylejä kuten kaikkien symbolistis-dekadentin poetiikan läpäisemien ”uusien naisten” tapauksissa. Myös Onervan elämänvaiheita tuntevan lukijan on mahdotonta erottaa elämän ja taiteen tyylejä. Vaikka olisi miten tietoinen Onervan poetiikan ja tyylin ominaisuuksista ja nyansseista, hänen kirjoitustensa vahvasta intertekstuaalisuudesta sekä siitä, että ystävä voi hänen runoissaan

tarkoittaa sekä nais- tai miesrakastettua että abstraktia olentoa, jonka puhuttelemisen saattaa olla tekosyy muille pohdinnoille, ja kaiken lisäksi se voi tarkoittaa muusaa toisena sekä omana itsenä, ei voi olla ajattelematta mielisairaalan varjoa ja hyvin konkreettista läheisen ihmisen kaipuuta lukiessaan seuraavaa Nikkilässä kirjoitettua invokaatiota:

Oi ystävä ylin, hempeä, hellä,
nyt rientäkää avuksi jo!
On kuorma niin raskas sydämellä,
on kova niin kohtalo!
Oi armainen,
ma murheen laaksossa hiljaa
vaikeroi, rukoilin.

L. Onerva. (RP)

Kirjallisuus

Arell, Berndt, Valvottu yö. Alistuneisuudesta rauhaan ja kirkkauteen. Teoksessa Mäkelä, Hannu, Arell, Berndt, *L. Onerva: valvottu yö*. Minerva Kustannus, Helsinki 2004, 22–39.

Arell, Berndt, Omakuvat ja sairaalan arkea. Teoksessa Mäkelä, Hannu, Arell, Berndt, *L. Onerva: valvottu yö. Runoilijan maalauksia pimeydestä valoon*. Minerva Kustannus, Helsinki 2004, 40–124.

Culler, Jonathan, *The Pursuit of Signs. Semiotics, Literature, Deconstruction*. Cornell University Press, Ithaca, New York 1981.

Faderman, Lilian, *Surpassing the Love of Men. Romantic Friendship and Love between Women from the Renaissance to the Present*. The Women's Press, London 1985.

Greene, Thomas G., Poetry as Invocation. *New Literary History*, Vol. 24, No. 3, Textual Interrelations (Summer, 1993), 495–517.

Hosiaisluomo, Yrjö, *Kirjallisuuden sanakirja*. WSOY, Helsinki 2003.

Kortelainen, Anna, *Naisen tie. L. Onervan kapina*. Otava, Helsinki 2006.

L. Onerva, *Siivet. Runoja vuosilta 1945–52*. Toim. Hannu Mäkelä. Otava, Helsinki 2004.

Martin, Biddy, *Woman and Modernity. The (Life)Styles of Lou Andreas-Salomé*. Cornell University Press, Ithaca & London 1991.

Murray, Penny, Reclaiming the Muse. Teoksessa *Laughing with Medusa. Classical Myth and Feminist Thought*. Ed. by Vanda Zajko & Miriam Leonard. Oxford University Press, Oxford, 327–354.

Mäkelä, Hannu, Ruhtinas unelmain mailla. Esipuhe teoksessa L. Onerva: *Siivet. Runoja vuosilta 1945–52*. Toim. Hannu Mäkelä. Otava, Helsinki 2004, 7–22.

Mäkelä, Hannu, Vangittu ja vapaa. Teoksessa Mäkelä, Hannu, Arell, Berndt: *L. Onerva: valvottu yö. Runoilijan maalauksia pimeydestä valoon*. Minerva Kustannus, Helsinki 2004, 9–20.

Tuovinen, Sirkka Liisa, *Inhimillinen Nikkilä. Helsingin suuri mielisairaala Sipoossa 1914–1999*. Helsingin kaupungin terveystakeskus, Helsinki 2009.

Painamattomat lähteet

RP = Rolando Pieraccinin yksityinen kokoelma. (Dalla collezione privata di Rolando Pieraccini.)

Kuka olet?

Viola Capkova, kirjallisuudentutkija, -opettaja ja kääntäjä.

Mitä teet?

Tällä hetkellä olen yliopisto-opettajana (lehtorin sijaisena) Turun yliopiston kotimaisen kirjallisuuden oppiaineessa.

Mistä tunnet Ritvan?

Ritvan tunsin alun perin hänen kirjoituksistaan, joita luettiin ja ihailtiin Prahan suomen kielen ja Suomen kulttuurin & kirjallisuuden oppiaineessa 1990-luvulla. Henkilökohtaisesti tutustuin Ritvaan Turussa, naiskirjallisuutta käsittelevästä seminaarista vuonna 1999. Ystäviä meistä tuli myöhemmin, kun muutin vuonna 2001 Turkuun ja sain osallistua Ritvan vetämään keskustelupiiriin.

Mitä haluaisit sanoa Ritvalle hänen juhlapäivänään?

Sydämelliset onnitteluni, rakas ystävä, olet ihana!

Kirjaystävyuden nauhat

Minna Toikka

Englantilaisen Florence L. Barclayn (1862–1921) aikanaan huip-
pusuosittu ja nyttemmin jo melko unohdettu teos *Rukousnauha*
(The Rosary) on yksi ensimmäisistä modernin ajan menekkite-
oksista. Teos julkaistiin Yhdysvalloissa vuonna 1909. Jo samana
vuonna sitä myytiin 150 000 nidettä, ja vuoteen 1921 mennessä
myyntiluvut ylittivät miljoonan niteen merkkipaalun ympäri
maailmaa. Teosta onkin luonnehdittu kuvaavasti mm. termillä
”monster bestseller”. Omana aikanaan Barclay oli todella mer-
kittävä ja tunnettu kirjailija niin maailmalla kuin Suomessakin.
Tästä kertoo esimerkiksi se, että hän on saanut luonnehdinnan
Pieneen tietosanakirjaan (1925–1928); monikaan viihdekirjailija ei
tätä kunniaa tuohon aikaan saanut.

Rukousnauha alkaa rauhallisella kuvauksella: ”The peaceful
stillnes of an English summer afternoon brooded over the park
and the gardens at Overdene. A hush of moving sunlight and
lengthening shadows lay upon the lawn, and a promise of refresh-
ing coolness made the shade of the great cedar tree a place to be

desired.” (The Rosary, s. 3) *Rukousnauha* käännettiin kahdeksalle kielelle, mm. suomeksi, ranskaksi, saksaksi ja norjaksi. Hilja Tiililä käänsi teoksen suomeksi vuonna 1914, ja hän on saanut kaulaan ja runollisen tekstin soimaan: ”Englantilaisen kesäiltapäivän tyyni hiljaisuus vallitsi Overdynen puistossa ja puutarhassa. Liikehtelevät valolaikat ja yhä pitenevät varjot risteilivät nurmikolla, ja raitistuttavan vilpoisuuden toive sai haluamaan suuren seetripuun varjoon.” (*Rukousnauha*, s. 5)

Nostan Barclayn *Rukousnauha*-teoksesta esille joitain seikkoja tässä Ritva Hapulin juhlakirjassa – vaikka olenkin varma siitä, että hän itse tekisi tekstille enemmän oikeutta, sillä hänen kykynsä lukea ja ’nähdä’ tuo teokset eläviksi. Kirjaystävyysnauhoihin liittyy tämän kirjankin teema, sillä Rukousnauhassa kuvattu ystävyys on tärkeä, ja päähenkilön, jalosukuisen Jane Championin lujat ystävyys-suhteet säilyvät. Ritva on kertonut teoksen liittyvän hänelle rakkaisiin sukulaisvierailuihin, joiden aikana hän luki tätä kirjaa. Myös minulle teos tuo mieleen hyviä muistoja, sillä olen saanut niteeni mummoltani. Luin kirjan lapsena ja nuorena monta kertaa, sillä sen kieli ja tapahtumat kiehtoivat. Riksin sarjassa vuonna 1958 ilmestyneen *Rukousnauhan* kansikuva oli todella kaunis, ihailen sitä edelleen. Tämän kansikuvan viehättävyys ei kuitenkaan ole poikkeus, sillä WSOY:n kustantamassa Riksin sarjassa ilmestyi 1950- ja 60-luvuilla monia kauniisti kansitettuja viihdekirjoja.

Jalosukuinen Jane Champion

Ystävyys tuottaa iloa, ja sen koin myös löytäessäni tätä kirjoittaessani itselleni uusia Barclayn teoksia. Nimittäin osittain samoja

henkilöhahmoja ja tapahtumapaikkoja kuin *Rukousnauhassa* on myös pitkässä novellissa *Ajan ratas* (1908), joka on eräänlainen prologi *Rukousnauhalle*. *Shenstonen rouva* (1910) taas ajoittuu *Rukousnauhan* tapahtumien jälkeen.

Jane Champion on mukana kaikissa kolmessa teoksessa, mutta päähenkilönä ainoastaan *Rukousnauhassa*. *Ajan ratas* esittelee hänet lojaalina ystävänä ja ”täydellisenä” naisena. Jane on orpo, ja vierailee usein sukulaisensa Meldrumin herttuattaren luona. Hän on nuorena tyttönä ollut ihastunut ystäväänsä, joka menee naimisiin hyvin kauniin naisen kanssa. Jane ei itse usko koskaan löytävänsä rakkautta tavallisen ulkomuotonsa takia. ”Hänet oli kerran joku, joka näki pintaa syvemmälle, kuvaillut täydellisen kauniiksi naiseksi, – kuori oli vain mitä arkipäiväisin. Eikä kukaan mies siihen asti ollut katsonut kuoren läpi eikä nähnyt naista täydellisyydessään.” (*Rukousnauha* s. 9) Janen naisellista täydellisyyttä korostaa hänen lämmin luonteensa, avuliaisuutensa ja ystävällisyytensä vähäosaisempia kohtaan. Muiden hyvien ominaisuuksiensa lisäksi hän on sairaanhoitaja, ja hoitanut haavoittuneita toisessa buurisodassa Etelä-Afrikassa.

Janen hyvä ystävä Garth Dalmain ihailee ja kunnioittaa häntä, mutta vasta kuultuaan Janen laulavan *Rukousnauhan* nimistä laulua huomaa olevansa rakastunut. Jane ei voi uskoa tähän rakkauteen, ja kieltäytyy Garthin kosinnasta. Jane ja Garth saavat toisensa vasta koettelemusten jälkeen, sillä Garth sokeutuu ja Jane tulee hoitamaan häntä. Näiden juonenkäänteiden intertekstuaalisia viitteitä voisi jäljittää Charlotte Brontën *Kotiopettajattaren romaaniin* vuodelta 1847, jossa toinen ”plain Jane” rakasti saavuttamatonta, sokeaa miestä. *Rukousnauha*-teoksessa Jane ei usko Garthin rakkauteen, ennen kuin näkee kolme muotoku-

vaansa, jotka Garth on maalannut ennen sokeutumistaan. Tauluissa Janen ”kasvoille oli valahtanut kirkkaus, ’jota ei mailla eikä merillä nähty ole’. Se loisti rauhallisista harmaista silmistä – kun ne hänen eteensä polvistuneen miehen pään yli taulusta katselivat – ilmaisten naisen koko sielun ylevää antaumusta tunteen valtaan, joka voimakkaana ja täydellisesti hallitsi häntä, mutta joka samalla myös antoi hänelle voimaa olla entistäkin todellisemmin oma itsensä”. (*Rukousnauha* s. 240–241) Vaikeuksien kautta toisensa löytävien Janen ja Garthin onnellisesta avioelämästä saadaan nähdä joitakin vilauksia *Shenstonen rouva* -teoksessa, jossa he eivät ole enää päähenkilöinä.

Laulu rukousnauhasta

Rukousnauha-teos on saanut nimensä Ethelbert Nevinin vuonna 1898 sävelletystä laulusta, johon sanat on tehnyt Robert Cameron Rogers. Myös lauluna ”Rukousnauha” oli oman aikansa listahitti, sillä se pysyi myydyimpien ja kuunneltujen listalla pitkään 1910-luvun vaihteessa. Tämä monesti kirjassa siteerattu laulu voidaan nähdä päähenkilöiden Janen ja Garthin rakkauden vertauskuvana, ja rukousnauhan helmet ovat tuon rakkauden merkittävimmät kohokohdat: ”Nuo hetket, vietetyt kanssasi, ne talletan helminauhanain, ja helmi helmeltä tarkasti niitä lasken rukousnauhassain.” Rukousnauhan ristin voisi tulkita Janen epäroiniksi, sillä hän kokee ettei ole Garthin rakkauden arvoinen: ”Joka helmi on rukoushetkinen ja sydämen polttoa lievittää, mutt’ alta helmisen seppeleen yks’ r i s t i eteeni välkähtää.” Varsinaisena koettelemuksena eli ristinä on kuitenkin yksinäisen ja torjutun

Garthin sokeutuminen, ja melodraaman nousu kohti huippuaan taas tapahtuu Janen saapumisen myötä, vaikkakaan hän ei ensin paljasta todellista henkilöllisyyttään sokealle rakastetulleen: "Oi siunatut, polttavat muistoni ilon niukan, kohtalon katkeran, joka helmeä suudellen, viimeksi myös ristiin huuleni kurkotan." (Laulusitaatit *Rukousnauha* s. 44–45)

"Rukousnauha"-laulu, musiikki ja taide näyttelevät kaiken kaikkiaan merkittävää osaa teoksessa – jopa niin, että olen *Rukousnauhaa* lukiessani monta kertaa miettinyt, minkälainen jalosukuisen Janen esitys on ollut: "Syvä, ihana ääni kaikui kautta koko salin. Kuulijat vallitsi syvä hiljaisuus. Joka tavu tunkeutui hiljaisuuteen niin sydämellisin ja ihmeellisen suloisin sävelin, että penseitten sydänten lakkasi lyömästä ja he ihmettelivät omaa liikutustansa; niiden sydämessä taas, jotka muutenkin syvästi tunsivat, tämän laulun tenho kosketti salaisimpia kieliä." (*Rukousnauha* s. 44)

Vasta tätä kirjoittaessani olen tutustunut *Rukousnauhaan* nimenomaan lauluna ja selaillut sen eri levytyksiä. Barclayn teos antaa laululle niin syvän merkityksen vertauskuvana, että ei ole ollut helppoa löytää jalosukuisen Janen veroista laulajaa. "Ne vain, jotka ovat kuulleet Janen laulavan 'Rukousnauhan', voivat ymmärtää, miten hän lauloi 'joka helmeä suudellen'. Joka sanasta henki niin naisellinen, kaunis ja hellä rakkaus, että hänet itsensä unohdettiin hänen laulunsa taikavoiman vuoksi." (*Rukousnauha*, s. 45) Ajatusleikkinä voisin kuitenkin kuvitella Ernestine Schumann-Heinkin käyvän tulkitsijaksi, ja tällöin laulun voi kuunnella mm. hänen levytyksestään *Complete Recordings* (Volume 1 1900–1909).

Rukousnauhan sydän ja risti

Rukousnauha tai muut Barclayn teokset eivät enää nykyään ole kovin tuttuja lukijoille, mutta esimerkiksi turkulainen kirjailija Kirsti Ellilä on naistenviihteeseen keskittyneessä blogissaan kirjoittanut teoksesta vuonna 2007. Hän kiinnitti kauniin suomenoksen lisäksi huomiota Barclayn taitavuuteen kirjoittajana, sillä luonnon ja ihmisten kuvaajana Barclay liikkuu osittain myös jopa shakespearelaisissa teemoissa, jotka tosin ovat tuttuja myös viihteessä ylipäänsä.

Nähdäkseni Florence L. Barclaylla onkin tiukasti otteessaan naistenromaanin genre. *Rukousnauhan* tapaiset uskonnollis-pohjaiset melodraamat olivat 1900-luvun alussa yleisiä, sillä ne tyydyttivät samanaikaisesti sekä romantiikan nälän että uskonnollisten tunteiden kanavoinnin tarpeen. Barclayn teoksiin pätee se, että naistenviihdettä sitovat tietyt säännöt (tai paremminkin sekä luku- että kirjoitusohjeet), joiden mukaan on edettävä. Näiden konventioiden mukaan eteneminen on tavallista kaikessa viihdekirjallisuudessa, koska lukijoiden odotusten on täytyttävä. Muuten teoksia ei lueta, tai mikä vielä tärkeämpää, niitä ei osteta. Viihteen lukeminen on kuitenkin pitkälti konventioiden säätelemää lukemista, sillä lukija tietää ja tuntee varsin tarkasti mitä odottaa. Naistenviihteessä sekä kirjailija että lukija operoivat tiettyillä säännöillä. Koko ajan lukiessaan tiettyyn lajiin kuuluvaa teosta lukija tavallaan laskelmoi ja tekee johtopäätöksiä siitä, mitä lajinmukaisia asioita voi olla odotettavissa. Naistenviihde on siis suhteellisen turvallista luettavaa, sillä epämiellyttäviä yllätyksiä tuskin sattuu. Tällaiset lajinsisäiset säännöt voidaankin kokea myös etäännyttävinä: lukijalla ei ole mahdollisuutta unohtaa mitä

on lukemassa, sillä pelin sääntöihin kuuluu koko ajan muistutus teoksen kuvitteellisuudesta. Saadakseen lukijoita romanttisen kirjallisuuden on tarjottava edes jonkinlaista toivoa, paremman tulevaisuuden utopiaa. Mutta huonosti tai löysästi kirjoitettu teos ei kunnioita omaa tekstilajiaan, eikä viihdekirjallisuuttakaan ole syytä tuottaa samalla, hyväksi koetulla kaavalla vaan kokeillen ja kaavaa uudistaen. Florence L. Barclay tunsi hyvin oman kirjallisuudenlajinsa ja oli taitava sen kirjoittajana.

Mutta miten *Rukousnauhaan* bestsellerinä suhtauduttiin suomalaisten kirjastojen kokoelmien valikoinnin näkökulmasta? Arvostelevala kirjaluettele (AKL) perustettiin vuonna 1902, ja sen apuun luotettiin valinnassa monen vuosikymmenen ajan. Eija Eskola on informaatiotutkimuksen alan väitöskirjassaan kiinnittänyt huomiota siihen, että AKL on ollut hieman kaksijakoinen suhtautuessaan puhdashenkisiin mutta romanttisiin – jopa melodramaattisiin – romaaneihin, jotka ovat olleet aikanaan keskeistä kirjastokirjallisuutta. AKL:n arvosteluissa suhtauduttiin varauksellisesti esimerkiksi Rukousnauhan kirjalliseen arvoon ja epäuskottavuuteen, toisaalta juuri tämä ihanteellisuus ja moraaliset arvot laskettiin kirjailijalle ansioksi. Siveellisille lukuromaaneille oli kysyntää. Kirjastoihin kelpaamattomaksi katsottua kirjallisuutta, esimerkiksi Ethel M. Dellin ja Elinor Glynin kirjoittamia seikkailullisia ja seurapiireihin sijoittuvia rakkausromaaneja, ei mielellään valittu kokoelmiin, joten puhdashenkistä kirjallisuutta haluttiin suosia. Barclayn lisäksi näitä ”käännöskirjastokirjailijoita” olivat Hall Caine ja Elisabet Beskow, joista viimeksi mainittu kirjoitti salanimellä Runa. Suomessa Hilja Haahti, Helmi Pekkola ja Signe Stenbäck kirjoittivat myös tämän lajityypin kirjoja. Suurimman vaikutuksen näistä on itseeni tehnyt Hilja

Haahti, jonka teoksissa viehättää Barclayn tavoin niin ihmisten kuin luonnonkin kuvaukset.

Rukousnauha elokuvaksi

Rukousnauhan tarina on vangittu filmille useita kertoja, kiinnostavasti kylläkin nimenomaan katolisissa Ranskassa, Espanjassa ja Meksikossa, ja muokattuna uudelleen niin henkilöiden nimien kuin tapahtumienkin osalta. Englanninkieliseltä kielialueelta en ole löytänyt elokuvaa, mutta sen sijaan jo vuonna 1921 on filmattu osittain samoista henkilöistä kertova *The Mistress of Shenstone*.

Nykylukijalle ja katsojalle Barclayn teosten ja näiden filmatisointien henkilö- ja tapahtumakuvaukset tuovat suuressa määrin mieleen P. G. Woodhousen parodiat brittiyläluokasta, ja siksi esimerkiksi tv-sarjan *Kyllä Jeeves hoitaa* henkilögalleria tulee etsimättä mieleen. Woodhousen tapaan Barclayn teosten päähenkilöt kuuluvat yläluokkaan eivätkä suotta murehdi ainakaan raha-asioita. Päähenkilöt ovat idealisoituja hahmoja joiden omiutuisuudetkin ovat viehättäviä. Meldrumin herttuatar lemmikkipapukaijoineen on tästä hyvä esimerkki.

Tämän tribuuttini lopuksi tuo esille Girlebooks-blogista löytämäni viehättävän leikittelevän roolituksen *Rukousnauhan* uudelleenfilmatisointia varten. En itse ole ihan varma siitä, kävisikö nykynäyttelijöistä parhaiten Janen rooliin brittinäyttelijä Anna Maxwell Martin, vaikka hän loistava epookkinäyttelijä onkin. Mutta räysin vakuuttunut olen James McAvoysta näyttelemässä Garth Dalmainia, samoin kuin Maggie Smithistä briljeeraamassa eksentrisenä Meldrumin herttuattarena.

Kirjallisuus

Barclay, Florence L., *Ajan ratas*. Suom. Lempi Vihervaara. WSOY, Porvoo 1916.

- The Wheels of Time (1908) <http://archive.org/stream/wheelsoftime00barcuoft#page/n7/mode/2up> [29.6.2012]

Barclay, Florence L., *Rukousnauha*. Suom. Hilja Tiililä. WSOY, Porvoo 1958 [1914].

- The Rosary (1909) <http://archive.org/stream/rosarybarc00barcuoft#page/n7/mode/2up> [29.6.2012]

Barclay Florence L. (1916). *Shenstonen rouva*. Suom. Väinö Jaakkola ja O.A. Joutsen. WSOY, Porvoo 1916.

- The Mistress of Shenstone (1910) <http://archive.org/stream/mistressofshenst00barcuoft#page/n9/mode/2up> [29.6.2012]

Baker, Donna, *Writing a romantic novel and getting it published*. Hodder Headline Plc., London 1997.

Bloom, Clive, *Bestsellers. Popular Fiction since 1900*. Palgrave Macmillan, Houndmills, Basingstoke, Hampshire 2008.

Ellilä, Kirsti, Rukousnauha 18.6.2007 <http://hompaa.vuodatus.net/blog/647466/rukousnauha/> [29.6.2012]

Eskola, Eija, Rukousnauha ja muita romaaneja. Suomentanut kaunokirjallisuuden valinnasta kirjastoihin vuosina 1880–1940. *Kirjastotiede ja informatiikka*. 10 (1991): 2, 52–56.

Eskola, Eija, *Suosittelut, valitut ja luetut: kirjallisuus kirjastoissa 1918–1939*. Tampereen yliopisto, Tampere 2004.

McDonald, Laura 12.10.2009 The Rosary by Florence L. Barclay <http://girlbooks.com/blog/free-ebooks/the-rosary-by-florence-l-barclay/> [29.6.2012]

Pieni tietosanakirja 1925–1928 <http://runeberg.org/pieni/1/0184.html> [29.6.2012]

Schumann-Heink, Ernestine (1910). Complete Recordings, Vol. 1: 1900-1909. <http://turku.naxosmusiclibrary.com/catalogue/item.asp?cid=81029-2> [29.6.2012]

Waller, Philip, *Writers, Readers, and Reputations: Literary Life in Britain 1870–1918*.

Oxford University Press, Oxford 2006.

Florence L. Barclayn elokuvat IMDB <http://www.imdb.com/name/nm0054045/>
[29.6.2012]

Kuka olet?

Minna Toikka

Mitä teet?

Toimin informaattikkona, työhöni kuuluu sekä tiedonhallintataitojen opettaminen että verkkoaineistojen parissa työskentely.

Mistä tunnet Ritvan?

Olemme tunteneet vuodesta 1988 alkaen, ja vuodesta 1995 alkaen edenneet dekarilukupiirin aloittamalla kirjaystävyyden tiellä.

Mitä haluaisit sanoa Ritvalle hänen juhlapäivänään?

Lämpimät onnittelut, ja kiitokset ystäväyydestä.

Kultasiskoni

Maarit Leskelä-Kärki

Kultasisko on Liisan toinen nimi. Seitsemänvuotias tyttö elää salaista elämäänsä puutarhan laidalla olevan ruusupensaaseen, Salikonin alisessa maailmassa, kaksossiskonsa Ylva-Liin kanssa. Liisalle, alkuperäisessä teoksessa nimeltään Barbro, on kerrottu, että kaksossisko juoksi hänen syntyessään puutarhan toiseen laitaan ja meni piiloon ruusupensaaseen alle. Ylva-Lii elää kuitenkin Liisalle Kultaisen Salin kuningattarena, ja kutsuu siskoaan kultasiskoksi, ei koskaan Liisaksi. Astrid Lindgrenin vuonna 1949 kirjoittamassa sadussa kuolema, poissaolo ja kaipaus saavat ilmaisunsa näiden kahden sisaren herkän ja syvän suhteen kuvauksessa.

Sisaruus on tärkeä osa Lindgrenin satuja. *Melukylän lapset* ja *Saariston lapset* kuvaavat paitsi ystäväjoukkoa, myös sisaruutta. Sisarukset voivat olla läheisimpiä ystäviä kuten Tommi ja Annikka *Peppi Pitkätossussa*, yhtälailla sisaruus voi olla hyvin eri-ikäisten huolehtivaa sisaruutta kuten Pellen ja Malinin suhde *Saariston lapsissa* tai Ollin ja Kerstin Melukylässä. Kenties rakas-

tetuimmassa kuvauksessa, *Veljeni Leijonamielessä* veljekset ovat yhteydessä toisiinsa yli ajan ja paikan ja kokevat kaiken yhdessä loppuun ja uuteen alkuun saakka. Monissa Lindgrenin saduissa, kuten *Kultasiskossa*, yksinäiset lapset voivat löytää sielun veljen tai sisaren, parhaan ystävän yllättävistä paikoista, kuten sängyn alta kolosta, toisesta maailmasta, jonne aikuisilla ei ole pääsyä. Lindgrenin satumaailmassa sisaruus aiheuttaa harvoin konflikteja, tai ainakin ne selvitetään nopeasti. Sisaruus on ylintä maailmassa, yhtälailla ystävyys saatetaan kuvata kuin sisaruutena.

Kultasiskoni ilmestyi yhtenä satuna kokoelmassa *Pekka Peukaloinen* (joka Suomessa tunnetaan myös Nisse Naskalina Marjatta Kurenniemen suomennoksesta vuodelta 1973), ja tietyllä tapaa nämä kaksi satua rinnastuvatkin toisiinsa. Molemmissa itsensä yksinäiseksi tunteva lapsi löytää ystävän ja salaisen maailman, molemmissa käsitellään myös surua ja kuolemaa. *Pekka Peukaloisessa* Pertin koti on tyhjempi pikkusisaren kuoltua, hänestä muistuttaa vain nukketalo, joka sitten osoittautuukin tärkeäksi – saahan Pekka Peukaloinen sieltä huonekalut kotiinsa Pertin sängyn alla olevaan rotan entiseen asuntoon. *Kultasiskossa* Liisan kaksossiskon todellinen kohtalo jää tulkintojen varaan, aikuislukija tulkitsee hänen kuolleen syntyessään ja vanhemmat ovat muuttaneet surunsa tarinaksi puutarhan perälle juosseesta pikkusisaresta. Myöhemmin kirja on julkaistu myös Hans Arnoldin värikkäästi kuvittamana satukirjana vuonna 1973 sekä ainakin Suomessa myös kokoelmassa *Satuja* (1981), jossa se on saanut kuvitukseen Astrid Lindgrenin luottokuvittajan Ilon Wiklandin kuvat.

Vuonna 1988 tehdyssä elokuvaversiossa *Alla käraste syster* (ohj. Göran Carmback, 28 min) kuvamaailma täyttyy luonnosta,

jonka keskellä vaaleat, pitkätukkaiset sisaret ratsastavat. Elokuva on lähes uskollinen alkuperäistarinalle, joskin Barbron koiraan kohdistuva kaipuu on alusta lähtien selkeä motiivi toisin kuin kirjassa, missä Salikonin alainen maailma on nimenomaan pakopaikka yksinäisyydestä rakkauden maailmaan. Etenkin elokuvan maailma herättää pohtimaan, kuinka *Kultasiskoni* on eräänlainen varhainen mukaelma *Veljeni Leijonamielestä*, joka ilmestyi vasta 1973. Keskiössä ovat sisaret, tosin kuvitteellisemmat kuin Leijonamiehet, ja teemoina matkan tekeminen halki vaarallisten ja kauniiden paikkojen sekä kuolema ja rakkaus. Elokvamaailma on kenties lainannut tunnelmaansa Olle Hellbomin *Veljeni Leijonamieli* -elokuvasta (1977), sen musiikkimaailmasta ja luonnon kuvauksesta.

Kultasiskoni on satu, jota luen yhä uudelleen, lapsilleni, mutta eniten itselleni. Se on samalla kertomus maailmasta, johon toinen ihminen voi johdattaa. Ylva-Lii vie kultasiskonsa seikkailuun, pelottavaan ”Hirmuiseen metsään”, jossa Ilkeät asuvat. Vihreine silmineen ja pitkinä käsivarsineen Ilkeät tahtovat vangita siskokset ”Isoon Hirmuiseen Luolaan”. Ilkeät eivät kuitenkaan koskaan saa hevosia kiinni, ja matkaa johtaakin Kilttien luo, missä syödään herkkuja ja iloitaan. Lopulta saavutaan Maailman Kauneimpaan Laaksoon, joka on vain Liisaa ja Ylva-Liita varten. Ylva-Liilla, jolla on maailman kaunein nimi, on hevosia, molemmille sisarille omansa, musta ja valkoinen, hopeainen ja kultainen.

Liisa on Ylva-Liille kaikkein rakkain, eikä Ylva-Liilla ole ketään muuta, jota hän rakastaisi enemmän. Liisa on mustasukkainen pienelle veljelleen, siten tarinassa on läsnä niin sisarus-ten keskinäinen rakkaus kuin kateuskin. Suhde Ylva-Liihin on herkkä ja uhattuna, ja Ylva-Lii kertookin kultasiskolleen, että kun

Salikonin ruusut kuihtuvat, hän on poissa, kuollut. Satu kertoo siis myös eroamisesta ja pakollisesta muutoksesta – Liisaa auttaa eteenpäin kaivatun koiran saaminen, koiran, jolla on sama nimi kuin Salikonin maailman koiralla. Kuten Ylva-Lii aiemmin, nyt koira on pelkästään hänen.

Siskosten matka Salikonin alaisessa maailmassa on vertauskuvallinen matkoille, joille ystävä voi johdattaa. Liisa on Ylva-Liille erityinen ja ainutkertainen, ja suhde on täynnä asioita, jotka ovat olemassa vain heille: yhteinen kieli, Kultaisessa salissa nautitut pannukakut, omat koirat ja hevoset, koko maailma ja siellä koettu. Ystävän kanssa voi kokea turvallisia, tuttuja asioita, mutta ystävä voi myös johdattaa tuntemattomaan, pelottavaankin maailmaan, jossa on kohdattava itsensä toisin silmin ja haettava turvaa toisesta. Niin arkielämässä kuin tutkijamaailmassa tarvitaan ystäviä, jotka johdattavat uuden luo, avaavat tuntematonta ja kokevat yhdessä. Ritva on sellainen ystävä.

Kuka olet?

Maarit Leskelä-Kärki, kollega, ystävä, monen yhteisen kiinnostuksen jakaja

Mitä teet?

Tällä hetkellä olen tutkijatohtorin tehtävissä kulttuurihistorian oppiaineessa, opetan, suunnittelen, ohjaan, tutkin. Toimin myös Aino Kallas Seuran puheenjohtajana; Ritva oli yksi seuran perustajajäsenistä syksyllä 2006.

Mistä tunnet Ritvan?

Muistan elävästi kohtaamisemme Kari Immosen kutsuilla tammikuussa 1998. Olin juuri valmistunut ja aloittanut työt oppiaineessa, vain kuullut Ritvasta ja tietysti lukenut Vampyyrinaista. Kari oli houkutellut Ritvaa vetämään omimasta alastaan eli modernin tutkimuksesta seminaariryhmää. Uskaltauduin siis astumaan hänen luokseen, kertomaan kuka olen ja miten kovasti odotan yhteistyötä. Aidon, välittömän ja itseään korostamattoman Ritvan kohtaaminen johti pian ystävyyteen. Sen jälkeen on oltu monessa yhdessä mukana, ja jaettu ajatuksia ja tunteita niin tutkimuksen kuin arjen maailmassa. En voi kuvitella tähänastista tutkijanuraani ilman Ritvaa. Niin monta kirjaa, projektia, seminaaria, niin monta ideaa, jaettua hetkeä ja kohtaamista olisi jäänyt kokematta.

Mitä haluaisit sanoa Ritvalle hänen juhlapäivänään?

Tämä päivä kertoo sinulle, kuinka tärkeä olet niin ystävänä kuin tutkijana. Sinä ansaitset tämän kaiken ja juhlimme ilolla mukanasi! Onnea, rakas Ritva!

”Kuin taikalyhty ilman valoa!”

Max Ophüls, ystävyys ja historia

Hannu Salmi

Historia on ystävyys vihollinen. Ainakin siinä mielessä, että poliittiset rajat, yhteiskunnalliset ja ideologiset erot ja kulttuuriset jännitteet saavat ystävyys näyttämään hauraalta 1900-luvun Euroopassa. Elokuvaohjaaja Max Ophüls, oikealta nimeltään Maximilian Oppenheimer (1902–1957), koki tämän voimakkaasti. Muistelmateoksessaan *Spiel im Dasein* hän kirjoittaa: ”Kaupunki, jossa synnyin, on nimeltään Saarbrücken: se sijaitsee Saarjoen partaalla, ja paikkakunnan kansallisuus on vaihdellut useita kertoja viimeisten vuosikatojen aikana. Historia on heitellyt sitä, samoin kuin koko Elsass-Lothringenin aluetta, sukupolvien ajan Ranskalta Saksalle ja päinvastoin. Tämä selittää jokseenkin kevytmielisen suhtautumiseni kansallisiin ja poliittisiin kysymyksiin.”

Juutalaissyntyinen Max Ophüls palasi elämänsä lopulla Saksaan, mutta hän ehti urallaan tehdä elokuvia viidessä maassa,

Saksan lisäksi Ranskassa, Italiassa, Hollannissa ja Yhdysvalloissa. Vaikka ohjaajien, näyttelijöiden, käsikirjoittajien ja kuvaajien liike Atlantin yli oli vilkasta 1930-luvulla, tuskin kukaan oli yhtä koditon kuin Ophüls. Sitäkin hämmäntävämpää on, että tutkijoille kansojen välinen ystävyys on ollut ongelma: kulttuurien välistä ymmärrystä korostaneelle ohjaajalle, hänen kosmopoliittisuudelleen ja tietoiselle ylijärjestykselle ei ole ollut paikkaa. Tutkijat ovat kiistelleet siitä, minkä kulttuurin piiriin Ophüls kuuluu, missä hän teki hienoimmat teoksensa ja mikä elokuva-tuotannollinen konteksti jätti pysyvimmän jäljen hänen uraansa. Yhdysvaltalainen Lutz Bacher väittää, että vasta Hollywood antoi ne resurssit, jotka mahdollistivat ohjaajan visuaalisten ideoiden täyden toteuttamisen. Tämä näkemys aliarvostaa sitä tuotantoa, joka valmistui ennen sotaa. Ranskalaiset tutkijat, kuten Claude Beylie, puolestaan korostavat niitä rajoituksia, joita Hollywood asetti ja jotka estivät Ophülsin taidetta puhkeamasta kukkaan ennen sodanjälkeistä paluuta Pariisiin.

Max Ophülsin henkinen koti ei ollut maa tai kansallisuus vaan elokuva, joka ylittää rajoja. Ehkä hän mielsi taideteoksen jo itsessään ystävyys osoitukseksi tai rakkaudentyöksi. Hän käsitteli teoksissaan hellyyden tunteita, ystävyyttä ja rakkautta, ja usein myös niiden toteutumattomuutta tai kykenemättömyyttä ylittää maantieteellisiä, yhteiskunnallisia ja poliittisia esteitä. Tuotannossaan hän astui usein tietoisesti epätodennäköistenkin rajojen yli. Varhaisessa komediassaan *Hellä vihollinen* (La tendre ennemie, 1936) Ophüls kuvasi ystävyudeksi muuttuvaa kilpailua, ja lopulta kihloihin aikova neito saa apua menneiden rakastajiensa haamuilta, ”helliltä vihollisiltaan”.

Vuonna 1938 Max Ophüls ohjasi Johann Wolfgang von Goethen romaaniin perustuvan melodraaman *Werther* (Le Roman de Werther). Tarttuminen saksalaiseen aiheeseen Ranskassa oli rohkea teko. Kaiken lisäksi elokuvaa kuvattiin lähellä rajaa, hii-pivän melankolian vallitessa. Teoksen alussa katsoja näkee valoi-san, saksalaisen maiseman halki pyyhältävät postivaunut. Kyytiin nousee pieni poika Gustav, joka tutustuu Waldheimin kaupunkiin matkalla olevaan Wertheriin (Pierre Richard-Willm). Gustavin isosisko on Charlotte (Annie Vernay), johon nuorukainen rakastuu, mutta Lotte on jo lupautunut Albertille (Jean Galland). Elokuvan puolivälissä, noin 40 minuutin jälkeen, karmea tosiasia valkenee Wertherille, ja alakuloisuus alkaa saada sijaa. Vaikuttavimpia kohtauksia on lopun ratkaisu, jossa Werther tulee hake-maan Albertille lainaamaansa pistoolia. Lotte ymmärtää, mistä on kyse, ja alkaa maanisesti toistaa rukouksiaan.

Goethen alkuperäisteoksessa on kohta: ”Mitä olisikaan maa-ilma ilman rakkautta! Kuin taikalyhty ilman valoa!” Ophülsin *Wertherissä* taikalyhdyn valo lopulta sammuu. Rajuilmassa, pimeyden jo laskeutuessa Werther jättää hevosensa ja häipyä tummaan yöhön. Kuuluu laukaus, hevonen värähtää ja juoksee pelästyneenä kohti isäntäänsä. Ophülsin lopetus on synkkä mutta vaikuttava.

Wertherin valmistuessa ilmassa väreili sodan uhka, ystävyys-den ja rakkauden vihollinen. Ulkokuvaukset tehtiin Elsassissa, ja samaan aikaan kun kuvausryhmä Ranskan puolella muisteli 1700-lukua, rajan takana saksalaiset sotilaat terästivät taistelutaitojaan. Harjoituslaukauksia kuului myös Ranskan puolelta, ja vähän väliä ”rauhallinen Goethe-dialogi” piti keskeyttää. Ophüls

koki tilanteen tuskallisena, sillä ”se elämän suloisuus, joka leijuu Goethen *Wertherin* yllä, on ilmaistavissa yhtä hyvin ranskaksi kuin saksaksi; teos kuuluu kumpaankin kulttuuriin...”

Kulttuurien välisen ystävyyden ja rakkauden mahdollisuus oli käsitelty edellisenä vuonna valmistunut *Yoshiwara – ilojen katu* (Yoshiwara, 1937). Tarinan keskiössä on ylhäisen japanilaisperheen tytär Kohana (Michiko Tanaka), jonka on ryhdyttävä geishaksi pelastaakseen perheensä, mutta epäonnekseen hän rakastuu venäläiseen luutnanttiin Sergei Polenoffiin (Pierre Richard-Willm) Venäjän ja Japanin sodan kynnyksellä. Kolmio-draamaa täydentää riksankuljettaja Isamo (Sessue Hayakawa), joka on myös ihastunut Kohanaan.

Yoshiwara yhdistyy 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun eksotismiin, jossa kuvattiin kohtalokasta rakkautta yli etnisten rajojen. Mieleen tulevat esimerkiksi Pierre Lotin romaani *Madame Chrysanthème* (1887) ja Giacomo Puccinin ooppera *Madama Butterfly* (1904). Maurice Dekobran romaanissa ja Max Ophülsin elokuvassa törmäävät traagisesti venäläinen ja japanilainen kulttuuri.

Kiristyvistä kansainvälisestä tilanteesta huolimatta *Yoshiwara* oli kulttuurien välisen yhteistyön ilmaus. Muistelmissaan Ophüls toteaa, että elokuvasta tuli hänen kansainvälinen produktionsa. Romaani oli ranskalainen, käsikirjoittajat englantilainen ja saksalainen, ja keskeisiä rooleja näyttelivät japanilaiset. Isamon roolissa esiintynyt Sessue Hayakawa oli tuohon aikaan jo tunnettu näyttelijä, ja tuottaja oli vakuuttanut Ophülsille Hayakawan puhuvan sujuvaa ranskaa. Lopulta paljastui karmea totuus: Hayakawa ei osannut sen paremmin ranskaa kuin saksaakaan. Koko käsikirjoitus rakennettiin uudelleen, niin että Isamolle tulisi mahdolli-

simman vähän repliikkejä, ja ne harvat sanat, jotka hän lausuu, opeteltiin huolellisesti ranskan opettajan avulla.

*

Max Ophüls sinnitteli viimeiseen asti ennen sodan puhkeamista, mutta olosuhteet kävivät hankaliksi ylijarjaiselle tekijälle. *Sarajevon päiviä* (De Mayerling à Sarajévo, 1940) valmistui maailmanpalon kynnyksellä. Sen kuvaukset alkoivat kesällä 1939, mutta ne keskeytyivät sotatoimien alettua. Kokonaisuus saatettiin valmiiksi vähän ennen kuin Saksan joukot vyöryivät Ranskaan, ja Ophüls pakeni Sveitsin kautta Yhdysvaltoihin. Projektissa oli historian siipien havinaa siinäkin mielessä, että elokuvan tarina sijoittui ensimmäisen maailmansodan alkuvaiheisiin. Loppukohtauksessa bosnianserbialainen anarkisti Gavrilo Princip ampuu Itävalta-Unkarin kruununperillisen Frans Ferdinandin (John Lodge) ja tämän puolison kreivitär Sophie Chotekin (Edwige Feuillère). Max Ophüls kertoo muistelmissaan, että juuri kun ranskalainen Romansin kylä oli saatu lavastettua Sarajevoksi ja paikalliset poliisit sonnustettu serbiasuihin, Principin roolin esittäjä sai kutsun Maginot-linjalle. Lopputuloksesta on vaikea tunnistaa näyttelijää, mutta lopulta pienessä roolissa piti käyttää kahta esiintyjää.

Ylijarjaisuus ei *Sarajevon päivissä* ole vain kulttuurista tai yhteiskunnallista. Tarina sijoittuu menneisyyden taakan ja tulevaisuuden vääjäämättömän muurin väliin. Samanaikaisesti on tiedossa kruununperillisen ja tämän puolison tuleva kohtalo ja taakse jäänyt Mayerlingin tapaus, johon elokuvan alkuperäinen nimi viittaa. Mayerlingin tapauksesta oli valkokankaalla ammennettu aiemminkin, muun muassa Alexander Kordan mykkä-

elokuvassa *Kruununprinssin rakkaustarina* (Tragödie im Hause Habsburg, 1924) ja Anatole Litvakin melodraamassa *Mayerlingin murhenäytelmä* (Mayerling, 1936). Kyse oli onnettomasta rakkaustarinasta, jossa Itävallan keisarin Frans Joosef I:n poika Rudolf rakastui intohimoisesti Maria Vetseraan, mutta avioliitto ei ollut mahdollinen. Rudolf teki itsemurhan Mayerlingissä tammiukuussa 1889 riistettyään ensin rakastettunsa hengen. Tämän jälkeen Frans Joosefin perilliseksi nousi veljenpoika Frans Ferdinand, jota Mayerlingin perintö ahdisti, jo siksikin, että hän itse rakastui tšekkiläiseen Sophie Chotekiin, eikä tämäkään epäsäätyinen suhde saanut keisarin hyväksyntää. Lopulta rakastavaiset saavat tahtonsa läpi, mutta Sophiella ei avioliitosta huolimatta ole kuninkaallista asemaa eikä heidän lapsillaan oikeutta kruunuun. Poliittikka ja sääty-yhteiskunta toimivat rakkauden tunnetta vastaan.

Max Ophülsin tulkinnassa keskiöön nousee protokolla. Elokuva alkaa hovin virkamiesten häärinällä, askelia mittaillaan ja Frans Ferdinandin paluuta Egyptistä valmistellaan kaikkien taitteen sääntöjen mukaan. Protokolla edustaa perinnettä ja historian painolastia. Frans Joosef itse noudattaa perinteitä äärimmäisen tarkasti ja elää enemmän sääntöjen kuin tunteiden kautta. Protokollan vartijana toimii ruhtinas Montenuovo (Aimé Clariond), joka tuntuu sanelevan valtakunnan kohtaloita. Ophülsin tulkinnassa Frans Ferdinand on paitsi tunteiden myös politiikan kapi-nallinen: hän havaitsee, miten väärin Itävalta kohtelee alaisiaan ja haluaisi kehittää maataan ”Itävallan Yhdysvalloiksi”, jossa kansat olisivat lähtökohtaisesti vapaita. Protokolla edustaa historiaa myös siinä mielessä, että se sanelee, miten politiikkaa hoidetaan. Avioliittoja oli käytetty politiikan välineenä, ja tästä Frans Ferdi-

nand kieltäytyy valitessaan Sophien. Se, että Frans Joosef lopulta sallii avioliiton, on poikkeama totunnaisista tavoista, mutta ehkä se samalla merkitsee historian repeämää: perinteet murtuvat, ja aikalaiset ovat jonkin sellaisen uuden kynnyksellä, jota he eivät itsekään osaa hahmottaa.

*

Sarajevon päivien jälkeen Max Ophülsin uralla seurasi seitsemän vuoden hiljaisuus. Kun Eurooppa muuttui sotatantereeksi, Ophüls pakeni Yhdysvaltoihin, varmaankin viimeisten elokuva-alan emigranttien joukossa. Tässä vaiheessa apuun riensi tuntematon ystävä, ohjaaja-käsikirjoittaja Preston Sturges, joka oli ihaillut Ophülsin tuotantoa. Sturges yritti saada arvostamalleen kollegalle töitä Hollywoodista, mutta toimeksiannot olivat kiven takana. Sotavuodet kuluivat, eikä työtä tahtonut löytyä edes rauhan koitettua.

Pitkäveteisinä odottelun vuosina Ophüls alkoi kirjoittaa muistelmia, jotka sittemmin saivat nimen *Spiel im Dasein*. Ne syntyivät Hollywoodissa elokuun 1945 ja joulukuun 1946 välisenä aikana, mutta vasta vuonna 1959 leski Hilde Ophüls saattoi ne päivänvaloon.

Max Ophülsin viimeiset sanat korostavat yllirajaisen ystävyyden merkitystä. Viimeisellä sivulla hän kuvaa saapumistaan Yhdysvaltoihin ja toiveikkuutta, kun Paul Kohner oli soittanut ja luvannut esittää Hollywoodissa vuonna 1933 valmistuneen elokuvan *Lemmenleikkiä* (Liebelei, 1933). Ophülsin sanat kuvasivat sitä, miten tärkeitä hänelle olivat ihmiset. Tulevaisuus merkitsi hänelle ystävää, Preston Sturgesia, joka antaisi uudelleen

mahdollisuuden palata elokuvaohjaajaksi: ”Tänään päätän tällä erää ’biografiani’, menneisyyteni. Tulevaisuuteni on ystävyydessä Preston Sturgesin kanssa.”

Tauon jälkeen Ophülsin ura jatkui, ja oikeastaan vasta tämän jälkeen hän ohjasi sarjan tunnetuimpia elokuviaan. Hollywoodissa valmistui legendaarinen *Kirje tuntemattomalta naiselta* (Letter from an Unknown Woman, 1948), ja Ranskassa Ophüls käsitteli rakkautta, intohimoa, ystävyyttä mutta myös unohdusta ja hyväksikäyttöä sellaisissa elokuvissa kuin *Intohimojen karuselli* (La ronde, 1950), *Lemmenunelma* (Le plaisir, 1952), *Salaperäiset korvarenkaat* (Madame de..., 1953) ja *Skandaalikuningatar Lola Montès* (Lola Montès, 1956). Sodan jälkeen taikalyhdyn liekki valaisi kirkkaammin kuin koskaan. Jos historia on ystävyys vihollinen, se on kuitenkin hellä vihollinen, joka ei vain erota ja tuhoa vaan myös rakentaa siltoja ja antaa taikalyhdyn syttyä uudelleen.

Kirjallisuus

Bacher, Lutz, *Max Ophüls in the Hollywood Studios*. Rutgers University Press, New Brunswick NJ 1996.

Beylie, Claude, *Max Ophüls*. Suomentanut Sakari Toiviainen. Suomen elokuva-arkiston julkaisusarja. Valtion painatuskeskus, Helsinki 1990.

Ophüls, Max, *Spiel im Dasein. Eine Rückblende*. Mit einem Nachwort von Hilde Ophüls und einer Einführung von Friedrich Luft. Henry Goverts Verlag, Stuttgart 1959.

Kuka olet?

Hannu Salmi

Mitä teet?

Onnittelen Ritvaa, hyvää ystävää ja kollegaa!

Mistä tunnet Ritvan?

En muista tarkkaan, milloin tapasin Ritvan ensimmäisen kerran, mutta sen täytyy olla 1980-luvun Kirjakahvilassa Henrikinkadulla. Elokvakerhossakin nähtiin.

Mitä haluaisit sanoa Ritvalle hänen juhlapäivänään?

Weil du mich, Freund, beschenkst mit dir,
So dank ich billig dir mit mir.
Nimm hin deswegen mich für dich;
Ich sei dir du; sei du mir ich.

(Friedrich von Logau, 1605–1655)

Suomisen perheen ystävät

Silja Laine ja Kimmo Laine

Suomisen perhe on ehkäpä kaikkien aikojen tunnetuin suomalainen perhe. Sitä on totuttu ajattelemaan vahvan ydinperheen mallikuvana, ja tavallaan se sitä tietysti onkin. Suomisen perhe synnytettiin yleisradion kuunnelmasarjaksi vuonna 1938, ja tavallisen suomalaisen perheen arkisista kommelluksista kertovien tarinoiden yllättävä ja jättimäinen suosio sai aina uusia menestysreseptejä haistelevan T. J. Särkän kiinnostumaan asiasta: Suomen Filmitoimisto lanseerasi oman elokuvasarjansa alkuvuodesta 1941, ja kun lehti-ilmoituksen perusteella keskeisiin lapsirooleihin löytyivät uudenlaista lapsienergiaa pursuavat tähdet, suosio oli sinetöity. Mutta millaisista aineksista tämä vahva ja rakastettava ydinperhe synnytettiin? Millaiset voimat ja vastavoimat perhettä rakentavat ja mitkä sitä uhkaavat?

Suomisen perhe luotiin melko lailla tietoisesti ideaaliyksiöksi, optimaalisen keskiluokkaiseksi, keskiarvoiseksi ja keskituloiseksi perheeksi, jossa on keskimääräinen lapsiluku – aluksi

kolme ja sotavuosina väestöliiton suosituksesta yhdet kaksoset lisää. Perheen isä on varatuomari ja virkamies Väinö (Yrjö Tuominen), äiti Aino (Elsa Turakainen) taas kotirouva. Perhe asuu modernissa Töölössä, mutta kalevalaiset nimet ankkuroivat tarinan toisesta kulmasta alkuhämmärien suomalaisuuteen. Perheen esikoistytär Elina (Sirkka Sipilä) on jo lähes aikuinen, keskuksen henkilöt Olli (Lasse Pöysti) ja Pipsa (Maire Suvanto) kymmenen vuoden molemmin puolin. Kaksoset jäävät tarinoissa tavallisimmin sivurooliin, sen sijaan palvelijahuoneessa asuva keittäjätär Hilda (Siiri Angerkoski) nousee tarinoissa tuon tuosta vaivihkaa merkittävään asemaan, vaikka ei kirjaimellisesti ydinperheeseen kuulukaan.

Hilda ei ole elokuvien ainoa perheeseen kuulumaton tärkeä ihminen. Ydinperheen sisäisten suhteiden ohella ja niiden puitteissa elokuvien sosiaalista maailmaa määrittävät monenlaiset erilliset ja yhteen kietoutuvat ystävyysuhteet. Oikeastaan jokaisen Suomis-elokuvan (joita valmistui sotavuosina viisi ja vielä yksi vuonna 1959) juoni rakentuu ystävyysuhteiden varaan, ja nämä suhteet ovat yleensä merkitsevän jännitteisiä. Ystävyysuhteet koettelevat milloin luokka-, milloin sukupuolirajoja, toisinaan jännitettä taas synnyttää ystäväysten ikäero. Jos ydinperhettä ajatellaan omavaraisena yksikkönä, jokainen ulkopuolinen suhde on sen yhtenäisyydelle potentiaalinen uhka. Mutta millaisia uhkia ja millaisia mahdollisuuksia nämä erilaiset ystävät lopulta Suomisen perheelle luovat?

Luokka, ystävyys, solidaarisuus

Jos ja kun Suomen perhe sommiteltiin koko Suomea ja suomalaisuutta edustavaksi keskimääräisyydeksi, herää tietysti kysymys, mitä tämän keskustan reunoille, ylä-, ala- ja ulkopuolelle jää. Keskustaa ei voi käsitteellisesti olla, ellei sen laidoilla ole jotakin muuta, joka sitä määrittää.

Kun muistetaan, että Suomen perhe siirtyi valkokankaalle juuri sotavuosina, retorisesti merkittävimmäksi keskellä oleminen alueeksi muodostuu luokka. Mitä Suomen perheen keskiluokkaisuus oikeastaan merkitsee? Aikalaisvastaanotossa perheen keskiluokkaisuus koettiin tavallaan ongelmaksi, koska perheen taloudellinen asema ja elintaso (iso nykyaikainen asunto, kotiapulainen, edustava kesähuvila) eivät aivan korreloineet keskenään. Kaikkien silmissä ei näyttänyt sovelialta, että Suomisilla oli keskellä sota-ajan elintarvikepulaa mahdollisuus valita, istuttaako kasvimaalleen tomaatteja vai amarylliksiä.

Merkittävämpää kuin keskiluokkaisuuden taloudellinen perusta onkin kulttuurinen, sosiaalinen ja moraalinen keskellä oleminen. Suomen perheen kohdalla voisi puhua eräänlaisesta hyväntuulisesta normatiivisuudesta, joka sallii myös kohtuulliset poikkeamat. Nämä poikkeamat ovat tavallisimmin ulkopuolisia, mutta toisinaan myös perheen sisäisiä. Vuonna 1942 valmistuneessa *Suomen Ollin tempauksessa* luokkarajat ylittävä ystävyys nostetaan aivan keskeiseksi teemaksi. Uuden polkupyörän saanut Olli törmää Pasilan työläiskaupunginosassa pikkutyttöön, joka joutuu sairaalaan. Huonoa omaatuntoa poteva Olli tutustuu näin tytön perheeseen – jotka ”sattumalta” ovat hekin Suomisia – ja ystävyysty Jaska-veljen kanssa. Ollin ja Jaskan luokkarajat ylittävä

solidaarisuus sinetöityy jaettuun tyytymättömyyden tunteeseen: Olli kokee olevansa väärin ymmärretty koulussa, Jaska lähetin toimessaan. Pojat karkaavat yön selässä kohti Savijärven raivausleiriä, palvelemaan yhdessä kansakunnan sotaponnistuksia.

Suomisen Ollin tempaus siis nostaa luokkarajat esille, mutta unohtaa ne varsin pian: kun pojat katoavat, heidän perheensä ovat samassa veneessä. Perheiden isät lukevat eri sanomalehtiä – toinen Uutta Suomea ja toinen Suomen Sosialidemokraattia – mutta merkitsevästi samanlaisissa asennoissa ja tilanteissa perheen patriarkkana. Pasilassa toteutetaan samaa suomalaisen ydinperheen ihannetta kuin Töölössäkin, huoli lapsesta on yhteinen. Perheiden välisiä eroja ei kokonaan häivytetä, esimerkiksi Jaskan koti ja pihapiiri Pasilassa ovat selvästi vaatimattomampia kuin Ollin perheen uudenaikainen ja tilava kerrostaloasunto, mutta elokuva haluaa viestittää, että ystävyys voi ohittaa luokkarajat. Tärkeintä on ystävysten rehti, isänmaallinen asenne ja keskinäinen solidaarisuus. Aivan silkasta tasavertaisuudesta ei kuitenkaan ole kyse, sillä Jaskan perhettä arvioidaan Ollin perheen porvarillisten silmälasien läpi – ja todetaan säädyllyiseksi. Jaskan koti on toki vaatimattomampi, mutta se on siisti ja vanhemmat ovat ahkeria. Merkitsevää kuitenkin on, että kun Jaskan esittäjä Kalevi Hartti palaa seuraavissa elokuvissa Ollin ystäväpiiriin, hänestä onkin huomaamatta tullut oppikoululainen Eka.

Perheen sisäistä luokkaretkeilyä viritellään sarjan ensimmäisessä elokuvassa *Suomisen perhe* (1941), jossa perheen Väinö-isä sortuu epämääräisiin osakekauppoihin vanhan ystävänsä Sami Nenosen, nyt amerikkalaistuneen Sam Nelsonin, yllyttämänä. Perhe äkkirikastuu, ja elokuvassa onkin oikeastaan kyse keskiluokkaisen elämäntavan ja siihen liittyvien, kohtuullisuutta

korostavien hyveiden sekä nousukasmaisen varallisuuden välille kasvavasta kuilusta. Tarina on melkein pä klassinen moraliteetti, sillä osakekaupat kääntyvät tappiollisiksi ja perhe joutuu muuttamaan elämäntapojaan kahdesti; ensin Suomalaiset opettelevat kuluttamaan ylenpalttisesti ja kevytkenkäisesti, sitten taas elämään varojensa mukaan. Elokuva alleviivaa sitä, että muotiin ja kuluttamiseen keskittyvä elämäntyö on ristiriidassa perhearvojen kanssa, sillä perheen yhdessä viettämä aika vähenee kun huviteluun käytetty aika lisääntyy.

Koulutoveri Sam on Yhdysvalloissa sisäistänyt Dale Carnagien opinkappaleen, jonka mukaan ystävyys ei ole kyse vain henkisistä arvoista vaan myös menestyksestä ja vaikutusvallasta. (Carnagien vuonna 1937 ilmestynyt teos *How to Win Friends and Influence People* suomennettiin jo kahta vuotta myöhemmin nimellä *Miten saan ystäviä, menestystä, vaikutusvaltaa.*) Tarinan lopussa isä ymmärtää, että tosiystävyyttä ei ole välineellistä ja että ystävyyttä ja bisneisiä ei pidä ”amerikkalaiseen tapaan” sotkea keskenään.

Elokuvasarjan kaikki muut ystävyyssuhteet ovat ohimenevää laatua, mutta oikeastaan sarjan kestävin, joskin ehkä huomaamattomin, ystävyyssuhde ylittää sekin luokkarajat; Ollin ja Hildan (Siiri Angerkoski) lämmin ja lojaali ystävyys pitää Ollin raiteillaan ja pahimpina aikoina jopa perheen koossa. Vaikka Hildalla ei ole perheessä muodollista valtaa tai auktoriteettiasemaa, hän on perheen moraalinen selkäranka ja pysyy kohtuudessa silloinkin kun isä sortuu ylilyönteihin ja äiti vaipuu passiiviseen epätoivoon. Elokuvien liikuttavimmat kohtaukset sijoittuvatkin keittiöön, joka on Hildan valtakunta. Kun Olli vaikkapa *Suomisen Ollin tempauksessa* palaa karkumatkaltaan kotiin, hän ei

suinkaan riennä heti vanhempiensa luokse vaan Hildan hoiviin. Ehkäpä Hildan huolenpito Ollista koskettaa siksi, että huolenpito ei vaikuta olevan pakotettua eikä velvollisuuden sanelemaa, eikä sitä raskautta ideologinen painolasti. Myös isän ja Ollin suhde on esimerkillisen toverillinen, mutta isän patriarkka-aseman takia se jää väistämättä etäiseksi. Hildassa ja Ollissa on jotakin sellaista luokka-, sukupolvi- ja sukupuolirajat ylittävää maanläheisyyttä ja huumoria, jonka he tunnistavat toisissaan.

Tytöt, pojat ja ystävyys

Suomisen perheestä kertovat elokuvat ovat niin herttaisia, että sukupuolisuuden problematisointi ei tuntuisi lainkaan sopivan niiden henkeen. Kuitenkin sukupuoli nostetaan elokuvissa usein esille, jopa tarinan keskipisteeseen, kuten elokuvassa *Suomisen Olli rakastuu* (1944), mutta sitten se taas häivytetään, tai kesytetään, samaan tapaan kuin luokka ja luokkarajojen aiheuttama epämukavuus.

Toisinaan sukupuoli nousee merkittäväksi juuri siksi, että sitä ei näyttäisi olevan olemassakaan. Ystävyysden kannalta kenties merkittävin poissaolo on tyttöjen välinen ystävyys. Vaikka Ollin pikkusisko Pipsa on sosiaalinen ja iloinen, hänellä ei vaikuttaisi olevan ainuttakaan ystävää. Kotihipoissa Pipsa kyllä tanssii isoveljen ystävien kanssa, mutta omanikäistään seuraa hänellä ei ole. Pipsan reipas, ehkä aavistuksen poikamainen suorasukaisuus hauskutti aikalaiskatsojia ja hymyilyttää nykykatsojaakin, mutta ystäviä ei tällaisella ominaisuudella näytä helposti saavan. Ainoa ihminen, josta Pipsa haluaisi ystävän, on aikuinen näyt-

telijä Kimmo Arijoutsu elokuvassa *Suomisen taiteilijat* (1943), mutta traagista kyllä, näyttelijä on kiinnostunut isosisko Elinasta. Myöskään Pipsan äidillä ei ole omia ystäviä tai omaa sosiaalista elämää, ja äidin näkökulmasta isänkin ystävät ovat lähinnä uhka perheelle.

Vastakohtana naisten ja tyttöjen välisen ystävyyden puutteelle ovat miesten ja poikien homososiaaliseen solidaarisuuteen perustuvat ystävyysuhteet. Poikien välistä ystävyyttä kuvataan lähes kaikissa elokuvissa, mutta tarinan perusainesosaksi se nousee elokuvassa *Suomisen Olli yllättää* (1945), jossa Olli palaa sodasta ja yrittää sopeutua uudelleen kotiin ja kouluun. Poikien välille on rintamalla syntynyt vahva ja kyseenalaistamaton solidaarisuus, joka ei vaadi selityksiä ja jota ulkopuolisten on vaikea ymmärtää. Ensin vaikuttaa siltä, että aseveljeys on yhteiskuntaa eheyttävä voima, mutta ensimmäinen särö tulee rintamatoverien joukon sisältä: koulunkäynnin keskeyttänyt Polle houkuttaa toiset pojat huonoille teille alkoholin ja mustan pörssin kaupan pariin. Vakavamman haasteen miesten välinen solidaarisuus kokee kuitenkin vasta silloin, kun mukaan astuu nainen, ensin kiehtova ja ylellistä elämää viettävä Zuleima Johansson ja lopulta katutyttö, jonka matkaan Ollin ystävä Eka sortuu todellisen romahduksen hetkellä.

Elokuva osoittaa, että aseveljeyteen perustuva ystävyys ja poissulkeva homososiaalisuus ovat kuitenkin arkioloissa liikaa. Romahduksen jälkeen katuvainen Olli nöyrytyy ja uskoutuu isälleen, joka pelastaa pojat pulasta. Tämän jälkeen pojat palaavat kouluun ja Olli löytää takaisin säädyllisen tyttöystävänsä Lauran luo. Poikien välinen ystävyys ei katoa, mutta se harmonisoituu osaksi perheen, koulun ja yhteiskunnan heteronormatiivisia

rakenteita. Aseveljeys on ystävyysden äärimmäisimpiä muotoja, sisältyyhän siihen ajatus oman hengen uhraamisesta toisen puolesta. Rauhan ajan oloissa aseveljeyteen sisäänrakennettu ehdottomuus osoitetaan kuitenkin ylilyönniksi ja poikien välisestä ystävyydestä tulee yhteisöllinen ongelma.

Suomisten välisestä ystävyydestä

Vaikka Suomen perhe -elokuvat kertovat nimenomaisesti 1940-luvun perheestä, on ystävyydellä niissä olennainen tehtävä: ystävyys on se side, joka kiinnittää perheen yhteiskuntaan. Elokuville käydään jatkuvaa neuvottelua sopivan ja säädyllisen ystävyysmuodoista ja rajoista. Ystävyys vaikuttaisi olevan se muoto, jonka avulla esimerkiksi luokkarajoja voidaan harmonisoida. Suurin osa Suomalais-elokuvista valmistui sotavuosien aikana, ja siksi nämä erilaiset ystävyudet voidaan ajatella osana kansallista yhtenäisyysprojektia. Toisaalta kuunnelmia alettiin kirjoittaa jo ennen sotaa ja koko sarjan tausta on yhteispohjoismainen. Radiokuunnelman malli saatiin Ruotsista (*Familjen Björk*), jonne se puolestaan oli haettu Tanskasta (*Familjen Hansen*). Nämä juuret kertovat siitä, että Suomisten perhe- ja ystävyysiteet rakensivat myös pohjoismaista hyvinvointiyhteiskuntaa. Se, että aina vain uudet sukupolvet löytävät Suomen perheen ja että Lasse Pöysti muistetaan kuudenkymmenen vuoden jälkeenkin yhä Suomen Ollina, kertoo kuitenkin siitä, että kyse ei ole vain yhteiskunnallisista suhteista. Kaiken asenteellisuuden läpikin Lasse Pöystin tulkitsema Olli onnistuu välittämään aitoa iloa ja lämpöä, jota ilman ystävyys olisi vain ideologinen rakennelma.

Kirjallisuus

Caine, Barbara (ed.), *Friendship. A History*. Equinox, London & Oakville 2009.

Pöysti, Lasse, *Lassen oppivuodet*. Otava, Helsinki 1990.

Uusitalo, Kari et al (Toim.), *Suomen kansallisfilmografia 2*. Painatuskeskus & Suomen elokuva-arkisto, Helsinki 1995.

Vincent-Buffault, Anne, *Une Histoire de l'amitié*. BayardÉditions, Montrouge 2010.

Elokuvat

Särkkä, Toivo, *Suomisen perhe*. Suomen Filmitollisuus 1941.

Saarikivi, Orvo, *Suomisen Ollin tempaus*. Suomen Filmitollisuus 1942.

Saarikivi, Orvo, *Suomisen taiteilijat*. Suomen Filmitollisuus 1943.

Saarikivi, Orvo, *Suomisen Olli rakastuu*. Suomen Filmitollisuus 1944.

Saarikivi, Orvo, *Suomisen Olli yllättää*. Suomen Filmitollisuus 1945.

Särkkä, Toivo, *Taas tapaamme Suomisen perheen*. Suomen Filmitollisuus 1959.

Kuka olet?

Silja Laine

Mitä teet?

Toimin tällä hetkellä maisemantutkimuksen yliopistonlehtorina Porin yliopistokeskuksessa.

Mistä tunnet Ritvan?

Näin Ritvan ensimmäistä kertaa hänen omassa väitöstilaisuudessaan, mutta tutustuimme vasta myöhemmin naistutkijoiden lukupiirissä dekkareita käsittelevän *Murha pukee naista* -julkaisun parissa.

Mitä haluaisit sanoa Ritvalle hänen juhlapäivänään?

Ritvan ja hänen tekstiensä kautta olen tutustunut niin moniin kirjoihin ja kirjailijoihin, että en voi edes kuvitella kuinka ohut käsitykseni kulttuurista, historiasta ja kirjoittamisesta olisi ilman häntä.

Kuka olet?

Kimmo Laine

Mitä teet?

Olen elokuvatutkimuksen lehtori Oulun yliopistossa ja parhaillaan tutkin elokuvan tyylihistoriaa Turun yliopiston tutkijakollegiumissa.

Mistä tunnet Ritvan?

Olen tuntenut Ritvan aina, niin etten oikein muista mistä, ehkä Kirjakahvilasta, ehkä yliopistolta, ehkä isonsiskoni kautta mutta ainakin Kaupunginkirjastosta.

Mitä haluaisit sanoa Ritvalle hänen juhlapäivänään?

Ritva todistaa joka kirjastoreissulla, ettei paraskaan elektroninen hakujärjestelmä voi koskaan korvata laajasti sivistynyttä ihmistä.

V Ystävyys ja kirjoittamisen lajit

Ystävälle, paremmalle itselle.
Abelardin omaelämäkerta
Historia calamitatum mearum.

Päivi Kosonen

Yksi vaikuttavimmista keskiaikaisista omaelämäkerroista on Abelardin (1079–1142) *Historia calamitatum mearum* (n. 1132; ”Onnettomuuksieni historia”). Se on oppineen miehen latinaksi kirjoittama intellektuaalinen omaelämäkerta, jonka kautta nykylukija voi tarkastella sitä 1100-luvun Euroopassa tapahtunutta henkisen kulttuurin murrosta, jossa korkeinta opetusta alettiin siirtää luostareista katedraalikouluille ja opetuslisensseillä toimiville itsenäisille ammatinharjoittajille ja jonka myötä syntyi nykyinen yliopistolaitos.

Ennen kaikkea lukija saa tuntumaa sydänkeskiajan ajattelu- ja tunnemaailmaan, kun Abelard kertoo dramaattisessa esityksessään uransa ylä- ja alamäistä: briljantista alkutaipaleestaan dialektiikan ja teologian alalla, yrityksistään perustaa oma oppi-

laitos, häikäisevästä maineestaan opiskelijoiden keskuudessa, kilpailijoidensa häikäilemättömistä juonitteluista ja kamppailuksista, tuomioistaan ja vangitsemisestaan, pääteoksensa polttamisesta, skandaalinkäryisestä rakkaussuhteestaan Heloiseen, kastraatiossaan, retriiteistään, vaikeudestaan asettua ja löytää omaa tietään: opettaa vai vetäytyä. Mikään tavanomainen keskiaikaisen filosofin elämäkerta ei Abelardin omaelämäkerta siis ole, vaan vaikuttava ja persoonallinen esitys, kuten Heloisen vastauskirjeestä käy ilmi:

Kirjeessäsi todellakin näytit toteen sen minkä alussa ystävällesi lupasit, nimittäin että hän arvioisi omat vastoinkäymisensä mitätöimiksi tai vähäisiksi omiisi verrattuina. Ensin esitit opettajiesi sinuun kohdistamat vainot, sitten kuvasit kauhistuttavan kavaluuden aiheuttaman ruumiinvammasi, ja myös opiskelukumppaniesi [--] vastenmielisen kateuden ja kohtuuttomat hyökkäykset. Et laiminlyönyt kertoa myöskään mitä heidän aloitteestaan tapahtui maineikkaalle *Theologia*-teoksellesi ja miten itse sen tähden miltei jouduit vankilaan. Sitten pääsit apottisi ja väärämielisten munkkiveljiesi sinuun kohdistamiin juonitteluihin, sekä kahden valeapostolin erittäin raskauttaviin häväistyspuheisiin, joita yllämainitut kilpailijasi levittivät sinusta, ja vielä monien lietsomaan paheksuntaan siitä että olit vastoin tapaa nimennyt rukousskappelesi Parakleetiksi; ja vihdoin saatoit päätökseen ankean kertomuksen esittämällä ne sietämättömät ja yhä jatkuvat vainot, joita koet julmetun tyrannin ja niiden kelvottomien munkkien taholta, joita kutsut pojiksesi. (Heloise I, 182; suomennos Eila Kostamo.)

Omaelämäkerran lajihistorian näkökulmasta Abelardin omaelämäkerta muodostaa sillan myöhäisantiikin ja myöhäiskeskiajan, Augustinuksen ja Margery Kempen väliin.

Yksin, ilman ystävää

Abelard kirjoitti omaelämäkertansa myöhäisessä keski-ikässä, vähän yli viidenkymmenen iässä Atlantin rannikolla, Saint-Gildas de Rhuysin luostarissa, jonne hän oli päätynyt apotiksi henkisen pakolaisuuden vuosinaan. Omaelämäkerrassaan Abelard kuvaa Bretagnea maailman reunaksi. Kauemmaksi ei voinut paeta.

Saint-Gildasin luostari ei Abelardin aikoina ollut mikään kukoistava luostari, hädin tuskin luostari. Ainakaan se ei ollut maineikkaan intellektuellin imagoon sopiva henkisyysden keidas, jollainen se oli saattanut olla kukoistuskaudellaan Kaarle Suuren aikana, ennen normannien tuhoja. 1120-luvulla Saint-Gildasista oli tullut oman onnensa nojaan jätettyjen munkkien riitaisa yhteisö. Vanha johtaja oli kuollut, ja maaomaisuuden pakkolunastuksen myötä luostari oli menettänyt ansaitsemismahdollisuutensa. Munkit huomasivat nopeasti, että Abelardin kaltaista ”Jumalan filosofia” he eivät johtajakseen halunneet. Abelard yritti turhaan ohjata nälkäänsä varastelevia maalaismiehiä hiljentymiseen ja luostarisäännön opiskeluun. Pelottomimmat kääntyivät häntä vastaan. Jotkut yrittivät murhata hänet.

Bretagnessa Abelard vajosi masennukseen. Munkkien aiheuttamien pelkojen lisäksi menneisyys alkoi painaa hänen harteillaan. Vähitellen tulevaisuuden näköala katosi kokonaan. Abelard tuntee olevansa epätoivoisessa tilanteessa, jossa hänellä ei ole enää ketään eikä mitään:

Tarkastelin elämää jota elin ja surin sitä, että se oli niin hyödytön ja onneton, hedelmätön itselleni ja muille. Ennen opetukseni oli tuottanut opiskelijoille hedelmää, nyt olin hylännyt heidät munkkien takia, enkä enää tuottanut hedelmää sen kummem-

min heidän kuin munkkienkaan parissa. (Abelard I, 80–81; suom. PK.)

Mutta keskellä Saint-Gildasin pimeyttä Abelard löytää toivon ja valon. Kipinän sytyttäjä ja aikaansaaja on Heloise, hänen entinen oppilaansa, rakastettunsa ja vaimonsa, poikansa äiti, joka toimi noihin aikoihin nunnaluostarin johtajattarena Parakleetissa (= Lohdutus), Abelardin perustamassa rukoushuoneessa, jonka hän oli ennen Bretagneen lähtöään lahjoittanut Argenteuil'n luostarista karkotetuille nunnille. Parakleetissa Abelard tuntee vihdoin voivansa taas hengittää: ”Nunniin parissa jätin [Saint-Gildasin] myrskykeskuksen palatakseni rauhalliseen satamaan hengittämään. Munkkien parissa en saavuttanut tulosta, naisten parissa sain jotain aikaan.” (Abelard I, 87.) Parakleeti, Heloise ja sisaret toivat Abelardin elämään toivon, jonka avulla hän onnistui pääsemään ylös masennuksen kuilusta.

Lohdutuskirje ystävälleen ja rakastetulleen

Uudelleen löydetty yhteys Heloiseen merkitsi Abelardin elämässä käännettä, jonka todellinen arvo ja merkitys avautui hänelle vähitellen. Heloisen näkeminen suuntasi Abelardin huomion menneeseen uudella tavalla. Alkaessaan jäsentää elettyä mennyttä ja nykyistä elämäänsä Abelard huomaa joutuvansa käymään uudelleen läpi koko elämänsä sekä elämänsä traumaattisimman tapahtuman – kastration, tuomion, ihmisten epäsuosion – ja pohtimaan Heloisen merkitystä itselleen ja elämälleen. Tapahtumasarja kaikkineen, koko elämä, maailmankatsomus,

kaikki jäsentyy uudella tavalla Abelardin mielessä. Ketä syyttää tai kiittää? Kohtaloa? Jumalaa? Luontoa? Sattumaa? Entä mikä osuus hänellä itsellään – hänen omalla vapaalla tahdollaan – on tapahtuneessa?

Vähitellen hänen mielessään syntyy ajatus omien vastoin-käymisten ja koettelemusten kirjoittamisesta muistiin. Hän päättää kertoa elämästään kirjeessä, jossa esittää itsensä ystävälleen lohduttavana esimerkkinä kärsimyksestä, onnettomuuksien ruumiillistumana ja arkkityyppinä (*exemplum*):

Usein ovat esimerkit sanoja tehokkaampia kiihottamaan tai tyynnyttämään inhimillisiä mielenliikkeitä. Kun ensin olin lohdutanut sinua keskustelussamme, päätin kirjoittaa sinulle poissa ollessasi lohdutuskirjeen, jossa saat esimerkiksi omat koettelemukseni, jotta voisit vertailtuasi nähdä, etteivät sinun onnettomuutesi ole mitään tai paljon mitään ja voisit suhtautua niihin tyynemmin. (Abelard I, 41; suom. PK.)

Ei ole sattumaa, että joissain käsikirjoituksissa Abelardin omaelämäkerta tunnetaan nimellä *Abelardi amicum suum consolatoria* ("Abelard ystävälleen lohdutukseksi").

Emme tiedä, kuka ystävä on. Onko kirjeen vastaanottaja ja poissaoleva ystävä Heloise? Näin antavat ymmärtää parin kirjeenvaihdon sisältävät nykyeditiot, joissa Abelardin omaelämäkerta muodostaa ensimmäisen kirjeen (Epistola I = Abelard I) ja toisen Heloisen vastauskirje Abelardille (Ep. II = Heloise I). Kokonaisuudessaan parin henkilökohtainen kirjeenvaihto käsittää viisi kirjettä.

On silti mahdollista, että Abelardin mielessä on ollut toinen ystävä, ehkä entinen oppilas tai munkkiveli, johon sopii kirjeen

lopussa oleva puhuttelu: ”rakas veljeni Kristuksessa” (I, 89). Abelardin lohdutuskirje on saattanut kulkeutua tämän tuntemattomaksi jääneen ystävän käsistä Heloiselle. Mainitsehan Heloise vastauskirjeessään (Ep. II) puolestaan lukeneensa Abelardin kärsimystarinaa omille luostarisisarilleen.

Exemplum-tyyppisiä esimerkillisiä tarinoita ja opetuksia oli tar koituskin kierrättää. Eikä kirjeiden kierrätyksessäkään ole mitään ihmeellistä. Antiikin ja keskiajan Euroopassa tietoa ja uutisia jaettiin kirjeissä. Kirjeitä kirjoitettiin ja niitä luettiin samanmielisille, ystäville, oman yhteisön ja seurakunnan jäsenille. Henkilökohtaisiakin kirjeitä saattoivat lukea muut kuin nimetty vastaanottaja, mitä fiksut kirjeenkirjoittajat ovat aina pyrkineet käyttämään hyväkseen. He ovat ymmärtäneet, että kirjallisina dokumentteina kirjeet ovat puolijulkisia.

Heloisen kirjeen alkuun sisältyvä viittaus ystävään (”minkä ystävällesi lupasit”) on vähintäänkin kaksiselitteinen. Heloise voi viitata joko tuohon toiseen ystävään tai itseensä kolmannessa persoonassa (”minkä minulle ystävänäsi lupasit”). Jälkimmäistä tulkintaa tukee se, että referoituaan Abelardin kirjeen sisällön päätapahtumat Heloise siirtyy käsittelemään kirjeiden merkitystä ystävyyden ylläpitämisessä. Heloise lainaa ensin Senecaa (40:1), jonka mukaan kirje (paremmin kuin kuva) tekee poissa olevasta ystävästä läsnä olevan, koska se tuo ystävästä todellisen jäljen tämän käsialan tai ehkä paremminkin tämän vahatauluun tekemän paino- tai piirtojäljen myötä. Tämän jälkeen hän kuitenkin siirtyy henkilökohtaiseen ystävyyteen ja moittii Abelardia suoraan sanoin velvollisuuksiensa laiminlyönnistä ja kehottaa tätä jatkossa hoitamaan ystävän velvollisuutensa paremmin: pitämään yhteyttä ja kertomaan kuulumisistaan.

Kokonaisuudessaan Heloisen vastauskirje (Ep. II) kasvaa huikeaksi ystävyiden puolustuspuheeksi. Ja kirjoittaessaan rohkeasti ja omakohtaisesti naisten ja miesten välisestä ystävydestä ja seksuaalisesta rakkaudesta Heloise tekee huomattavan moderneja lisäyksiä antiikin ystävyysfilosofien, Senecan ja Ciceron kirjoitukseen.

Lopulta voi tietenkin ajatella, että Abelardin puhutteleva ”ystävä” ei ole kukaan erityinen historiallinen henkilö, vaan tekijän mielen luomus, Abelardin omassa mielessään kuvitteleva sisäis- tai ihannelukija, kuka tahansa yleinen lukija tai kristitty lähimmäinen. Ehkäpä hän loi Heloisesta mieleisensä ystävän ja ihannelukijan?

Omaelämäkerta: sisäisen elämän muisto

Ystävästä ei ole varmuutta, mutta se on varmaa – teksti itse on siitä todisteena – että kirjoittaessaan elämäntarinaansa Abelard muistaa sisäisen elämänsä. Puolueettomasta tai objektiivisesta historiankirjoituksesta ei siis ole kyse, vaikka Abelard ilmoittaa-kin ystävälleen puhuvansa vilpittömästi: ”Nyt haluan, että sinä tunnet nämä kaksi tarinaa [ylpeydestä ja haureudesta]. Minun kertomukseni tapahtumista niiden täsmällisessä järjestyksessä on todempi kuin huhupuheet” (I, 49). Kyse on omaelämäkerrallisesta esityksestä, subjektiivisesta elämänhistoriasta, jossa Abelard kertoo tapahtumat omalta kannaltaan jäsentääkseen itselleen mennyttä, tehdäkseen tilit selväksi itsensä kanssa ja puolustaakseen itseään itselleen ja toiselle, ystävälleen, lukijalleen, lopulta lohduttaakseen häntä.

Ystävä voi siis lopulta olla ”pelkkä” retorinen konventio ja Abelardin lohdutuskirje ”pelkkä” omaelämäkerrallinen esitys eli tekijän käymä kuvitteellinen keskustelu itsensä tai jonkun toisen, kuvitteellisen tai historiallisen henkilön kanssa. Tällainen yksinpuhelu – itse itsen kanssa käymä dialogi – kuuluu esimerkiksi Mihail Bahtinin mukaan myöhäisantiikin kirjallisuuden piirteisiin ja muodostaa mallin tuon ajan omaelämäkerralliselle kirjallisuudelle.

Eikä Abelard ole ensimmäinen ja ainoa, jonka omaelämäkerta on muovautunut epätoivon ja masennuksen varjossa, joko kuoleman pelossa tai sen suomaa vapautusta odotellessa. Keisari Marcus Aurelius, sofisti Libanios, kirkkoisä Augustinus, filosofi Boëthius kirjoittivat hekin tilityksensä ja testamenttinsa vastaavanlaisessa henkisen yksinäisyyden tilassa, oman kuolemansa varjossa. Kaikkien teksteissä punaisen langan muodostavat eletyn elämän onnettomuudet. Ja kaikki he ovat muotoilleet elämäntarinsaan lohdutuspuheen muotoon, toisin sanoen yrittäneet säilyttää arvokkuutensa äärimmäisen onnettomuuden hetkellä.

Juuri tällaisessa äärimmäisessä pelkotilanteessa Seneca neuvoi aikanaan Luciliusta kääntymään paremman itsen puoleen. Ja tällaisesta oman mielen sisäisestä ystävästä tai omaan mieleen luodusta ja sisäistetystä ystävästä, sielunkumppanista tai matkakumppanista, kirjoittaa myös Cicero:

Ystävyyteen siis sisältyy runsain määrin suuria etuja, mutta kaikista tärkein on varmasti se, että ystävyys luo toiveikasta valoa tulevaisuuteen eikä salli mielen hervota tai masentua. Joka näet mielessään katselee tosiystävää, katselee ikään kuin omaa kuvaansa. Näin ovat poissa olevatkin läsnä [--]. (Cicero, *Ystäväydestä*, 23.)

Moderni persoona

Abelardin omaelämäkerta eroaa monin tavoin varhaisemmasta keskiaikaisesta oma/elämäkertakirjallisuudesta. Hänen elämänsä ei sovi vallitseviin elämäntapoihin (*vita*), ei perinteiseen viisaan elämän malliin eikä keskiaikaisen munkin elämäntapaan, eivätkä hänen kärsimyksensä ole suoraan liitettävissä mihinkään omaelämäkerrallisen kirjoittamisen perinteeseen. Abelard irtoaa aristotelisesta filosofiasta ja sen hallitsemasta konventionaalisesta elämäkertaperinteestä (vrt. Avicennan omaelämäkerta). Hänen elämäänsä astuneet ja omassa ruumiissa koetut historialliset voimat ovat muuttaneet hänen elämänsä suunnan, ja ne muovaavat häntä edelleen. Omaelämäkerrassaan Abelard esittäytyy modernina psykologisena persoonana, jonka sisäinen elämä muovautuu sekä sisältä että ulkoa käsin, sekä hänen omasta vapaasta tahdostaan että ulkoisten voimien – sattuman, sallimuksen, Jumalaan, ympäristön auktoriteettien – ohjauksessa.

Abelardin omaelämäkerran punaisen langan, hänen onnettomuuksiensa historian tulkinta-avaimen, muodostaa hänen vähittäin tavoittama kokemuksensa siitä, ettei hän tullut tässä kuunalisessa elämässä ymmärretyksi – ja että hänen on itse tehtävä itsensä ymmärrettäväksi itselleen ja muille, että *hänen on siis kirjoitettava* omaelämäkertansa.

Tekstin uutuusarvo on siinä, että Abelardille elämä tuonpuoleisessa muodostui kysymykseksi – ei varmuudeksi niin kuin Augustinuksella (Jumalan takia) tai Avicennalla (Aristoteleen takia). Abelardin omaelämäkerrassakin on käännekohta niin kuin Augustinuksella, jonka jälkeen mikään ei ole niin kuin ennen. Mutta Abelardin elämäntarina ei ole pysäytettävissä yhden

käännekohtaan esitystapaan (ennen–nyt, pimeys–valo), vaan hänen omaelämäkerrassaan itse ja elämä jatkaa muovautumistaan. Abelardin omaelämäkerran lopussa päähenkilö ei ole sama kuin tarinan alussa. Kärsimys, samoin kuin uusi yhteys ystävään ja kirjoitustoveriin ovat muovanneet häntä ihmisenä. Abelardissa tapaamme modernin ihmisen, jonka identiteetti muuttuu ja muovautuu kirjoittaessa.

Ei siis ole sattumaa, että saatuaan omaelämäkertansa valmiiksi Abelard on valmis ottamaan ratkaisevan askeleen ja pakenemaan Saint Gildasista. Hän asettuu vuonna 1133 uudestaan Saint Genevieveen kukkulalle tarkoituksenaan opettaa ja ryhtyy laatimaan sitä kirjallista tuotantoa, johon hänen jälkimaineensa keskiaikaisena filosofina perustuu.

Pitäessään lempeästi ja päättäväisesti peiliä kasvojemme edessä ystävät – läsnä olevat ja mielen sisäiset ystävät – voivat saada umpeutuneen mielemme avautumaan ja kääntymään parempaan suuntaan.

Kirjallisuus:

Bahtin, Mihail, *Kirjallisuuden ja estetiikan ongelmia*. Suomentaneet Kerttu Kyhälä-Juntunen ja Veikko Airola. Kustannusliike Progress, Moskova 1975/1979.

Cicero, *Vanhuudesta, ystävydestä, velvollisuuksista*. Suomentanut ja johdannon kirjoittanut Marja Itkonen-Kaila. Kolmas painos. Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki 2002.

Héloïse et Abélard, *Lettres et vies*. Introduction, traduction, notes, bibliographie et chronologie par Yves Ferroul. GF-Flammarion, Paris, 1996.

Jaeger, C. Stephen, *Ennobling Love. In Search of a Lost Sensibility*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia 1999.

Kosonen, Päivi, *Isokrateesta Augustinukseen. Johdatus antiikin omaelämäkerralliseen kirjallisuuteen*. Atena, Jyväskylä 2007.

Kostamo, Eila, *Heloisen taivas. Kertomus abbedissa Heloisen rakkaudesta ja elämäntyöstä*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Helsinki 1997.

Martin, Raymond & Barresi, John, *The Rise and Fall of Soul and Self: An Intellectual History of Personal Identity*. Columbia University Press, New York 2006.

Mews, Constant J., *The Lost Love Letters of Heloise and Abelard. Perceptions of Dialogue in Twelfth-Century France*. St. Martin's Press, New York 1999.

Rissanen, Veli-Matti, "Amicorum Colloquia absentium. Kirjeenkirjoittamisen konventiot Rooman tasavallan ajan lopulla." Teoksessa *Kirjeet ja historiantutkimus*. Toimittaneet Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen & Kirsi Vainio-Korhonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2001, 30–55.

Seneca, Lucius Annaeus, *Kirjeet Luciliukselle*. Latinasta suomentanut Antti T. Oikarinen. Basam Books, Helsinki, 2011.

Stock, Brian, *After Augustine. The Meditative Reader and the Text*. University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2001.

Kuka olet?

Päivi Kosonen

Mitä teet?

Olen kirjallisuustieteen dosentti, jota tällä hetkellä askarruttavat lukemisen ja kirjoittamisen kokemukselliset puolet

Mistä tunnet Ritvan?

Tapasin Ritvan ensimmäisen kerran 1980-luvun alkupuolella Turun yliopiston Ylioppilaskunnan kirjastossa (nk. B-talossa) ja muistaakseni keskustelimme Virginia Woolfista, samasta asiasta johon aina silloin tällöin palaamme: sillalla olemisesta ja kahteen suuntaan katselemisesta

Mitä haluaisit sanoa Ritvalle hänen juhlapäivänään?

Hyvä Ritva! Onnea!

Serpin kanssa Shanghaissa

Maija Mäkikalli

Asuessani Shanghaissa muutama vuosi sitten lähdin silloin tällöin kävelyille Serpin kanssa. Vaihdoimme ajatuksia yhdessä näkemistämme asioista, vaikka havaintojemme välillä oli kahdeksankymmentä vuotta ja mm. kommunistinen Kiinan kansantasavalta. Luin Serpin (pakinoitsija ja matkakirjailija Seere Salminen, 1894–1977) havainnot ja ajatukset hänen vuonna 1935 julkaisemastaan kirjoituskokoelmasta *Kiinassa kuukin on kummempi*, ja minä puolestani kirjoitin omat pohdiskeluni hänelle vihkoseen. Yhteinen ystävämme Ritva oli alun perin esitellyt Serpin minulle – matkakirjoja kirjoittavia naisia käsitelleen tutkimuksensa yhteydessä. Tämä tapahtui Turussa useita vuosia ennen kuin tiesin matkaavani Shanghaihin. Ajattelin vihkosesta tulevan matkamuisto, jonka voisin antaa Ritvalle.

Vihkoseni katosi. Etsintöjenkin jälkeen se voi edelleen löytyä kodistani, mutta epäilen kuitenkin sen kadonneen matkalla Shanghaista Suomeen. Posti ei tuonut kaikkia lähettämiemme laatikoita perille. Tässä ei ole mitään epätavallista; yleensäkin lii-

kuteltavat esineet häviävät helposti, tilapäisesti tai lopullisesti. *Kiinassa kuukin on kummempi* on kuitenkin hallussani edelleen, eikä yhteisestä ajastamme Shanghaissa ole vielä kulunut kovinkaan pitkää aikaa. Lähden siis Serpin kanssa sinne uudestaan – teemme yhteisen nojatuolimatkan parin vuoden takaiseen Shanghaihin.

Olemme kokeneet paljon samoja asioita Serpin kanssa. Sitä en lakkaa ihmettelemästä, vaikka tiedän, että hän myös ohjasi minua noihin havaintoihin ja kokemuksiin. Olin ehtinyt olla kolmisen viikkoa kaupungissa ennen kuin hän saapui postin kantamana. Istuimme alas ja sain kertaheitolla tietää hänen kokemuksensa. Vuoden kuluttua hakeuduin uudestaan hänen seuraansa. Nauroin ääneen. Miten tuttua. En esimerkiksi ollut käynyt kiinalaisessa oopperassa – samasta syystä, johon Serp oli törmännyt: ”Olin jo kauan kättänyt itselleni seuraa kiinalaiseen teatteriin [- -] Mutta kaikkialla kohtasin penseää välinpitämättömyyttä. Sanottiin: ’Minä olen kerran ollut enkä toista kertaa mene.’” Tai kuten Serp aikanaan, minäkin päivittelin sitä, miten edullista oli käydä kampaajalla tai mieluisaa (ja ainakin meille myös edullista) teettää vaatteita. Tosin kun Serp kuvaili haltioituneena mahdollisuutta hankkia kauniita ja hyvin tehtyjä alusvaatteita, ”sellaisia hienonhienoja taideteoksia”, me taas – varsinkin miehet – iloitsimme mahdollisuudesta saada kerrankin sekä kauluksen että hihojen osalta sopivankokoinen paita tai jakku. En törmännyt Serpin kuvailemiin työpajoihin, joissa nuoret miehet ompelivat näppärin sormin ”pitsein, reikäompelein, tylli- ja georgettiapplikaatioin tai monin erilaisin ’brodeerauksin’ koristeltu[ja]” alusvaatteita, mutta ehkä se oli vain huonoa tuuria. Anonyymit vaatekappaleemme hankimme japanilaisista tai – kuten Turussakin – ruotsalaisista ja tanskalaisista ketjuliikkeistä.

Serpin kuvaama Shanghain katuelämä on toki muuttunut. Kulien vetämät rikshat ovat vaihtuneet takseihin ja erilaisten katukaupustelijoiden määrä on vähentynyt, mutta edelleen sivukatujen pienet työpajat ja kaupat levittäytyvät jalkakäytävälle, edelleen kiinalaiset ”nukkuvat ja syövät silloin kun tuntevat siihen tarvetta” – ruoka-astia ja puikot löytyvät kassista Ikean kassajonossakin, ja nokoset vedetään vaikka skootterin selässä maaten keskellä jalkakäytävää – ja ikävä kyllä edelleen ”[s]illoin tällöin silmä osuu johonkin kadunvieren onnettomaan pyytäjään. Eräs kädetön ja jalaton mies, joka kierittelee itseään eteenpäin kadun liassa surkeasti äännellen, ja toinen jonka ainoa jalka on paisunut muodottomaksi möhkäleeksi, ovat kaksi näkyä, joka saa ohikulkijan kaamean ja kuvottavan tunteen valtaan.”

Pilvenpiirtäjät

Seisoskelemme Serpin kanssa uuden World Financial Centerin (valm. 2008, kork. 492 m) näköalatasanteella melkein puolen kilometrin korkeudessa. Katsotaanpas tuonne alas Huang-pu (tai kuten sinä Serp kirjoitit Wuang-pu) -joen toiselle puolelle. Siellä on Bund, rantakatu, jota kuvailit saapuessasi kaupunkiin jokea pitkin *Chitral*-laivalla: ”Se kuuluisa ’miljaardin dollarin pilvenpiirtäjälinja’ alkaa vähitellen kohota harmaana Shanghain horisontissa.” Harmaalta rivistö näyttää nytkin, mutta eikö tunnu Bundin ”pilvenpiirtäjälinja” aika matalalta? Nythän näiden korkeiden talojen tiheikkö jatkuu joka suuntaan, silmän kantamattomiin. ”On epäilemättä kunniaksi ulkomaalaiselle yritteliäisyydelle, että se on voinut Shanghain suoperäiseltä pinnalta

kohottaa tuollaisia mahtavia rakennusröykkiöitä”, Serp toteaa. Aivan, ja kansainvälisellä, jos myös kiinalaisella, rahalla ja suunnittelulla niitä edelleenkin tehdään. ”Ihailia sitä täytyy, vaikka en voikaan päästä sellaiseen haltioitumisen tilaan kuin Mr. Lilley, joka matkustaa Shanghaihin rakentamaan brittiläistä sotalaivaa ja joka näkee kauneuden mutterien ja niittausten merkeissä”, Serp kommentoi. Niinpä, minussakin nämä uudet ja jatkuvalla syötöllä rakennettavat toinen toistaan korkeammat tornit herättävät ristivetoista hämmennystä. Kai niitä tosiaan täytyy ihailia, mutta... Shanghain maaperä on edelleen samaa suota kuin 1930-luvullakin, eikä ole mukava katsoa työmaalla ahertavia ja nukkuvia työmiehiä ajatellen minkälaisia uhrauksia he tekevät saadakseen häviävän pienen osansa rakennusten symboloimasta taloudellisesta hyvästä. Kaikkien – näin täällä sanotaan – talous kuitenkin kohoaa, toisten nopeammin toisten hitaammin.

Mitä Bundiin tulee, hyvässä kuosissa tuo 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkuvuosikymmeninä noussut rantakadun talorivistö nytkin on, sitähän puleerattiin juuri Expo-vieraita (Shanghain maailmannäyttely 2010) varten. Varmaan olet samaa mieltä Serp, ettei Bundin taloja enää voi laskea Shanghain pilvenpiirtäjien joukkoon. Mutta nytpä ne manifestoivatkin kaupungin pitkää yhteistä talous- ja rakennushistoriaa länsimaiden kanssa. Ja aivan kuten sinunkin Shanghaisi myös tämä nykyinen on sekoitus länsimaalaisia ja kiinalaisia ”alkuasukkaita”, seos vain on entistä sakeampi. Edelleen klassisen Kiinan ystävät saattavat sanoa kuten sinunkin aikanas i ”ettei se [Shanghai] ole Kiinaa, vaan mitä hermostuttavin kansainvälinen kasauma.”

Kiinan tasavalta ja kansantasavalta juhlii

Vuonna 1934 Serp oli Shanghain kaupunginjohtajan, ”nuoren kenraali Wun”, vieraana juhlimassa Kiinan tasavallan 22-vuotispäivää. Pääkaupunki Nankingissa olivat pääjuhlat uudella urheilustadionilla. Shanghaissa – ”Suur-Shanghain” uudella kaupungintalolla – juhlallisuudet olivat ”sympaattisen lyhykäiset”. Torvisoittokunta soitti ensin ”He is a jolly good fellow” (ja Serp huomasi miten englantilaisia ”hieman hymyilytti”), ja sitten kuultiin muutama tahti Kiinan kansallishymniä, Sun Jat-senin kuvaa kumarrettiin (lähetyssaarnaajien paheksuma epäjumalanpalvontaan viittaava tapa, joka olikin hallituksen päätöksen mukaisesti julistettu vapaaehtoiseksi, mutta oli edelleen suosittua) ja sitten seurasi kenraali Wun lyhyt puhe, joka sisälsi edesmenneen presidentin testamentin terveiset: ”Peace, Struggle, Save China”. Serp toteaa, että ”[K]aksikymmentäkaksi vuotta on kuin pisara ajan meressä Kiinan kansan nelituhatvuotisessa historiassa. Mutta tänä aikana on Kiinan lohikäärme kuitenkin entistä elinvoimaisempana nostanut päätään ja kaikilla aloilla, kaupallisilla, yhteiskunnallisilla ja sivistyksellisillä, on huomattavasti edistytty.”

Kaksikymmentäkaksi vuotta todella on kiinalaisten historiassa pisara ajan meressä. Ja sitten, viisitoista vuotta juhlien jälkeen Kuomintang-puolueen perustama tasavalta pakeni sisällissodan hävittyään Taiwanin saarelle ja on siitä lähtien viettänyt niin arki- kuin juhlapäivänsä siellä. Vuonna 1949 Mao Tse-tungin johdolla perustettiin kommunistinen Kiinan kansantasavalta, ja siitä laskien 60 vuotta myöhemmin me seurasimme Shanghaissa television äärellä kun Pekingissä juhlittiin pyöreitä vuosia kansallispäivänä. Armeija vyöryi massiivisuudessaan, tuhansien ihmis-

ten paraati esitti Kiinaa, sen johtajia, heidän ajatuksiaan, maan ominaispiirteitä ennen, nyt ja tulevaisuudessa.

Juhlapäivää seurasi normaalia pitempi syysloma, jota rummutettiin myös ostosvapaana. Kotimaista kysyntää tuli nostaa, ihmisiä kehoitettiin shoppailemaan, kaupoissa oli näyttävät alennuskampanjat ja matkustamiseen kannustettiin alentamalla loman ajaksi bensan hintaa. Presidentti Hu Jintao sanoo puheessaan Kiinan toteuttavan sosialismia ”with Chinese characteristics”.

Serp pohti, mitä ”mandshujen” jälkeinen uusi Kiina oli antanut kansalaisilleen. Niin kenraalit kuin muutkin ”mandshujen aikaisten virkamiesten” tilalle astuneet miehet olivat nuoria iältään ja heille Kiinan pelastaminen Sun Yat-senin (Serp kirjoittaa Sun Jat-sen) testamentin mukaisesti ”tuntuu olevan velvoittava elämäntehtävä”. Ja naiset puolestaan ovat saaneet ”kirjaimellisesti käsitettynä ’vapaat jalat’. Sillä Sun Jat-sen kielsi myös jalkojen sitomisen, niin että nyt melkein kaikki tällä vuosisadalla syntyneet naiset saavat nauttia kävelemisen iloa. [- -] Kaikissa muissakin suhteissa on maailma avautunut nuorelle kiinattarelle.” Jaa-a, maailmat avautuvat ja sulkeutuvat, mutta tuskinpa ”kaikissa suhteissa” koskaan kenellekään. Vuonna 2009 presidentti Hu Jintao Pekingissä lupaa seuraavaa:

The whole party, the whole armed forces, and the people of all ethnic groups throughout the country should unite more closely, hold high the great banner of socialism with Chinese characteristics, advance with the times, forge ahead with keen determination, continue to move ahead courageously towards the goal of building a strong, democratic, civilized, harmonious, and modernized socialist country and achieving the great rejuvenation of the

Chinese nation, and continue to make new and greater contributions to humankind with their own hard work and unrelenting efforts!

Serp sattui käymään samalla kampaajalla kuin ”itse madame Sun Jat-sen, Kiinan tasavallan perustajan puoliso”. Serp mainitsi asian puhuessaan ylhäisten ja rikkaiden tarpeesta suojautua ihmisryöstöiltä Shanghaissa kulkiessaan. – ”Oven ulkopuolella odottivat hänen henkivartijansa, suuria, rotevia pohjois-Kiinan miehiä, pistoolit kupeillaan.” Minä puolestani vierailin eräänä arkipäivänä tämän jo Serpin aikana leskenä olleen, mutta myös myöhemmin kommunistien valtaannousun jälkeen edelleen korkeasti arvoitetun Soong Qinglingin kodissa Huaihai Zhong Lun varrella. Nyt museona oleva talo vaikuttaisi olleen mukava, viehättävä ja ehkä yllättävänkin vaatimaton ”kansakunnan äidin” koti. Poliittisesta suurnaisesta todisti näyttävimmän autotallissa köllöttävä limusiini, jonka talon emäntä oli saanut lahjaksi Josef Stalinilta vuonna 1952. Mutta syystä tai toisesta hän kuitenkin näytti jättäneen lahjansa talliin muutettuaan myöhemmin 1960-luvulla Pekingiin.

Suzhoussa

Serp kuule, minäkin lähdin Suzhouhun (minkä sinä kirjoitat Soochow ja toteat sivulla 139, että se ”kaiketi on nykyisin suomeksi kirjoitettava Šutšau, jota ei sitten kukaan kartasta löydä”). Luen tekstiäsi rautatieaseman pitkässä taksijonossa. Kerrot mukavasta junamatkastasi, jonka teit pääsiäisen aikaan parin amerikkalai-

sen sekä kiinalaisen oppaan ja poikapalvelijan kanssa. Tunnelmoit istuvasi Marlene Dietrichin romantisoimassa ”Shanghain pikajunassa”, joka aikoinaan ”porhalsi Helsingin elokuvissa.” (s. 140.) Matkanne kesti kaksi tuntia, minun oli vain puolen tunnin suhahdus uudessa luotijunassa. Jatkoitte matkaanne asemalta valkoisen ponin vetämänä hotelliin, ja seuraavana päivänä lähditte sitten – yllätykseksi – aasien selässä tutkimaan kaupungin nähtävyyksiä.

Minä tapaan suomalaisen tuttavani annettuani kotona tulostetun osoitteen taksinkuljettajalle (käsin kirjoittamissani osoitteissa on suuri väärintulkinnan mahdollisuus). Käymme kahvilla, sitten ostoksilla, ensin lännen muotimerkkejä superedullisesti myyvässä kenkäkaupassa, jonka omistajan kanssa tuttavani on ystävästynyt, sitten käymme silkki- ja huivikaupassa, josta ostan tuliaisia Suomeen. Liikkeen edessä on kyltti, jossa lukee ”TAAT-TUA SILKKIÄ”. Kaupan omistaja, nuori nainen, lausuu sujuvasti sanoja kuten ”aito” ja ”marjapuuronpunainen.” Menemme lounaalle kirjakahvilan tapaiseen paikkaan. Juttelemme paitsi elämästämme Kiinassa, myös omista töistämme. Kirjoitustyöt yhdistävät meitä.

Nyt on helmikuu, eivätkä pääsiäisen tienoilla ihastelemasi kirsikka- ja magnoliapuut vielä kuki. Pujahditte huomaamattomasta portista ja olitte ”äkkiä aivan toisessa maailmassa [- -] kauniissa, ikivanhassa villissä puutarhassa, jonka korkeat muurit eristävät ulkopuolella touhuavan kaupungin melun ja hajutkin. Täällä on rauhallinen lootuslampi, jonka rannoille pajupuut riipottavat hentoja, kevätevehreitä oksiaan, on kaarikattoisia, pieniä taloja ja runollisia paviljonkeja, siroja pikkusiltoja ja salaperäisiä kallion onkaloita.” (s. 146.)

Minä teen samoin ja tiedän olevani UNESCO:n maailmanperintöluetteloon listatussa puutarhassa. Etsin sopivan paikan, istahdan ja luen mitä kirjoitat:

Ja minä istun vanhalla, sammaltuneella kivellä ja kuvittelen, miten tässä vanhassa talossa ja puutarhassa ovat ennen ihmiset eläneet. Miten näillä kauniisti kivetyillä käytävillä, jotka ovat kuin mosaiikkia, ovat pienten, sirojen naisten jalat tipsutelleet, loistavat silkkipuvut vilkkuneet pyhien kingko-puiden lomitse, miten paksut mandariiniuikut ovat vedelleet oopiumisavuja noilla puuleikkauksin koristelluilla sohvilla ja nähneet ihmeellisiä unia, tai miten joku vanha oppinut on tätä samaa näköalaa katsellut ja maailman turhuutta mietiskellyt. Kaikilla heilläkin on ollut omat ilonsa ja murheensa, jotka joskus ovat olleet heidän elämänsä, mutta kaikki ne ovat hävinneet, ja jäljellä on vain tämä puutarha. Ja sitten tulee kaukaisesta Suomesta eräs nainen, istuu tässä tuhatvuotisessa, kauniissa ja villiintyneessä puutarhassa, ja pitää itseään ja elämäänsä niin tärkeänä, eikä hän sadan vuoden päästä kuitenkaan merkitse mitään. Ja jonakin lyhyenä hetkenä tajuan sen ikuisen jatkuvaisuuden, joka elää ihmisen kaipuussa kauniiseen ja hyvään ...” (s. 147.)

Jaan ajatuksesi Serp – paitsi sen, ettei ”tuo nainen kaukaisesta Suomesta” sadan vuoden kuluttua merkitsisi mitään. Kiitos hyvistä seurasta – juuri sellaisesta, mitä kaipasin ja tarvitsin!

Kirjallisuus

Hapuli, Ritva, *Ulkomailla. Maailmansotien välinen maailma suomalaisnaisten silmin*. SKS, Helsinki 2003.

Hapuli, Ritva, Serp – Matkanainen koettelee rajoja. Teoksessa *Tanssiva mies, pakinoiva nainen. Sukupuolten historiaa*. Toim. Anu Lahtinen. Toimituskunta Maarit Leskelä-Kärki, Kirsi Vainio-Korhonen, Johanna Valenius. Historia mirabilis 1. Turun historiallinen yhdistys ry, Turku 2001

Salminen, Seere (Serp), *Kiinassa kuukin on kummempi*. WSOY, Helsinki, Porvoo 1935.

Lainaus presidentti Hun juhlapuheesta on otettu ”Hands off China” www-sivuilta, jonka Britannian kommunistipuolue on perustanut vuonna 2008 solidaarisuudesta Kiinan hallintoa kohtaan. Ks. <http://handsoffchina.org/2009/10/hu-jintaos-speech-at-the-national-day-celebrations/> Luettu 15.9.2012.

Kuka olet?

Maija Mäkikalli, Taiteen ja kulttuurin tutkimuksen lehtori (Lapin yliopisto) ja jatko-opiskelija (kulttuurihistoria, Turun yliopisto)

Mistä tunnet Ritvan?

Kulttuurihistorian dosenttina, Moderni-tutkimusryhmän vetäjänä ja innostavia kirjoja kirjoittaneena tutkijana.

Mitä haluaisit sanoa Ritvalle hänen juhlapäivänään?

Lämpimät onnentoivotukset!

Päiväkirja, muistelmat – ja ystävyys

Kari Teräs

Kun tartuin viime jouluna Kristina Carlsonin romaaniin *William N. päiväkirja* (2011), huomasin sen liittyvän läheisesti niihin teemoihin, joita parasta aikaa mietin omien tutkimusteni kannalta. Teos toi näihin pohdintoihin uusia näkökulmia ja auttoi ajattelemaan omaelämäkerrallisten aineistojen luonnetta ja erikoislaituisuutta aikaisempaa monipuolisemmin. Tiedemiehestä kertova kaunokirjallinen teos tuntui osuvan useisiin ajankohtaisiin monitieteellisiin keskusteluihin omaelämäkerrallisesta kerronnasta. Kirja osoitti jälleen kerran, kuinka hedelmällistä kaunokirjallisuus voi olla historian tutkimuksen kannalta.

Egodokumentit ja päiväkirjaromaani

Carlsonin teos herättää kiinnostavia ajatuksia egodokumenteista, joilla tarkoitetaan yleisesti sellaisia kirjallisia menneisyyden lähteitä, joissa ihmiset kertovat itse omasta elämästään, kokemuksis-

taan ja ajatuksistaan. Teoksessa egodokumenttien laajasta kirjosta esiin nousevat erityisesti päiväkirjan, muistelmien ja kirjeiden ominaislaadut ja niiden väliset suhteet. Egodokumenttien avulla on mahdollista päästä käsiksi yksilöön toimijana, hänen ajatus- ja kokemusmaailmaansa sekä sosiaaliin suhteisiinsa. Oman kiinnostukseni kohdistuu erityisesti muistelmiin, joilla on Carlsonin teoksessa oma tärkeä sijansa. Julkaistut muistelmat poikkeavat monilta osin muista egodokumenteista, vaikka yhteisiäkin piirteitä on runsaasti: vertailu on hedelmällinen lähtökohta niiden tarkastelulle.

Muistelmat ovat oma kiinnostava kirjallisuuden lajinsa, joka nauttii laajaa suosiota lukevan yleisön keskuudessa. Samalla muistelmat herättävät julkisuudessa myös vahvoja epäilyjä. Molemmat seikat liittyvät lajityypin subjektiivisuuteen; muistelmassa tekijä tarkastelee toimintaansa ja ympäristöään itsekeskeisesti ja oman elämänsä spektrin kautta. Yleisesti ajatellaan, että muistelija yliarvioi omaa merkitystään ja aliarvioi kanssaihminen roolia niissä riennoissa, joissa hän on elämäntyötään tehnyt, olipa kyse sitten politiikasta tai kulttuurista. Tässä katsannossa on mielenkiintoista pohtia, missä määrin omaelämäkertoja voitaisiin käyttää sosiaalisten suhteiden tutkimuksessa.

Oma käsitykseni on, että muistelmien kautta voidaan lähestyä sängen antoisasti ja monipuolisesti ihmissuhteiden laajaa kirjoa, ystävyys-suhteita sen yhtenä osana. Sosiaalisten verkostojen kannalta muistelmateokset ovat kiinnostavia: keitä voidaan lukea muistelijan henkilökohtaisiin verkostoihin, minkälaisesta luottamuksen asteesta näissä suhteissa on kyse ja minkälaiseksi muistelija luonnehtii oman asemansa näissä verkostosuhteissa? Muistelmien avulla on mahdollista analysoida nimenomaan ego-

sentrisiä, ”päähenkilön” ympärille rakentuneita, verkostosuhteita ja niiden merkityksiä muistelijalle.

Carlsonin teos pohjautuu löyhästi suomalaisen kasvitieteilijän ja kansainvälisesti arvostetun jäkälätutkijan William Nylanderin (1822–1899) elämään, mutta päiväkirja on puhtaasti fiktiivinen: kyse on siis päiväkirjaromaanista. Työskenneltyään pitkään apurahojen turvin Pariisissa Nylander nimitettiin vuonna 1857 Helsingin yliopiston kasvitieteen professorin virkaan, josta hän kuitenkin irtisanoutui jo vuonna 1863. Sen jälkeen Nylander työskenteli vaatimattomissa oloissa Pariisissa aina kuolemaansa saakka, mutta hän piti kuitenkin yhteyttä Suomeen. Nylanderin tieteellinen julkaisutoiminta oli erittäin laajaa, ja hän otti kiivaasti osaa jäkälätutkijoiden kansainvälisiin tieteellisiin keskusteluihin. Carlsonin päiväkirjaromaani käsittää ajallisesti noin puolitoista William N:n viimeisintä elinvuotta, mutta teoksessa viitataan myös kasvitieteilijän aikaisempiin vaiheisiin.

Muistelmat päiväkirjassa

Carlsonin teos on muistelmien kannalta kiinnostava siksi, että William N. ryhtyy vanhoilla päivillään Pariisissa pitämään päiväkirjaa muistelmiaan varten: ”Olen päättänyt kirjoittaa omaelämäkertani, jotta jälkimaailma saisi täydellisen ja rehellisen kuvan minun työstäni. (Prof. Schwendener ja tohtori Louis Pasteur tyytykööt sivuosiin!).” Usein muistelmien tekijät suunnittelevat teosta pitkään, mutta William N. tuntuu tarttuvan asiaan melko spontaanisti. Hänen taloudenhoitajansa unohti kotitalousasioita varten hankkimansa vihon kasvitieteilijän luokse ja tämä päätti

ottaa sen käyttöönsä. Vihosta tuli William N:n päiväkirja, jonka pitämistä hän motivoi jo ensimmäisessä merkinnässään omaelämäkertansa kirjoittamisella. William N. ryhtyi tavanomaisten päiväkirjamerkintöjen ohella kokoamaan vihon sivuille aineistoa muistelmiaan varten. Jäkälatutkija halusi varmistaa, että hänen elämäntyönsä muistettaisiin oikeassa valossa myös tulevaisuudessa ja että sille annettaisiin sen ansaitsema arvo eikä se jäisi kollegojen työn varjoon. Vaikuttaa siltä, että professorin tarkoituksena oli kirjoittaa eräänlainen puolustuspuheenvuoro, koska osa hänen tutkimustuloksistaan oli asetettu kyseenalaiseksi.

William N. tekee päiväkirjansa alkupuolella melko säännöllisesti muistiinpanoja ”omaelämäkertaa varten” arjen sujumiseen liittyvien merkintöjen ohella. Kyse on sangen luettelonomaisista tiedoista hänen tieteellisen uransa käännekohdista ilman sen laajempia tulkintoja ja taustoituksia, kuten: ”Pääsin ylioppilaaksi vuonna 1839 ja vuonna 1841 minusta tuli filosofian kandidaatti Helsingissä. Vuonna 1847 väittelin lääketieteen ja kirurgian tohtoriksi. Vuosina 1857–1863 olin kasvitieteen professori Helsingin yliopistossa. Erosin professorin virasta vuonna 1863 ja muutin lopullisesti Pariisiin, vaikka tiedossa ei ollut virkaa eikä toimeentuloa.” Lukijalle jää epäselväksi, mikä funktio näillä matrikkeli-tiedoilla on. Ne eivät suoranaisesti vaikuta omaelämäkertatekstiltä vaan puhtailta muistiinpanoilta, mutta voi kysyä: keitä varten ne on kirjattu? William N:lle itselleen muistelmien kirjoittajana nämä asiat ovat tunnettuja faktoja eikä hänen luulisi tarvitsevan merkitä niitä ylös.

William N. ei pohdi yleisemmällä tasolla omaelämäkertansa luonnetta tai rakennetta, vaan tyytyy merkitsemään muistiinpuhtaiden faktojen lisäksi joitakin hänelle tärkeitä menneitä

tapahtumia. Päiväkirjan alkupuolella lyhyitä ”pro memorioita” on melko tiheään, ja erikseen on sellainenkin merkintä, jossa suluissa lukee ”ei elämäkertaan”: tässä tekijä kuvaa pienen episodin epäonnistuneesta vaateostoksestaan, jossa turhamaisuus otti hetkeksi yliotteen tiedemiehen rationaliteetista. Erilliset muistiinpanot muistelmia varten muodostavat vain pienen osan koko päiväkirjatekstistä. Tosiasiassa niin William N:n kuin useiden muidenkin päiväkirjoilla on samanaikaisesti useita erilaisia funktioita päivittäisistä muistiinkirjauksista ja oman elämän hallitsemisesta aina erilaisiin kirjallisiin harjoitelmiin saakka.

William N. jättää kertomatta tarkemmin omaelämäkertansa edistymisestä, eikä päiväkirjan sivuilta käy suoranaisesti ilmi, oliko hänellä samanaikaisesti työn alla varsinainen muistelmäkäsikirjoitus päiväkirjan lisäksi. Lyhyet merkinnät lienevät tulkittavissa jonkinlaiseksi raakamateriaaliksi tulevaa muistelmatekstiä varten. Olisi ollut kiehtovaa, jos Carlson olisi tuottanut päiväkirjan sivuille varsinaista fiktiivistä muistelmatekstiä fragmentaaristen muistiinpanojen sijaan tai oheen. Tässä tullaan yleisesti kiinnostavaan aihepiiriin. Muistelmien tutkimisen kannalta toivoisi löytävänsä runsaasti sellaista aineistoa, esimerkiksi juuri päiväkirjoja tai kirjeitä, josta voisi tehdä johtopäätöksiä kirjoitushetken vaikutuksesta muistelmatekstiin. Tämä ajallinen ulottuvuushan on aivan olennainen muistelmien tulkinnassa, koska kyse on tänä päivänä tapahtuvasta menneen käsittelystä ja koska kirjoitusprosessi voi itsessään olla suhteellisen pitkä. Tässä tapauksessa omaelämäkertaa varten tehdyt muistiinpanot ovatkin tulkittavissa ennen muuta Carlsonin päiväkirjaromaanin rakenteelliseksi ratkaisuksi; ne ovat tärkeitä tietoja fiktiivisen teoksen kannalta eikä niillä liene paljoakaan tekemistä mahdollisen oma-

elämäkerran kirjoittamisen kanssa. Muistiinpanokatkkelmat antavat kirjailijalle tilaisuuden kertoa tärkeitä taustatietoja päiväkirjan pitäjän aikaisemmasta elämästä.

Päiväkirjat muistelmissa

Päiväkirjoilla ja muistelmilla on useita yhtäläisyyksiä ja eroja. Perustaltaan päiväkirja ei ole tarkoitettu julkaistavaksi, eikä periaatteessa edes muiden kuin kirjoittajan itsensä luettavaksi, kun taas muistelmateokset on kirjoitettu julkisuuden läpi: muistelija ottaa koko ajan huomioon lukevan yleisön ja kirjoittaa muistelmatekstiä yleisesti tunnettujen kirjallisten konventioiden puitteissa. On tietenkin olemassa myös julkaistavaksi tarkoitettuja päiväkirjoja, ja muutenkin yksityisen ja julkisen välinen raja on häilyvä, mutta yhtenä tärkeänä erona muistelmateoksiin on kuitenkin aika. Vaikka päiväkirjaan sisältyy useita ajallisia kerroksia ja vaikka aikaisempia tapahtumia saatetaan käsitellä päiväkohtaisessa merkinnässä, ei niissä voida rakentaa samalla tavalla jälkikäteistulkintaa omasta elämästä kuin muistelmateoksessa. Myös William N:n päiväkirja on ajallisesti monikerroksinen. Vaikka päiväkirjan kirjoittaja ei tiedä vielä mitään huomisesta, hän tuntee jo eilisen, jota hän voi tänään arvioida; lisäksi hän voi päiväkirjan sivuilla kuvailla odotushorisonttiaan, luodata tulevaisuutta.

Päiväkirjat tai muut muistiinpanot toimivat usein muistin virkistäjinä muistelmateoksissa, mutta ennen muuta ne palvelevat niiden lähdeaineistona. Useissa muistelmateoksissa päiväkirjoja käytetään suhteellisen vähän, koska niissä ei haluta rajoittua yksittäisten hetkien kirjaamiseen vaan tarkoituksena on piirtää

laajempi elämänkaari; tästä huolimatta päiväkirjat ovat muistelijoilta erittäin tärkeää aineistoa, jos niitä on olemassa tai ne ovat säilyneet. Varsinkin poliittisilla muistelijoilta on taipumusta työkennellä tutkijan tavoin käyttämällä niin henkilökohtaisia kuin julkisia asiakirjoja omien muistikuvien täydentäjinä. Muistelija haluaa kirjallisen dokumentaation avulla vahvistaa teoksensa uskottavuutta ja ”totuudellisuutta”, koska pelkkää muistia pidetään yleisesti epäluotettavana.

Päiväkirjoille on tyypillistä, että asioita merkitään muistiin tulevaa käyttöä varten, vaikka kirjoittamishetki saattaa sinänsä olla riittävä peruste kirjoittaa; tämä on yksi osoitus tulevaisuuden läsnäolosta päiväkirjoissa. Odotettavissa oleva käyttötarve toimii yhtenä valinta- tai karsintaperusteena päiväkohtaisille kirjauksille, koska kaikista asioista ei ole mahdollista kertoa. Päiväkirjoja tutkineen Miia Vatkan mukaan ”päiväkirja voi toimia paitsi luovuuden harjoitelmavihkona myös kirjallisena aineistoarkkuna, josta ammennetaan ideoita ja inspiraatiota myöhempiin teoksiin”. Kirjallisuudentutkija Tero Norkola painottaa sitä, että muistelmateosta silmällä pitäen tehdyt merkinnät ovat sellaisia, jotka kirjoittaja haluaa muistaa eikä pelkästään sellaisia, jotka hänen täytyy muistaa. Osa päiväkirjamerkinnöistä saattaa olla pelkästään omaa tulevaa käyttöä varten ja osassa voidaan jo ottaa huomioon laajempi yleisö ja jopa julkisuus. Päiväkirjan pito saattaa siis olla osa muistelmien tekemisen prosessia ja omaelämäkerran tekeminen pitää puolestaan sisällään päiväkirjojen uudelleenluentaa ja -käyttöä ajallisesti pidemmässä perspektiivissä.

Päiväkirjojen yhtenä tehtävänä on tuottaa, rakentaa, ylläpitää ja vahvistaa sitä, jota psykologi Douwe Draaisma kutsuu omaelämäkerralliseksi muistiksi: ”Se on elämämme kronikka, laaja

arkisto, josta haemme tiedon silloin kun meiltä kysytään, mikä on varhaisin muistomme, millaisessa talossa asuimme lapsena tai minkä kirjan luimme viimeksi. Omaelämäkerrallinen muisti on yhtä aikaa muistikirja ja unohduskirja. Ikään kuin elämästämme pitäisi päiväkirjaa kuriton kirjuri, joka noudattaa omia mieltymyksiään, kirjaa pikkutarkasti muistiin kaiken minkä itse haluaisimme mieluiten unohtaa ja on onnen hetkillä vain kirjoittavinaan kynä sauhuten, vaikka on painanut tupen kiinni jo aikoja sitten.” Päiväkirjaa kirjoittamalla ja tietoisesti muistamisen ja unohtamisen problematiikkaa pohtimalla ihminen voi – ainakin yrittää – hallita autobiografista muistiaan.

Kannattaa panna merkille, että William N. alkaa puhua omaelämäkerran tai ”autobiografian” sijasta tai rinnalla elämäkerrasta jo ennen kuin hän puolisen vuotta päiväkirjaa pidettyään ja ahdistavaa vuosikymmenien takaista hetkeä muistellessaan yhtäkkiä kirjoittaa: ”Nyt merkitsen: En kirjoita omaelämäkertani”. Seuraavassa merkinnässä kahden päivän kuluttua hän toteaa: ”Kirjoittakoot minusta Saelan tai Elfing tai joku muu”. Nimeltä mainitut herrat olivat tunnettuja suomalaisia kasvitieteilijöitä, joita molempia William N. ilmoitti arvostavansa ja joiden kanssa hän oli tehnyt yhteistyötä. Anders Thiodolf Saelan (1834–1921) oli Lapinlahden melisairaalan ylilääkäri ja arvostettu kasvitieteilijä. Fredrik Elfving (1854–1942) oli puolestaan Helsingin yliopiston pitkäaikainen kasvitieteen professori Parin päivän kuluttua hän kuitenkin epäilee lyhyessä muistiinpanossaan, että ”tekevätkö elämäkertani kirjoittajat minulle oikeutta!”, mutta hän ei tästä huolimatta ei pyörrä tekemäänsä ratkaisua. Tässä tapahtuu siis selkeä käänne, ja päiväkirjatekstin luonne alkaa muuttua; vastuu hänen elämäntyönsä kirjauksesta ja arvioimisesta siirtyy

muille. Elämäkertaan sisältyviä tulkintoja ei teoksen kohde pysty kontrolloimaan samalla tavalla kuin muistelmien kirjoittaja.

Vaikka päätös vaikuttaa raskaalta, William N. vapautuu näin muistelmien kirjoittamisen painolastista ja saattaa keskittyä päivittäisten tapahtumien ja senhetkisten ajatustensa kuvaamiseen ilman, että siinä voi havaita vahvaa pyrkimystä vaikuttaa tulevien elämäkerran kirjoittajien työhön ja tulkintoihin. Hän jatkaa kuitenkin myös tämän jälkeen, joskin harvakseltaan, lyhyiden *pro memorioiden* laatimista. Kirjoittamishetki näyttää kohoavan tärkeämmäksi kuin se ajankohta, josta päiväkirjassa kulloinkin kerrotaan; hän kirjaa edelleen vihkoonsa joitakin takautumien kaltaisia muistoja aikaisemmista elämänvaiheistaan. Saattaa kuitenkin olla, että nämä merkinnät oli tarkoitettu myös mahdollisia elämäkertureita varten kunnes noin kahdeksan kuukautta edellä lainatun kirjauksen jälkeen tapahtuu toinen käänne: William N. kirjoittaa panneensa vihon ensimmäisen ja toisen lehden väliin ranskankielisen lapun, jossa hän pyytää taloudenhoitajaansa tuhoamaan vihon hänen kuolemansa jälkeen. Tästä huolimatta päiväkirjan pito jatkuu entiseen tapaan: iäkäs tiedemies kuvailee aterioitaan, työtään, arkisia kohtaamisia ja hiljalleen rapistuvaa terveydentilaansa kylmässä ja ankeassa asunnossaan. Tämänkin jälkeen hän sijoittaa tekstin joukkoon pari suppeaa *pro memoriaa*, kuten aikaisemmin omaelämäkertansa varten.

Päiväkirja ystävänä

William N. oli selvästi yksinäinen mies vailla läheisiä ystäviä. Seuraelämä oli hänelle vastenmielistä, koska se edellytti yksimie-

lisyyttä eikä sietänyt hänelle luonteenomaista, suorastaan hyökkäävää, suorapuheisuutta: ”Erilaiset ja eri mieltä olevat jäävät ulkopuolelle, hyvä on, minä jättäydyn ulkopuolelle vapaaehtoisesti, niin olen aina tehnyt.” Hänen mielestään ”yksinäisyys ei ole apeaa eikä surullista, mutta joskus se on ikävää, ja minä päättelen tämän johtuvan seurasta, jossa olen yksin”. Hän oli polttanut siltojaan lukuisiin oman alansa tiedemiehiin, ja jäljellä olleet ihmissuhteet olivat paria lukuun ottamatta pinnallisia tuttavuuksia. Taloudenhoitaja vieraili hänen luonaan aika ajoin, ja säännöllistä yhteyttä sisarensa Eliseen ja pariin kolleegaansa hän piti yllä kirjeenvaihdon välityksellä.

William N. kuvailee joitakin jopa läheisyydestä kertovia kohtaamisia ihmisten kanssa, mutta ystävyyydestä ei voitane puhua: hän oli valinnut yksinäisyyden ystävyuden sijaan. Ihmissuhteilla oli hänelle kuitenkin merkitystä, koska hän jaksoi kertoa päiväkirjalleen yllättävän laajasti satunnaisistakin kohtaamisista. William N:n päiväkirjaan sisältyy kiinnostava merkintä hänen omasta persoonastaan, joka selittää ystävyyssuhteiden puuttumista. Vastauksena Elisen kirjeeseen hän kiisti olevansa hyvä ihminen, jollainen muistetaan yli sukupolvien: ”Jos ystäviä (?) ja vihollisia on uskominen, minä olen: teräväkielinen, riidanhaluinen, ilkeä, äkkipikainen, pitkävihainen, kaunainen, epäluuloinen, kateellinen, katkera, jääräpäinen, itsekeskeinen, huonokäytöksinen, itara. M.m.” Useassa kohdassa päiväkirjaansa hän sulkee omilla persoonallisuuspiirteillään pois mahdollisuuden läheisiin ihmissuhteisiin, ystävyyteen tai jopa rakkauteen. ”Miellyttäminen” oli hänelle vastenmielistä, vaikka sitä taitoa olisi akateemisissa piireissä tarvittukin. Hän varjeli yksityisyyttään visusti. Hän tuntui hieman kärsivän tilanteesta: ”Kukaan ei rakasta minua, mutta enhän minäkään rakasta ketään.”

Kirjeet olivat William N:lle tärkein kommunikoinnin väline, niiden kautta läheisyys ja jopa ystävyyskin saattoi toteutua. Kirjeillä on suorastaan keskeinen merkitys William N:n päiväkirjassa, mutta sellaisenaan hän ei ole liittänyt niitä osaksi päiväkirjatekstiiään. Hän kertoo päiväkirjalleen saamistaan kirjeistä ja kuvailee niistä joitakin otteita, joihin hän sitten ottaa kantaa: hän keskusteli mielellään kirjeiden välityksellä arvostamiensa ihmisten kanssa, mutta päiväkirjasta ei käy ilmi sisällyttikö hän vastauskirjeisiinsä niitä kommentteja, jotka hän pani päiväkirjaansa. Jos kirjeitä ei kuulunut vähään aikaan, saattoi William N. tehdä päiväkirjaansa pettyneen merkinnän: ”Ei kirjeitä”. Sisarensa Elisen kirjeitä William N. selvästi odotti.

Kirjeiden huomattava osuus päiväkirjassa herättää miettimään näiden dokumenttien välistä suhdetta. Keskeinen erottava tekijähän on kommunikaatio: kirje on kirjoitettu vastaanottajalle ja välitön vastavuoroisuus erottaa sen päiväkirjasta, johon saat-
taa myös sisältyä kommunikatiivisia piirteitä. Kirjetutkija Liz Stanleyn mukaan yksittäinen kirje on aina osa laajempaa kirjeenvaihtoa, jossa muodostuu kirjeenvaihtosuhteen sisäisiä sääntöjä ja tapoja, joiden tunteminen on olennaista kirjeen sisällön tulkitsemisen kannalta. Vaikka tässä tapauksessa ei ole käytettävissä fiktiivisiä kirjeitä, on hyvin todennäköistä, että päiväkirjaan merkityt huomiot ja kannanotot ovat päiväkirjurin omaa itsereflektiota. Kirjeet herättivät päiväkirjan pitäjässä tarpeen pohtia omaa suhtautumistaan niissä esiintulleisiin seikkoihin; kirjetutkimuksen kannalta tällaiset merkinnät ovat erittäin kiinnostavia ja hedelmällisiä.

Vanhan jäkälätutkijan merkintöjä lukiessa tulee väistämättä mieleen, että päiväkirjasta tuli hänen ystävänsä, jolle hän purkau-

tui, kertoi itsestään, ajatuksistaan, tunteistaan ja kokemuksistaan. Anna Makkosta mukaillen voi todeta, että William N. harrasti päiväkirjassaan luovaa yksinoloa, ”seurustelua itsensä kanssa”. Kirjallinen ystävä oli läsnä tässä ja nyt – enää ei tarvinnut kurotta tulevaisuuteen voidakseen käsitellä menneisyyttä ja samalla nykyhetkelle saattoi antaa merkityksiä. Päiväkirjathan esiintyvät usein puuttuvan sydänystävän korvikkeina. Niille voidaan uskoutua ja tunnustaa sellaisia asioita, joita jaetaan yleensä vain erittäin läheisen ystävän kanssa.

Jos William N:n päiväkirjaa ajatellaan vielä lopuksi historiantutkijan näkökulmasta, niin selvästi suurin lähdearvo näyttäisi olevan hänen päiväkohtaisilla merkinnöillään: niiden kautta piirtyy esiin tiedemiehen persoonallisuus, hänen ajattelutapansa, suhde tieteen tekemiseen ja hänen sosiaaliset kontaktinsa. Sen sijaan William N:n omaelämäkertaa varten tekemät muistiinpanot ovat melko vähämerkityksellisiä lähdeaineistona, mutta muistelmakirjallisuuden tutkimuksen kannalta ne puolestaan olisivat hyvin kiintoisia.

Kirjallisuus

Carlson, Kristina, *William N. päiväkirja*. Otava, Helsinki 2011.

Draaisma, Douwe, *Muistikirja. Ensimmäisistä muistoista unohtamisen usvaan*. Atena, Jyväskylä 2011.

Fullbrook, Mary & Rublack, Ulinka, In Relation: The 'Social Self' and Ego-Documents. *German History* 28 no 3/2010, 263–272.

Larsson, Lisbeth, *Sanning och konsenkvens. Marika Stiernstedt, Ludvig Nordström och de biografiska berättelserna*. Norstedts, Stockholm 2001.

Lahtinen, Anu - Leskelä-Kärki, Maarit - Vainio-Korhonen, Kirsi - Vehkalahti, Kaisa, Kirjeiden uusi tuleminen. Teoksessa Maarit Leskelä-Kärki - Anu Lahtinen - Kirsi Vainio-Korhonen (toim.) *Kirjeet ja historiantutkimus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Historiallinen Arkisto 134, Helsinki 2011.

Leskelä-Kärki, Maarit, *Kirjoittaen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*. SKS, Toimituksia 1085, Helsinki 2006.

Keravuori, Kirsi, Itseoppineet ihmiset kirjeenkirjoittajina. Perhekirjeenvaihtoa 1860-luvun saaristossa. Teoksessa Maarit Leskelä-Kärki - Anu Lahtinen - Kirsi Vainio-Korhonen (toim.) *Kirjeet ja historiantutkimus*. SKS, Historiallinen Arkisto 134, Helsinki 2011.

Makkonen, Anna, Valkoisen kirjan kutsu eli löytöretkellä päiväkirjojen maailmoissa. Teoksessa Anna Makkonen, *Lukija, lähdetkö mukaan? Tutkielmia ja esseitä*. SKS, Helsinki 1997.

Norkola, Tero, Tavallisten ihmisten päiväkirjat: merkintöjä kirjallisuuden marginaalissa. Teoksessa Anna Makkonen - Teemu Ikonen (toim.), *Karnevaali ja autiomaan. Kirjallisuustieteellisiä tutkielmia*. Helsingin yliopisto, Helsinki 1995.

Saresma, Tuija, *Omaelämäkerran rajapinnoilla. Kuolema ja kirjoitus*. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 92, Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä 2007.

Smith, Sidonie - Watson, Julia, *Reading Autobiography. A Guide for Interpreting Life Narratives*. University of Minnesota Press, Minneapolis/London 2001.

Stanley, Liz, The Epistolarium. On Theorizing Letters and Correspondences. *Auto/Biography* 12/2004, 201–235.

Teräs, Kari, Epäilystä vuoropuheluun. Muistelmateokset historiantutkimuksen aineistona. Teoksessa Sami Lakomäki - Pauliina Latvala - Kirsi Laurén (toim.), *Tekstien rajoilla. Monitieteisiä näkökulmia kirjoitettuihin aineistoihin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. Toimituksia 1314, Tiede, Helsinki 2011.

Teräs, Kari, Muistelmateokset, omaelämäkerrat ja suullinen historia. Teoksessa Pauli Kettunen, Auli Kultanen ja Timo Soikkanen (toim.), *Jäljillä. Kirjoituksia historian ongelmista. Osa 2. Juhlakirja Jorma Kalelalle hänen 60-vuotispäivänään 12.11.2000*. Kirja-Aurora, Turku 2000.

Vatka, Miia, *Suomalaisten salatut elämät. Päiväkirjojen ominaispiirteiden tarkastelua*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2005.

Vitikainen, Orvo, *Nylander, William (1822–1899), kasvitieteen professori, jäkälien tutkija*. <http://www.kansallisbiografia.fi/kb/artikkeli/3574/>. Luettu 26.6.2012.

Kuka olet?

Kari Teräs

Mitä teet?

Olen Suomen historian yliopistonlehtori Turun yliopistossa.

Mistä tunnet Ritvan?

Tunnen Ritvan kaukaa kauaa 70-luvulta.

Mitä haluaisit sanoa Ritvalle hänen juhlapäivänään?

Haluan lämpimästi onnitella Ritvaa.

Esseiden ystävydestä

Veli-Matti Pynttari

Lukijan ja tekstin välistä kanssakäymistä on usein lähestytty ystävyutenä. Kun lukija tarttuu kirjaan, tuttuun tai vieraaseen, on hän aina ystävän seurassa. Sillä on tietenkin väliä, minkälainen kirja tai teksti käteen sattuu jäämään: jostain syystä ystävyyttä on helpompi kuvitella romaanin, runokokoelman tai vaikkapa elämäkerran äärellä, kuin esimerkiksi taloyhtiön vuosikertomuksen, kirjahyllyn kokoamisohjeiden tai auton huoltokirjan seurassa. Nopeasti voi huomata, että jälkimmäiset esimerkit muodostava huonon vertailukohdan, sillä mikään niistä ei täytä edes kirjan tai teoksen määritelmää. Tekstejä ne kyllä ovat, mutta tuskin kirjoja. Toisaalta myös ystävyyden mitat täyttävien tekstien joukkoon voisi helposti lisätä vaikka sitten kolumnin tai kirja-arvostelun, joista kumpapaakaan ei tulisi mieleenkään nimittää varsinaisesti teoksiksi.

Kaikessa lukemisessa ei siis ole kyse ystävän kanssa seurustelusta, mutta mihin ja millä tavoin raja vedetään? Yleisellä tasolla ystävyyden perusteita voi tuskin hakea yksin kirjallisuuden laji-

tyypeistä tai niinkin häilyvästä määreestä kuin fiktiivisyys. Kaunokirjallisuuskaan ei yksin ole tae ystävyyslöytämistä. Ratkaisevampaa tuntuu olevan suhde, johon lukija astuu tarttuessaan tekstiin: luenko jotain tarkoitusta varten, pitäen silmällä omaa hyötyäni, vai onko kyse kenties ”pelkästä” huvituksesta? Ansaitseeko tekijä luottamukseni vai jääkö jäljelle karvas pettymys? Vai tulisiko lukeminen ystävyysytenä ymmärtää antautumisenä tekstin vieraudelle, vaikkei etukäteen ole olemassa takeita sen miellyttävyydestä? Erityisesti jälkimmäisten kysymysten kohdalla lukemisesta tulee eettinen kysymys, jolla on yhteytensä siihen minkälaisena käsitämme hyvän ja ihmisarvoisen elämän ja kuinka ymmärrämme osamme inhimillisessä yhteisössä. Lukemisesta tulee tässä suhteessa osa eettisen minämme konstruktia.

Lainkaan väheksymättä muita kirjoittamisen muotoja, esseellä on usein katsottu olevan eräänlainen erityisasema hahmoteltaessa lukijan ja tekstin/tekijän välistä suhdetta nimenomaan ystävyysytenä. Väitöskirjassaan *Essaying Friendship* (1998) Kuisma Korhonen korostaa ystävyysyden figuurin merkitystä esseessä rakentuvan lukijan ja tekijän välisessä suhteessa ja nostaa ystävyysyden koko kirjallisuudenlajia määritteleväksi piirteeksi. Lajin historiassa ystävyysydeillä onkin varsin selvä temaattinen rooli: Montaignesta lähtien esseistit ovat toinen toisensa jälkeen kirjoittaneet ystävyysydestä ja siitä erityisesti lukijan ja tekijän välisenä kanssakäymisenä. Korhonen jopa nostaa ystävyysyden esseen kirjoittamisen ja epäilemättä myös lukemisen motiiviksi: kun Montaigne kiistää esseen vaikuttimena olevan tieteen tai taiteen, niin Korhonen täydentää vaihtoehtoja Aristoteleen *Nikomakhoksen etiikkaa* mukaillen (”todellisella”) ystävyysydeillä. Essee ei vakuuta lukijaansa tieteen tai taiteen menetelmin, vaan pyyteettömällä ystävyysydeillä. Sen mer-

kitystä on toisin sanoen turha etsiä esseen ”esteettisestä tiedosta”, kuten on tehty, vaan siinä rakentuvasta hankalasta ja äärimmäisen herkstä suhteesta tekstissä puhuvan äänen ja toisten äänten, toisten lukijoiden välillä. Tällä tavalla rakentuvan eettisen suhteen Korhonen käsitteellistää ”tekstuaalisena ystävyytenä”.

Korhoselle esseiden tekstuaalinen ystävyys merkitsee lukemisessa rakentuvaa perustavanlaatuista eettistä suhdetta, jonka käsitteellistäminen tekee siitä paradoksaalisesti mahdottoman. Tekstuaalinen ystävyys tuo Toisen esseen lukijan näköpiiriin, mutta samalla kieltää siitä puhumisen, sen saattamisen sellaisen diskursiivisen logiikan piiriin, joka poststrukturalistisessa teoriassa tunnetaan Samana. Emmanuel Levinasin termein eettinen suhde, ja siis myös Korhosen tarkoittama tekstuaalinen ystävyys, on aina Sanomista ja sen saattaminen Sanotun piiriin tuo sen väistämättä niin sanotun rajatun ekonomian piiriin, jolle on ominaista määrittelemisen, hyötyajattelu ja rationaalisuus.

Selvästikin tällainen käsitys tekstuaalisesta ystävyydestä ja yleisestikin eettisestä suhteesta etäännyttää ystävyuden sen tavanomaisesta merkityksestä ihmisten välisenä suhteena, inhimillisen kanssakäynnin ehkä jopa jokapäiväisenä muotona. Toisin kuin esimerkiksi Wayne Boothin ajatus ”kirjallisesta ystävyydestä”, joka perustuu inhimillisen ystävyuden periaatteiden laajentamiselle myös kanssakäyntiin tekstien kanssa, tekstuaalinen ystävyys pyrkiikin aktiivisesti erottautumaan ystävyuden ihmisenkaltaisuudesta. Ja hyvä niin, sillä seurusteleminen kirjojen ja tekstien kanssa on aina seurustelemista kuolleiden ja poissaolevien kanssa.

Vaikka luemmekin aina yksin, niin lukemisen tekstuaalisessa ystävyydessä on kyse myös yhteisöistä. Rajat Saman ja Toisen, tutun ja tuntemattoman välillä vedetään yhteisöissä, joiden puit-

teissa elämme, ajattelemmme, tulkitsemme tekstejä ja etsimme ystävyyttä. Tekstuaalisessa ystävyydessä syntyvä eettinen suhde heijastaa niitä rajoja, jotka määrittelevät omaa maailmankuvaamme ja siihen liittyviä rajanvetoja hyväksytyn ja kielletyn, tutun ja tuntemattoman, läsnäolevan ja poissaolevan välillä. Kirjallisuudenlajina essee on omiaan tällaiseen rajapintoja luotaavaan ja niitä ylittävään lukemiseen jo sen oman marginaalisen ja rajoja ylittävän luonteen ansiosta. Historiallisesti essee on liikkunut kirjallisuuden ja filosofian välimaastossa, toisinaan se on rinnastettu proosaa ja erityisesti asiaproosaa ja toisinaan sen on katsottu muistuttavan enemmänkin runoutta. Erityisen muodon puute on antanut myös aiheen kutsua esseetä muodottomaksi muodoksi ja antigenreksi, joka vakiintuneita genreluokitteluja kyseenalaistamalla avaa esseekirjallisuudessa uusia temaattisiakin yhteyksiä.

Tekstuaalisen ystävyyden myötä syntyvä eettinen suhde ei voi johtaa esseen äänen monologisoitumiseen, vaan päinvastoin se synnyttää yhteisön perustaksi laajempaa heteroglossiaa, moniäänisyyttä, jossa erilaiset tekstuaaliset äänet törmäävät, sulautuvat ja sekoittuvat toisiinsa. Esseekirjallisuudesta välittyvä pyrkimys inhimillisen todellisuuden monimuotoisuuden ymmärtämiseen sen kaikissa muodoissa näkyy myös siinä, kuinka essee kirjoitusmuotona vaikuttaa menestyvän erityisesti maailmankatsomuksellisten murrosten aikoina. Essee on sellaisten aikakausien kirjallisuutta, jolloin vakiintuneet käsitykset maailmasta järkkäyvät eivätkä uudet ole vielä ehtineet vakiintua. Kirjoittamisen muotona ne ovat tässä mielessä läheisessä yhteydessä yhteiskunnan ja kulttuurin kriiseihin. Ja ehkä tällaisina aikoina tarvitaan ystävyyttä ylitse kaiken.

Suomen kirjallisuus- ja kulttuurihistoriassa itsenäisyyden ensimmäisiä vuosikymmeniä – itse asiassa koko sotienvälistä aikaa – voi ajatella aikakautena, jolloin vakiintuneet käsitykset maailmasta asetettiin kyseenalaisiksi. Kansallisesti ja kansainvälisestikin kriisiin joutuivat moraalikäsitykset, taloudelliset realiteetit ja vaikka suhtautuminen kansalliseen kulttuuriin. Samana aikana Suomessa lisääntyi myös esseekirjoittamisen kulttuurikriittinen muoto, jonka läpäisevänä teemana oli eurooppalaisen kulttuurin ja yhteiskunnan tila ensimmäisen maailmansodan jälkeen ja enteellisesti ennen seuraavaa maailmansotaa. On helppoa nähdä yhteys maailmankuvan murtumisen ja tämänkaltaisen esseekirjoittamisen yleistymisen välillä: erityisesti Olavi Paavolaisen matkakirja- ja esseetuohtanto *Nykypäivää etsimässä* (1929), *Kolmannen valtakunnan vieraana* (1936), *Lähtö ja loitsu* (1937) ja *Risti ja hakaristi* (1938) on osoitus oman kulttuurin, sen kohtaaman muutoksen ja tulevaisuuden hahmottelemisesta esseen mahdollistamisen keinoin. Eikä Paavolainen kirjoittanut yksin: hänen ohella esimerkiksi Lauri Viljanen, Tatu Vaaskivi ja toisaalta esimerkiksi Yrjö Alanen ja Eino Sormunen kirjoittivat länsimaisen ihmisen kohtalonvuosista kukin eri painoituksin. Kirjoitusmuotona esseellä oli keskeinen sija modernin kulttuurin ja ehkä erityisesti sen kriisiytyneen tilan jäsentäjänä.

Onko esseiden ystävyydelle sitten tilaa aikana, joka osin täysin osuvasti povaa länsimaisen sivistyksen tuhoa? Olisivatko ahdistus, pelko ja ehkä jopa viha parempia tunnetiloja kuvamaan noita esseitä? 1920- ja 1930-lukujen kirjallisuus- ja kulttuurihistoriassa ajatus ystävyydestä ei ehkä ensimmäisenä liity suoraan kirjoit-

tamisenmuotoon tai tiettyyn kirjallisuudenlajiin. Pikemminkin mieleen saattaa tulla se ympäristö, jossa visionäärisiä esseekoelmia suunniteltiin ja kirjoitettiin. Tulenkantajien kaltaiset kirjailijaryhmät, tunne kokonaisen sukupolven liikehännästä, uuden maailman tavoittelemisen huumat olivat kaikki ilmiöitä, jotka enemmän tai vähemmän perustuivat *jaettuun* kokemukseen omasta maailmasta. On selvää, että ilman jonkinlaista ystävyyttä – edes abstraktia tunnetta kanssaihmisyydestä – noiden vuosikymmenien kirjallisuuselämä ja kulttuurihistoria näyttäisi varsin toisenlaiselta. Olavi Paavolaisen ympärilleen keräämä hovi, Hattupään ja Brondan kokoontumiset, Gummeruksen piiri ja 1930-luvun pidot Tornissa olivat omiaan luomaan tunnetta yhteenkuuluvuudesta, jaetusta päämäärästä ja kirjallisuuden merkityksestä kulttuurisena ja jopa yhteiskunnallisena voimana. Vaikka mielipiteet usein ajautuivatkin törmäyskurssille ja näkökulmat eivät välttämättä kohdanneet, niin kuitenkin kyse oli ystävyydestä näiden asioiden äärellä.

Jos inhimillisen ystävyyden kokemusten sijasta kuitenkin ajatellaan näiden esseen tekstuaalista ystävyyttä, niin voi vain kuvitella minkälaisia avauksia aikalaistensa maailmankuvaan nämä aikanaan varsin suositut esseet ovat olleet avaamassa: Paavolaisen tuomat tuulahdukset Euroopan suurkaupunkien sykkeestä, 1930-luvulla myöhemmin hämmästyttävä todistusaineisto nousevan kansallissosialismin luomasta maailmasta ja lopulta matka uuden nousevan kulttuurin syntysijoille Etelä-Amerikkaan. Ja toisaalta esimerkiksi Vaaskiven *Vaistojen kapinan* (1937) ja *Huomispäivän varjon* (1938) manaava selonteko Freudin tiedostamattoman ja dionyysisen ihmisen noususta eurooppalaisen kulttuurin iltarus-

kossa. Parhaimmillaan kulttuurikriittiset esseet ovat sekä hyvässä että pahassa pakottaneet suomalaisen lukijan arvioimaan uudella tavalla ympäröivää maailmaa ja sitä koskevia omia ennakkokäsityksiään. Tuodessaan lukijoiden silmien eteen outoja ja aiemmin tuntemattomia maailmankuvia esseet ovat osaltaan olleet pakottamassa lukijoita kohtaamaan jotain uutta, mutta samalla ne ovat tietenkin olleet pönkittämässä toisia, vakiintuneita ja kyseenalais-tamattomina säilyneitä näkemyksiä.

*

Mutta tätä ystävyyttä meidän on hankala tavoittaa, sillä nämä lukijat ovat jo häipyneet historiaan. Jotta voitaisiin puhua tekstuaalisesta ystävydestä näiden 1920- ja 1930-lukujen esseiden ja muidenkin kohdalla, niin ainoa asia minkä voimme tehdä on kääntää sivuja ja lukea.

Ja muistaa hengittää – pysyä hengissä, rauhoittua ja kuunnella.

Kuka olet?

Olen Veli-Matti Pynttäre, kirjallisuudentutkija Turun yliopiston kotimaisesta kirjallisuudesta.

Mitä teet?

Tällä hetkellä haen kuumeisesti rahoitusta post doc-tutkimukselle, joka käsittelee kulttuurikriittistä esseekirjallisuutta 1930-luvulta nykypäivään.

Mistä tunnet Ritvan?

Ritvaan tutustuin väitöskirjani esitarkastuksen yhteydessä, jolloin hänen kommenttinsa toisena tarkastajana olivat korvaamattoman hyödyllisiä.

Mitä haluaisit sanoa Ritvalle hänen juhlapäivänään?

Haluaisin toivottaa ja toivoa idearikasta ystävyyttä!

Identiteettihalu: venäläisten naisten omaelämäkerrallinen tekijyys

Marianne Liljeström

Kirjoitukseni teemana on kirjoittavien naiskollektiivien muistamisen ja muistityön kautta tapahtuva identiteettien tuottaminen. Tämä teema liittyy monella tapaa Ritva Hapulin kirjoituksiin naisten oman elämän kirjoittamisesta ja naiskirjoituksen luonteesta. Tässä kirjoituksessa olen kiinnostunut motiiveista oman elämän kertomiselle ja naisisen allekirjoituksen merkityksestä kertomisessa. Pohdintani aineiston muodostavat venäläisten naisten omaelämäkerralliset kirjoitukset, niin julkaistut kuin julkaisematta jääneet ja/tai sensuroidut omaelämäkerralliset tekstit myöhäisen Neuvostoperiodin, siis 1960- ja 1980-lukujen, ajalta. Analyysikontekstini taas muodostuu ennen kaikkea kahdesta seikasta: yhtäältä konteksti muodostuu kollektiivisen muistin ja siten kollektiivisen identiteetin rakentumisesta muutostäyhteisessä nykyajassa. Toisaalta konteksti rakentuu siitä valtavasta muistelmien ja omaelämäkerrallisten tekstien julkaisubuumista, joka

ilmeni erityisesti mainittujen vuosikymmenten aikana, mutta myös yleisemmin koko sodanjälkeisen neuvostoperiodin aikana. Olen tutkinut (Liljeström 2004) henkilökohtaisen, omaelämäkerrallisesti konstruoidun muistin sukupuolitettua tuottamista kahdessa erilaisessa aikatilassa: aikana, jolloin tulevaisuus näyttäytyi kirkkaana ja lupaavana ja jolloin mennyt oli tarpeeksi kaukainen jotta se voitiin esittää aktiivisen, ideologisesti sanellun ja motivoidun muistityön kohteena, sekä aikana, jolloin tulevaisuus näyttää pelottavana ja tuntemattomana ja jolloin menneestä on muodostunut nostalgisen kaipuun kohde.

Koska aineistoni luennoissa on kyse naisisen allekirjoituksen merkityksestä, sukupuolitetusta tekijyydestä, huomio kiinnittyy erityisesti potentiaalisiin valta- ja auktoriteettipositioihin, jotka avautuivat hallitsevassa diskurssissa kirjoittaville naisille. Identiteetikategoriaa käytän sekä kollektiivisista naisidentiteeteistä että yksilöllisestä kirjoittajasta naisena. Identiteetin käsitteen ymmärtäen niin, että se vakiintuu kerrottujen kokemusten kautta tuottaen subjektiivisen puhujaposition. Näin muistamisen prosessissa tuotettujen kokemusten erittely on sen tutkimista, *miten* naiset eri tavoilla ottivat identiteettikategorian haltuunsa – kysymys, joka on mielestäni ollut ohjaava niin Ritvan kuin minunkin pohdinnoissani. Omaelämäkerrallisten tekstien lukeminen kannustaa mielestäni ajattelemaan naisten tekstejä tiedontuottamisen paikoina, joissa korostuvat sellaiset kysymykset kuten, miten omaelämäkerrat saavat auktoriteettinsa läheisestä suhteestaan hallitseviin kulttuurisiin ”totuudenpuhumisen” diskursseihin. Kytken tällaiset kysymykset toimijuuden mahdollisuuksiin ja ehtoihin ja kysyn, miten naiset neuvottelevat positionsa omaelämäkerrallisen kirjoittamisen diskurssiivisessa maastossa ja miten he kirjoittavat

itsensä hegemoniseen ja ritualistiseen, ns. vallankumoukselliseen diskurssiin.

Erotan aineistossa kaksi karkeaa naisidentiteettikonstruktiota: Vallankumouksellinen ja Kärsivä Nainen. Vallankumouksellisesta Naisesta kertovien tekstien tarkoitus ja pääjuoni on niin sanotun fallisen vallankumouksellisen naissubjektin tuottaminen. Tämä subjekti on antautunut korkeammalle poliittiselle aatteelle ja konstruoituu neuvostotasa-arvodiskurssissa samuuden lain mukaisesti, miehisen normin mukaan. Vallankumouksellisen Naisen figuuri rakentuu lyhyissä, omaelämäkerrallisissa kertomuksissa, joissa kuvataan toimintaa bolševikkien politiikan edistämiseksi, erityisesti niin kutsutun naisemansipaation puolesta. Tekstit ovat seitsemästä kymmeneen sivun pituisia ja ne julkaistiin sodanjälkeisellä ajalla tietyin väliajoin antologioissa, jotka suunnattiin laajalle yleisölle. Niiden tarkoituksena oli ihmisten ja erityisesti nuorison kouluttaminen ja ”inspiroiminen”. Jotta kirjoitukset saattoivat toimia kertomuksina menestyksestä 1960-luvun neuvostokontekstissa, niiltä vaadittiin väistämättä viittaussuhteet kolmeen neuvostohistorian heroiseen traditioon: yleisvallankumoukselliseen, isänmaalliseen ja iskurityön traditioihin. Minua kiinnostaa näiden tekstien nimenomainen toistava, rituaalinen ja performatiivinen luonne.

Sen sijaan että sivuttaisin omaelämäkerrallisen kirjoittamisen julkiset muodot ”vain propagandana” ja kirjoittajat ”ideologian tompppeleina” näen tekstit performansseina tai ”hyödyllisten minuuksien” toteuttamisena kahdessa mielessä: yhtäältä tekstit tukevat ja uusintavat kommunistisen puoluevaltion ideologiaa ja politiikkaa alleviivaamalla Vallankumouksellisen Naisen figuuria. Toisaalta kirjoittajat edesauttavat omia julkisen auktoriteetin

ja vaikutusvallan positioitaan tarttumalla vakiintuneeseen ”emansipoidun, vallankumouksellisen naisen” malliin, jota kierrätettiin ahkerasti Neuvostovallan aikana. Yhteydet voidaan lukea teksteissä ambivalenttina identiteettihaluna.

Kirjoitukset olivat kuitenkin hyvin yhdensuuntaisia luonteeltaan ja kysymykseksi nouseekin se, mikä merkitys on sillä ”faktalla”, että tekstit olivat varustettuja naisisella allekirjoituksella? Miten ajatella sukupuolieroa kontekstissa, jossa naiset olivat vahvasti sisäistäneet neuvostoliittolaisen subjektiviteetin, löytäneet ”hyödyllisen minän” allekirjoittamalla miehisen samuuden lain? Naiskirjoittajat eivät kuitenkaan vain yksinkertaisella tavalla toistaneet tätä lakia, vaan he iteroivat, uudelleen toistivat sisäistettyjä, hegemonisen neuvostodiskurssin merkittävimpiä sosiaalisia, poliittisia ja kulttuurisia rituaaleja. Jacques Derridan (1988, 119) mukaan tällaisten käytäntöjen toistettavuuteen liittyy aina muutos. Jos neuvostonaisten omaelämäkerralliset tekstit samalla nähdään tiettyyn tilaan ja aikaan paikantuneina ”yhdisteltyinä todistavina narratiiveina”, lainatakseni Meaghan Morrisin ilmaisu, voidaan naisiset minät kertomuksellisina figuureina ja kuvina ymmärtää kommentteina tasa-arvodiskurssin ja puoluepolitiikan käytäntöjen välillä olevaan kuiluun. Tässä mielessä naisinen minä toimii ensisijaisesti teoreettisena manööverinä eikä yhtenäistävänä periaatteena. Huolimatta siitä, että auktoritatiivisen puhujaposition luominen ei ole keksintö henkilökohtaisen äänen saamiseksi, kysymys sävystä on tärkeä (Morris 1988, 7). Position tuottaminen on myös retorinen kysymys, artikuloinnin strategioiden kehittämisen ongelma nimenomaan suhteessa niihin kulttuuriin ja sosiaalisiin konventioihin, jotka tekevät puhumisen ongelmalliseksi tai mahdottomaksi juuri *naisille*.

Olen Kärsivän Naisen hahmotteluissani lukenut edellä esitetystä selvästi poikkeavaa nykyaineistoa, vankileirimuistoja. Ne kuuluvat siihen omaelämäkerrallisen aineiston hyökyaaltoon, joka syöksähti esille Neuvostoliiton luhistumisen jälkeen vuonna 1991. Tämän aineiston teemana on eloonjääminen, jolloin muistot toimivat sankarikertomuksina. Erotuksena aikaisemmin mainitsemistani teksteistä nämä kirjoitettiin usein sietämättömissä olosuhteissa ja monet niistä eivät olleet tarkoitettuja julkaistaviksi. Figuurit kytkeytyvät eri tavoin sankaruuteen: siinä missä Vallankumouksellinen Nainen halusi tehdä itsensä ideologisesti käyttökelpoiseksi ja hyödylliseksi, Kärsivän Naisen oli ensikädessä käsiteltävä eloonjäämisstrategioita.

Vankileirejä, Gulagia, koskevan muistikulttuurin voima piilee sen moninaisessa ”käännöksessä” tai soveltamisessa nykydiskursseihin menneestä ja tulevaisuudesta. Gulag-muistojen julkaisu-uumin intensiteetti on tehnyt niistä 1980-luvun lopulta lähtien laajasti levinneitä. Näin tapahtui huolimatta siitä, että ne pitkän aikaa kuuluivat hiljennettyyn menneeseen. Näiden muistojen saatavuus ja kierrätys aiheutti sen, että ”yhtäkkiä vaikutti siltä, että tämä menneisyys oli aina muistettu ja tiedetty”, kuten Irina Sherbakova on asian ilmaissut (Sherbakova 1996, 106). Nykyinen Gulag-muistojen julkinen kehystäminen, muistamisen jatkuva performatiivisuus on mitä tärkein kun muistikollektiiveja luodaan ja uusinnetaan. Jos kollektiivin itselleen antaman lahjan luonne on se aika, jota ei vielä ole olemassa, siis tulevaisuus, sen on oltava toivon tulevaisuus. Toivo on usko nykyiseen, olemassa olevaan, tai Derridan sanojen mukaan, toivo on ”halu läsnäoloon”, mutta myös nykyisyydessä ilmentymättömään. Täten kollektiivi kytkeytyy tiettyyn muistipolitiikkaan julkisena diskurssina. Tämä

diskurssi ohjailee menneisyyden merkitykselliseksi tekemistä nykyisten julkisten ja poliittisten muistojen kehyksessä, jossa taas päämääränä on valtaposition valloittaminen menneisyyden määrittämiseksi ”nykyisyyden kaipuuna”.

Luentani vankileireillä olleiden naisten kertomuksista osoittaa, että sukupuolitettujen kärsimysten ja väkivallan erityisyydet ovat muodostuneet jaetuksi kertomukselliseksi historiaksi, osaksi Gulag-muistojen synnyttämää nykyistä kollektiivista identiteettiä. Sukupuolittuneisuus alleviivaa kärsivän subjektin luonnetta, mutta osoittaa myös Kärsivän Naisen figuurin moninaisuutta. Kyseisessä kollektiivissa persoonallinen muuttuu kulttuuriseksi ja merkitykselliseksi, ja muistot antavat tapahtumia todistaneille lohtua oman äänen ollessa yksi monien kärsivien äänien joukossa. Näin Gulag-muistojen kollektiivi on myötävaikuttanut muuttuneisiin käsityksiin siitä, mitä puhuvana subjektina oleminen tarkoittaa. Feministisessä ajattelussa ja historiassa todistuskertomusten saatavuus on ollut tärkeä osa feminististä politiikkaa. Kysymykset ovat liittyneet siihen, miten naiset toimivat oman elämänsä subjekteina ja millä tavoilla he vaikenemisen sijasta voivat puhua traumaista, epäoikeudenmukaisuudesta ja väkivallasta. Näin naisten kertomukset Gulag-kokemuksistaan muodostavat feministisen agendan tärkeän osan. Tämä johtuu siitä, että kertomukset kytkeytyvät henkilökohtaiseen etiikkaan eloonjäämisestä ja vastarinnasta, mutta myös siitä syystä, että ne toimivat poliittikkana sellaisten vallan muotojen näkyväksi tekemisessä, jotka ”sukupuollettomuuden” ideologiat tai yksityisyyden tabuiksi julistetut kysymykset olivat piilottaneet.

Vankileirikontekstissa monet kirjoittivat jatkuvan vaaran ja paljastumisen pelon ilmapiirissä ja ilman suoranaista aikomusta

saada tekstinsä julkaistua. On esitetty erilaisia syitä kirjoittamistarpeeseen: jotkut ovat sitä mieltä että tässä on kyse velvollisuudentunnosta niitä ihmisiä kohtaan, jotka eivät koskaan palaneet vankeudesta. Kirjoittajat tunsivat vaatimuksen kertoa ainutlaatuisesta ja kauheasta tiedostaan; niistä hirveistä teoista ja tapahtumista, joita he olivat kokeneet.

Itse en halua spekuloida naisten intentioista tai tekstiensä julkaisemisen toiveista, se vaikuttaa hedelmättömältä. Haluan sen sijaan fokusoida identiteetin ja kertomisen välillä olevaan sirkeään halusuhteeseen. Olen tässä antanut itseni inspiroitua italialaisen feministifilosofin Adriana Cavareron ajatuksista, joka selittää tätä halua luennassaan *Odyssseuksesta Homeroksen Iliassa* (Cavarero 2000). Hän viittaa siihen episodiin, jossa Odysseus on läsnä ja kuule itsensä kerrottavan foinikialaisten oikeusistunnossa, jonka osallistujat eivät siis tiedä Odyssseuksen läsnäolosta. Nyt hän tietää *kuka* hän on, mutta hän tietää myös, että hänen kertomismahdollinen identiteettinsä salli hänen suorittaa urotyöt johtuen halustaan kuulla identiteettinsä henkilökohtaisesti jonkun toisen kertomana. Cavareron mukaan Odysseus oivaltaa nyt selvästi, että kertomismahdollisuus kuuluu ihmisen olemassaoloon erityislaatuisuutena, eli se kuuluu hänellä itse elämän kiistämättömänä aspektina eikä takeena *post mortem* maineesta. Cavarero painottaa, että jokainen ihminen on muistin spontaanissa itsekertomisessa tietoinen kertomismahdollisesta minästään. Tämä kertomismahdollinen minä on jotakin kokonaan omaa, jolloin minä/itse rakentaa ”pesän” kertovassa muistissa. Tämä minä, ”ainutlaatuisuuden talona”, ei ole muistimme tuote, eikä se ole fiktio, jonka voi irrottaa todellisuudesta. Se ei ole tekstin konstruktio, vaan tuttu tunne jokaiselle itselle elämä-

kertomuksen aikasidonaisuudessa. Se on samalla jotain, joka tekee oman kuvauksen erityiseksi ja ainutlaatuiseksi. Huolimatta siitä, että tämä tuttu tunne ei Cavareron mukaan välttämättä liity muistojen ”tuottamiseen” tai menneiden tapahtumien ”uusimiseen”, se on aina läsnä kertomisen impulssissa (ibid, 35).

Mutta mitä tapahtuu kun minän kertova impulssi haluaa ja kaipaa omaelämäkerrallisen kertomuksen rakentamista? Mitä siinä halutaan, kaivataan, kun halutaan kuulla oma minänsä kerrottavan? Cavareron mukaan vastausta voidaan etsiä siitä koherenssista tai yhdenmukaisuudesta, jonka kertomus antaa identiteetille. Tässä hän tukeutuu Hanna Arendtiin ja määrittää, että ”juuri kertomuksessa me kaikki haemme identiteettiämme ykseyttä” (ibid, 41). Tämä kertomisen kautta etsittävä koherenssi kuuluu haluun, joka suuntaa odotukset sekä sen kohdalla joka kerrotaan että itse kertojan kohdalla.

Pidän Cavareron ajatuksia kiinnostavina ja innostavina reflektoidessa muun muassa poliittisten naisvankien omaelämäkerrallisen kirjoittamisen motiiveja leireillä, joissa he kirjoittivat kirjaimellisesti kirjoituspöytälaatikon taaimpaan nurkkaan. Vahva motiivi todistuskirjoittamiseen on täten halu oman identiteettinsä ykseyteen, joka äärimmäisen vaikeissa olosuhteissa ja eloonjäämisen kamppailussa on poljettu, pirstaleinen ja traumatisoitu. Suurin osa näistä naisista kirjoitti kuitenkin vasta monta vuotta vapauttamisensa jälkeen toisenlaisessa historiallisessa kontekstissa, sellaisessa, joka oli muodostunut sekä kierrätetyistä vankeirikertomuksista että Gulagmuistin ympärillä rakennetusta politiikasta ja yhteisöstä.

Halu identiteetin koherenssin rakentamiseen ei kuitenkaan riitä minä-kirjoittamiseen, kuten ei myöskään toive tapahtuneen

sovittamisesta tai murhattujen puolesta todistamisesta. Halu ja toiveet eivät ole riittäviä selittämään sitä ”mekanismia”, joka johti kirjoittamisen konkreettiseen aktiin. Kirjoittamista ohjaa samalla myös tarve kokemusten tulkitsemiseen. Kirjoittamalla usein hyvin tuskalliset kokemuksensa naisten tarkoitus oli antaa niille kouriintuntuva muoto, eli tuoda ne sellaiseen rakenteeseen, että ne voisivat säilyä riippumattomina kärsivästä minästä. Hayden White puhuu selityksestä ”juonittelun” kautta tiettyä kodifointia, joka konvertoi kronikan faktoja strukturoiduksi kertomukseksi (White 1978, 83). Ihanteellisessa tilanteessa ”juonittelu/ juonirakenne” auttoi kirjoittajaa luomaan etäisyyttä itsensä ja järkyttävien kokemusten välillä. Mutta juonirakenteen voima, enemmän tai vähemmän pakollinen kertojatyyli, muodostuu epäsuorasti malliksi jokaiselle elämäkertomuksen kirjoittajalle. Tämä selittää miksi vankileirikertomukset muistuttavat toisiaan ratkaisevissa kohdissa, tai käyttääkseni vielä Cavareron sanoja: ”nielaisemalla elämän teksti uhkaa nielaista myös olemassaolon toistumattoman ainutlaatuisuuden” (Cavarero 2000, 42).

Kirjallisuus

Cavarero, Adriana, *Relating Narratives. Storytelling and selfhood*. Routledge, London 2000.

Derrida, Jacques, Afterword. Teoksessa Jacques Derrida, *Limited Inc*. Northwestern University Press, Evanston 1988.

Liljeström, Marianne, *Useful Selves. Russian Women's Autobiographical Texts from the Postwar Period*. Kikimora Publ., Helsinki 2004.

Morris, Meaghan, *The Pirate's Fiancee: Feminism, Reading Postmodernism*. Verso,

London 1988.

Sherbakova, Irina, The Gulag in Memory. Teoksessa *Gender and Memory*. Red. S. Leydesdorff, L. Passerini and P. Thompson. Oxford University Press, Oxford 1996, 103–116.

White, Hayden, *Tropics of Discourse. Essays in Cultural Criticism*. Johns Hopkins University Press, 1978.

Kuka olet?

Olen Marianne Liljeström, Turun yliopiston sukupuolentutkimuksen professori.

Mistä tunnet Ritvan?

Tunnen Ritva monien vuosien takaa monesta syystä: samanhenkisestä poliittisesta toiminnasta nuoruudessa, olemme olleet kämppäkaverit ja olemme suuntauneet tutkimuksellisesti samantyyppisiin kysymyksiin. Sitä paitsi olemme syntyneet samana päivänä samana vuonna.

Mitä haluaisit sanoa Ritvalle hänen juhlapäivänään?

Haluan sanoa Ritvalle Bette Davisin sanoin: "Aging is not for sissies!"

VI Ritva tieteen tekijänä

”Ja musteessa pari pisaraa ystävyyttä”: Ritva Hapuli kulttuurihistorioitsijana

Kaisa Vehkalahti

Keskellä syvintä talouslamaa, vuonna 1992 turkulaiset kulttuurihistorioitsijat ja kirjallisuuden tutkijat julkaisivat innostusta sykkivän artikkelikokoelman *Vampyyrinainen ja Kenkuinniemen sauna. Suomalainen kaksikymmenluku ja modernin mahdollisuus*. Etenkin jälkikäteen luettuna sen innostuneisuus ja viehtymys 1920-luvun moderniin elämänjanoon peilautuu juuri päättyneen iloisen 1980-luvun post-moderneihin unelmiin. Aloitin kulttuurihistorian opintoni samana lamasyksynä ja omissa mielikuvissani *Vampyyrinainen ja Kenkuinniemen sauna* yhdistyy historian tutkimisen iloon myös siksi, että se muistuttaa opiskeluajan kihelmöivästä uuden etsinnästä ja orastavasta kiinnostuksesta tutkimustyötä kohtaan. *Vampyyrinainen ja Kenkuinniemen sauna* on myös kirja, jonka sivuilla tapasin ensimmäisen kerran Ritva Hapulin, josta tuli myöhemmin niin monin tavoin keskeinen henkilö omalla tutkijanurallani.

Tämän tekstin otsikko viittaa Ritvan inspiroivaan artikkeliin ”Ja huulissa pari pisaraa verta: Vampyyri kohtalokkaan naisen kuvastossa”, joka sisältyi edellä mainittuun artikkelikokoelmaan (Hapuli 1992b). Artikkelin, jonka keskiössä ovat vampyyrinnaisen hahmoon kiteytyneet keskustelut sukupuolisuudesta sekä tuon hahmon kulttuuriset merkitykset 1900-luvun alussa, avaa kiinnostavia johtolankoja moniin Ritvan tutkimuksessa keskeisiin teemoihin: läsnä ovat seksuaalisuuden historia ja sukupuolihistoria, keskustelut niin kutsutusta ”uudesta naisesta” ja naisten modernin mahdollisuuksista, kaupunki modernin näyttämönä – sekä kirjallisuus ja kirjoittaminen.

Seuraavassa pohdin Ritvan tutkimusta ja sen teemoja. Tarkoitukseni ei ole analysoida Ritvan mittavaa tieteellistä tuotantoa kaiken kattavasti, vaan nostaa hänen juhlapäivänään välähdyksenomaisesti esiin joitain keskeisiä tutkimusteemoja, joiden kautta Ritva on inspiroinut, motivoinut ja antanut myös esikuvan lukijalle lukijoilleen ja kollegoilleen. Esiin nousee ystävyys-teema läpi Ritvan tutkimuksen juoksevana punaisena lankana sekä omakohtainen kokemus Ritvasta ohjaajana ja tutkijana, jota niin ikään värittää lämmin ystävyys. Näkökulmani onkin oppilaan, ohjattavan ja kulttuurihistorian tutkijan näkökulma. Toisesta näkökulmasta tarkastellen esiin voisi poimia toisenlaisia teemoja, niin moniaineksinen ja runsas Ritvan tieteellinen tuotanto on.

Minä löysin nykyajan sinisen kukan – ja uuden naisen

Vampyyrinainen ja Kenkkuinniemen sauna -kokoelma syntyi osana Suomen Akatemian tutkimushanketta *Olavi Paavolainen suomalaisessa kulttuurissa*, jonka puitteissa Ritva tuolloin teki väitöstudiumustaan. Naisia rakastavista naisista pro gradu -tutkielman (Hapuli 1986; Hapuli 1989) kirjoittaneen tutkijan väitöskirjan kohteeksi valikoitui projektissa mies – eikä mikä tahansa mies, vaan Olavi Paavolainen (1903–1964), mahtipontinen modernin keulakuva, Tulenkantaja ja kulttuurikriitikko, keskeinen ja kiisteltä hahmo suomalaisessa historiassa. Kuten Ritva johdannossaan toteaa, hänen tavoitteenaan ei kuitenkaan ollut tutkia Olavi Paavolaisen henkilöhistoriaa, vaan hänen tapaansa ymmärtää nykyaikaa. Tutkimuksen keskiössä on Paavolaisen 1929 ilmestynyt esseekokoelma *Nykyaikaa etsimässä*, jonka tekstejä analysoiden Ritva lähestyy Paavolaista oman aikansa tulkkina, joka etsi, esitteli ja selitti lukijoilleen nykyaikaa, ja nousi samalla keskeiseksi modernin määrittelijäksi. Ritva ei lähesty esseekokoelmaa vain historian heijastuspintana, ”aikakautensa kuvastimena”, vaan pohtii, miten Paavolaisen essee omalta osaltaan tuottivat modernin kokemusta ja konstruoivat modernia Suomea. Samalla *Nykyaikaa etsimässä* toimii prisma, jonka kautta avautuu kiinnostavia uusia näkökulmia moniin sellaisiin kulttuuri-ilmiöihin ja keskusteluihin, jotka aiemmassa 1900-luvun alun Suomen historian tutkimuksessa olivat jääneet pimentoon.

Vuonna 1995 ilmestynyt väitöskirja *Nykyajan sininen kukka. Olavi Paavolainen ja nykyaika* on tutkimus, jossa tutkijan rak-

kaus sekä kirjallisuuteen että historiaan ovat läsnä rinta rinnan ja sopusoinnussa. Monitieteisen ja dialogisen tutkimusprosessin lopputulos ylittää sekä historian tutkimuksen että kirjallisuudentutkimuksen rajat vaivattomasti – kulttuurihistoriaa parhaimmillaan siis! Monitieteisyyden, mutta samalla myös nuoren oppiaineen sisäisen teorianmuodostuksen näkökulmasta tutkimus osui tärkeään kehitysvaiheeseen. Se oli järjestyksessään viides kulttuurihistorian väitöskirja ja toimi jatkossa tärkeänä esikuvana muille tutkijoille. Väitöskirja on ollut merkittävä sekä teoreettisempien kulttuurihistoriallista lähestymistapaa koskevien pohdintojen osalta että käytännöllisempien, esimerkiksi kulttuurihistoriallisia lähteaineistoja ja niiden lähiluentaa koskevien kysymysten kanalta.

Nykyajan sininen kukka. Olavi Paavolainen ja nykyaika ei ole tutkimus kirjailijamiehestä, vaikka se toki on myös sitä. Myös naiset ponnahtavat modernin kokemusta analysoivan tutkimuksen lehdillä esiin tuon tuosta. Ritvan sensitiivisesti tulkitsemana sukupuoli sekä sukupuolisuutta koskeva tieto, kiistat, neuvottelut, kulttuuriset käytännöt ja niissä tapahtuneet historialliset muutokset nousevat itse asiassa modernin kokemuksen keskiöön. Sukupuolihistoriallisen tutkimusotteen kehittäminen onkin tutkimuksen keskeisintä ja kestäväntä antia.

Sukupuolihistorian näkökulmasta Ritvan väitöskirjasta voi nostaa esille monia kiinnostavia piirteitä. 1990-lukua pidetään usein suomalaisen naishistorian läpimurron vuosikymmenenä. 1970–1980-luvuilla idullaan ollut tutkimus murtautui todenteolla esiin 1990-luvulla uuden naishistoriantutkijoiden sukupolven väitellessä ja naishistoriallisten aihevalintojen noustessa historian tutkimuksen marginaaleista osaksi tutkimuksen valtavirtaa.

Usein tässä yhteydessä puhutaan jopa naishistorian väitöskirjojen sumasta. Puhe sukupuolesta tarkoitti 1990-luvun tutkimuksessa käytännössä naisten toiminnan ja kokemuspiirin tutkimusta: perhe, työ ja naisten järjestäytyminen olivat siihenastisen naishistorian keskeisimpiä tutkimuskohteita. Käsitteelliselläkin tasolla ja tiedepolitiikassa 1990-luvulla puhuttiin ”naishistoriasta”, kunnes vuosituhannen vaihteessa naishistoria alkoi yhä useammin korvautua sukupuolihistorian käsitteellä. (Ollila 2001; Tuomaala 2005)

Ritvan väitöstutkimuksen voi tulkita yhtäältä olleen osa 1990-luvun naishistorian läpimurtoa, mutta toisaalta se myös eroaa sekä aiheenvalinnaltaan että lähestymistavaltaan ilmestymisajankohdansa muusta historiantutkimuksesta. *Nykyajan sininen kukka. Olavi Paavolainen ja nykyaika* ei paikannu niinkään kotimaiseen sosiaalishistoriallisesti virittyneeseen 1990-luvun alun naishistoriaan, vaan ajankohtaiseen kansainväliseen tutkimukseen. Väitöskirjansa johdannossa Ritva nimeää sukupuolijärjestelmän tutkimuksensa keskeiseksi käsitteeksi ja kiinnittää lähestymistapaansa amerikkalaisen historioitsijan Joan Scottin näkemykseen sukupuolesta historiaan ja kulttuuriin sidottuna, sosiaalisesti määrittävänä ja muuttuvana kategoriana. Tutkimuskohteeksi asettuu kysymys siitä, miten sukupuolta koskevat neuvottelut limittyivät keskusteluun modernista ja kuinka Olavi Paavolainen ja hänen aikalaisensa osallistuivat puheenvuoroillaan sukupuolijärjestelmän rakentamiseen. (Hapuli 1995, 25–26; Scott 1986).

Scottin näkemykset muodostuivat sittemmin myös suomalaisen sukupuolihistorian keskeiseksi kulmakiveksi. Kuten Ann-Catrin Östman on todennut, Scott toi naishistoriaan ja feminismiin jälkistrukturalistisen käsitteellistämisen ja hänen

tapansa ymmärtää sukupuoli ja valta diskursiivisesti muuttivat naishistorian epistemologiaa. (Östman 2000) Marianne Liljeström on analysoinut osuvasti, miten suomalaisessa historian tutkimuksessa on tavallaan elänyt rinnakkain kaksi lähtökohdiltaan erilaista tapaa ymmärtää sukupuoli: yhtäällä on sukupuolen ontologisesti ymmärtävä tutkimus, joka pyrkii dokumentoimaan menneisyyden naisten ja miesten elämää. Toisaalla on sukupuolen historiallistava tutkimus, jossa sukupuoli ymmärretään ”scottilaisittain” kulttuurisesti ja sosiaalisesti tuotettuna kategoriana, ja jonka piirissä on tutkittu esimerkiksi niitä diskursiivisia käytäntöjä, jotka sukupuolta tuottavat. (Liljeström 2004, 147; Aalto et. al. 2011) Tässä asetelmassa Ritvan tutkimus paikantuu luontevasti jatkumon jälkimmäiseen, sukupuolen kulttuurista konstroituuneisuutta painottavaan tutkimukseen. Hän lukeutuu siihen historian tutkijoiden pioneerijoukkoon, joka esitteli ja juurrutti suomalaiseen historian tutkimukseen jälkistrukturalistista tapaa analysoida sukupuolta.

Sukupuolen tavoin myös seksuaalisuus asettuu Ritvan tutkimuksessa aidosti historiallistavan tutkimuksen kohteeksi. Kulttuurihistoriaa ja sen metodologisia lähtökohtia koonneessa teoksessa *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen* (2001) Ritva painottaa kontekstualisoivan ja historiallistavan otteen merkitystä myös seksuaalisuuden historian tutkimuksessa. Seksuaalisuuden historia haastaa hänen mukaansa tutkijan pohtimaan sukupuolirooleihin ja ruumiin politisointiin liittyviä kysymyksiä ja ”vaatii seksuaalisuuden käsitteiden ja kategorioiden historiallistamista ja sukupuolittamista”. Tällainen kontekstualisoiva tutkimusote kyseenalaistaa käsityksemme siitä, mikä on ”luonnollista” tai ”normaalia” ja osoittaa, miten seksuaalisuuden historiassa on

kyse myös sosiaalisen hyväksynnän ja poissulkemisen historiasta. (Hapuli 2001a, 375)

Suomalaisessa naishistoriantutkimuksessa oli 1990-luvulla yksi näkökulma ylitse muiden: yhteiskunnallisen äitiyden teema. Irma Sulkusen avaama tutkimus modernin suomalaisen sukupuolijärjestelmän ja naiskansalaisuuden muotoutumisesta ankkuroitui 1990-luvun historiantutkimuksessa vahvasti kansalliseen politiikkaan ja luokkayhteiskuntaan, kansallisvaltioon ja sen institutionaaliseen kehitykseen. Sulkusen muotoilemia yhteiskunnallisen äitiyden ja kaksoiskansalaisuuden käsitteitä on käytetty paljon myös tutkimusyhteydestään irrotettuina, ja ne ovat saaneet toimia erityisesti historiantutkimuksen ulkopuolella eräänlaisina modernia suomalaista naiskansalaisuutta ja naisten kokemusta kokonaisvaltaisesti jäsentävänä kehyksenä, kuten Saara Tuomaala huomauttaa suomalaista naishistoriankirjoitusta käsittelevässä teoksessa *Oma pöytä* (2005, 362–366).

Aikana, jolloin yhteiskunnallisesta äitiydestä oli hyvää vauhtia kehittymässä naishistoriallisten tutkimusten ohittamaton tulkintakehys – kuten esimerkiksi Anu Koivunen toi esiin *Naistutkimus*-lehdessä – tarjosi Ritvan tutkimus vaihtoehtoisia tulokulmia naisten historiaan. (Koivunen 1998) Ei välttämättä yhteiskunnallisen äitiyden käsitteen ympärille rakentunutta tutkimusta kiistäviä, vaan pikemminkin sitä täydentäviä tulkintoja, joissa naisten historia tematisoitui toisin ja kurkistusaukkoja avautui myös Koivusen peräänkuuluttamien ”tuhmien naisten” historiaan. Tämän tutkimusjuonteen voi nähdä olleen idullaan jo *Vampyyrinainen ja Kenkuinniemen sauna* -kokoelmassa, jossa Ritva, Anu Koivunen, Päivi Lappalainen ja Lea Rojola nostavat esille klassisten modernin määritelmien sukupuolisokeuden: määritelmät keskittyivät

yleensä yksinomaan miesten kokemuksiin julkisesta. (Hapuli et.al. 1992) Olavi Paavolaisen ja hänen eurooppalaisten edeltäjiensä ja aikalaistensa kuvaamana modernin kokemus oli ennen kaikkea ”julkisuuden, katujen, kahviloiden ja väkijoukkojen kokemusta”, joka ruumillistui flanöörin hahmoon modernin sankarina. Mitä naisten moderni voisi olla, kirjoittajat pohtivat, ja totesivat, että naisten kokemukselle jäi tässä asetelmassa kovin vähän tilaa. Näin siitä huolimatta, että 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun kulttuurin tuotteissa, kuten lehdistössä, kirjallisuudessa ja elokuvassa nimenomaan naista käytettiin symboloimaan modernia ja siihen sisältyvää muutosta. Modernit flapperit, garçonnet ja kotimaisessa keskustelussa ahkerasti viljelty huvittelunhaluisen jazztytön hahmo näyttelivät päärooleja keskusteluissa, joissa moderni, kulutus, muoti, seksuaalisuus ja väittely sukupuolten rooleista kietoutuivat yhteen moraalisesti latautuneeksi puheeksi ”uudesta naisesta”.

Olavi Paavolaisen jälkeen Ritvan tutkimuksellinen kiinnostus suuntautui naisiin toimijoina ja modernin tekijöinä, ei niinkään miesten määrittelyjen kohteena. Miehet nousivat kuitenkin esiin esimerkiksi kokoelmissa *Monta tietä menneisyyteen* (Hapuli 1995b) ja *Modernin lumo ja pelko* (Hapuli 2000a), joissa Ritva jatkaa ensimmäisen maailmansodan jälkeistä seksuaalisuutta, moraaliala ja sukupuolten rooleja käsitelleen keskustelun analyysejä (Ks. myös Hapuli 1993). Olavi Paavolaisen varjo on niin ikään seurannut Ritvaa aina tähän päivään saakka esimerkiksi Olavi Paavolainen -seuran kirjahankkeiden muodossa. (Ks. esim. Hapuli 2003b; 2012a). Miesten historiaa ja maskuliinisuutta sukupuolen näkökulmasta tutkivana tutkijana Ritvan on helppo todeta tehneen kirjaimellisesti urauurtavaa tutkimusta tiellä, jolla ei 2000-luvullakaan ole ollut tungosta.

Ohjaaja ja ystävä

Artikkelissaan ”Uutta naista etsimässä” Hapuli, Koivunen, Lappalainen ja Rojola (Hapuli et.al. 1992c) huomauttavat, että modernin määritelmiin sisältyvä jyrkkä julkisen ja yksityisen välinen raja olisi syytä purkaa, sillä modernin kokemus ei konstruoitunut pelkästään miehisillä julkisuuden areenoilla, vaan ”[m]odernin kokemusta konstruoivat yhtä lailla kodissa, perheessä, minäkuvassa, ruumiskuvassa, seksuaalisuudessa ja ihmisten välisessä kanssakäymisessä tapahtuneet muutokset.” Tämä huomio muodosti keskeisen perustan tuleville modernin, uuden naisen problematiikkaa pohtiville seminaareille ja tutkimushankkeille, joita Ritva veti. Ritvan ympärille muodostui vuosituhaten vaihteessa vapaamuotoinen ja innostunut naistutkijoiden ja opiskelijoiden joukko, jossa monet myös tähän kirjaan kirjoittaneista tutkijoista aloittivat tutkijan uransa ja jonka puitteissa myös itse pääsin mukaan kulttuurihistorian tutkijayhteisöön.

1920-luvusta kiinnostunut opiskelija sai kulttuurihistorian käytävillä pian kuulla, että tästä ajasta ja modernista kiinnostuneen kannattaa suunnata kaupunginkirjastoon ja kysyä Ritva Hapulialta. Muistan, miten tavasin yliopiston pääkirjaston lukusalisissa Ritvan loistavaa lisensiaatintyötä (1992a) ja ensimmäinen väitöstilaisuus, johon olen osallistunut, oli juuri Ritvan väitös. Niinpä ilolla ei ollut rajaa, kun kulttuurihistorian ilmoitustaululle ilmestyi talvella 1998 ilmoittautumislista *Sukupuoli ja moderni* -seminaariin, jota Ritva alkaisi vetää yhdessä kirjallisuudentutkija Minna Toikan kanssa. Opiskelijan ja omaa paikkaansa akateemisessa maailmassa hakevan nuoren tutkijan näkökulmasta ei parempaa ohjaajaa kuin Ritva olisi voinut toivoa. Ritvan ja

Minnan seminaari oli suunnattu gradua tekeville ja aihetta etsiville loppuvaiheen opiskelijoille. Leimallista kuitenkin oli, ettei seminaarissa ollut tietoaakaan akateemisista hierarkioista. Ritva ja Minna kohtelivat meitä opiskelijoita kuin vertaisiaan, aidosti kuunnellen, tutkittavia ilmiöitä ihmetellen ja keskusteluun kannustaen. Raja valmistuneiden ja opiskelijoiden välillä liudentui niin, että jälkeinpäin en muistakaan, missä vaiheessa ja miten seminaari I oli muuttunut tutkimusryhmäksi.

Modernin tutkimusryhmä kokosi yhteen hyvinkin eri vaiheissa olevia ja eri-ikäisiä tutkijoita. Kaikkia yhdisti kiinnostus 1800-luvun lopun ja 1900-luvun kulttuuriin, modernin tematiikkaan, sukupuoleen ja kirjallisuuteen – sekä halu keskustella, pohtia, lukea ja kirjoittaa yhdessä. Epämuodollisuus ja tutkijuuden muuttuminen ystävyudeksi antoivat sisältöä Arwidssoninkadun vanhassa ja idyllisessä kulttuurihistorian puutalossa istuttuihin pitkiin iltoihin – elleivät Modernit sitten kokoontuneet jossain muussa inspiroivassa miljöössä, vaikkapa Hanne Koiviston siirtolapuutarhamökillä. Jälkeinpäin voi vain ihailla Ritvan tarmoa ja verkostoituneisuutta, mutta myös sitä, miten hänellä riitti rauhallista aikaa kaikille, sillä samaan aikaan Ritva oli aktiivinen myös lukuisissa muissa verkostoissa ja ystäväpiireissä. Ritvan pitkäaikainen lukupiiri-harrastus on poikanut vuosien varrella useita kirjahankkeita, lähtien Ritvan ja Johanna Materon toimittamasta, palkitusta *Murha pukee naista. Naisdekkareita ja dekkarinaisia* -artikkelikokoelmasta (1997). Ritva jos kuka olikin oikea henkilö toimittamaan myös *Lukupiirikirjaa* (toim. Matero, Hapuli ja Koskivaara 2010).

Pitkälti Modernit-seminaarien inspiroivien keskustelujen ja niissä hiottujen tutkielmien pohjalta syntyi artikkelikokoelma

Modernin lumo ja pelko. Kymmenen kirjoitusta 1800–1900-lukujen vaihteen sukupuolisuudesta (2000). Temaattisesti se jatkoi siitä, mihin *Vampyyrinainen ja Kenkuinniemen sauna* -kokoelma oli jäänyt, mutta avaavana käsitteenä toimi nyt sukupuoli ja artikkelit liikkuvat ajallisesti pidemmällä, 1880-luvulta 1930-luvulle ulottuvalla akselilla. Kirjoittajien huomio kiinnittyi paljolti juuri niihin teemoihin, joiden puuttuminen modernia koskevasta tutkimuksesta oli aiemmin pantu merkille. Sukupuolta koskeneita neuvotteluja tarkasteltiin muun muassa naisten ”kepeän” ajanvietekirjallisuuden sankarittarien, käytösoppaiden sekä yksityiseen elämänpiiriin liittyvän kirjoittamisen, kuten päiväkirjojen kautta.

Modernin lumo ja pelko -kokoelmassa oli mukana monta vastavalmistunutta kirjoittajaa, joille kyse oli ensimmäisen tieteellisen artikkelin kirjoittamisesta. Ja millaisen koulun saimmekaan tieteelliseen kirjoittamiseen ja julkaisutoimintaan! Ritva on ohjaaja, joka lukee aina paneutuneesti ja huolellisesti, kyselee ja antaa järkeviä ehdotuksia, muttei koskaan tuputa omaa näkökulmaansa, eikä varsinkaan painosta työnsä kanssa tuskailevaa aloittelijaa. Ritvalla on luontainen taito kohdata toinen paitsi opiskelijana ja tutkijana, myös ihmisenä. Uskon, että tämän kokemuksen jakavat myös muut Ritvan ohjattavat. Ritvan näkökulmasta tilanne on varmasti jossain vaiheessa ollut haastavakin, onhan hänen varsinainen päätyönsä ollut koko ajan kirjastossa, mutta ohjausta janoavia opiskelijoita ja väitöskirjan tekijöitä riitti niin paljon kuin Ritva ehti ottaa vastaan.

Työpäivän päätyttyä Ritva siis pakkasi reppunsa ja lähti ottamaan ohjattavia vastaan Café de Franceen tai muuhun mukavaan kahvilaan, ellei ohjauskeskustelua käyty kävelykierroksella Aurajokivarressa. Hämärtyvä syysilta, sittemmin Café Artekseksi

muuttuneen kahvilan ikkunassa oranssia valoa hohtavat lamput ja jokirannan kiveyksellä kahisevat lehdet tuovat mieleeni aina sen rauhallisen ja luottamuksellisen läsnäolon tunteen, joka ohjaustapaamisissa muodostui. Kuinkahan monta opinnäytetyötä kahvin ja kävelyjen voimin onkaan synnytetty! Kun muiden oppiaineiden tohtoriopiskelijat saattoivat jännittää ohjaajansa tapaamista ja tutkimus oli tapaamisen jälkeen vain entistä enemmän solmussa, oli tilanne Ritvan kanssa aivan päinvastainen. Jotenkin väitöskirjan tekoon liittyvät ongelmat ratkesivat kuin itsestään ja karisivat jokivarren lehtien sekaan kävelyretken aikana. Arvailun varaan kuitenkin jää, kuinka paljon Ritva on vuosien varrella saanut ohjattavilta huolia kannettavakseen, muitakin kuin akateemisia.

Kirjoittaja kirjoittamisen kulttuurihistorian maailmassa

Modernin lumo ja pelko -kokoelman työstäminen lomittui kiinteämmän tutkimusryhmän, tutkimussuunnitelmien ja rahoitushakemusten valmisteluun. Suunnitelmista tuli totta, kun tutkimushanke *Kirjoittaen maailmalle: 1800–1900-lukujen vaihteen naisten kirjoittamisen kulttuurihistoriaa* sai Suomen Akatemian projektirahoituksen vuosille 2001–2005. Rahoitus tuli, vaikka palautelomakkeeseen sisältyi meitä tutkijoita aluksi hämentänyt ja sittemmin huvittanut kommentti ”paneutuminen naisten asenteisiin ja naistutkimukseen niin painokkaasti saattaa epäilemään rajoittuneisuutta”. Ritvan kulttuurihistorian dosenttina johtamassa hankkeessa valmistelivat väitöskirjojaan lisäksi

Kirsi Tuohela ja Maarit Leskelä-Kärki. (ks. Leskelä-Kärki 2006; Tuohela 2008; Vehkalahti 2008)

Kirjoittamisen kulttuurihistorian käsitteen nostaminen tutkimushankkeen keskiöön pohjautui näkemykseen, että kirjoittamisen kulttuuriset ehdot, olosuhteet, käytännöt ja sosiaalishistoria olivat jääneet aiemman kirjoittamisen ja lukukulttuurin tutkimuksen marginaaliin. Tutkimusasetelmaa inspiroivat esimerkiksi Roger Chartierin (1989; 1994), Richard Broadheadin (1994) ja Anne Vincent-Buffaultin (1991) tutkimukset, mutta kirjoittamisen kulttuurihistorian suomenkielinen käsitteellistäminen ja koko lähestymistavan määrittely ovat vahvasti nimenomaan Ritvan käsialaa. Ritvan muotoilemana kirjoittamisen kulttuurihistoriaan sisältyi vahvasti myös kirjoittamisen sukupuolittuneiden merkitysten ja käytäntöjen analysointi. Taustalla oli Ritvan laaja lukeisuus sekä monitieteinen tutkimusote, jossa historian tutkimus yhdistyi kirjallisuustieteeseen. Ritvalle kirjalliset lähteet eivät ole koskaan olleet pelkästään ”historiallisia dokumentteja” (ja sellaisenaan joko totuudenmukaisen tai todellisuutta vääristävän tiedon kantajia), vaan ymmärrys kirjoittamisen luonteesta sosiaalisena tapahtumana ja dialogisena prosessina oli läsnä jo hänen aiemmassa tutkimuksessaan.

Kirjoittamisen kulttuurihistoriallisen analyysitavan voi nähdä olevan idullaan jo artikkelissa ”Maailmalla: Ensiaskelia suomalaisten naisten 1920- ja 30-lukujen matkakirjoitusten luentaan” (2000), jossa Ritva lukee matkakirjallisuutta ”kulttuurihistoriallisina lähteinä, kirjoittamisajankohtansa tulkkeina”, pohtien erityisesti, kuinka naismatkaajien tapoja nähdä ja kokea voidaan pitää sukupuolittuneina. Ritvan tulkitsemana sukupuoli ei näyttäytynyt pelkästään ”esteenä”, vaan myös mahdollisuutena, joka

avasi naisille pääsyn paikkoihin, joihin saman aikakauden miesmatkaajat eivät päässeet. Ritva avasi myös pohdinnan siitä, miten naiset kirjoituksillaan laajensivat matkakirjallisuutta lajina.

Kirjoittamisen kulttuurihistorian käsitteen voima on sen dynaamisuudessa ja joustavuudessa: käsite mahdollistaa huomion kiinnittämisen samanaikaisesti sekä kirjoittajan omaan toimijuuteen että kirjoittamisen historialliseen kontekstiin alistamatta kumpaakaan kokonaan toiselle. *Historiallisessa Aikakauskirjassa* julkaistussa, projektia ja sen tutkimustuloksia summanneessa artikkelissaan ”Kirjoittamisen kulttuurihistoriasta” (2005) Ritva painottaa kirjoittamisen kulttuurihistorian lähestymistavallisena lähtökohtana sitä, kuinka ”kirjoittamista säätelevät aina kulttuuriset olosuhteet; materiaaliset, sosiaaliset ja ideologiset ehdot”. Kirjoittamista tulee lähestyä tutkimuskohteena, ei vain tekniikkana, joka on tuottanut lähteemme: ”Keskeinen kysymys kuuluu, miten erilaisissa teksteissä näkyvät ja risteytyvät kirjoittamisen kulttuurisesti opitut konventiot ja miten niissä näkyy kirjoittajan oman minän rakentuminen. Tutkimme sitä, mikä on kirjoittamisen sosiaalinen ja kulttuurinen merkitys, mutta myös sitä, mitä tehtäviä kirjoittaminen tekijän omasta mielestä palveli.” (Hapuli 2005a, 317–318) Projektin neljässä osatutkimuksessa pohdittiin, millaista toimintaa kirjoittaminen on, miten se on historian kuluessa muuttunut ja millaisen välineen kynä ja paperi ovat naisille tarjonneet yhtäältä julkisuuteen astumisen välineinä ja toisaalta yksityisessä elämänpiirissä, oman identiteetin rakentamisen välineenä. Toisin sanoen huomio kohdistui sekä julkisuuteen tarkoitettuihin teksteihin, kuten julkaistuihin romaaneihin, lehtiartikkeleihin ja tietokirjallisuuteen että yksityisiin kirjallisiin

aineistoihin, kuten kirjeisiin ja päiväkirjoihin. (Ks. myös Hapuli 2001b; 2005c)

Tutkimusryhmän toiminta oli jälkeenpäinkin arvioiden todella aktiivista: järjestimme yhdessä seminaareja, luimme ja kirjoitimme yhdessä ja rakensimme yhteistyöverkostoja samojen teemojen kanssa työskenteleviin tutkijoihin. Erityisen läheinen yhteistyösuhde syntyi samaan aikaan Turun yliopiston Kotimaisen kirjallisuuden oppiaineessa toimineeseen, professori Päivi Lappalaisen johtamaan projektiin *Naiset kuvaajina ja kuvattavina 1800-luvun proosakirjallisuudessa*. Keskustelut kirjoista, kirjoittamisesta ja sukupuolesta rönsysivät moneen suuntaan yhteisessä lukupiirissämme, jonka puitteissa olen saanut tutustua moneen omalle tutkimukselleni keskeiseen tekstiin ja tutkijaan sekä oppinut ymmärtämään tieteidenvälisen vuoropuhelun hedelmällisyyden. Mutkaton, hierarkkisten asemien sijaan ystävyydelle rakentuva yhteistyö antoi leimaa tutkimusprojektille. Lämmin ilmapiiri kannusti meitä väitöskirjantekijöitä oma-aloitteisuuteen ja ystäväverkosto toimi verrattomana omien ideoiden testausalustana. Ohjaajana ja projektin vetäjänä Ritvalle oli ominaista ennen kaikkea demokraattisuus ja dialogisuus: asiat sovittiin yhdessä keskustellen. Vaikka teimme niin paljon yhdessä, hänellä oli aikaa myös kahdenkeskisiin keskusteluihin. Niinpä Kirsillä, Maaritilla ja minulla on jokaisella ihan oma, erityinen suhteemme Ritvaan, joka on meille kaikille sekä läheinen ystävä että eräänlainen akateeminen äitihahmo.

Ritvan oma tutkimus *Kirjoittaen maailmalle* -projektissa liittyi juuri naisten matkakirjallisuuteen. Ritva on itse todennut, miten huomion kiinnittäminen matkustaviin ja matkoistaan kirjoittaneisiin naisiin merkitsi hänelle samalla dialogin käymistä oman

aiemman tutkimuksensa kanssa, joka hänen mukaansa oli osaltaan tukenut ”kuvaava Olavi Paavolaista suurena, kansainvälisenä Matkaajana”. (Hapuli 2000b, 6) *Kirjoittaen maailmalle* -projekti nosti kuitenkin esiin liudan aktiivisia naisia, jotka matkustivat paljon Paavolaista kauemmas ja etsivät matkoillaan rohkeasti uutta – mutta kantoivat myös kotia mukanaan ja potivat kotiikävää. Esiin nousevat Serp, eli Seere Salminen (Hapuli 2001b), Elsa Enäjärvi-Haavio, Tyyni Tuulio, Irja Spira, Aino Malmberg, Helmi Krohn, Katri Ingman, Vappu Roos (2003a), Aino Kallas (Hapuli 2009; Hapuli ja Leskelä-Kärki 2011) ja monet muut 1900-luvun alun kirjoittavat ja matkustavat naiset. Monografia *Ulkomailla. Maailmansotien välinen maailma suomalaisnaisten silmin* (2003) on lähdeaineistoltaan rikas ja metodologisesti uutta luova tutkimus, mutta myös mukaansatempaava lukukokemus. Johdannossa Ritva vertaa osuvasti tutkimusprosessia matkantekoon. ”Minulle on käynyt samoin kuin matkailijalle usein – hän joutuu luopumaan ennakkosuunnitelmistaan, koska ei ehdi, pääse, tai ei kyltyneenä jaksakaan nähdä ja kokea kaikkea halua- maansa”, Ritva kirjoittaa ja jatkaa, miten hän on matkaajan tavoin kiintynyt joihinkin kohteisiin toisia enemmän ja toivoo voivansa palata niihin uudelleen. ”Olen oppinut sen, kuinka palaaminen näyttää kohteen uudessa valossa. Eri lukukerroilla huomio kiinnittyy uusiin yksityiskohtiin, jotka ovat aiemmin jääneet muiden puolien varjoon”, Ritva reflektoi tutkimusmatkaansa. (Hapuli 2003a, 25–26)

Eräänlaisen paluulipun matkustamisen ja kirjoittamisen teemoihin avasi Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran *Kirjailijan kaupunki* -sarja, jonka puitteissa Ritva pääsi kirjoittamaan kahdesta hänelle läheisestä kaupungista. Ritvan toimittama *Berliini. Kir-*

jailijan kaupunki (2004) ilmestyi pian *Ulkomailla*-teoksen jälkeen ja muutamaa vuotta myöhemmin hän oli toimittamassa vastaavaa kokoelmaa kotikaupungistaan Turusta (Toim. Hapuli, Åkerman ja Päivölä 2008). *Turku. Kirjailijan kaupunki* -teoksen lisäksi Ritvan julkaisuluettelossa huomio kiinnittyy lukuisiin muihin yhteisjulkaisuihin, jotka kertovat omalta osaltaan Ritvan monipuolisista tutkimusverkostoista. Prosessi- ja yhteiskirjoittaminen ovat aina olleet Ritvalle läheisiä työskentelytapoja, vaikka laajemmin yhteisjulkaisut ovat historian tutkimuksen piirissä yleistyneet vasta aivan viime vuosina. Vastavuoroinen yhdessä kirjoittaminen on hänelle osa tutkimusta, prosessia, jonka avulla johtopäätökset syntyvät. Ritvalle onkin tutkijana tyypillistä, ettei hän pyri pantaamaan aineistojaan tai tutkimustuloksiaan, vaan julkaisu- ja tutkimusyhteistyö on avointa ja mutkatonta. Ei siis ole yllättävää, että aikaansaava ja taitava kirjoittaja Ritva on ollut kysytty yhteis-työkumppani lukuisissa kirjahankkeissa.

Sukupuolen ja kirjallisuuden lisäksi Ritvan tutkimuksesta voidaan hahmottaa vielä kolmas, lähes koko hänen tutkijanuransa läpi kulkeva juonne. Vaikka tutkimukset Olavi Paavolaisesta ja 1900-luvun alun naismatkaajista eivät kumpikaan olleet varsinaisesti henkilöhistoriallisia tutkimuksia, toivat molemmat hankkeet tutkimuskohteensa lähelle lukijaa myös inhimillisinä, ajattelevina, tuntevina, valintoja tekevinä – ja tässä tapauksessa erityisesti kirjoittavina henkilöinä. Olavi Paavolaisen modernistisuus kontekstoituu hänen taustaansa ja historialliseen paikkaansa sukupolvensa edustajana – Serpin eloiset ja iloiset julkaistut matkakuvaukset saavat kontrastia yksityisistä matkapäiväkirjoista, joissa pääsevät ääneen matkustavan naisen ja aviovaimon ristiriitaiset kokemukset. Matkakirjallisuuden tutkimushanke jatkui

yhteistyönä kirjailijan ja suomentajan Kyllikki Villan (1923–2010) kanssa. Tämän tutkimusyhteistyön voi tulkita merkinneen – ellei elämäkerrallista käännettä – niin ainakin elämäkerrallisen tutkimusjuonteen vahvistumista Ritvan tuotannossa.

Kyllikki Villan matkoja ja matkapäiväkirjoja esseemäisesti pohtivan teoksen *Matkalla kotona. Kyllikki Villan matkapäiväkirjoista* (2008) alkusanoissa Kyllikki Villa kuvaa sattuvasti, kuinka onnellinen sattumusten ketju johdatti yhteen kaksi naista, joiden molempien sydämessä, elämisessä ja olemisessa kirjoittamisella on aivan erityinen paikka. Ritva puolestaan pohtii paikkaansa Kyllikki Villan yksityisten, henkilökohtaisten tekstien lukijana ja tulkitsijana viittaamalla Päivi Kososen myötäkulkevan tutkijalukijan näkökulmaan (Kosonen 2000, 39). Teksteihin sukeltamalla ja oman kokemuksensa perusteella tutkija voi oppia tuntemaan kirjoittajaa myös ihmisenä, ”tulla kosketetuksi tämän kokemasta ja kulkemasta sekä välittää tästä jotain muille”. (Hapuli 2008a, 20–21). Uskaltaisin väittää, että *Matkalla kotona* -kirjan sensitiivisessä, samaan aikaan sekä intiimissä että tutkijan tarkkuudella kirjoitetussa tulkinnassa näkyy myös Ritvan oma rakkaus kirjoihin ja kirjoittamiseen ja tätä kautta syntynyt ymmärrys ”kirjalliseksi sekatyöläiseksi” itseään kutsuneen Kyllikki Villan elämään. (Hapuli 2005d; Ks. myös 2008a; 2011a) Kuten niin monissa muissakin hankkeissa, tutkimusyhteistyö Kyllikki Villan merkitsi myös ystävyyttä – ystävyyttä joka vei kirjoittavat naiset matkustamaan yhdessä, mutta jota leimasi omalla tavallaan myös tietoisuus ajan ja elämän rajallisuudesta.

Kahden maailman kansalainen

Ulkomailla -teoksensa saatesanoissa Ritva kertoo, miten hän kokee itsensä ”kahden maailman kansalaiseksi”, jolla on toinen jalka tutkimusmaailmassa ja toinen kirjaston arjessa, joka ”pakottaa pysymään hereillä, seuraamaan kiinteästi mitä yhteiskunnassa sekä kirjallisuuden että muun kulttuurin alalla tapahtuu”. (Hapuli 2003a, 8) Vaikka toinen antaa virikkeitä toiseen, ei kahden vaativan työn yhteensovittaminen ole varmasti aina ollut helppoa. Kulttuurihistorian tutkijana voi olla onnellinen siitä, että Ritva on pysynyt kiinteästi osana Turun yliopiston kulttuurihistorian tutkijajoukkoa ja toimintaa. Vaikka hänen virkansa on ollut yliopistoinstituution ulkopuolella, on Ritvan panos suomalaisen kulttuurihistorian tutkimuksen kehittämisessä ollut huomattava. Erityisesti hänen hienovarainen ja huomaamaton, mutta sitäkin aktiivisempi ja tehokkaampi taustatyönsä näkyy useiden väitöskirjojen ohjauksessa, tutkijakollegoiden töiden kommentoinnissa sekä mittavina julkaisuina.

Ritvan kulttuurihistoriallista lähestymistapaa kehittävä ote näkyy konkreettisesti esimerkiksi oppiaineen piirissä tuotetuissa oppikirjoissa ja metodikirjallisuudessa. Ritva on ollut mukana lähes kaikissa merkittävässä kirjahankkeissa, alkaen 1990-luvun alussa pääsykoekirjana toimineesta *Vampyyrinainen ja Kenkkuinniemen sauna* -teoksesta (1992) ja *Monta tietä menneisyyteen* -juhlakirjasta (1995). Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Tietolipas-sarjassa julkaistussa kulttuurihistorian perusteoksessa *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen* Ritva esittelee seksuaalisuuden historian tutkimusta (2001a). Kulttuurihistorian klasikoita analysoivassa teoksessa *Avaintekstejä kulttuurihistoriaan*

hän lukee yhdessä Maarit Leskelä-Kärjen kanssa Virginia Woolfin vuonna 1928 ilmestynyttä teosta *A Room of One's Own* (*Oma huone*, suom. 1980) naisten kirjoittamisen kulttuurisia ja sosiaalisia ehtoja käsitelleenä tekstinä. (Hapuli ja Leskelä-Kärki, 2005b) Viime vuosina julkaistuissa teoksissa *Kulttuurihistoriallinen katse* (2010) ja *They Do Things Differently There: Essays on Cultural History* (2011) Ritva on pureutunut kirjoittamisen kulttuurihistoriaan, tutkimusalueeseen, jolla hänen panoksensa kulttuurihistorian metodien kehittämiseen on ollut erityisen merkittävä.

Ulkopuolella oleminen merkitsee myös vapautta. Vapaus yliopistomaailman rajoituksista näkyy Ritvan työssä hyvällä tavalla innovatiivisuutena, laaja-alaisuutena – ja tuotteliaisuutena. Tutkimisen into ja palo eivät ole sammuneet 1990–2000-luvuilla toisiaan seuranneisiin yliopistouudistuksiin tai kasvavaan hallinnolliseen työhön. Päinvastoin, Ritvan tutkimusuraa leimaa harvinaisen tuotteliaisuus ja monipuolisuus sekä rakkaus tutkimiseen ja kirjoittamiseen. Uusi kiehtova aihe on muhinut mielessä jo ennen kuin edellinen teksti on tullut ulos kustantajalta. Niin varmaan tälläkin hetkellä.

Ritva Hapulin julkaisuja

Hapuli, Ritva, *Lesbolaisuuden ja homoseksuaalisuuden määrittäminen Euroopassa vuosien 1880 ja 1930 välisenä aikana*. Kulttuurihistorian julkaisematon pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, historianlaitos 1986.

Hapuli, Ritva, *Naisia rakastavat naiset: lesbolaisuuden ja siihen liittyneenä homoseksuaalisuuden määrittäminen Euroopassa vuosien 1880–1930 välisenä aikana*. Tasa-arvojulkaisuja. Sarja D, Naistutkimusraportteja 1/1989. Sosiaali- ja terveysministeriö, Helsinki 1989.

Hapuli, Ritva ja Lahti, Martti, Musta ja valkoinen. Sukupuoli, rotu ja The Color Purple Teoksessa *Marginaalista muutokseen. Feminismi ja kirjallisuudentutkimus*. Toimittaneet Pirjo Ahokas ja Lea Rojola. Turun yliopisto, Taiteiden tutkimuksen laitoksen sarja A N:o 20, Turku 1990, 203–234.

Hapuli, Ritva, *”Minä löysin nykyajan sinisen kukan”: moderni ilmiönä 1920-luvulla Olavi Paavolaisen Nykyaikaa etsimässä* -teoksen tulkitsemana. Kulttuurihistorian julkaisematon lisensiaatin tutkielma. Turun yliopisto, historianlaitos 1992. (1992a)

Hapuli, Ritva, *”Ja huulissa pari pisaraa verta”*: Vampyyri kohtalokkaan naisen kuvastossa. Teoksessa *Vampyyrinainen ja Kenkuinniemen sauna. Suomalainen kaksikymmenluku ja modernin mahdollisuus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 574. Toimittanut Tapio Onnela. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1992, 111–131. (1992b)

Hapuli, Ritva, Koivunen, Anu, Lappalainen, Päivi ja Rojola, Lea, Uutta naista etsimässä. Teoksessa *Vampyyrinainen ja Kenkuinniemen sauna. Suomalainen kaksikymmenluku ja modernin mahdollisuus*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 574. Toimittanut Tapio Onnela. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1992, 98–110. (1992c)

Hapuli, Ritva, Kadonneen nykymiehen etsintä – 1920-luvun maskuliinisuuden kuvia. Teoksessa *Mieheyden tiellä. Maskuliinisuus ja kulttuuri*. Toimittaneet Pirjo Ahokas, Martti Lahti ja Jukka Sihvonen. Jyväskylän yliopisto, Nykykulttuurin tutkimusyksikkö, Jyväskylä 1993, 102–122.

Hapuli, Ritva, *Nykyajan sininen kukka. Olavi Paavolainen ja nykyaika*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 628. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1995. (1995a)

Hapuli Ritva, Moraalin raunioilla: Naisen ja naiskuvan muutos Sittengeschichte der Nachkriegszeit -teoksen valossa. Teoksessa *Monta tietä menneisyyteen*. Toimittaneet Leena Rossi ja Hanne Koivisto. Turun yliopisto, Turku 1995, 255–266. (1995b)

Matero, Johanna ja Hapuli, Ritva, Johdanto. Teoksessa *Murha pukee naista. Naisdekkareita ja dekkarinaisia*. Toimittaneet Ritva Hapuli ja Johnanna Matero. KSL-kirjat, Helsinki 1997, 4–27. (1997a)

Matero, Johanna ja Hapuli, Ritva, Läheisyyttä, turvaa ja kipua. Naisten välisiä ystävyys-suhteita naisdekkareissa. Teoksessa *Murha pukee naista. Naisdekkareita ja dekkarinaisia*. Toimittaneet Ritva Hapuli ja Johnanna Matero. KSL-kirjat, Helsinki 1997, 174–197. (1997b)

Hapuli, Ritva, Pakeneva nykyaika. Teoksessa *Suomen kirjallisuushistoria 2. Järkiuskosta vaistojen kapinaan*. Toimittanut Lea Rojola. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 1999. (1999a)

Hapuli, Ritva, Suurkaupunki modernin näyttämönä. Teoksessa *Teknologian historian lukukirja*. Toimittanut Kaisa Vehkalahti. Turun yliopisto, Täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja, Turku 1999b, 88–112.

Hapuli, Ritva, Ihminen ensimmäisen maailmansodan pyörteissä. Teoksessa *Modernin lumo ja pelko. Kymmenen kirjoitusta 1800–1900-lukujen vaihteen sukupuolisuudesta*. Toimittaneet Kari Immonen, Ritva Hapuli, Maarit Leskelä ja Kaisa Vehkalahti. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki 2000, 80–100. (2000a)

Hapuli, Ritva, Maailmalla: Ensiaskelia suomalaisten naisten 1920- ja 1930-lukujen matkakirjoitusten luentaan. – *Naistutkimus-Kvinnoforskning* 1/2000, 6–15. (2000b)

Hapuli, Ritva: Seksuaalisuuden historia: aktien konteksti. Teoksessa *Kulttuurihistoria. Johdatus tutkimukseen*. Toimittaneet Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2001, 358–375. (2001a)

Hapuli, Ritva, Serp – matkanainen koettelee rajoja. Teoksessa *Tanssiva mies, pakinoiva nainen. Sukupuolten historiaa*. Toimittanut Anu Lahtinen. Historia Mirabilis 1. Turun historiallinen yhdistys, Turku 2001, 258–280. (2001b)

Hapuli, Ritva, *Ulkomailla. Maailmansotien välinen maailma suomalaisnaisten silmin.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 911. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2003. (2003a)

Hapuli, Ritva, Naisten huoneet Teoksessa *Paavolaisen paikat. Kohtaamisia Olavi Paavolaisen kanssa.* Toimittanut Henri Terho. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2003. (2003b)

Hapuli, Ritva (toim.), *Berliini. Kirjailijan kaupunki.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 999. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2004.

Hapuli, Ritva: Kirjoittamisen kulttuurihistoriasta – *Historiallinen Aikakauskirja* vol. 103 (3/2005), 317–324. (2005a)

Hapuli, Ritva ja Leskelä-Kärki, Maarit, Kirjallisia edelläkävijöitä. Virginia Woolf, oma huone ja naisten traditiot. Teoksessa *Avaintekstejä kulttuurihistoriaan.* Toimittaneet Hanna Järvinen ja Kimi Kärki. Cultural History – Kulttuurihistoria 6. k&h, Turku 2005, 69–80. (2005b)

Hapuli, Ritva, Naiset ylittävät rajoja. Matkakirjallisuuden sukupuolistavista tulkinnoista. Teoksessa *Rajanylityksiä. Tutkimusreittejä toiseuden tuolle puolen.* Gaudeamus, Helsinki 2005, 125–141. (2005c)

Hapuli, Ritva, Kyllikki Villa, matkanainen. Teoksessa *Pukujen takana. Kurkistus luovien naisten vaatekaappiin.* Toimittaneet Merja Strandén ja Margareta Willner-Rönnholm. Turun maakuntamuseo, Turku 2005. (2005d)

Hapuli, Ritva, Suomalaisia matkalaukkuja Berliinissä – *Bibliophilos* 65 (2006), 1, 48–52.

Hapuli, Ritva, *Matkalla korona. Kyllikki Villan matkapäiväkirjoista.* Faros-kustannus, Turku 2008. (2008)

Hapuli, Ritva, Åkerman, Tuuli ja Päivölä, Leena (toim.), *Turku. Kirjailijan kaupunki.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1189. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2008. (2008)

Hapuli, Ritva, Kaukokaipuuta ja kotikiintymystä: Aino Kallas matkaajana ja matkakirjailijana. Teoksessa *Aino Kallas. Tulkintoja elämästä ja tuotannosta.* Toimittaneet Maarit Leskelä-Kärki, Kukku Melkas ja Ritva Hapuli. BTJ kustannus, Helsinki 2009.

Hapuli, Ritva ja Leskelä-Kärki, Maarit, Kirjoittamisen julkiset ja yksityiset maailmat. Naisten kirjoittamisen kulttuurihistoriasta. Teoksessa *Kulttuurihistoriallinen katse*. Toimittaneet Heli Rantala ja Sakari Ollitervo. Cultural History – Kulttuurihistoria 8. k&h, Turku 2010, 258–280. (2010)

Matero, Johanna, Hapuli, Ritva ja Koskivaara, Nina (toim.), *Lukupiirikirja*. BTJ kustannus, Helsinki 2010. (2010)

Hapuli, Ritva, Kirjeitä tuntemattomalle tutulle: Havaintoja Kyllikki Villan lukijakirjeistä. Teoksessa *Kirjeet ja historiantutkimus*. Toimittaneet Maarit Leskelä-Kärki, Anu Lahtinen ja Kirsi Vainio-Korhonen. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2011, 385–408. (2011a)

Hapuli, Ritva, “The suitcases in my room”: Aino Kallas as a traveller and travel writer. Teoksessa *Aino Kallas. Negotiations with Modernity*. Toimittaneet Leena Kurvet-Bruce Johnson ja Lea Rojola. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2011, 184–200. (2011b)

Hapuli, Ritva ja Leskelä-Kärki, Maarit, The public and private worlds of writing. Teoksessa *They Do Things Differently There: Essays on Cultural History*. Toimittaneet Bruce Johnson ja Harri Kiiskinen, Cultural History – Kulttuurihistoria 9. k&h, Turku 2011, 185–209.

Hapuli, Ritva, Sinisen kukan etsijät. Teoksessa *Paavolaisen katse: Tulkintoja Olavi Paavolaisen teksteistä*. Toimittanut Ritva Hapuli. Avain, Helsinki 2012, 64–89. (2012a)

Hapuli, Ritva, Terävähampaisia rakastajia. Teoksessa *Kertomuksen luonto*. Toimittaneet Kaisa Kurikka, Olli Löytty, Kukku Melkas ja Viola Parente. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 107, Jyväskylän yliopisto 2012, 77–86. (2012b)

Muu kirjallisuus

Aalto, Ilana, Kaartinen, Marjo, Konola, Annikka, Lahtinen, Anu, Leskelä-Kärki, Maarit ja Tuohela, Kirsi, Ajatuksia historiasta sukupuolentutkimuksen kentällä. – *Naistutkimus-Kvinnoforskning* 1/2011, 44–49.

Brodhead, Richard, *Cultures of Letters. Scenes of Reading and Writing in Nineteenth-Century America*. University of Chicago Press, Chicago and London 1994.

Chartier, Roger, *The Culture of Print: Power and the Uses of Print in Early Modern Europe*. Polity Press, Cambridge 1989.

Chartier, Roger, *The Order of Books; Readers, Authors and Libraries in Europe between the Fourteenth and Eighteenth Centuries*. Polity Press, Cambridge 1994.

Koivunen, Anu, Hoivaava nainen: oppihistoriallinen tarina. – *Naistutkimus-Kvinnoforskning* 1/1998, 73–82.

Kosonen, Päivi, *Elämät sanoissa. Eletty ja kerrottu epäjatkuvuus Sarrauten, Durasin, Robbe-Grillet'n ja Perecin omaelämäkerrallisissa teksteissä*. Tutkijaliitto, Helsinki 2000.

Leskelä-Kärki, Maarit, *Kirjoittaen maailmassa. Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*. Toimituksia 1085. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2006.

Liljeström, Marianne, Sukupuolijärjestelmä. Teoksessa *Avainsanat. 10 askelta feministiseen tutkimukseen*. Toimittaneet Anu Koivunen ja Marianne Liljeström. Vastapaino, Tampere 1996.

Liljeström, Marianne, Kokemukset ja kontekstit historiankirjoituksessa – *Feministinen tietäminen. Keskustelua metodologiasta*. Toim. Marianne Liljeström. Vastapaino, Tampere 2004.

Ollila, Anne, Naishistoria ja sukupuolijärjestelmä. Teoksessa *Kulttuurihistoria. Jobdatus tutkimukseen*. Toimittaneet Kari Immonen & Maarit Leskelä-Kärki. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura: Helsinki 2001, 75–90.

Paavolainen, Olavi, *Nykyäikää etsimässä: esseitä ja pakinoita*. 4. p. Otava, Helsinki 1990 (1929).

Scott, Joan, Gender: A Useful category of historical analysis – *American Historical Review* vol 91, 5/1986, 1053–1075.

Tuohela, Kirsi, *Huhtikuun tekstit. Kolmen naisen koettu ja kirjoitettu melankolia 1870–1900*. Toimituksia 1161, Tiede. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2008.

Tuomaala, Saara, Yhteiskunnallisesta äitiydestä naisten elämänhistorioihin. Suomen naishistorian suuntaviivoja 1970-luvulta 2000-luvulle. Teoksessa *Oma pöytä. Naiset historiankirjoittajina Suomessa*. Toim. Elina Katainen, Tiina Kinnunen, Eva Packalén ja Saara Tuomaala. Historiallisia Tutkimuksia 221. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 2005, 357–380.

Vehkalahti, Kaisa, *Constructing Reformatory Identity. Girls' Reform School Education in Finland, 1893–1923*. Peter Lang, Oxford 2009.

Vincent-Buffault, Anne, *The History of Tears. Sensibility and Sentimentality in France*. Houndmills, Macmillan 1991.

Östman, Ann-Catrin, Joan Scott ja feministinen historiankirjoitus. Teoksessa *Feministejä – Aikamme ajattelijoita*. Toimittaneet Anneli Anttonen, Kirsti Lempiäinen ja Marianne Liljeström. Vastapaino, Tampere 2000, 275–294.

Kuka olet?

Kaisa Vehkalahti, Nuorisotutkimusverkoston erikoissuunnittelija ja kulttuuri-historian tutkija

Mitä teet?

Tällä hetkellä olen tutkimusvapaalla. Tutkijatohtorin projektissa tutkin toisen maailmansodan jälkeistä lastensuojelua sukupuolen näkökulmasta.

Mistä tunnet Ritvan?

Modernin ajan seminaareista ja tutkimusryhmästä 1990–2000-luvun vaihteesta. Ritvasta tuli väitöskirjani ohjaaja – ja hyvä ystävä.

Mitä haluaisit sanoa Ritvalle hänen juhlapäivänään?

Haluan kiittää sinua, Ritva, inspiraatiosta ja kannustuksesta, ajasta ja empatiasta, korvaamattomasta tuesta tutkijanuralle! Toivon, että ystävytemme kestää välimatkaa ja löytää uusia muotoja. Lämpimät onnittelut juhlapäivänäsi, olet kaiken juhlinnan ansainnut!

